

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Pınar Şenışık

Girit

Siyaset *ve* İsyan

1895 – 1898

KitapYAYINEVİ

KITAP YAYINEVİ – 298
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 91

GİRİT: SİYASET VE İSYAN 1895-1898 / PINAR ŞENİŞİK

ÖZGÜN ADI
THE TRANSFORMATION OF OTTOMAN CRETE: REVOLTS, POLITICS AND IDENTITY IN THE LATE NINETEENTH CENTURY
I.B. TAURIS & CO. LTD. TARAFINDAN YAYINLANMIŞTIR

© 2011, PINAR ŞENİŞİK
© 2014, KİTAP YAYINEVİ LTD.
I.B. TAURIS & CO. LTD., LONDRA TEMSİLCİSİ AKÇALI AJANS İLE YAPILAN ANLAŞMAYLA YAYINLANMIŞTIR
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
PINAR ŞENİŞİK

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK RESMİ
LOZAN MÜBADİLLERİ VAKFI ARŞİVİ
MERT RÜSTEM KOLEKSİYONU

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂĞİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 10 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EYLÜL 2014, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-133-8

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞİT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Girit

Siyaset ve İsyân
1895-1898

PINAR ŞENİŞİK

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 7

MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE 9

19. YÜZYIL OSMANLI GİRİT'İ ÜZERİNE ELDEKİ KAYNAKLAR 20

1. MODERN YUNAN KİMLİĞİNİN OLUŞUMU VE OSMANLI GİRİT'İNE ETKİSİ 32

DEVİRİM ÖNCESİ DÖNEM: KORAIKS VE RİĞAS 39

RUMLUK KARŞISINDA ELENCİLİK: YUNAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN AÇMAZLARI 42

MİLLİ TARİHYAZIMI 51

MİLLİ FOLKLOR 55

ULUSAL DİL VE EĞİTİM 59

YUNAN KONSOLOSLARININ OYNADIĞI ROL 62

MEGALİ İDEA VE YUNAN İRRİDENTASINDA YUNANİSTAN'IN İRRİDANTİST EMELLERİ 64

2. GİRİT ADASI: TARİHSEL ARKA PLAN 77

COĞRAFYA 80

GİRİT HALKI VE NÜFUS 80

GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN SOSYOEKONOMİK HAYATINDAN BİR KESİT:

EVKÂF VE EYTÂM İDARESİ 89

ADANIN İSYAN TARİHİ 96

GİRİT MESELESİNDE ABDÜLHAMİD DÖNEMİ DEVLET ADAMLARININ GÖRÜŞLERİ 107

3. ŞİDDETİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: KOMİTE, GENEL MECLİS VE 1896 GİRİT İSYANI 125

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ 125

MALİ ZORLUKLAR VE GİRİT'TEKİ REFORM KOMİTESİ 128

TURHAN PAŞA VE GENEL MECLİSİN ERTELENMESİ 132

İSYANIN PATLAK VERMESİ 137

ABDULLAH PAŞA'NIN GİRİT'E GELİŞİ 142

ABDULLAH PAŞA'NIN RESMİ AÇIKLAMALARI 145

HALEPA SÖZLEŞMESİNİN YENİDEN UYGULAMAYA KONULMASI VE GENEL MECLİSİN

TOPLANTIYA ÇAĞIRILMASI 147

OSMANLI ASKERİ YETKİLİSİNE AVRUPA MUHALEFETİ 151

İMPARATORLUK TEMSİLCİLERİ VE AĞUSTOS DÜZENLEMELERİ 157

4. 1897 GİRİT İSYANI 164

YUNAN ENTRİKASI 168

OSMANLI GİRİT'İNDE YUNAN İŞGALİ 172

PRENS YEORGİOS'UN GELİŞİ 176

BABİÂLİ'NİN AVRUPA NEZDİNDEKİ DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ 177

AVRUPALILARIN TALEBİ VE OSMANLI'NIN YANITI 179

ESTİYE İSYANI 184

SARAKİNA VE KANDANOS İSYANLARI VE MÜSLÜMANLARIN GÖÇÜ 186

OSMANLI-YUNAN SINIRINDA YUNANİSTAN'IN FAALİYETLERİ 190

ABLUKA HUSUSUNDA AVRUPA'NIN FİKİR AYRILIĞI 191

EMPERYAL YAYILMACILIK: AVRUPA ABLUKASI VE GİRİT'İN İŞGALİ 194

AVRUPALI AMİRALLERCE MUHTARİYETİN İLANI 195

MÜSLÜMANLARIN GÖÇÜ VE ASKERİ KORDON 198

SAVAŞIN EŞİĞİNDE 202

ETNİKİ ETERYA'NIN SAVUNMASI 207

GİRİT'TE SAVAŞ SONRASI KOŞULLAR 209

GİRİTLİLERİN MEMNUNİYETSİZLİKLERİ 213

MUHTARİYET İDARESİNİN GENEL MECLİSÇE KABULÜ 218

GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN YAŞAM SAVAŞI 219

GİRİT MECLİSİNİN MUHTIRALARI 224

5. OTORİTEYE MEYDAN OKUMA, SİYASETİ DEĞİŞTİRME:

GİRİT'TE OSMANLI İDARESİNİN SONA ERMESİ 230

DİPLOMATİK SİYASET VE PRENS YEORGİOS'UN ADAYLIĞI 230

MÜSLÜMAN MUHACİRLER VE YARDIM ÇABALARI 236

OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA İLE İŞBİRLİĞİNE TEŞEBBÜS ETMESİ 237

GİRİT'TE YEREL KOŞULLAR 244

GEÇİCİ HÜKÜMET VE GİRİT MECLİSİ 247

KANDİYE EYLÜL 1898 249

AMİRAL NOEL'İN TALEPLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN YANITI 251

AVRUPA DEVLETLERİ'NİN ORTAK ÜLTİMATOMU 253

OSMANLI BİRLİKLERİNİN GİRİT'TEN ÇEKİLMESİ 257

SONUÇ 265

KAYNAKÇA 280

DİZİN 294

GİRİŞ

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde (1895-98), "Osmanlı Girit'inin" 1908'de tamamen "bir Yunanistan eyaleti" olmadan önce "bağımsız Girit'e dönüşümü hakkındadır. 1896 ve 1897 Girit isyanları ve daha sonra muhtariyet idaresinin kurulması ve Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi detaylı olarak incelenmiştir. Dolayısıyla bu kitabın esas amacı, hem bu isyanların çıkış nedenlerini etraflıca tartışmak, hem de Girit toplumu içindeki olumsuz koşulların nedenlerini ve bunların Giritlilerin hayat tarzlarına yaptığı sosyal ve siyasi etkileri incelemektir. Ayrıca Girit'teki durumun Osmanlı devlet adamlarınca nasıl algılandığının ve Osmanlı yönetimince bu duruma karşı ne tür önlemler alınıp uygulandığının açıklanması amaçlanmaktadır. Ancak bu dönemde adayı etkileyen tüm siyasi ve toplumsal dinamikler ele alınmamaktadır. Başka bir deyişle, 19. yüzyılın son döneminde adadaki Osmanlı yönetimi hakkında her ayrıntıya yer verme iddiasında değildir. Aksine, 1896 ve 1897 yıllarında Giritli Hristiyanları Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeye sevk eden esas sebepler ve belirleyici unsurlar üzerinde odaklanarak en hassas ve çalkantılı yıllar incelenmektedir. Bu nedenle, kitabın temel amacı, daha kapsamlı bir bilgiye ulaşmak amacıyla 1896 ve 1897 Girit isyanları üzerinde durarak Girit'teki Osmanlı yönetiminin son üç yılını incelemektir. Bu kitap, yalnızca yerel ve emperyal düzeyde güç ilişkilerine dair ayrıntılı bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlı Devleti ile Giritliler arasındaki ilişkiyi de anlatır.

Çalışma Giritli Hristiyanların "ulusal bağımsızlık mücadelesi"nden bir kesit sunmayı amaçlar ve Giritli Hristiyanların nasıl siyasallaştıkları ve milliyetçileştikleri ve neden isyancı faaliyetlere kalkıştıklarını incelemeye çalışır. Ayrıca 1896 ve 1897 Girit isyanlarının, statükoyu önemli ölçüde değiştirdiğini ve yerel yapının dönüşümüne ve Osmanlı Girit'inde muhtariyet idaresinin kurulmasına ve daha sonra adanın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına zemin hazırladığını iddia etmektedir. Başka bir deyişle, bu isyanlar adadaki iç dinamikleri ve adayla Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiyi değiştirmiş ve Osmanlı sonrası dönemi şekillendirmiştir. Kitap, o dönemde

çatışmanın ve şiddetin arkasında yatan nedenleri anlamak amacıyla şu sorulara yanıt aramayı amaçlamaktadır: Giritli Hristiyanlar neden siyasallaştılar ve milliyetçileştiler? Giritli Hristiyanların şikâyetleri nelerdi? Bunlar neden milliyetçi bir içeriğe sahiptiler? İsyanlar nasıl meydana geldi? İsyanlar nasıl finanse edildi? İsyanlar ne tür bir hükümet istiyorlardı? İsyanlar nerede meydana geldi (kırsal kesimde mi, kentlerde mi)? Kapsamları neydi (çok yaygın mı yoksa yerel ve sınırlı mı)? Ne kadar devam ettiler? Giritli Hristiyanlar ne zaman isyan ettiler? Neden bu zamanı seçtiler? Bu isyanların Giritliler üzerindeki etkileri nelerdir?

Bu kitap ağırlıklı olarak, Osmanlı devlet adamlarının adadaki iç çatışmaları nasıl değerlendirdikleri ve ne tür önlemler ve politikalar öngördükleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Benim iddiam, Osmanlı devlet adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ve Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in egemenliğini tehdit eden tehlikelerin farkında olduklarıdır. Osmanlı devlet adamları Osmanlı yönetiminin Girit'te etkinliğini yitirmesini engellemek için çeşitli şekillerde karşılık vermiş ve büyük çabalar sarf etmişlerdir. Osmanlı devlet adamlarının uzun rapor ve layihalarını belgeleyen malzemeler Osmanlı arşivlerindeki en önemli bulgular arasındadır. Bu belgeler, bu devlet adamlarının Girit'in iç koşullarını ve halkını nasıl algıladıkları hakkında çok şey açıklar. Kullanılan malzemenin çeşitliliği, diğer kaynaklarda mevcut bilgi ve bulguların ötesine geçmekte ve literatüre önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Osmanlı Girit'indeki gelişmelerin esasen eşsiz olduğunu iddia eden mevcut literatürden farklı olarak, bu kitap Osmanlı Girit'indeki bir arada yaşama ve şiddeti 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu bağlamında anlamak gerektiğini öne sürmektedir. Başka bir deyişle, Girit isyanları ve Osmanlı Girit'indeki cemaatler arası ilişkiler hem yerel, hem de emperyal dinamiklerin dikkate alındığı birleştirici bir yaklaşımla incelenecektir. Diğer çok-etnili imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da Müslümanlar ve gayrimüslimler ortak ve karşılıklı ekonomik, sosyal ve siyasi çıkarlar ve amaçlar nedeniyle yan yana yaşamışlardır. Görünüştteki uzlaşmaz farklılıklara rağmen, ortak çıkarlarından ötürü bütünleşmiş, sosyal ve ekonomik hayatlar sürdürmüşlerdir. Osmanlı Girit'indeki cemaatler arası ilişkilerin

hem benzersiz, hem de daha geniş bir dünyanın parçası olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu yaklaşım, Girit toplumunun dinamiklerini anlamamıza ve aynı zamanda Girit isyanlarının arkasındaki daha kapsamlı nedenleri daha iyi değerlendirmemize olanak tanımaktadır.

Kitap bu dönemi inceleyerek, Osmanlı Girit'inin Yunan anakarasıyla ne derecede bütünleştiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yunan Krallığı'nın kurulmasından (1830) sonra Yunan milli ideolojisinin Girit toplumuna nüfuz etmesinin, siyasetin gidişatının belirlenmesine yardımcı olduğu ve adanın yavaş yavaş Yunan dünyasına dahil olmasına neden olduğu belirtilmelidir. Yunan devletinin yayılmacı milliyetçi politikaları, ideolojik ve kültürel nüfuzu, modern Yunan kimliğinin Osmanlı Girit'inde ortaya çıkmasında hayati bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, Giritli Hristiyanlar tedrici olarak "muhayyel bir cemaate" ait olma düşüncesiyle aşılanmışlardır. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında diğer modernleşen toplumlarda olduğu gibi, okullar Hristiyan öğrencilerin "Yunanlık" kavramıyla aşılması için önemli araçlar olarak ortaya çıkmışlardır. Dergiler, süreli yayınlar ve risalelerin dolaşımı, modern Yunan kimliğinin adanın Hristiyan ahalisi arasında oluşumuna mükemmel bir şekilde katkıda bulunmuştur. İlerdeki bölümler hem adada, hem de Yunanistan'daki geçici komitelerin bu süreçte çok önemli olduklarını da göstermektedir. Girit isyanları için ideolojik ve mali destek, Atina'daki Girit ve Yunan komitelerinin üyelerince organize edilmiştir. Bu komiteler, bazı durumlarda Yunan devletiyle işbirliği halinde, Giritli isyancılara maddi ve mali kaynaklar sağlamıştır.

MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1960'lara kadar ilkçilik' Balkan milliyetçi tarihyazımında başat ideolojiydi. Dolayısıyla, bu bağlamda, Balkan milliyetçiliği üzerine geleneksel eserler sık sık Osmanlı dönemini "karanlık çağ" olarak görmüş ve tarihya-

1 Milliyetçiliğe ilkçi (*primordialist*) yaklaşım ulusların ve milliyetçiliğin en eski paradigmasıdır. Primordialistlere göre, milliyet "insanların konuşma, görme ve koklama gibi doğal" bir parçasıdır ve milletler çok eski zamanlardan beri vardır. Ayrıntılar için bkz. Umut Özkırnmlı, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction* (New York: Palgrave, 2000), s. 64-74. 1960'lerden sonra ilkçi yaklaşım "milliyetçiliğin 19. yüzyılın başında Avrupa'da icat edilen bir doktrin" olduğunu iddia ederek milliyetçiliğin kökenlerini Alman Romantik düşüncesine kadar götüren Elie Kedourie tarafından eleştirilmiştir (Özkırnmlı, *Theories of Nationalism*, s. 52). Bkz. Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994).

zımı için başvurulmuş model, “yöneten” ile “yönetilen,” “ezen” ile “ezilen” arasındaki çatışma ve mücadele olmuştur. Bölgede yaşayan Hristiyanların acıları “şehitlik öyküleri,” “ulusal direniş” ve “kâfir Müslüman zalimlere karşı Hristiyanların kahramanlığı” olarak addedilmiştir.² Üstelik bu geleneksel görüş, Osmanlı yönetiminin yapısına dair detaylı bir bakış açısı sağlamamış, yalnızca Balkanlar’daki Osmanlı yönetimini *Turkokratia* (Türk hâkimiyeti) adı altında genelleştirmiştir. Bu tür kalıp yargılardan yola çıkarak, Balkanlar’da milliyetçiliğin ve milliyetçi ayrılıkçı hareketlerin yükselişi geleneksel tarihçilerce farklı şekillerde açıklanmıştır. Balkan milliyetçiliği üzerine yazılan birçok kitap, sözgelimi Seton-Watson’un *The Rise of Nationality in the Balkans* adlı kitabı, Osmanlı İmparatorluğu’nu sadece Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak dini temeller üzerinde ayırmış, etnik ve dini faktörler imparatorlukta milliyetçiliğin yükselişinin temel nedenleri olarak görülmüştür.³ Başka bir deyişle, etnik-dini faktörler genellikle milliyetçi hareketlerin yükselişinin başlıca nedeni olarak gösterilmiş ve olaylar iki dini grup arasındaki bir çatışma olarak görülmüştür. Bu bilim insanları bu hareketleri etnik-dini terimlerle kavramışlar, ifade etmişler ve onları “ezelden beri var olan düşmanlıkların” yansımaları olarak yorumlamışlardır. Milliyetçi hareketleri bu terimlere göre irdelemeye çalışan belli projeler başlatmışlardır.⁴ Osmanlı Balkanlar’ının her yerinde etkili olan çatışmalar “milli uyanış” paradigması bağlamında incelenmiş ve milliyetçi tarihçiler bu çatışmaların altındaki nedenleri “boyun eğen” insanların “uyanışının” yansımaları olarak açıklamaya çalışmışlardır.⁵ Buna ilaveten, günümüzün bazı tarihçileri, 1990’larda Balkanlar’da meydana gelen savaşların “etnik

2 Kemal H. Karpat, ‘The Social and Political Foundations of Nationalism in South East Europe after 1878: A Reinterpretation,’ Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* içinde (Brill, Leiden, Boston, Köln: Tuta Sub Aegide Pallas, 2002), s. 373-74.

3 K.E. Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999), s. 58 n. Bkz. R.W. Seton-Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans* (New York: Constable, 1966).

4 Bu yaklaşıma göre, farklı mezhepsel, etnik ve dilsel gruplar arasındaki husumetler çok eski zamanlardan kaynaklanmaktadır. Bkz. Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (New York: Syracuse University Press, 2005), s. 91.

5 Bu janrın tanınmış temsilcileri şunlardır: Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries*, 2 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); ve L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (Illinois: Dryden Press, 1958).

çatışmalardan" başka bir şey olmadığını iddia etmişlerdir. Sözgelimi Maria Todorova Balkan halkları arasındaki "etnik çatışmaların" Osmanlı mirasının neticesi olduğunu öne sürer.⁶

Benzer şekilde, Yunan geleneksel tarihyazımı Osmanlı idaresini genellikle Yunan ulusu için bir "tiranlık ve esaret dönemi" olarak göstermiştir. Osmanlı idaresi, "dört yüzyıl boyunca süren berbat ve gayri insani bir dönemdir, bu dönemde Yunanlar barbarlığa maruz kaldıklarından tüm uygarlık duygularını kaybetmişlerdir."⁷ Tüm suç "Türk boyunduruğu" olarak adlandırdıkları Osmanlı idaresine atılmıştır; "Yunanistan Osmanlı boyunduruğundan bağımsızlığını kazanan ilk Balkan ülkesidir. Bu, istilacıya karşı uzun ve çetin bir mücadelenin sonucudur."⁸ Ve dahası Osmanlı Sultanı "tiran" olarak adlandırılmıştır.⁹ Bu bağlamda Osmanlılar Müslüman oldukları ve "Batılı olmadıkları" için Balkanlar ve bilhassa Girit Adası'ndaki "kültürel bozulmanın kaynağı" olarak görülmüştür.

Tabii ki, bu tür tarihyazımı on yıllardır itibarını kaybetmiştir. James Gelvin'in belirttiği gibi, son yirmi yılda milliyetçi çalışmalar bazı değişikliklere maruz kaldı. Yeni metodolojik yaklaşımlar ve karşılaştırmalı incelemeler ortaya konulmuş ve "ulus," "milliyetçilik" ve "ulusal kimlik" gibi temel kategoriler gelenekçi olmayan analitik metotlar çerçevesinde çalışılmıştır. Milliyetçi çalışmalar alanında günümüzün bilim insanları devlet destekli milliyetçiliklerin teleolojik yaklaşımlarını ve resmi milliyetçi tarihleri yeniden yorumlamak için çeşitli girişimlerde bulundular. Böylece "geleneğin icadı" ve "köylülerin Fransızlara dönüştürülmesi" gibi yeni ifadeler milliyetçilik hakkındaki akademik söylemde yaygınlaşmıştır. Günümüzde tarihçiler arasında kimliğin "durağan" olmadığını,¹⁰ fakat "akışkan, tarih içinde kök salmış bir kurgu olduğunu; gruplar arasında tayin edilmiş sınırlar

6 Maria Todorova, 'The Ottoman Legacy in the Balkans,' Carl L. Brown (ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* içinde (New York: Columbia University Press, 1996), s. 45-77.

7 Sia Anagnostopoulou, "Tyranny" and "Despotism" As National and Historical Terms in Greek Historiography,' Sia Anagnostopoulou, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States* içinde (İstanbul: Isis Press, 2004), s. 11 ve 16.

8 George Andreopoulos, 'State and Irredentism,' *The Historical Journal*, Cilt. XXIV, No. 4, 1981, s. 950.

9 A.g.m.

10 James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire* (Berkeley: University of California Press, 1998), s. 10-12.

içinde ve grupların geliştirmiş oldukları sadakat ilişkilerinde kaymalar ve saf değiştirmelere rastlandığını" öne sürmek yaygındır.¹¹ Buna ek olarak, milliyetçiliğin ilkçi teorilerinden işlevselci teorilere doğru değişimi "ulusların oluşturulduğu ve dünya tarihinde göreceli olarak yeni bir olgu olduğu anlayışına" yol açmıştır.¹²

İlkçilerden farklı olarak, Ernest Gellner "milliyetçiliğin vatanseverliğin çok farklı bir türü olduğunu ve ancak belirli koşullar altında yaygın ve başat hale geldiğini, aslında sadece modern dünyada hüküm sürdüğünü" belirtir.¹³ Milliyetçi hareketlerin ulusları yarattığını, ulusların milliyetçi hareketleri doğurmadığını ileri sürer. Başka bir deyişle, uluslar milliyetçiliği yaratmazlar. Gellner'e göre, "milliyetçilik ulusların kendi öz-bilinçlerine uyanma süreci değildir; ulusların var olmadığı yerde onları icat eder."¹⁴ Milliyetçiliğin modern bir olgu olduğu ve modern endüstriyel dünyanın bir ürünü olduğu açıktır.¹⁵ Tarım toplumlarından modern endüstriyel toplumlara geçiş, milliyetçiliğin ortaya çıkışını anlamak için kilit faktördür. Bu geçişte "alt" kültürün "yüksek (üst) kültürler"le yer değiştirmesi çok önemli bir rol oynar. Gellner, standardize olmuş ve akademinin gözetimindeki kitlesel eğitim sistemi yoluyla "yüksek kültür"ün zihinlere yerleştirildiğini öne sürmekte ve ulusu "özel olarak işlenmiş, standardize olmuş, eğitim-temelli, okur-yazar olan yüksek kültürlü bir toplum" olarak tanımlamaktadır.¹⁶ Benedict Anderson, tarihsel olarak modern ulusun kökenlerini Batı Avrupa dünyasında üç gelişmenin kesişme noktasına koymuştur. Bunlar: dini toplulukların ve krallıkların önemlerini yitirmesi ve zaman anlayışındaki önemli değişimdir. Son olarak, büyük çapta ticari kitap yayınlanmasının gelişimi ya da Anderson'ın ifade ettiği gibi "kapitalist yayıncılık" giderek artan sayıdaki insanın kendileri hakkında düşünmelerine ve kendilerini başka

11 Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), s. 20.

12 Gelvin: *Divided Loyalties*, s. 12.

13 Ernest Gellner, *Nationalism* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1997), s. 138.

14 Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (Londra ve New York: Routledge, 1998), s. 28.

15 Gellner gibi, Ernest Renan'ın yaklaşımı moderniteyle ilgilidir. Bkz. Ernest Renan, 'What is a nation?' Homi K. Bhabha (ed.), *Nation and Narration* içinde (Londra ve New York: Routledge, 1990), s. 8-22.

16 Smith: *Nationalism and Modernism*, s. 30, 32, 37.

insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda, yani “ulusal terimlerle” ilişkilendirmelerine imkân vermiştir.¹⁷

Bunu takip eden ilk şey ise, kendisi de genel olarak etnik ve ulusal çelişkilerle ya da azınlık ve otonomi haklarıyla ilişkili olan çağdaş sorunsalın sunumudur. Daha sonra “milliyetçiliklerin” “kalıtsal” mı “hakiki” mi “icat edilmiş” mi yoksa “hayali” mi olduğu konusundaki soruları ele almak ve milliyetçiliklerin tarihi nasıl değiştirdiğini anlayabilmek amacıyla Anderson’ın “muhayyel cemaat” olarak ulus kavramı ve onun “kültürel kökleri” incelenecektir.

Benedict Anderson milliyetçiliğin 18. yüzyılın sonuna doğru “farklı tarihsel güçlerin ‘kesiştği noktada’ meydana gelen bir kendiliğinden damıtım sürecinin” ürünü olarak ortaya çıktığını ve bir kez oluşturulduktan sonra çok çeşitli ideolojilerde kullanılabilecek modeller haline geldiğini iddia eder.¹⁸ Ancak milliyetçiliğin ikna edici açıklaması ulusların gelişimini kolaylaştıran kültürel ve siyasi faktörlerin belirtilmesiyle yetinmemelidir. Aksine, asıl mesele, bu özel kültürel yapıların bu derin bağlılıklardan neden ve nasıl meydana geldiğini göstermektir. Bu, “son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şeydir.”¹⁹ Başka bir deyişle, önemli olan soru şudur: “bu kadar büyük fedakârlıklara yakın tarihin küçülmüş hayallerinin kaynaklık edebilmelerini sağlayan şey nedir?”²⁰

Bu soruyu ele almadan önce, Benedict Anderson “ulus” (ve dolayısıyla milliyetçiliğe) uygun bir tanım önermeye çalışır. Çünkü Anderson’a göre, ulus ya da milliyetçilik kavramının çevresinde terminolojik bir karmaşa vardır. Bu, kısmen milliyetçiliğe ideolojik bir kurgu olarak bakma eğiliminden kaynaklanıyor. Milliyetçilik “akrabalık” veya “din” gibi aynı aileye aidiyet olarak görüldüğünde işler daha kolay olabilir. Dolayısıyla ona göre ulus “doğası itibarıyla hem sınırlı hem de egemen olarak hayal edilmiş bir siyasal topluluktur.”²¹ *Hayal* edilmiştir, çünkü “en küçük ulusun üyeleri bile diğer

17 Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (Londra: Verso, 1991), s. 36.

18 A.g.e., s. 4.

19 A.g.e., s. 7.

20 A.g.e., s. 7.

21 A.g.e., s. 7.

üyeleri tanımaz, onlarla karşılaşmaz, çoğu hakkında hiçbir şey işitmez ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder.”²² *Sınırlıdır*, çünkü her ulusun ötesinde başka ulusların olduğu sonlu sınırları vardır. Bir kimse *fiilen* sınırlı olan cemaate sınırsız egemenlik ve özellikler atfeder. *Egemen* olarak hayal edilir, çünkü ilahi olarak buyrulmuş hiyerarşik hanedan mülkleri meşruiyetinin hızla zayıfladığı aydınlanma ve devrim çağında doğmuştur: uluslar özgür olmayı hayal ederler ve bu egemen bir devlete sahip olmak anlamına gelir. Son olarak ulus, bir cemaat olarak hayal edilir, çünkü “her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır.”²³

Anderson’a göre nihayetinde bu kardeşlik duygusu, milyonlarca insanın “sınırlı hayaller uğruna” ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şeydir.²⁴ Anderson, milliyetçiliğin sahte maskeler takındığını kanıtlama niyetinde olan Gellner’i “icat”ı, “hayal” ve “oluşturma”yla birlikte değil, “uydurma” ve “sahtelik”le özdeşleştirdiği için eleştirmiştir. Böyle bir görüş uluslarla karşılaştırılabilecek “hakiki” toplulukların olduğu anlamına gelir. Ancak “yüz yüze temasın geçerli olduğu küçük köyler dışındaki bütün cemaatler (ve hatta belki onlar da) hayal edilmiştir.”²⁵ Dolayısıyla Anderson cemaatlerin birbirlerinden hakikilik/sahtelik boyutuyla değil “ama hayal edilme tarzlarına bağlı olarak” ayrıştırılmaları gerektiği sonucuna varmıştır.²⁶

Milliyetçiliğin siyasi boyutu üzerinde duran Eric Hobsbawm ulusların milliyetçiliğin ürünü olduğunu ileri sürer. Milliyetçilik ulus-devleti oluş-

22 *A.g.e.*, s. 6. (vurgular özgündür).

23 *A.g.e.*, s. 7.

24 *A.g.e.*, s. 7.

25 *A.g.e.*, s. 6.

26 *A.g.e.*, s. 6. Modernist paradigmanın milletlerin milliyetçilikten önce geldiğini iddia eden John Armstrong tarafından eleştirildiği belirtilmelidir. Bkz. John Armstrong, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982). Ayrıca Anthony Smith, Ernest Gellner ve Benedict Anderson’dan farklı olarak, “modern ulusların basitçe genişlediğini, derinleştiğini ve *etnie’nin* üyelerinin ilişkilenme ve iletişim içinde bulunma şekillerini düzene koyduğunu” öne sürerek “etnisizm/etnisitecilik” ile “ulusçuluk” arasındaki devamlılığa vurgu yapar. Smith’e göre, geçmişle olan ilişki, özellikle “etnik geçmiş”le olan ilişki önemlidir. Bkz. Anthony Smith, *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Hanover: University Press of New England, 2000), s. 62-63. Bu, Smith’in milliyetçiliğin oluşumunda “etnisiteyi” önemli bir kategori olarak vurguladığını gösterir. Ona göre, ortak soy mitleri, ortak anılar, ortak bir kültür, belli bir toprak parçasına bağlılık, dayanışma hissi milliyetçiliğin özüdür. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (New York: Basil Blackwell, 1988), s. 24-29.

turmak amacıyla olan siyasi bir programdır. Hobsbawm'a göre, ulusların yapısı "icat edilmiş geleneklerin" örnekleri olan ulusal geleneklerin incelenmesiyle anlaşılabilir;²⁷ "ulusal gelenekler gerçekte icat edilmiş, kurgulanmış ve formel düzlemde kabul edilmiştir."²⁸ Bunlar oldukça yeni icatlardır, sık sık kasıtlı olarak belirli ideolojik amaçlara hizmet etmek üzere kurgulanmışlardır. Aslında "icat edilmiş gelenek" ifadesi biraz gereksizdir, çünkü doğal güçlerin sonucu olmaktan ziyade, insan davranışı ve insanın hayal gücünün ürünleri olarak bütün gelenekler öyle ya da böyle zaten icat edilmişlerdir. Hobsbawm, 1870 ile 1914 arasındaki dönemin icat edilmiş geleneklerin doruk noktası olduğunu iddia eder. Hobsbawm'a göre, bu dönem halk kitlelerinin siyasete girmesi açısından da önemlidir. Bu, kendi halklarının sadakat ve bağlılıklarını elinde tutan yöneticilere sorunlar yaratır. Bu noktada, "icat edilmiş gelenek" sorunlarla baş etmek için yönetici seçkinlerce gündeme alınmıştır. İlköğretimin gelişmesi, kamusal törenlerin icadı ve kamusal anıtların kitlesel üretimi dönemin üç temel yeniliğiydi.²⁹ Bunun bir sonucu olarak "milliyetçilik milli bir kilise, bir kraliyet ailesi ya da diğer birleşmiş gelenekler veya kolektif grup öz-temsilleri yoluyla yedek bir sosyal birleştirici, yeni bir laik din haline geldi."³⁰

Bu teoriler endüstrileşme ve milliyetçilik arasındaki bağ, devletin gelişimi, yaygın eğitim, matbaa kapitalizmi, siyasetin rolü ve güç mücadeleleri gibi "makro-tarihsel güçler"³¹ üzerinde durmuştur³² ve milliyetçiliğin "farklı tarihsel güçler"ın sonucu olarak belirli koşullar altında ortaya çıktığını iddia ederler. Osmanlı Girit'inde milliyetçilik duygusunun ortaya çıkışını anlamak için adada gelişen özel koşulları incelemek ve milliyetçiliğin temel özellikleri ve unsurlarının bulunmadığı bir adada milliyetçiliğin ortaya çıkması için durumun ne zaman ve nasıl elverişli hale geldiği sorusuna

27 Smith: *Nationalism and Modernism*, s. 117.

28 Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 1-4.

29 Özkırımlı: *Theories of Nationalism*, s. 117.

30 Özkırımlı bu bölümü, Hobsbawm ve Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, s. 303'ten alıntılanmıştır; Ayrıca bkz. Özkırımlı: *Theories of Nationalism*, s. 117.

31 Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East (1914-1923)*, (Londra ve New York: Routledge, 2001), s. 1.

32 Özkırımlı: *Theories of Nationalism*, s. 9.

yanıt vermek gerekir. Bu bakımdan adanın Ortodoks Hristiyan cemaatinin siyasallaşma ve milliyetçileşme süreçleri incelenmesi gereken çok önemli bir noktadır. Ayrıca “ulusal bağımsızlık mücadelesinde” soyut bir oluşum veya “muhayyel bir cemaat” için Giritli Hristiyanları hayatlarını feda etmeye veya “ölmeye razı olmaya”³³ sevk eden şeyin ne olduğunu da sormak gerekir. Bu bağlamda belirtilmelidir ki, “milliyetçilik sürekli olarak bilincimizi ve dünyayı anlamlandırma biçimimizi şekillendiren bir söylemdir. Bizi “vatandaşlar” olarak üreterek ve yeniden üreterek kolektif kimliğimizi belirler.³⁴ Ve böylece milliyetçi söylem, bunu hareketlerini açıklamak ve meşrulaştırmak için kullanan Giritli Hristiyanları birleştiren ana unsur haline gelmiştir.

Giritli Hristiyanların milliyetçi isyanlarıyla ilgili olarak, Yunan bağımsızlık savaşının (1821-29) adadaki gelişmeler için model olduğunu ve gereken ivmeyi verdiğini iddia ediyorum. Başka bir deyişle, Yunan bağımsızlık savaşı ve modern Yunan kimliğinin adaya nüfuzu Girit’in isyan tarihini değiştirmiş ve adanın Ortodoks Hristiyan cemaatinin siyasallaşması ve milliyetçileşmesinde gerekli bir önkoşul olmuştur. Yunan kimliğinin oluşumu ile Yunan bağımsızlık savaşının Giritli Hristiyanların vizyonu-nun değişmesindeki önemini Molly Greene’in söyledikleri açıklar.³⁵

Her ne kadar vizyonu milli bir vizyon olmamışsa, daha ziyade genel olarak Rusya’nın Konstantinopolis’te ve Doğuda Osmanlı Türklerinin yerini alması şeklinde olmuşsa da, Daskolyiannēs ayaklanması [1770] o uzun-erimli sürecin bir parçasıydı. ... Daskolyiannēs’in dışlayıcı vizyonu, tabii ki, Girit’te ve tüm Helen dünyasında nihai olarak zafere ulaşan vizyondur. Osmanlılara karşı savaş kırsal kesimde başlatılmış ve sonunda da kazanılmıştı ve böylece de köylünün kent hayatına karşı geleneksel husumetine ulusal vizyonun canlandırıcı gücü eklenmiş ve bu da otantik kırsal-bölgeyi yozlaşmış Osmanlı şehrine karşı gururlandırıp sevindirmişti.

Mevcut kaynaklar, Girit’in Yunanistan’a ilhakı üzerine odaklanmış ve bunu Hristiyan isyancıların mutlak siyasi ve milli amacı ve Girit isyanla-

33 Anderson: *Imagined Communities*, s. 7.

34 Özkanlı: *Theories of Nationalism*, s. 4.

35 Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2000), s. 208.

nının esas nedeni olarak yorumlamıştır. Aslında, Hristiyan isyancılar Girit toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmeyi ve Osmanlı yönetimini devirerek ve Osmanlı askerlerini adadan tahliyeyle zorlayarak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Başka bir deyişle, Hristiyan isyancılar mevcut Girit toplumunu Hristiyanların egemen olacağı yeni bir topluma dönüştürmeye çalıştılar. Bu bakımdan, sözgelimi, Antonio Gramsci'nin ifadelerini kullanarak olursak Giritli Hristiyanların amacı "hegemonyacı bir mücadele" olarak yorumlanabilir. Gramsci hegemonyayı "ana oluşturuca unsurlarının rıza ve ikna olduğu entelektüel ve ahlaki bir liderlik olarak" tanımlar.³⁶ Gramsci'ye göre, toplumsal bir grup veya sınıf bir toplumun kültürel ve ideolojik inanç sistemlerini ifade etmek amacıyla hegemonyacı bir rol üstlenmiştir. Bu yaklaşımda, devrimci parti toplumu dönüştürmeye çalışır ve "burjuva toplumunun meşrulaştırma kurumlarını yıkmak için hegemonyacı bir mücadele yürütür."³⁷ Bu "hegemonyacı mücadele," Girit örneğine de uygundur. Burada madun olan grup (Hristiyan cemaati) egemen grup haline gelmeye çalışır.

Hiç kuşku yok ki, Yunanistan'a ilhak (*enosis*) Giritli Hristiyan isyancılar tarafından sık sık ileri sürülmüş, ancak bu isyancılar Osmanlı idaresine son vermek amacıyla isyancı faaliyetlerine destek almak üzere bazen yüzlerini Ortodoks dindarları Rusya'ya çevirmişlerdir. Üstelik sonraki bölümlerde açıklanacağı üzere bazı Giritli Hristiyan isyancılar adada özerk bir yönetim kurulmasından yanaydılar, bazıları ise Yunanistan'la birleşmeyi desteklemekteydiler. Bu kitap 1896 ve 1897 Girit isyanlarının yalnızca 19. yüzyılın ayrılıkçı milliyetçi hareketleri bağlamında değil, aynı zamanda Osmanlı Girit'inin yerel yapısı bağlamında incelenmesi gerektiğini öneriyor.³⁸ Liah Greenfeld'e göre "her milliyetçilik kendine has bir gelişmeydi," fakat

36 Benedetto Fontana, *Hegemony and Power: on the Relation between Gramsci and Machiavelli* (Minneapolis, Londra: University of Minnesota Press, 1993), s. 140.

37 A.g.e., s. 148.

38 Sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, 1896 ve 1897 Girit isyanları milliyetçi isyanlardır. John Breuilly'e göre, "Milliyetçi bir muhalefet mevcut devletten kopmayı (*ayrılma*), onu milliyetçi bir yönde reformdan geçirmeyi (*reform*) ya da onu diğer devletlerle birleştirmeyi isteyebilir (*birleşme*)."³⁹ Giritli Hristiyanların nihai amacı mevcut Osmanlı yönetiminden ayrılmaktır, çünkü "mevcut sistemin yıkılması... özgürlük demektir, küçük bir azınlığın sonu ve herkesin durumunda genel bir iyileşme demektir" (vurgu bana aittir). Bkz. John Breuilly, *Nationalism and the State* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), s. 9; ve Peter Alter, *Nationalism* (Londra: Edward Arnold, 1989), s. 58.

aynı zamanda “ulusal kimliklerin gelişmesi, ilkinin dışındaki her durumda kaynakları esas olarak evrim geçiren ulusun dışında olan... uluslararası bir süreçti.”³⁹ Bu perspektiften, Girit toplumunun kendine has yapısı ve belirli iç koşullar ve aynı zamanda “uluslararası süreç” bu isyanların matrisini formüle etmekte elzem olmuştur. Unutulmaması gereken nokta, 19. yüzyılda milliyetçiliğin en güçlü ideoloji olduğu ve dünya tarihinin sonraki akışını da belirlediğidir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki milliyetçi hareketlerin benzerleri Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorlukları gibi diğer *ancien régime*’lerde de (eski rejim) vardı ve bu milliyetçi hareketler bu imparatorlukların çok-etnikli yapılarını köklü bir şekilde değiştirmiş ve ulus-devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan uyuğu Osmanlı idaresine karşı isyan etmiş ve Balkanlar’da yeni bağımsız “ulus-devlet benzeri” devletler kurmakta başarılı olmuşlardır. Yunan Krallığı’nın kurulması ise diğer Balkan halkları için önemli bir model olmuştur.

Ancak Yunan Krallığı’nın kurulmasının Girit tarihinin akışı için özel bir önemi vardır. Çünkü Osmanlı Girit’inin Ortodoks Hristiyan halkını siyasallaştırarak ve milliyetçileştirerek sosyokültürel dinamiklerin genel akışını değiştirmiştir. Bu, ada içinde çatışmaları derinleştirmiştir. Yerel gelişmeler de Girit isyanlarının kapsamını şekillendirmiştir. Giritli Hristiyanlar kendi talep ve isteklerine ulaşmak için mücadele etmişlerdir. Başka bir deyişle, Giritli Hristiyanlar harekete geçmiş ve kendi taleplerini dile getirmişlerdir. Bu nedenle, Hristiyan halkın milliyetçi hareketlere katılması Girit isyanlarında önemli bir unsurdur.

Miroslav Hroch Avrupa’nın küçük devletleri arasındaki milliyetçiliği incelemiş ve milli hareketleri üç temel evreye ayırmıştır: A Evresi akademik ilgi dönemidir, B Evresi yurtseverlik ajitasyon dönemi ve C Evresi milli hareketin kitleselleşmesidir.⁴⁰ A Evresi önemlidir, bu evrede “genellikle entelektüellerden oluşan bir grup tarafından ezilen milletin dili, kültürü ve tarihinin incelenmesine gösterilen tutkulu bir ilgi yer alır.”⁴¹ Hroch’a göre B

39 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University Press, 1993), s. 14.

40 Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe* (New York: Columbia University Press, 2000), s. 23.

41 A.g.e., s. 22.

Evresi, küçük milletler ve “milli bilincin çözümleme süreci” açısından en önemli evredir. Bu evrede, mevcut koşullardan memnun olmayan bir grup yurtsever halk arasında milli bilinci uyandırmak amaçındadır. Son evrede, Hroch “milli bilincin geniş kitlelerin sorunu haline geldiğini” düşünür.⁴² Hobsbawm da milli hareketler tarihini üç evreye ayırır: A Evresi “salt kültürel, edebi ve folklorik”tir. B Evresinde, “militanlar “millet fikrini” savunma konusunda etkindir.” C Evresinde, “milliyetçi programlar kitlelerin desteğini, en azından milliyetçilerin daima temsil ettikleri iddiasında oldukları kitlesel desteği alır.”⁴³ Hroch’a göre, bu süreçler entelektüel faaliyetin fiiliyata dönüşümünde önemlidir: eski düzenin sosyal ve/veya siyasi krizine yeni gerilimler ve anlayışlar eşlik eder; halkın önemli unsurları arasında oluşan memnuniyetsizlik, geleneksel moral sistemlere inancın kaybolması, hepsinden önemlisi yalnızca çok az sayıdaki entelektüel etkilese bile dini meşruiyetin zayıflamasıdır.⁴⁴

Hroch’a göre başarılı bir milli hareket dört unsuru içerir: İlk olarak, sosyal, moral ve kültürel gerilimlerle ilişkili olan meşruiyet krizi; ikincisi, belli miktarda dikey toplumsal hareketlilik (bazı eğitimli kişilerin başat olmayan etnik gruptan gelmesi); üçüncüsü, okur-yazarlık, okullaşma ve pazar ilişkileri gibi oldukça yüksek düzeyde sosyal ilişki; dördüncüsü, ulusallıkla ilişkili olan çıkar çelişmeleridir.⁴⁵ Bu çerçevede, Osmanlı Girit’inde yurtsever ajitasyon Giritli Hristiyanlar için uyarıcı bir rol oynayan Yunan bağımsızlık savaşından sonra başlamıştır. Bu yurtsever ajitasyon, Yunan milli ideolojisinin eğitim ve iletişim gibi çeşitli yollarla nüfuz etmesi ve Giritli Hristiyanların mevcut sistemden memnun olmamasıyla ivme kazanmıştır. Başka bir deyişle, Giritli Hristiyanların Yunan milli ideolojisiyle endoktrine edilmeleri, adanın Ortodoks Hristiyan halkını siyasallaştırdığı ve milliyetçileştirdiği gibi, Giritli Hristiyanlar arasında etnik ve ulusal bilincin hızını artırmıştır. Buna ilaveten, Giritli Hristiyanların mevcut sistemden memnuniyetsizlikleri adada kitlesel bir hareketin ortaya çıkmasında önemli

42 A.g.e., s. 23.

43 Hobsbawm: *Nations and Nationalism*, s. 12.

44 Miroslav Hroch, ‘From National Movement to the Fully-Formed Nation,’ *New Left Review*, No. 198, 1993, s. 10.

45 A.g.m., s. 12.

bir rol oynamıştır. Bir başka ifadeyle, Yunan milli ideolojisinin nüfuzu yerel memnuniyetsizlikle birleşince, Giritli Hristiyanlar kendilerini milliyetçilik dalgasının ortasında bulmuşlar ve milliyetçi hareketlere katılmışlardır.

Osmanlı Girit'inin Hristiyan ve Müslüman cemaatleri arasındaki ilişkilerdeki değişim ve Hristiyanların taleplerinin siyasallaşması ve milliyetçileşmesi Charles Tilly'nin teorik çerçevesinde de incelenebilir. Tilly'e göre, 19. yüzyılın başında farklı sosyal gruplar arasındaki çatışmalar defansif, yerel ve geridir. Tilly bu türdeki çatışmaları "reaktif çelişkiler" olarak tanımlamıştır. Onlar "reaktif" olmaktan ziyade "proaktiftir," çünkü "en azından bir grup daha önceden sahip olmadıkları haklar, imtiyazlar ya da kaynaklar üzerinde hak iddia etmektedir."⁴⁶ Girit örneğinde, adadaki Osmanlı idaresine son vermek için Giritli Hristiyanların devamlı girişimleri ve devletin kurumlarını ele geçirmek ve sosyal, ekonomik ve siyasi imtiyazlar elde etmek için ateşli mücadeleleri "proaktiftir." Başka bir deyişle, mevcut sosyal-yapısal düzeni yok etmeye ve Osmanlı idaresinin değer sistemini yıkmaya çalışmışlardır. Ancak kendi çerçeveyi kavramsallaştırırken yukarıda belirtilen teorilerin belirli noktalarını kullanmama rağmen, son zamanlardaki, Ussama Makdisi'nin Lübnan hakkındaki çalışması⁴⁷ gibi bazı çalışmaların aksine tarihsel analiz için hiçbir teorik perspektife sıkı sıkıya bağlı kalmayacağım. Makdisi bu kitabında Lübnan'da Maruni Hristiyanlarla Dürzi Hristiyanlar arasındaki mezhep pratiklerini incelemiştir. Mezhep pratiklerinin metin analizinde Makdisi, Said'in oryantalizm eleştirisini açıklayıcı bir çerçeve olarak kesin şekilde kabul edip kullanmıştır. Ancak amacım bu yaklaşımları itibarsızlaştırmak değildir. Aksine, bu kitap Girit örneğini bir teorik varsayımdan daha geniş bir biçimde açıklamakla ilgilenmektedir.

19. YÜZYIL OSMANLI GİRİT'İ ÜZERİNE ELDEKİ KAYNAKLAR

Geçmiş ve günümüz için önemli olduğu halde, Osmanlı Girit'i çok derinlemesine çalışılmamıştır. Bilim insanları kısmen farklı alanlarda ve dillerde ayrıntılı bilgi gerektirdiğinden ve kısmen de birçok kişi geçmişte ne

46 Charles Tilly, Louise Tilly ve Richard Tilly, *The Rebellious Century (1830-1930)*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1975), s. 49, 51, 252-53.

47 Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-century Ottoman Lebanon* (Berkeley, California: University of California Press, 2000).

olduğu hakkında önyargılı düşüncelere sahip olduğundan adaya çok az ilgi göstermiştir.

Eldeki kaynaklar Girit isyanlarını yalnızca dini gerilimlerin yansımaları olarak yorumlayarak, Girit toplumunun dinamiklerini anlamada başarısız olmuştur. Kısmen bunun sonucu olarak, incelenen dönemle ilgili olarak yüzeysel yorumlar ve bu terimlerle isyanları ele alan çalışmalar yapmışlardır. Doğu Akdeniz'in antik uygarlıklarının en eskilerinden ve en iyi yapılandırılmışlarından biri olarak Girit Adası, çok eskiden beri Batı Avrupalı seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu nedenle, seyahatnameler adanın tarihi, gelenekleri, topografyası, coğrafyası ve insanları hakkında detaylı bilginin başlıca kaynağıdır.⁴⁸ Sözelimi William Miller kitabının bir bölümünü iç koşullara, özellikle 1898'deki adanın başlıca şehirlerinin Avrupa işgali sırasındaki bulgu ve gözlemlerine ayırmıştır. Miller olayları İngiliz emperyal perspektifinden değerlendirmiştir.⁴⁹ Hanya'nın pitoresk ve "kozmpolit karakteri" üzerinde odaklanarak "tüm ulusların buluştuğunu, tüm dillerin konuşulduğunu, tüm para birimlerinin geçtiğini" belirtmiştir.⁵⁰ Miller, olayları oryantalist bakış açısından yorumlamıştır. Batı uygarlığıyla gurur duyarken, Girit'i modernitenin unsurlarının bulunmadığı az gelişmiş bir ada olarak görmüştür.

Seyahatnamelerin yanı sıra, Batı Avrupalı ve Osmanlı gazetecilerinin gözleme dayalı anlatıları literatüre katkıda bulunmaktadır.⁵¹ Öte yan-

48 Bu yazarlar arasında özellikle İngiliz seyyahın iki ciltlik eseri burada zikredilmeye değerdir. 1834'te adayı gezen Pashley, asıl olarak Girit'in antik bölgelerini keşfetmeyi amaçlamış ve yalnızca bu antik bölgelerle ilgili değil, aynı zamanda topografya, adadaki Müslüman halkın kökenleri ve Giritlilerin dili ve gelenekleri hakkında da bilgi vermiştir. Bkz. Robert Pashley, *Travels in Crete*, 2 cilt. (Cambridge: Pitt Press, 1958). 19. yüzyılın başlarında Girit'i gezen Avusturyalı Doktor Sieber, adanın fiziksel yönleri üzerinde durmuş (fauna ve flora) ve gelenekler, görenekler ve Girit halkının yaşam tarzları hakkında önemli bilgiler vermiştir. (F.W. Sieber, *Travels in the Island of Crete*, (Londra: Sir Richard Philips & Co, 1823).

49 William Miller, *Travels and Politics in the Near East* (New York: Frederick A. Stokes Company Publishers, 1899). Batı Avrupa dillerinde yazılmış seyahatnameler için bkz. Paul Combes, *L'île de Crète: Étude Géographique, Historique, Politique et Economique* (Paris: J. Andre, 1897); Charles Edwards, *Letters from Crete* (Londra: R. Bentley and son, 1887); G. Perrot, *L'île de Crète: Souvenirs de Voyage* (Paris: L. Hachette et cie., 1867); Hilary J. Skinner, *Turkish Rule in Crete* (Londra, New York: Cassell, Peter & Galpin for the Eastern Question Association, 1877); Thomas Abel Brimage Spratt, *Travels and Research in Crete*, 2 cilt. (Londra: J. van Voorst, 1865); J.M. Tancoigne, *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat: Bir Fransız Diplomatinin Türkiye Gözlemleri (1811-1814)* (çev. Ercan Eyüboğlu, İstanbul: Buke Yayınları, 2003); Joseph de Tournefort. *Tournefort Seyahatnamesi* (çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

50 Miller: *Travels and Politics*, s. 323.

51 Henri Turot'un eseri, 1897 Girit İsyanları ve özellikle 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı hakkında

dan, Osmanlıca gazete *Sabah*'ın muhabirleri Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühtü tarafından yazılan *Devlet-i Âliyye-i Osmâni ve Yunan Muhârebesi* 1314, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit meselesi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Osmanlı gazetecilerinin olayları ne şekilde anlattığı hususunda faydalıdır.⁵² Batı Avrupa akademik literatürü Osmanlı Girit'indeki olayları "Girit Sorunu" açısından kavramsallaştırmıştır. Sözelimi, "Doğu Sorunu" paradigması bakış açısından Girit'teki Osmanlı idaresi "yozlaşmış ve yoksul oryantal bir hükümet"⁵³ olarak değerlendirilmiş ve "Girit Sorunu" "Doğu Sorunu"nun bir parçası olarak görülmüştür.⁵⁴ Benim iddiam, "Girit Sorunu" teriminin 19. yüzyıl Osmanlı Girit'i örneğinde uygun olmadığıdır. Adadaki gelişmelerden söz ederken "Girit meselesi" teriminin daha uygun olduğu görünmektedir. Çünkü, olaylar Avrupa devletlerinin algıladıklarından biraz farklıdır. Bu nedenle, bu kitapta "Girit meselesi" terimini kullanmayı tercih ettim.

"Ayrışma teorisi" aktif dinsel ve etnik grupların zamanla "kendi milli bilinçlerinin farkına vardıklarını" ve "teokratik baskıcı yöneticiye" karşı isyan etmeye başladıklarını izah eder. Bu teori, bu grupların silahlı mücadele yoluyla bağımsızlıklarını kazandıklarını iddia etmektedir. Bu bağlamda, genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun imparatorluk içindeki etnik ve dini grupları kontrol edemeyen teokratik bir sistem olduğu öne sürülür. Bu doğrultuda, bu gruplar silahlı mücadele ve isyancı faaliyetler yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazanmak için uygun zemini

detaylı bilgiler verir. Bkz. Henri Turot, *L'Insurrection Crétoise et la Guerre Greco-Turque* (Paris: Librairie Hachett, 1898). Ayrıca 1866-68 Girit İsyanı hakkındaki gözlemleriyle ilgili olarak, Girit'teki Amerikan konsolos ve Times'ın Atina ve Roma muhabiri olan Stillman'ın eserine bkz. (William James Stillman, *The Cretan Insurrection of 1866-1868* (New York: H. Holt and Company, 1874).

52 Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühtü, *Devlet-i Âliyye-i Osmâni ve Yunan Muhârebesi* 1314 (İstanbul: Mihran Matbaası, 1315). Seyahatname ve gözleme dayalı eserlere ilaveten, Girit meselesini anlamak için hatıratlar ve biyografiler de önemlidir. 1898 sonrası dönem için bkz. Prens Yeorgios'un hatıratı: A.A. Pallis (ed.), *The Cretan Drama: The Life and Memoirs of Prince George of Greece, High Commissioner in Crete 1898-1906*, (New York: R. Speller, 1959), ve Chester'in Venizelos biyografisi: Samuel Beach Chester, *Life of Venizelos* (New York: G. H. Doran, 1921).

53 Sonraki bölümler bu argümanın nedenlerini kanıtlayacak ve başka örnekler verecektir. Bkz. Bölüm 4.
54 Bu yaklaşımın en iyi bilinen örnekleri şunlardır: Jules Ballot, *Historie de l'insurrection Crétoise* (Paris: L. Dentu Librairie-Editeur, 1868); Jean Stanislaw Dutkowski, *L'occupation de la Crète (1897-1909): Une Experience d'administration Internationale d'un Territoire* (Paris: A. Pedone, 1952); M. Vaillant, *Les Origines de l'Autonomie Crétoise* (Paris: L. Larose, 1902); Henri Couturier, *La Crète sa Situation au point de vue droit International* (Paris: A. Pedone, 1900).

bulmuşlardır. Osmanlı Girit'inin 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda en kötü idare edilen vilayetlerden biri olduğu sık sık iddia edilmiştir: "Girit çok uzun zamandan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun en kontrol edilemez bölgelerinden biridir."⁵⁵ Bu tür tarihyazımı, açıkça ve zımnen, Osmanlı idaresini pasif, statik ve adada kanun ve düzeni tesis edemeyen ve Giritlilerin isteklerini karşılayamayan bir idare olarak görmüştür: "orada patlak veren isyan kötü yönetime karşı basit bir protestonun ötesindedir."⁵⁶

Batı Avrupa dillerindeki Yunan milliyetçi literatür, 19. yüzyılda Osmanlı Girit'inde meydana gelen olayları kendi milliyetçi perspektifinden incelemiştir. Girit isyanları "bir din sorunu" olarak tanımlanmıştır. "[Onlar] Türklere karşı gelen Hristiyanlardı."⁵⁷ Bu kesimin bir yazarı, Girit isyanlarının "Giritliler ile Türkler arasındaki bitmez tükenmez husumetin" yansımaları olduğunu iddia eder. Ayrıca,

Hristiyan'a göre Türk zalim bir efendidir; geçici olarak kontrol edilebilir, ama hiçbir şekilde medeni toplumların kodu ile ilişkilendirilemez. Türk ve Yunan, özellikle Giritli Yunan arasında, derin bir düşmanlık ve husumet vardır; despotla ona bağlı olan arasında, Hristiyan ile kâfir arasında, birbirine bu kadar zıt olan iki ırk arasında kaynaşma mümkün değildir.⁵⁸

Theodore Tatsios ile benzer şekilde, başka bir Yunan milliyetçi tarihçi Theocharis Detorakis Girit meselesini "Doğu Sorunu"nun bir parçası

55 M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923* (Londra: St. Martin's Press, 1966), s. 159.

56 *A.g.e.*, s. 159.

57 Emmanuel E. Marcoglou, *The American Interest in the Cretan Revolution, 1866-1869* (Atina: National Centre of Social Research, 1971), s. 41.

58 *A.g.e.*, s. 51. Ayrıca Tatsios eserinde, "Türklerin" Balkanlar'ın Hristiyan halklarına hükmettiklerini ve Hristiyan halkın tarihlerinde yeni bir döneme girmeleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan siyasi bağımsızlıklarını istemeye başladığını öne sürer. Tatsios'a göre, "önemli ırksal ve kültürel farklılıklar artmış, bunlar Balkan milliyetçiliklerinin tohumları olmuş ve Türk İmparatorluğu'nun dağılma evresini başlatmıştır." Tatsios olayları ve gelişmeleri, "Doğu Sorunu"nun önemli bir parçası olarak görülen "Girit Sorunu" ışığında incelemiştir. (Theodore George Tatsios, *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897* (New York: East European Monographs, 1984), s. 142, 140.) Bkz. Theodore George Tatsios, *The Cretan Problem and the Eastern Question: A Study of Greek Irredentism, 1866-1898* (Ann Arbor: University Microfilms, 1967).

olarak görerek “Girit Sorunu” olarak ele alır.⁵⁹ Yukarıda zikredilen milliyetçi tarihçilerle benzer bir çerçevede, Detorakis “olaylar geliştikçe Girit Sorunu’nun net milliyetçi karakteri Doğu Sorunu’nun önemli bir parçası olarak Avrupa diplomasisini meşgul etmeye başladığını” ifade etmiştir.⁶⁰ Ayrıca Girit’in Müslüman halkının reformlardan yana olmadığını ve “sürekli olarak [bunları] ortadan kaldırmaya çalıştıklarını” iddia eder. Detorakis 1821’den sonra Hristiyan nüfusun keskin bir biçimde arttığını belirtmiştir. 19. yüzyıl boyunca Girit’in nüfus hareketleri hakkında detaylar vererek Hristiyanların demografik üstünlüğünü vurgulamıştır. “Hristiyanların artık tarihsel olayların akışını kesin olarak etkileyebileceğini” iddia eder.⁶¹

Öte yandan, Osmanlı ve Türk milliyetçi tarihyazımı Osmanlı Girit’ine çok az ilgi gösterir. Bazı bilim insanları, Osmanlı İmparatorluğu’nun en son fethedilen toprağı olarak Girit’in Osmanlı Devleti için sembolik öneme değinirlerken, diğerleri Girit’i Osmanlı Devleti için bir “yük” olarak tanımlamışlardır.⁶² Üstelik Türk tarihyazımı adada meydana gelen karışıklıkları yalnızca Avrupa devletlerinin siyasi entrikasının sonucu olarak anlamıştır.⁶³ Bu noktada, Karakasidou’nun çok etkili bir biçimde ifade ettiği gibi, “bunlar kişinin baktığında sadece kendisini gördüğü türden, yani kendine ayna tutan bir tarih anlayışıdır. Tarihin derinliklerindeki olayların yarattığı engebeli arazide verili (ya da “seçilmiş”) bir topluluğu milli uyanış ve ulusal kurtuluş mukadderatına götüren önüne geçilmez bir yolun izlerini aramak üzere kurgulanmış bir tarih anlayışıdır. *Tarihi milli tarihe* dönüştürürler.”⁶⁴

Yunan ve Türk milliyetçi tarihyazımlarının betimlediklerinin aksine, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu günün ihtiyaçlarına yanıt

59 Theodoris E. Detorakis, *History of Crete* (çev. John C. Davis), (Kandiye: 1994), s. 330.

60 A.g.e., s. 347.

61 A.g.e., s. 370.

62 Örneğin, Enver Ziya Karal Sultan II. Abdülhamid ve onunla aynı görüşü paylaşanların adayı Osmanlı İmparatorluğu için bir “yük” olarak gördüklerini iddia etmiştir. Ona göre, ada gelir getirmiyor ve Girit halkı sık sık isyan ediyordu. Muhtariyet verildiği halde, Giritliler şartlardan memnun değildi. Ayrıca Karal, Osmanlı hükümetinin Girit’in Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılması gereken bir toprak olduğunu kabul ettiğini ve sorunun bu ayrılmanın ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği olduğunu belirtir. (Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VIII (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), s. 121.) Ayrıca bkz. Mithat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler* (Ankara: Askeri Deniz Matbaası, 1945).

63 Makdisi: *The Culture of Sectarianism*, s. 6.

64 Karakasidou, *Fields of Wheat*, s. 17 (vurgu bana aittir).

vermek için reformlar yaparak durumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Tarihsel bir perspektiften analiz edildiğinde, Osmanlı modernleşme sürecinin imparatorluk içinde ve dünyada süre giden değişimlerle baş edebilmek için başladığı görülür. Dolayısıyla reform süreci Tanzimat reformlarından önce başlamıştır. II. Mahmud'un saltanatı döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun katı yapısını daha iyi işleyen modern bir devlet yapısına dönüştürmek için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bürokrasi ve askeriyede, Batı tarzı modern bir ordunun kurulması gibi, birçok reform yapılmıştır. Bu, teknolojiye ve modern savaşta değişimlere bir yanıttı. Benzer şekilde, radikal dış değişimlerle baş edebilmek için de reformlar yapılmıştır.⁶⁵ Her ne kadar bu reformlar, Osmanlı geleneğinden kopuşa işaret etse de "Osmanlı toplumunun ve hatta devletin kökten dönüşümünü tasavvur etmezler; aksine mevcut devleti istikrara kavuşturmaya ve devleti radikal bir şekilde değişmiş olan dış çevrede hayatta kalması için hazırlamaya çalışmışlardır."⁶⁶ Bu, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde belirginleşmiştir. Bu dönemde reform sürecinin esas amacı devletin temellerini kurtarmaktır. Kültürel ve diplomatik kopuklukla karşılaşan bir imparatorluğun meşruiyetini kolaylaştırmak amacıyla Osmanlı merkezi bürokratik sisteminin mevcudiyeti ve devamı çeşitli ideolojik metotlarla takviye edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletleriyle ilişkilerinde çaresizce kendisini bir batı devleti olarak sunmaya çalışmıştır.⁶⁷ Fakat reformların yeterli ol-

65 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 123-24, 126.

66 F.A.K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers 1878-1888* (İstanbul: Isis Press, 1996), s. 7.

67 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909* (Londra: I.B. Tauris Publishers, 1999), s. 165. Son birkaç yıl içinde Osmanlı tarihçileri, bazı idari reformların uygulanmasını ve modernleşme sürecini Foucault'a ait kavramları, özellikle iktidar ve yönetsellik (*governmentality*) kavramlarını, kullanarak açıklama eğilimindedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli vilayetlerinde Osmanlı reform süreci ve modern devlet kurumlarının ve pratiklerinin uygulanması modern iktidar kavramının (Foucaultcu bağlamda) bir sonucu ve Osmanlı Devleti'nin yönetselleşmesidir. Bu süreç, Osmanlı vilayetlerinin bir çeşit "kolonizasyonu" olarak da kavramsallaştırılmıştır. Her ne kadar ilk tartışma, Giritli Hristiyanların "ulusal bağımsızlık mücadelesi" için çok uygun olmasa da, son tartışmanın Osmanlı devlet adamlarının Girit Adası ve Giritliler hakkındaki zihniyetlerini ve stereotiplerini anlamak için uygun olduğu anlaşılıyor. Bkz. İkinci Bölüm. İktidar ve "yönetsellik" kavramlarının ayrıntıları için bkz. Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (çev. Alan Sheridan), (New York: Vintage Books, 1979), Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), Timothy Mitchell, *Colonizing Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), Nadir

madığı yerde “ince ayar” politikaları için çeşitli girişimlerde bulunulduğu belirtilmelidir.⁶⁸

Türkçede 19. yüzyılın son dönemindeki Osmanlı Girit’ine dair önemli bir çalışma Ayşe Nûkhet Adıyeke’nin ayrıntılı kitabıdır. Bu kitap 1896 ile 1908 yılları arasında Osmanlı Girit’inin tarihine ışık tutmaktadır. Adıyeke esas olarak Osmanlı’nın idari yapısıyla ve otonom Girit’le ilgilenmiştir. Kanun ve düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmış ve 1896 ile 1908 yılları arasında meydana gelen temel olayları anlatmıştır. Ancak Adıyeke anlatısında, Osmanlı Girit’inin bir şekilde *sui generis* olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer vilayetleriyle karşılaştırıldığında oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunduğunu ifade etmiş, adanın ayrıcalıklı konumuna özel bir önem atfetmiştir.⁶⁹ Ayşe Nûkhet ve Nuri Adıyeke’nin Girit toplumunu tolerans ve bir arada yaşama açısından tanımladıkları ve sınıf farklılıklarını, karmaşık ilişkiler ağını ve Giritlileri birbirine bağlayan çeşitli etkileşim ağlarını göz ardı ederek, Hristiyanların yanı sıra toplumun Müslüman kesimini de homojen bir cemaat olarak gördükleri anlaşılıyor.

Bu bağlamda, Çağlar Keyder’in işaret ettiği gibi, 19. yüzyıldan önce Müslümanlar ve gayrimüslimlerin birbirinden kopuk köylerde ya da şehirlerde sınırları belirlenmiş mahallelerde yaşadıklarını ve maddi ve sosyal

Özbek, ‘Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th Century Ottoman Empire (1876-1908),’ *International Journal of Middle Eastern Studies*, No. 40, 2008, s. 47-67. Post-kolonyal tartışma ve Osmanlı İmparatorluğu için bkz. Selim Deringil, ‘They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate,’ *Comparative Studies in Society and History*, Cilt. XLV, No. 2, 2003, s. 311-42.

68 Deringil: *The Well-Protected Domains*, s. 10.

69 Ayşe Nûkhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000). Abou-El-Haj şu hususu önemle vurgular: “Osmanlı uzmanları seçtikleri konunun ‘farklılığına’ vurgu yaptılar, öyle ki yakın tarihsel disiplinlerle kurulan diyalog imkânsızlaşmıyorsa bile zorlaşmıştı.” Bkz. Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*, s. 2. Ayşe Nûkhet ve Nuri Adıyeke bir dizi makaleyle Girit Adası’nı, Osmanlı İmparatorluğu’nun fethinden Yunanistan’la birleşmesine kadar incelemişlerdir. Adayla ilgili olarak, Osmanlı Girit’indeki cemaatler arası evlilikler, Mehmet Ali Paşa’nın yönetimi, nüfusu, Osmanlı-Yunan ilişkileri ve “Girit Sorunu” gibi çeşitli konularda ilginç makaleler yazmışlardır. Adanın toplumsal yapısının oldukça ilginç ve farklı olduğunu ve Giritli Müslümanlarla Hristiyanların çeşitli bağlarla birbirlerine bağlandıklarını ve aynı kaynaktan beslendiklerini öne sürmüşlerdir. Daha da önemlisi, Ayşe Nûkhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke’nin de kabul ettikleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer bölgelerinden farklı olarak, Giritli Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki sınır çizgisi belirgin değildir. Ayşe Nûkhet ve Nuri Adıyeke’nin derlenmiş makaleleri *Fethinden Kaybına Girit* (İstanbul: Babiali Kültür Yayıncılığı, 2006) kitabında bir araya getirilmiştir.

farklılıklarının sorun olmadığını belirtmek önemlidir. Ekonomik değişimlerin ve kentleşmenin hızla artmasından dolayı etnik gruplar birbirleriyle bağlantı kurmuşlar ve “toplumsal bölünmeler” ortaya çıkmıştır. Ayrıca Keyder yalnızca dini pratiğin değil, aynı zamanda okul ve cemaat organizasyonunun, tüketim alışkanlıklarının ve Batılılaşma düzeyinin, maddi kültür ve yaşam tarzlarının da artan bir biçimde farklılaştığını belirtmiştir.⁷⁰

Bu noktada Lübnan’la ilgili olarak Ussama Makdisi’nin söyledikleri geniş bir alıntıyı hak etmektedir.

Dini cemaatlerin üyeleri olarak Dürziler ve Maruniler hiçbir tarafın diğerinin kutsal bölgesine tecavüz edemeyeceği anlayışıyla birbirlerini tamamen kabul ettiler ve birbirlerine katlandılar; canlı ve çok cemaatli topluma işaret eden çeşitli Hristiyan ve Müslüman bayramlarına, seremonilere ve geleneklere saygı duydular, bunları kabul ettiler ve çoğu zaman da bunlara katıldılar.⁷¹

Burada benim amacım, ne Girit toplumundaki toleransı ve bir arada yaşamayı yadsımak ne de şiddet ve nefreti resmetmektir. Bir arada yaşama veya şiddet adası olarak Girit’e atfedilen tipolojiler analitik olarak uygun değildir. Bu kitap tolerans, bir arada yaşama, şiddet ve nefretin 19. yüzyılda imparatorluk dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesini önermektedir.

Yüzyıl sonu Doğu Akdeniz’inin önemli siyasi ve sosyoekonomik dönüşümlere tanık olduğunu unutmamak gerekir. Bu bağlamda, yalnızca Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasındaki dinamik ilişkileri anlamak için değil, aynı zamanda uygarlık tarihi boyunca Hristiyanlık, İslam, *ancien regime*’ler ve ulus-devletlerin etkinleştiği ve kesiştiği bir yer olarak Doğu Akdeniz bölgesindeki önemli temaları anlamak için Osmanlı Girit’indeki uzlaşma ve çatışmaları ele almakta yarar vardır. 1896 ve 1897 isyanlarının, milliyetçiliğin Balkanlar ve Doğu Akdeniz boyunca başat ideoloji olduğu 19. yüzyıl bağlamında incelenmesi gerektiğini öneriyorum. Bu kitap, Osmanlı Girit’indeki

70 Çağlar Keyder, ‘The Ottoman Empire,’ Karen Barkey ve Mark von Hagen (ed.), *After Empire: Multi-ethnic Societies and Nation-Building* içinde (Boulder, CO: Westview Press, 1997), s. 36.

71 Ussama Makdisi, ‘Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon,’ *Comparative Studies in Society and History*, No. 42, 2000, s. 186.

sosyal, siyasi ve ideolojik akımları yerel bağlamda (Osmanlı Girit'i), emperyal (Osmanlı İmparatorluğu), ulus-devlet (Yunanistan) ve kolonyal (Avrupa devletleri) düzeyde tanımlamıştır. Tüm bunların o zaman Girit'te meydana gelen olaylar üzerinde önemli etkileri vardır. Başka bir deyişle, bu kitap Osmanlı Girit'inin sosyal, siyasi ve ideolojik dönüşümünü ve bu isyanların kökenlerini 19. yüzyılın milliyetçi bağlamında anlatmaya çalışmaktadır.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Bu kitap esas olarak Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bu kaynakların yanı sıra, İngiliz parlamento belgeleri ve çeşitli Osmanlı, Yunan ve Batılı gazeteler kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerin çok büyük bölümü kullanılmıştır. Bunlar arasında, Yıldız Sarayı Arşivi ve Girit İrâdeleri 19. yüzyılın son döneminde Osmanlı Girit'ini ve Osmanlı devlet adamlarının Girit isyanlarını nasıl algıladığını anlamak için iki önemli kategoridir.

Yıldız Sarayı Arşivi, iradeler, Osmanlı yöneticileri tarafından hazırlanan geniş raporlar, valilerin merkezle yazışmaları, tezkireler, dilekçeler, şikâyet mektupları ve Giritlilerin şikâyetlerinin bulunduğu büyük miktarda belgeyi içermekte ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın son evresinde Girit'in siyasi, diplomatik, ekonomik ve toplumsal gerçekliklerini nasıl anladığını göstermektedir. Girit İrâdeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi içinde 1839 ile 1909 yılları arasında Osmanlı Girit'i ile ilgili yüzlerce belgenin bulunduğu özel bir koleksiyondur. Bu koleksiyon, konuyla ilgili olarak önemli bilgiler vermiştir. Bu koleksiyonun dikkatlice incelenmesi, Osmanlı yönetiminin dili, Osmanlı devlet adamlarının algıları, sosyal, kültürel ve ekonomik hayat, eğitim, ticaret ve göç de dahil olmak üzere Osmanlı Girit'inin gerçeklikleri ve 19. yüzyılda adanın içişleri hakkında birçok şey ortaya çıkarmıştır.

Bu kitapta yararlanılan bir başka Osmanlı arşiv belgeleri kategorisi, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezinde yer alan Osmanlı Girit'indeki Evkâf ve Eytâm İdaresinin oldukça zengin koleksiyonudur. Bu belgeler, Osmanlı devlet belgelerinden hayli farklı bir perspektif sunmaktadır ve Giritli Müslümanların sosyoekonomik hayatını ve Müslüman cemaat içindeki ilişkileri ve ilişki ağlarını anlamak için oldukça yararlıdır. Bu kayıtlar 19. yüzyılın

son döneminde ve 20. yüzyılın dönümünde adanın sosyal tarihini yeniden yorumlamamıza olanak vermektedir. Bu belgeler yoluyla, yalnızca Osmanlı Girit'indeki Giritli Müslümanların yerel dinamiklerine değil, aynı zamanda muhtariyet idaresinin kurulması ve adanın Yunanistan'a ilhakıyla birlikte Girit toplumu içinde dönüşen ve değişen ilişki kalıplarına erişim sağlayabiliriz.

Osmanlı arşiv malzemelerine ek olarak, Amerikan ve İngiliz konsolosluk raporları da kullanılmıştır. İngiliz raporları çalkantılı dönemlerdeki günlük olaylara ilişkin detaylı bilgiler vermektedir. Hanya'daki İngiliz konsolosluğu ve İngiliz dışişleri bakanı arasındaki resmi yazışmalar, Girit isyanları sırasında adadaki sosyoekonomik ve siyasi koşulları ve Girit'in iç ve dış dinamiklerine dair İngiliz emperyal perspektifini anlamak için yararlı olmuştur ve Girit işlerine çok yönlü İngiliz müdahalesini yansıtmaktadır. İngiliz ve Amerikan arşiv kaynaklarının kullanılması, Girit meselesi hususunda Osmanlı perspektifinin dengelenmesine yardımcı olmuştur ve tüm bu arşiv kaynaklarının karışımı Girit tarihinin geniş bir perspektiften yeniden yorumlanmasını sağlamıştır.

Bu kitap beş bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, modern Yunan kimliğinin oluşumunu ve Yunan Krallığı'nın irredantist [kaybedilen toprakları geri isteyen -ed.n.] politikalarını incelemektedir. Modern Yunan kimliğinin oluşumunu tartışmak amacıyla, Yunan milliyetçiliğinin temel parametrelerine önem verilmektedir. Bu bölüm, dönemin iki başat ideolojisi olan *Elencilik* ve *Rumluk*'u da ele almaktadır ve Yunan ulusal kimliğini, 19. yüzyıl bağlamında Yunan ulusal kimliğinin "sürekliliğini" ve farklı aşamalarını sorgulamaya çalışmaktadır. Helenik modeli savunanlar Bizans ve Osmanlı geçmişini dışlayarak, yeni Yunan devletini şekillendirmeye çalışmışlardır ve "Yunanlığı" tanımlamak için Batı Avrupa'ya önem vermişlerdir. Yunan milliyetçi bilim insanları, Jakob Philipp Fallmerayer'in modern Yunanların antik Yunanların soyundan gelmediği yönündeki iddiasını çürütmek için çok büyük çaba harcamışlardır. Tarih, dil ve folklor çalışmalarıyla antik ve modern Yunanlar arasında süreklilik kurmayı amaçlamışlardır. Bu tartışmayı anlattıktan sonra, bu bölüm Osmanlı Girit'inin ne derecede Yunan anakarasına dahil edildiğini anlatmak amacıyla, Yunan irredantizmi ile *Megali İdea* (Büyük Ülkü) arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

İkinci Bölüm, Girit tarihine genel bir bakış sağlamakta ve 19. yüzyılda Osmanlı Girit'inde meydana gelen gelişmeler ve dönüşümlerin kökenlerini açıklamak amacıyla Girit'in fiziksel, demografik ve sosyopolitik yönlerini anlatmaktadır. 19. yüzyılın son dönemindeki gelişmelerin, önceki gelişmelerden tamamen soyutlanamayacağını gördük. Başka bir deyişle, Girit tarihi boyunca keskin ayrımlar ve sınır çizgileri yoktur. Bu bölüm Girit toplumunda Evkâf ve Eytâm İdaresinin oynadığı rolü analiz ederek cemaatler içi ve cemaatler arası ilişkilere dair ilginç bilgilere ulaşmıştır. Osmanlı Girit'inin sadece isyanlarla, çatışmalarla ve şiddetle dolu, periferideki bir vilayet olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine, Giritli Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sosyoekonomik ilişki dini cemaatlerin sınırlarını aşmaktadır. Ayrıca bu bölümde, Girit'te meydana gelen zorluklara dair Osmanlı devlet adamlarının görüşlerini anlayabilmek amacıyla bu devlet adamlarının anlatıları dikkatle incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm, Giritli Hristiyanların bütünleşmesi ve Giritli Müslümanların dışlanması hususunda önemli bilgiler veren 1896 Girit İsyanına özel bir önem vermektedir. Bir bakıma, dışlanma ve şiddetin adanın Ortodoks Hristiyan ve Müslüman cemaatleri arasında nasıl kesin sınırlar çizdiğini anlatır. Giritli Hristiyanlar, Hristiyan bir valinin tayin edilmesi, Halepa Sözleşmesinin yeniden yürürlüğe konulması, Girit Meclisinin toplantıya çağırılması, genel affın ilanı ve son olarak Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi gibi taleplerini dile getirmişlerdir. Ayrıca 1896 Girit İsyanı, Osmanlı Girit'inin Hristiyan ahalisini bütünleştirmek ve Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasında "farklılıklar" oluşturmak için önemli bir araç işlevi görmüştür. Bu bölüm, Avrupa devletlerinin isyanı etnik ve dini gerilimin bir yansıması olarak anladıklarını ve isyanı bu terimlerle sona erdirmeye çalışan reformlar yaptıklarını belirtmiştir.

Dördüncü Bölüm, Giritli Hristiyanların 1897'deki "ulusal bağımsızlık mücadelelerini" anlatmaktadır. Bölümün değindiği temel soru, bu insanların nasıl ve neden siyasallaştığı ve milliyetçileştiğidir. Bu bölüm, Giritli Hristiyanların milliyetçi ideolojisinin yerel dinamiklerde önemli bir krizi temsil eden 1897 İsyanında büyük rol oynadığını iddia etmektedir. Bu isyanın kapsamı diğer isyanların kapsamından da farklıdır. Bu isyan, yalnızca belirli bölgelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda eş zamanlı olarak

adanın batı ve doğu uçlarında patlak vermiştir. Üstelik adanın Yunanlar ve Avrupalılarca işgali bu mevcut sancılı döneme başka bir boyut eklemiştir. Bu bölüm yağma, yoksulluk ve göç hikâyelerini de anlatmaktadır. Bulgularının ortaya koyduğu gibi, kesin olan şey, isyan esnasında Girit halkının hemen hemen yoksulluk seviyesine düştüğü ve adanın belli bölgelerinde isyanların tahrip edici etkisinden dolayı halkın çoğunun evsiz kaldığıdır. 1897 Girit İsyanının Girit toplumu üzerindeki etkilerini tartıştıktan sonra, bu bölüm Avrupa devletleriyle işbirliği halinde Giritli Hristiyanların projelerine dayanarak Girit'te muhtariyet idaresinin kurulmasını incelemektedir. Bu bölüm, muhtariyet rejiminin kurulmasının yalnızca Osmanlı idaresinden muhtariyet idaresine bir geçiş anlamına gelmediğini öne sürmektedir. Bu durum Müslümanlar arasında önemli bir rahatsızlığa yol açmış ve Giritli Hristiyanlar üzerinde üstünlüklerini kaybettiklerini düşünen yerli Müslüman cemaat üzerinde moral bozucu bir etkisi olmuştur.

Son bölümün temel amacı, diplomasi siyasetinin adanın iç dinamiklerine nasıl meydan okuduğunu anlatmaktır. Avrupa devletleri, özellikle İngiltere, Yunan uyruğundan bir kişinin Girit'e genel vali olarak tayin edilmesi hususunda baskı yaparken, Osmanlı hükümeti buna karşı çıkmış ve bu makama Osmanlı uyruğundan bir kişinin tayin edilmesinde ısrar etmiştir. Buna ek olarak, bu bölüm Giritli Hristiyanların adadaki Osmanlı askerlerini mevcut yönetimin yıkılmasında ve yeni yönetimin kurulmasında esas engel olarak gördüklerini ve Osmanlı askerleri çekilmedikçe Girit'te bir ilerleme kaydedilemeyeceğine inandıklarını kanıtlamıştır. Ancak adanın idaresinin isyancı faaliyetler yoluyla iktidarı ele geçirmek için mücadele eden Giritli Hristiyanlarca ele geçirilemediğinin burada vurgulanması gerekir. Aksine, Avrupa devletleri yönetimi Yunan vatandaşı Yüksek Komiser Prens Yeorgios'a vermiştir. Muhtariyet rejiminin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nin gücü ve inisiyatifi önemini kaybetmiş ve bunun sonucu olarak Girit'in Müslüman cemaati Giritli Hristiyanlara tabi olmuş ve gitgide küçülmüştür.

MODERN YUNAN KİMLİĞİNİN OLUŞUMU VE OSMANLI GİRİT'İNE ETKİSİ

Yunan milliyetçiliği 18. ve 19. yüzyıllarda iç ve dış faktörlerin etkileşiminden kaynaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yapısındaki değişiklikler, ticaretin değişen yapısı, diaspora aydınlarının faaliyetleri ve aydınlanmanın devrimci ruhu Yunan milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına ve modern Yunan kimliğinin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Yunan milliyetçiliğinin kökenini anlamak için, ortaya çıktığı dönemde Batı Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel gerçekliğini analiz etmek ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rum Ortodoks halkın durumunu incelemek gerekmektedir. Kitabın bu bölümünde, Yunan ulus devletinin kurulmasına ideolojik ve tarihsel arka plan sağlamak amacıyla genel bir çerçeve çizilerek, dönemin temel fikirleri ve gelişmeleri tartışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyoetnik yapısının ve millet sistemi denilen bir sistemle belirlenmiş olan dini kimliğinin Yunan milliyetçiliğinin gelişmesi üzerinde muazzam bir etkisi olmuştur. Millet sistemi "ilk olarak dine ve ikinci olarak da etnisiteye dayalı bir sosyokültürel ve cemaat yapısıdır ki bu da kendisini çoğu zaman dilsel farklılıklarda yansıtır."¹ Etnik gruplar Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Müslüman gibi etnik-dini cemaatler halinde organize olmuşlardı. Tüm Ortodoks Hristiyanlar Ortodoks Rum milletine mensuptu, bunlar arasında Rumlar baskın durumdaydı. Sosyal sınıflar, halkı meslekleri ve işlerine göre yeniden sınıflandırmıştı ve bu örgütlenmenin varlığını sürdürmesi için serbest dikey hareketlilik yasaklanmıştı.² 17. ve 18. yüzyıllarda, birçok iç ve dış sosyal, ekonomik ve siyasi faktörün etkisi altın-

1 Kemal Karpat, 'Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era,' Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, Cilt. I (New York: Holmes and Meier Publishers, Inc, 1982), s. 141-42. Ancak Benjamin Braude'nin millet sisteminin Tanzimat döneminde ortaya çıktığını iddia ederek, millet sisteminin kökenlerinin en eski örneğini tartıştığını belirtmek önemlidir. Bkz. Benjamin Braude, 'Foundation Myths of the Millet System,' Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, Cilt. I, s. 69-89.

2 Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations* (Amerika Birleşik Devletleri: Center of International Studies Princeton University, 1973), s. 7.

da Osmanlı toplumunda büyük değişimler meydana geldi.³ Klasik dönemin Osmanlı toplumsal yapısı ortadan kalktı ve modern Yunan kimliğinin ortaya çıkması için uygun zemin sağlayan yeni sınıfsal bölünmeler oluştu.⁴ Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticari yapıda oluşan değişiklik, Avrupa'nın kendileriyle ticaret yapan gayrimüslim tebaaya kol-kanat germesi bu gelişmede önemli bir rol oynadı. Avrupa'nın Balkanlar'daki zengin gıda ve hammadde kaynaklarına ulaşma isteği ve ucuz işlenmiş Avrupa mallarının bulunabilirliği Avrupa içinde ve dışında ticaret ilişkilerini değiştirdi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarımsal ticaret ilişkilerini de etkiledi. O zamandan itibaren Osmanlı Devleti'nin üretim ve ticaret sürecindeki kontrolü azalmaya başladı. Bunun sonucu olarak, Avrupa devletlerinin imparatorluğun gayrimüslim uyruğu üzerindeki himayesi daha görünür hale geldi.⁵

Karlofça Anlaşması ile birlikte Osmanlı Rumları, Avusturya-Macaristan topraklarındaki Osmanlı unsurlarının ticari haklarından faydalanmaya başladılar. Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra, Yunan gemilerinin Karadeniz'de Rus bayrağı altında ticaret yapmalarına izin verildi. Bu, ekonomik koşulların canlanmasına neden oldu ve Yunan topraklarında yeni bir orta sınıfın ortaya çıkmasına önemli bir katkı yaptı. Yunan tüccarlar mallarını satmak için Batı Avrupa'ya seyahat etmeye başladılar. Aydınlanma ve Fransız Devriminin yeni fikirlerini Yunanistan'a getirdiler.⁶ Yunan tüccar sınıfı, Ortodoks Hristiyan hiyerarşinin entelektüel çevresi dışında gelişmeye başlayan Yunan kültürel üretimine kozmopolit bir nitelik katan Yunan aydınlanma metinlerinin yayılmasını kolaylaştırdı.⁷ Balkan ticaretinin bü-

3 Karpas: 'Millet and Nationality,' s. 152.

4 Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans* (Westport, CT: Greenwood Press, 2001), [elektronik kaynak], s. 31.

5 Fatma Müge Göçek, 'The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Turkish and Arab Nationalism,' Fatma Müge Göçek (ed.), *Social Construction of Nationalism in the Middle East* içinde (New York: State University of New York Press, 2002), s. 22-23. Stoianovich'e göre, Balkanlar'ın kırsal üretimine Avrupalıların artan talebi, Batı ve Orta Avrupa'da kentlerin, nüfusun ve endüstrinin gelişmesiyle ilgilidir. Bkz. Traian Stoianovich, 'The Conquering Balkan Orthodox Merchants,' *Journal of Economic History*, No. 20, 1960, s. 255.

6 A.g.m., s. 23; Stavrianos: *The Balkans*, s. 274. Yunanlar Doğu Akdeniz'deki deniz ticaretinin de vazgeçilmez unsurlarıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Yannis Yannopoulos, 'Greek Society on the Eve of Independence,' Richard Clogg (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence* içinde (Totowa: Barnes & Noble Books, 1981), s. 18-33.

7 Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*

yümesi bu tüccarları Orta Avrupa'ya getirdi ve Avrupa'nın kültürel ortamı ile etkileşim içinde olmalarına neden oldu.⁸

Ayrıca, diasporadaki Yunan burjuvazisi Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa arasındaki ticarete önemli bir rol oynadı. Yunan milliyetçiliğinin gelişiminde ana merkez haline gelen Yunan Ortodoks diasporasında aydınlanma ve Fransız Devriminin fikirleri gelişti.⁹ Diaspora entelektüelleri liberal Avrupa hayranıydılar ve aydınlanmanın ruhu ve fikirlerinden ve seküler eğitim, ilerleme, halkın egemenliği ve ulus devlet gibi Avrupa kavramlarından etkilendiler. Bu Yunan tüccarları ve diaspora aydınları, Yunan bağımsızlık savaşı için ideolojik hazırlığa katkıda bulunan aydınlanma ve Fransız Devriminin fikir ve değerlerini ithal etti ve aktardı.¹⁰ Bu fikir ve

(Stanford: Stanford University Press, 1996), s. 72. Nicolopoulos, makalesinde ilk ideolojik yazılara, bilhassa Yunan tüccar toplulukları arasında dağıtılan meşhur *Agathangelos* risalesine büyük önem atfetmiştir. Ayrıntılar için bkz. John Nicolopoulos, 'From Agathangelos to the Megale Idea: Russia and the Emergence of Modern Greek Nationalism,' *Balkan Studies*, Cilt. XXVI, No. 1, 1985, s. 41-56.

8 Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe, 1789-1848* (Londra: Sphere Books Ltd., 1977), s. 173-74.

9 Nicos P. Mouzelis, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment* (Büyük Britanya: Macmillan Press, 1978), s. 141. Venedik, Trieste, Viyana, Amsterdam, Budapeşte, Bükreş, Napoli ve Odessa Yunan tüccarların yaşadığı başlıca yabancı kentlerdir. Bu kentlerin entelektüel atmosferinin, Yunan ulusal hareketine katkıda bulunan Yunan tüccarları ve entelektüelleri üzerinde önemli etkisi olmuştur. Ayrıntılar için bkz. L.S. Stavrianos, 'Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century,' *Journal of Modern History*, Cilt. XXIX, No. 4, Aralık 1957, s. 343. Geanakoplos bu kentlerdeki Yunan cemaatinin Yunan geleneğinin korunması için de önemli olduğunu belirtir. Ona göre, bilhassa Venedik, 1821'de Yunan devrimi patlak verinceye kadar önemini sürdürmüştür. Venedik'teki Yunan cemaati hem İtalya'da, hem de Yunanistan'da, Atina, Patras, Patmos, Teselya, Makedonya ve Epir'de, Yanya gibi yerlerde 16. ve 18. yüzyıllarda okullar kurmuştur. Deno J. Geanakoplos, 'The Diaspora Greeks: The Genesis of Modern Greek National Consciousness,' Nikiforos Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropoulos, Peter Topping (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change* içinde (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976), s. 59-77, özellikle 61, 77. *Philike Hetaireia* (Kardeşlik Cemiyeti) Odessa'da 1814'te diaspora tüccarları (Nicholas Skouphas, Emmanuel Xanthos, Athanasios Tsakalof) tarafından "anavatan" Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarmak amacıyla kurulmuştur. *Philike Hetaireia* ile ilgili ayrıntılar için bkz. George D. Frangos, 'The Philiki Etairia: A Premature National Coalition,' Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence* içinde (Büyük Britanya: Macmillan Press Ltd, 1973), s. 87-103; ve C.W. Crawley, 'John Capodistrias and the Greeks before 1821,' *Cambridge Historical Journal*, Cilt. XIII, No. 1, 1957, s. 175-82. Runciman 18. yüzyılın sonunda çeşitli gizli cemiyetlerin kurulduğunu belirtir. Sözgelimi *Athena* Fransız yardımıyla Yunanistan'ı bağımsızlığına kavuşturmayı amaçlamış, *Phoenix* ise Yunanistan'ın bağımsızlığı için destek almak üzere yüzünü Rusya'ya dönmüştür. *Phoenix*'in üyelerinden biri, *Philike Hetaireia*'nin kurucusu olmuştur. Bkz. Steven Runciman, *The Great Church in Captivity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), s. 398.

10 John S. Kolipoulos, *Brigands without a Cause: Brigandage and Irredentism in Modern Greece 1821-1912*, (Oxford: Clarendon Press, 1987), s. 4. İosipos Moisiodax, aydınlanmanın kozmopolit hümanizmini Yunan kültürü ve toplumuna tanıtan diaspora entelektüellerinin en önemlilerinden biridir. Moisio-

değerlerin çağdaş Yunan düşüncesine aktarılması modern Yunan kimliğinin inşasına katkıda bulundu. Yukarıda sözü edilen dinamiklerin üzerine Yunan bağımsızlık savaşının tohumlarının ekildiği öne sürülebilir.

*Klefler*in ki, kelimenin tam anlamıyla “hırsızlar” demektir, Yunan bağımsızlık davasına yaptığı askeri katkı da belirtilmeye değer bir husustur.” *Klefler* dağda yaşayan insanlardı, çoğunluğu da göçebe çobanlardı. Onlar esas olarak kaçaklar, yasadışı kişiler, borçlular, uyumsuz kişiler ve baskı kurbanlarıydı. Osmanlılar, dağlık arazilerin kontrolünde, güvenlik sağlamada ve *klefler*i köylerden ve dağ geçitlerinden uzak tutmada Ortodoks Hristiyan başıbozuk gruplara, *armatoleslere* (silahlı adamlar) güvenirdi. Bazı bilim insanlarına göre, *armatoloi*’nin kökenleri Bizans ve Venedik zamanlarına kadar takip edilebilirken diğer bazılarıysa bu bakış açısını reddederek *armatoloi*’nin Osmanlı yaratımı olduğunu öne sürmüşlerdir. *Armatoleslere* Osmanlı yetkililerinin af çıkardıkları eski kanun kaçaklarıydı. En muktedir ve en tehlikeli olanları *armatoleslere* kumanda eden kaptanlar haline geldiler. Bunlar *armatoliks* olarak bilinen kendi yargı bölgelerinde düzeni sağlamaktan sorumluydular. Değişen ekonomik durumlar nedeniyle *klefler* ile *armatolesler* arasındaki sınır belirgin değildi. *Kleft armatoloi* haline gelebilirdi ve *armatoloi* de *kleft* haline. Bir baladdan alınan aşağıdaki mısra bu değişkenliğin en açık göstergesidir:

On iki yıl boyunca Hasia ve Olimpos’ta *kleft* olarak yaşadım
Luros ve Ksiromeros’ta *Armatolos* olarak hizmet ettim.¹²

dax hakkında daha fazla bilgi için bkz. Paschalis M. Kitromilides, *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1992). Yeni Yunan Ortodoks Balkan entelektüellerinin yalnızca Yunanların soyundan gelmediklerini belirtmek önemlidir. Vlah olan Moisiodax, Helenleşmiş Yunan olmayan bilim insanlarının en önemli örneklerinden biridir. Başka örnekler ve ayrıntılar için bkz. Peter Mackridge, ‘The Greek Intelligentsia 1780-1830: A Balkan Perspective,’ Clogg (ed.): *Balkan Society* içinde, s. 63-84. Ancak o dönemde, Yunanistanın Balkanlar’ın orta ve doğu bölgelerinde kültür ve ticaretin *lingua francası* olduğu unutulmamalıdır. Stoianovich: ‘The Conquering Balkan Orthodox Merchants,’ s. 290.

11 Michael Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece* (Austin: University of Texas Press, 1982), s. 60.

12 Koliopoulos: *Brigands without a Cause*, s. 26-32; John S. Koliopoulos, ‘Brigandage and Insurgency in the Greek Domains of the Ottoman Empire, 1853-1908,’ Dimitri Gondicas ve Charles Issawi (ed.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century* içinde (Princeton, New Jersey: Darwin Press, Inc., 1999), s. 143-60, özellikle 144; V.J. Parry ve M.E. Yapp (ed.),

O dönemlerde Batı aydınları klasik Yunan mirasına hayrandılar ve antik Yunanı Batı medeniyetinin doğum yeri olarak görüyorlardı.¹³ Başka bir deyişle, Batılı entelektüeller antik Yunanlıları kendilerinin düşünsel ve tinsel ataları olarak idealize ettiler.¹⁴ Batılı bilim insanları filolojik ve sözlük ekleriyle birlikte Yunan klasiklerinin basılı biçimlerini ve antik Helen medeniyetini yeniden canlandıran düzinelerce kitabı kullanılabilir hale getirdiler. 18. yüzyılın son çeyreğinde bu “geçmiş,” Osmanlı İmparatorluğu’nun dışında eğitim görmüş ve seyahat etmiş çok az sayıda Yunan entelektüeli tarafından kabul edildi.¹⁵ Aydınlanma düşüncesi ile donatılmış bu entelektüeller aydınlanma kültürünü aktardılar ve Avrupa medeniyetinin başarılarını Yunan kültürü ve toplumuna benimsetmeye çalıştılar.¹⁶ Batı eğiti-

War, Technology and Society in the Middle East (Londra: Oxford University Press, 1975), s. 311, 313-14; Wayne Vucinich, *The Ottoman Empire* (Princeton: Van Nostrand, 1965), s. 154-55; Fleming: *The Muslim Bonaparte*, s. 41. Fleming o dönemde kleflerin Türklere karşı direnişin sembolleri oldukları hususuna dikkat çeker. Ona göre, “klef’e karşı Türklerin ikonik imajı” “Yunan cemaat kimliğini” o kadar şekillendirmişti ki Yunan çocuklar oyun oynadıkları zaman, kendilerini hemen iki gruba ayırıyorlardı: *turkoi* ve *klefles* (s. 62).

13 Victor Roudometof, ‘Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question,’ *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. XIV, No. 2, 1996, s. 290.

14 Michael Herzfeld, *Anthropology through the Looking-glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe* (New York: Cambridge University Press, 1987), s. 1. Clogg’a göre, Yunanların antik dili ve kültürü, Batılı yönetici sınıflarının eğitiminin temelini oluşturur. Nitice itibarıyla, bu yönetici sınıflar Yunanlara eğilimli hale gelmişlerdir. Bkz. Richard Clogg, ‘The Greeks and their Past,’ Dennis Deletant ve Harry Hanak (ed.), *Historians as Nation Builders* içinde (Londra: MacMillan Press, 1988), s. 16. Burada ‘modern Yunanların Paris ve Londra’dan Atina’ya ve İstanbul’a uzanan Doğu-Batı eksenini boyunca klasik antikitenin kültürel mirasıyla yerleştirilmesiyle “Helen” haritasının “Bizans’ınkinden” son derece farklı olduğu yönündeki Smith’in iddiasına dikkat etmek önemlidir; zira ikincisinin [Bizansın] eksenini Moskova’dan İstanbul’a ve Mısır’a uzanan Kuzey-Güney yönündeydi ve bu Doğu Hristiyanlığının koruyucusu olarak Ortodoks Rusya’yla yeniden doğan Bizanslı Yunanistan’ın aynı hizaya gelmesiydi.’ (Smith: *The Ethnic Origins of Nations*, s. 203.) Bu bağlamda, Batı Avrupalılar, Minoalıların antik Yunan uygarlığının ataları olarak gördüklerinden Girit Adası’nın Minoa dönemini idealize etmişlerdir. Michael Herzfeld, ‘Localism and the Logic of Nationalistic Folklore: Cretan Reflection,’ *Comparative Studies in Society and History*, Cilt. 45, No. 2, 2003, s. 282.

15 Anderson: *Imagined Communities*, s. 72. 18. yüzyıl boyunca, Yunanca basılan kitapların sayısı hızla artmış ve birçok kitap Yunancaya tercüme edilmiştir. Tercüme işi Iosipos Moisiodax’ın ve Dimitrakis Katartzis’in ilham verdiği planlı bir program oluşturuyordu. Bkz. Catherine Koumariou, ‘The Contribution of the Intelligentsia towards the Greek Independence Movement, 1798-1821,’ Clogg: *The Struggle for Greek Independence* içinde, s. 67-86.

16 Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy* (Büyük Britanya: Variorum, 1994), s. 6-7. aydınlanmanın Balkanlar üzerindeki etkisinin ayrıntıları için bkz. Peter F. Sugar, ‘The Enlightenment in the Balkans: Some Basic Considerations,’ *East European Quarterly*, c. IX, No. 4, 1975, s. 499-507. Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy* (Büyük Britanya: Variorum, 1994), s. 6-7.

mi almış entelijensiyanın Yunan devrimci hareketine liderlik edip onlara mali kaynaklar sağladığı dikkate alınmalıdır.¹⁷ Dahası, Filhellenler [Helen sever, Helen yanlısı] Yunan kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynadılar.¹⁸ Yunan entelektüelleri Filhellenizmin etkisiyle modern Yunanların “barbarlıktan-arındırılmasına” vurgu yaptılar.¹⁹ Bu etkileşimin sonucu olarak Yunanlar bir Yunan kimliğini kavramsallaştırmaya başladılar. “Yunan [milliyetçiliğinin] ilk olarak, Hristiyan olmayanlar tarafından yönetilen ve kendisi de şimdiye kadar bütün Batı milletlerine şiddetle düşmanlık besleyen, Batı Hristiyanlığı dışındaki bir topluluk arasında ortaya çıkmış olduğu değerlendirmesine” işaret edilmişti.²⁰ Bu noktada, bazı bilim insanlarının iddia ettiği gibi, Yunan aydınlanmasının siyasal, ekonomik ya da entelektüel elitlerin bilinçli ve planlı eylemlerinden değil de daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan ve Doğu Akdeniz bölgesindeki sosyal ve kültürel pratiklerinin magmasından yükseldiği... ve genel bir “proje” olarak sosyal-imgesel anlamlandırma seviyesinde işlediği vurgusunu yapmak da önemlidir.²¹

17 Mouzelis: *Modern Greece*, s. 141. Bu tüccarlar, kitapların yayınlanmasında, kendi şehirlerinde okulların ve kolejlerin kurulmasının finanse edilmesinde ve Yunan gençlerin Batıda eğitim almalarının desteklenmesinde önemli rol oynamışlardır. Bkz. Richard Clogg, ‘The Greek Mercantile Bourgeoisie: “Progressive” or “Reactionary”?’ Clogg (ed.): *Society in the Age of Greek Independence* içinde, s. 85-110. Anthony Smith “saf Yunan dilinin yeniden doğmasına yol açan üniversite eğitimi ve basım işleri yoluyla Yunan hissiyatı ortak etnisitenin yeniden dirilişine katkı yapan” diaspora entelektüellerinin oynadığı rolü kabul etmiştir. Fakat Smith’e göre, dinsel faktörler bu süreçte çok önemlidir (Smith: *The Ethnic Origins of Nations*, s. 115).

18 Filhellenler “1820’lerde Osmanlı yönetiminden kurtulmak için verilen Yunan mücadelesinin heyecanlandığı milli-düşünceli Avrupalılar olarak” tarif edilebilirler. Alter: *Nationalism*, s. 21. Filhellenler hakkında daha fazla bilgi için bkz. C.M. Woodhouse, *The Philhellenes* (Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press, 1969). Avrupalı Filhellenik cemiyetlerin oynadığı rol için (özellikle Londra Yunan Cemiyeti) bkz. s. 74-75, 92. Ayrıca bkz. Allan Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, c. I (Portland: Frank Cass, 1993), s. 233-70. David Howarth, *The Greek Adventure: Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence* (New York: Atheneum, 1976). Fransa, Almanya ve Rusya’da Filhellen coşkusu için, bkz. C.W. Crawley, *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833* (Cambridge: Cambridge University Press, 1930), s. 15-16. İngiliz Filhellenler için bkz. Alexis Dimaras, ‘The Other British Philhellenes,’ Clogg: *The Struggle for Greek Independence* içinde, s. 200-223.

19 Anderson: *Imagined Communities*, s. 72.

20 Peckham bu bölümü Kedourie’nin kitabından alıntalamıştır. Bkz. Robert Shannan Peckham, *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece* (Londra: I.B.Tauris, 2001), s. 4; ve Elie Kedourie, *Nationalism in Asia and Africa* (New York: Meridian Books, 1970), s. 42.

21 Gourgouris: *Dream Nation*, s. 75.

Molly Greene 1720'lerde Doğu Akdeniz'de Venedik gücünün çöküşüne büyük önem atfeder. Greene bu çöküşten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun artık Venedik'ten gelen bir tehditle karşılaşmadığını ve böylece Osmanlı Akdeniz'inde yeni kültürel seçeneklerin geliştiğini belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Hristiyanları ise yüzlerini Kuzey Avrupa'ya çevirdiler. Hiç kuşkusuz Yunan kimliğinin oluşumu, Greene'in ifade ettiği gibi, Batı Avrupa ile kurulan bu temastan kaynaklandı. Bu anlatıda Girit'in yeri çok önemlidir, çünkü Girit'in geleceği Yunan milliyetçiliğinin gelişimine yakından bağlı olmaya başlamıştır.²²

Bundan dolayı, Yunan milliyetçiliğinin incelenmesi bağlamında bunun Osmanlı Girit'inin sosyal ve siyasi koşullarına etkisini ve Giritli Hristiyanların Yunan dünyasıyla tedrici olarak bütünleşmesini inceleyeceğiz. Bu nedenle, 19. yüzyılda Osmanlı Girit'inde meydana gelen olaylara ideolojik ve tarihsel arka plan hazırlamak için bu bölümde modern Yunan kimliğinin gelişimini kısaca tartışmak ve çok genel bir arka plan vermek niyetindeyim. Bunu yaparak, ulusal kimliğin iki farklı ve çelişkili yapısını incelemek istiyorum: Elencilik (*Ellinismos-Ελληνισμός*-Hellenism) ve Rumluk (*Romiossini-Ρωμιότητα*). İlk ideoloji antik Yunanı temsil ederken, ikincisi Bizans İmparatorluğu'nu idealize eder. Yunan tarihçi ve folklorcularının Yunan kimliğinin oluşumuna nasıl katkıda bulunduklarını açıklamak için bu bölüm Yunan milliyetçi tarihyazımı ve folklorunda yapılan çalışmaları analiz etmektedir. Kimlik telkini, Osmanlı Girit'inin dönüşümü ve Giritli Hristiyanların modern Yunan kimliğiyle bütünleşmesi için kullanılan mekanizmalar da ele alınacaktır. Bu bölümün son kısmı *Megali İdea* ideolojisini telaffuz eden irredantist Yunan özelemlerini incelemektedir. Balkanlar'da irredantist özelemlerin en parlak döneminde Yunanlar, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Rum Ortodoks nüfusu içine almak için devleti genişletmeyi tasavvur ettiler. 19. yüzyıl boyunca *Megali İdea* hâkim ideoloji olduğundan ve Osmanlı Girit'i "Yunan irredenta"sının önemli yerlerinden biri olduğundan bu ideolojiye özel bir önem verilmektedir.

22 Greene: *A Shared World*, s. 11.

Bağımsızlık öncesi dönemde, Rigas ve Korais Yunan milliyetçiliğinin kavramsallaştırılması ve oluşturulmasında iki önemli şahsiyettir. Adamantios Korais (1748-1833) İzmir’de doğdu ve erken yaşlarda antik Yunanca ve Latince eğitimi aldı. Ailesinin ipek işi nedeniyle Amsterdam’a gönderildi ve eğitimine burada devam etti. 1788’de doğduğu yere döndü ve dört yıl sonra tıp eğitimi için Montpellier’e gitti. Eğitimini tamamladıktan sonra 1788’de Paris’e gitti²³ ve Yunan Kitaplığı (*Elliniki Vivliothiki*) olarak bilinen Yunan klasikleri serisini yayınlamaya başladı. Hemşerilerinin klasik mirası anlamalarını sağlamak için uzun girişlerle başlangıç yaptı.²⁴ Korais’e göre Yunanlar Bizans İmparatorluğu zamanından beri kültürel ve siyasi despotluktan muzdaripti. Yunan aydınlanmasının diğer entelektüelleriyle aynı görüşleri paylaşan Korais “Bizans Devleti’ni Osmanlı İmparatorluğu’nun ortaçağ versiyonuna dönüştürdü.” Bizans Devleti’nin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu ve Fenerlileri de küçük görüyordu.²⁵ Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu Doğu despotizminin en yozlaşmış şekliydi ve Bizans Devleti’nin mirasçısıydı. Dahası, Bizans imparatorları, Osmanlı padişahlarını ve Fenerli aristokratları “tek bir yozlaşmış organizma” olarak gördüğünden Yunan halkının sömürülmesinde suçun büyük bölümünü onların üzerine attı.²⁶ Rahipler ve Fener’in Bizans aristokrasisi ve felsefesinin yaratıcıları olan eski atalarının idealizasyonu da dahil olmak üzere, Bizans’tan tam bir kopuş önerdi.²⁷ Korais bir ulusun dili ile ahlaki karakter arasında doğrudan

23 Stephen G. Xydis, ‘Modern Greek Nationalism,’ Peter F. Sugar ve Ivo J. Lederer (ed.), *Nationalism in Eastern Europe* içinde (Seattle: University of Washington Press, 1971), s. 230.

24 Gerasimos Augustinos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914* (New York: Columbia University Press, 1977), s. 9.

25 Fenerliler (*Fanariot*) İstanbul’un Fener semtinde yaşayan Rum tüccar, banker ve din adamlarıdır. Karadeniz’deki buğday ticaretinin, Osmanlı bürokrasisinin ve kilise yönetiminin kontrolünü yavaş yavaş ele geçirmişlerdir, bkz. Stavrianos: *The Balkans*, s. 270-72.

26 Peter Mackridge, ‘Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century,’ David Ricks ve Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s. 49-50.

27 Cyril Mango, *Byzantium and its Image* (Londra: Variorum Reprints, 1984), s. 38. Korais, kendi prestij ve statülerini tehlikeye atacak herhangi bir gelişmeye karşı çıktıkları için din adamlarına da sempati duymuyordu. Bu muhalefetin “dini meselelerdeki şevklerinden” dolayı olmadığını, fakat Kilise ve toplum içinde sahip oldukları bazı imtiyazları kaybetme korkusundan kaynaklandığı hususunun altını çizmiştir. Vasilios N. Maléridis, ‘Science and the Orthodox Church in the 18th and Early 19th Century Greece: Sociological Considerations,’ *Balkan Studies*, Cilt. XXIX, No. 2, 1988, s. 277. Korais’in perspek-

bir ilişki olduğunu ileri sürdü. Klasik Yunancaya hayrandı ve klasik Yunancayı "özgürlüğün dili" olarak görüyordu. Ancak klasik Yunancanın yeniden canlandırılmasının mümkün olmadığı gerçeğinin farkındaydı. Bu doğrultuda, Yunan halkının "esareti" esnasında Yunan dilinin gördüğü zararı telafi etmeyi amaçladı.²⁸ Burada unutulmaması gereken nokta, MÖ 300'den beri Yunan dilinin yazılı ve sözlü formlarının önemli bir biçimde değişim geçirdiğidir. Eski klasik forma çok yakın kalan arkaik yazılı form eğitimli sınıf tarafından kullanıldı. Demotik sözlü form, içinde Türkçe, Slavca ve Arnavutça kelimelerin yüzyıllar boyunca bütünleştiği daha kolay gramer ve sentaksıyla²⁹ birlikte kendi yolunda gelişti.³⁰ Korais dönemine kadar dille ilgili olarak iki karşıt grup vardı: Bir yandan, yazılı dilden yana olanlar eski Yunancaya çok yakın olduğu için arkaik yazılı formun ulusun mirasını yansıtacağını öne sürdüler. Öte yandan, sözlü formu destekleyenler mesajın yayılması için halkın halen kullandığı dilde yazmanın gerekli olduğunu öne sürdüler. Bu karşıt grupların yanı sıra, Korais de dahil olmak üzere orta yolu savunanlar vardı. Bunlar, konuşma formunun benimsenmesini, fakat yabancı unsurlardan arındırılması gerektiğini önerdiler. Onlara göre, bir dil, eski Yunancanın özelliklerini muhafaza eden konuşma dilinin yapısını temel almalı fakat yabancı unsurları içermemeliydi. Korais'in dil sorununa katkısıyla ilgili olarak daha çarpıcı olan şey *katharevusa* denilen dilin arındırılmış biçimini getirmesidir.³¹

Eğitimin Fransız Devriminin temellerini sağladığı gerçeğinin farkında olan Korais, Yunan halkı arasında eğitimin gelişmesi ve yaygınlaşmasına özel bir önem verdi.³² Ayrıca Yunan halkının bağımsızlığının eğitim yoluyla olacağını ve bunun da Yunanlar arasındaki cumhuriyetçi şevk ve

tifinden Yunan tarihi sadece iki döneme ayrılabilir: Helen ve Helen-sonrası dönem. Korais ve Yunan aydınlanması için bkz. Olga Augustinos. 'Philhellenic Promises and Hellenic Visions: Korais and the Discourses of the Enlightenment,' Katerina Zacharia (ed.), *Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity From Antiquity to Modernity* içinde (İngiltere: Ashgate Publishing Limited, 2008), s. 169-201.

²⁸ Mackridge: 'Byzantium and the Greek Language Question,' s. 51.

²⁹ David Brewer, *The Flame of Freedom: The Greek War of Independence (1821-1833)*, (Londra: John Murray, 2001), s. 22.

³⁰ Thomas W. Gallant, *Modern Greece* (New York: Oxford University Press, 2001), s. 71.

³¹ Brewer: *The Flame of Freedom*, s. 22-23; Richard Clogg, *Anatolica: Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries* (Büyük Britanya: Variorum, 1996), s. 20.

³² Brewer: *The Flame of Freedom*, s. 23.

canlılık etiğini yeşerteceğini iddia etti. Bu nedenle, Korais şanlı “Helen” adını almayı hak etmeleri için Yunanların Batının “Aydınlanmacı aklı” ile eğitilmelerini istedi.³³ Bir bakıma Osmanlı Yunanistan’ının geleneksel toplumu, Yunan klasisizmi ve Avrupa aydınlanmasının ruhuna adanmış ahlaki bir cumhuriyete dönüşecekti.³⁴ Korais, varlıklı tüccarları Yunanistan’ın her yerinde okullar ve kütüphaneler kurmak ve Yunan gençlerin eğitimlerini Avrupa’da yapmalarını sağlamak için paralarını eğitimin desteklenmesine harcamaya teşvik etti³⁵ ve eğitimin gelişmesinde yazılı basın rolü üzerinde durdu. Başka bir deyişle, milli tarihin, insanların zihinlerine yazılı basın yoluyla kazınacağına inanıyordu.³⁶

Batılı Helen ülküsünün etkisi altındaki Korais, modern Yunanların atalarının antik Yunanlar olduğunu ileri sürdü. Modern Yunanların kendilerini tanımlamak için kullandıkları *Romyos* (Rum) terimi, Yunanların Romalıların buyruğu altına girmelerinin izini taşıdığı için milli utancı temsil ediyordu. Bu nedenle, antik Yunanlar için “Helen,” modern Yunanlar için “*Graikoi*” terimini kullandı.³⁷ Korais’e göre, modern Yunanlar tarihsel köklerini yeniden keşfetmeliydi, bu “siyasi modernleşmenin daha geniş bir programının yansımasıydı.”³⁸ Eğer modern Yunanlar Batıda muhafaza edilmiş olan eski uygarlıkların bilgi birikimini benimserlerse, yükselebilir ve dünyada kendilerini yeniden yapılandırabilirlerdi. Bu programla “eskiler” ile “yeniler” arasında bir devamlılık kurulabilirdi.³⁹

33 Victor Roudometof, ‘From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821,’ *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. XVI, No. 2, 1998, s. 31-32.

34 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 8.

35 Brewer: *The Flame of Freedom*, s. 23.

36 Anderson: *Imagined Communities*, s. 72. Benedict Anderson’a göre, “matbaa kapitalizmi” “muhayyel bir cemaatin” yaratılmasında başlıca tarihsel araçtır.

37 Mackridge: ‘Byzantium and the Greek Language Question,’ s. 49-50.

38 Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 60.

39 Korais hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. G.P. Holden, *The Revival of Greek Thought 1620-1830* (Albany: State University of New York Press, 1970), s. 142-58; ve S.G. Chaconas, *Adamantios Korais: A Study in Greek Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1942). Bu “arkaikleştirme sürecinde” insanlar çocuklarına antik isimler vermeye başlamışlardır. Örneğin, 1813’te Atina’da defne ve zeytin yapraklı bir tören sırasında, öğretmenler Ioannes ve Pavlos olan öğrencilerinin isimlerini Perikles, Termistokles ve Ksenofon olarak değiştirmiştir. Bkz. William St Clair, *That Greece Might Still be Free: The Philhellenes in the War of Independence* (Londra: Oxford University Press, 1972), s. 20.

Rigas Velestinlis (1757-98) Teselya'nın Velestino kasabasında doğdu ve kendi bölgesinde eğitim aldı. 1777-1780 yılları arasında İstanbul'da yaşamış ve ticaretle ilgilenmiştir. Bir süre Alexander Hypsilanti'nin yanında sekreter olarak çalışan Rigas, daha sonra Eflak'ta uzun süre kalmış ve voyvodaların hizmetinde de çalışmıştır. 1796'da Viyana'ya gitmiş, Fransız Devrimi ve Fransa'daki devrim atmosferinden esinlenerek, Balkanlar'ın Osmanlı idaresinden kurtulmasıyla ilgili devrimci fikirler geliştirmiştir. Tüm ezilen halklar birleşip Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşılırsa özgürlüğün kaçınılmaz olacağına inanan Rigas, yalnızca Yunanların değil, Türkler de dahil, tüm Balkan halklarının da özgürlüğe kavuşmasını istiyordu.⁴⁰

1797 *Yunanistan'ın Büyük Atlası* adlı eserinde, tüm Balkan halklarının bütünleşmiş ve eşgüdümlü hareketiyle sultanın tahtan indirileceğini tasavvur etti ve dahası, Fransız Devriminin ilkelerini vurgulayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki topraklarını Yunanistan (Hellas) ile özdeşleştirdi. 1793 Fransız Anayasasını kendine model olarak aldı. Kendi federal modelinde, yurttaşlık fikri ve bireysel hakların altını çizdi. Bunlar Balkan halklarının bir arada yaşamasının temelini oluşturacaktı.⁴¹ Rigas'ın ünlü şiiiri "Marş" 1796'dan sonra devrimcilerin sloganı haline geldi. Bu şiiirde Rigas, Osmanlı İmparatorluğu'nda tiranlıktan muzdarip olan tüm halklar için bağımsızlık tasavvur ediyordu. Ona göre, tiranlık devrim yoluyla yıkılmalıydı. Başka bir deyişle, Rigas'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm halkları bir araya gelmeli ve Osmanlı tiranlığına karşı başkaldırmalıydı.⁴²

RUMLUK KARŞISINDA ELENCİLİK: YUNAN MİLLİYETÇİLİĞİNİN AÇMAZLARI

1830'da Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra, pek çok Güneydoğu Avrupa halkı gibi Yunanlar da, kendi benlik imajlarını oluşturmak

40 Stavrianos: *The Balkans*, s. 274; Varban N. Todorov, *Greek Federalism during the Nineteenth Century (Ideas and Projects)* (ABD: Boulder, 1995), s. 5-7.

41 Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 62. Rhigas, 1793 Anayasasını Yunancaya tercüme etmiştir. Bu metnin, 18. yüzyılda Güneydoğu Avrupa'nın siyasi, kültürel ve toplumsal gerçekliğine adaptasyonunun detayları için bkz. Maria Lopez Villalba, 'Balkanizing the French Revolution: Rhigas's New Political Constitution,' Dimitris Tziouvas, *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment* içinde (İngiltere: Ashgate, 2003), s. 141-54.

42 Ayrıntılar için bkz. Herkül Milas, *Yunan Ulusunun Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), s. 87-112. 'The March' için bkz. s. 98-101. Ayrıca bkz. Herkül Milas, 'Osmanlı'da İlk Anayasayı Hazırlayan Aydın ve Eylem Adamı: Velestinli Rigas,' *Toplumsal Tarih*, No. 151, Temmuz 2006, s. 16-27.

için bir model olarak geçmişe başvurdular. Ancak Yunanların farklılığı kendi kökenlerini dayandıracak iki farklı ideal tipe sahip olmalarıydı. Bu nokta, kaçınılmaz olarak “siyasi elitlerin hangi yollarla “iki geçmişten ‘bir ulusu’ kavramsallaştırdıkları” sorusunun sorulmasına sebep olacaktır.⁴³ Helen ideolojisinin destekçileri yeni Yunan devletini, Bizans ve Osmanlı geçmişini reddederek ve Yunan tarihinden dışlayarak şekillendirmeye çalıştılar. *Turkokratia* Yunanistan’ın geri kalmışlığının bir nedeni ve bir esaret dönemi olarak görüldü. Yakın bir geçmiş olmasına ve gündelik kültür içinde canlı olmasına rağmen Yunan milliyetçi tarih yazımı *Turkokratia*’yı reddetti.⁴⁴ *Romyos* [Rum] ideolojisini destekleyenler daha çok Bizans ve devrimci döneme önem verdiler.⁴⁵ Helen modeli, Herzfeld’in yerinde tespitiyle ortaya koyduğu gibi, devlet olma halinin birinci yüzyılında “milli kimliğin resmi ve egemen versiyonu”⁴⁶ idi, çünkü “Yunanlar kendi milli-devletlerini daha kuvvetli ülkelerin dikkatli bakışları altında kurmak zorunda bırakılmışlardı.”⁴⁷ Bu modeli Avrupalıların dikte ettiği “dışa yönelik bir model” olarak eleştirdi. Ona göre, monarşik bir sistemin kurulması, Kral Otto’nun getirilmesi ve İngiliz, Fransız ve Rus olarak bilinen belli başlı siyasi partiler Avrupa devletlerinin Yunanistan üzerindeki hâkimiyetinin göstergesiydi.⁴⁸

19. yüzyıla gelindiğinde Yunan siyasetçiler ve entelektüeller Yunanlığı tanımlamak için Batı Avrupa’ya başvurdular. Bu doğrultuda, resmi milliyetçilik Avrupa kültürel mükemmellik standardına öncelik verdi. Yunan Krallığı’nın siyasetinde oynadığı başat role ilaveten Avrupa’nın Yunan kültürü üzerinde de hegemonyaya sahip olduğu belli oldu. Herzfeld

43 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 18.

44 Antonis Liakos, The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination, *Mediterranean Historical Review*, Cilt. XVI, No. 1, Haziran 2001, s. 37.

45 “Hellenizm” ve “Romyos” arasındaki çatışmanın ayrıntıları için bkz. Dimitris Livanios, ‘The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece,’ *The Historical Review*, Cilt. III, 2006, s. 33-70.

46 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 102. Roudometof “Helen” kimliği ulusun kozmopolit, modernist ve “Batılı” tarafını belirtirken, “Romyos” kimliğin yeni ulusun yerel Ortodoks ve muhafazakâr bölümünü belirttiğini ifade eder. Victor Roudometof, ‘Invented Traditions, Symbolic Boundaries, and National Identity in Southeastern Europe: Greece and Serbia in Comparative Historical Perspective (1830-1880),’ *East European Quarterly*, Cilt. XXXII, No. 4, Kış 1998, s. 429-68.

47 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 23.

48 A.g.e., s. 18, 20.

Yunan kimliğinin oluşumunda kilit aktör olarak Avrupa'nın rolünü ustaca izah eder. Antik Yunanı manevi atası olarak gördüğünden Yunanların yerine neyin kabul edilebilir veya neyin kabul edilemez olduğuna Avrupa'nın karar verdiğini belirtir. Avrupalılar için Türkler “Şarklı barbarlığın yekpare bir imajını” sembolize ederler, zira “Türkler” Yunan kültürüne hilekârlık, ikiyüzlülük ve cehaletin unsurlarını getirerek “Yunan mükemmelliğini kirletmişlerdir.”⁴⁹ Bu nedenle, Yunanistan Avrupa merkezli ideoloji açısından hem kutsal hem de kirletilmiş olarak görüldü. Tüm Avrupa kültürünün mitik atası olduğundan “kutsal”dı. Öte yandan, Osmanlı egemenliği esnasında kirlenmiş olduğundan “kirli”ydi.⁵⁰ “Kutsal” ile “kirli” arasındaki karışıklık daha birçok gerginliği beraberinde getirmiş, bu da sağlam bir ulusal kimliğin oluşturulması sürecinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur.

Herzfeld, Avrupalıların “Yunanları, Türkleri doğal düşmanları olarak görmeye ve Yunan kültüründeki Türk öğelerin kültürel kirliliğe yol açtıkları için değersiz olduğuna ikna etmekte” başarılı olduğunun altını çizdi.⁵¹ Bu bağlamda, Avrupa bakış açısının belirgin tezahürü Yunan milliyetçi folklor çalışmalarında görülebilir. Bu çalışmalarda Şarklı unsurlar “yozlaşmanın kanıtı” olarak yorumlandı. Yunan milliyetçi tarihyazımında Avrupa, yüksek kültür imajını temsil ederken, Avrupa'nın dayatmasının bir sonucu olarak, Türklerin cehalet ve kaderciliği sembolize ettiği anlaşıyor.⁵² Herzfeld bunun da ötesinde, Yunan devletinin kendisini, “kültürün temel prensiplerinin eksik olduğu, yozlaşmış olduğu iddia edilen, barbar ve esas olarak oryantal bir bataklıktan yeniden-oluşturduğunu” iddia etti. Yunanlar kendilerini Alman klasik dilbilimciler tarafından yaratılan Yunanistan'ın (Hellas)

49 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 28-29. Uzi Baram ve Lynda Carroll “Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilen veya ondan etkilenen Avrupa'nın sınırlarındaki bölgelerin yüzyıllarca Osmanlı idaresince kirletilmiş olduğunu” ifade ederler. Bkz. Uzi Baram ve Lynda Carroll (ed.), *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2000), s. 5.

50 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 7. 41. Maria Todorova, Filhellenlere ilginin klasisizmin bir sonucu olduğunu belirtir. Fakat Woodhouse'un ifadelerinden alıntı yaparak önemli bir noktaya parmak basar: “Hayal ettikleri Yunanistan'ı seviyorlardı: ülkeyi, dili, eski eserleri seviyorlardı, insanları değil. Keşke insanlar daha bir İngiliz akademisyenler ve centilmenler gibi olabilseydi diye düşünüyorlardı; ya da bu fazlasıyla bir hayalse, sadece ataları gibi olabilselelerdi; ya da daha da iyisi, keşke orada olmamış olsalardı” (Todorova: *Imagining the Balkans*, s. 94).

51 A.g.e., s. 29.

52 A.g.e., s. 29, 40.

“yeniden-doğuşunu” temsil ettiği farz edilen bir ulus-devletin vatandaşları şeklinde biçimlendirilmiş olarak buldular.⁵³

Herzfeld’e göre, klasik geçmişe dönüş fikri de Avrupa dayatmasının bir ürünüydü. Yunanlar için hikâye, Avrupa bakış açısından oldukça farklıydı. Herzfeld’in açıkladığı gibi:

Avrupalı efendilerinin tersine, Yunanlar klasik geçmişe dönmek istemiyorlardı; tersine *mevcut* Avrupa’ya dahil olmaya çalışıyorlardı. Yunan devletinin kültürel politikaları dışarıdan bakanlara, Avrupa anlayışına büyük bir taviz verişini temsil ediyor gibi görünüyordu: Yunanlar Avrupa kültürel geleneğinin yaşayan ataları rolünü oynama talebini uysal bir şekilde yerine getirmişlerdi.⁵⁴

Herzfeld’in açıklamaları Yunan kültürel ortamındaki neo-klasik kodları kabul etmiş, fakat aynı zamanda, milli bir kimliğin inşa edilmesini kontrol etmek üzere, Yunan kültürünün tanımlanmasını Avrupalıların ellerinden almak için yaptıkları mücadelelerinde bu kodları kullanmış olabilecek Yunan elitlerin ortaya koyduğu bazı garipliklere dayandırılmıştır.⁵⁵ Başka bir deyişle, Yunan elitler Yunan kültürü üzerindeki Avrupa egemenliğine meydan okumak için ciddi bir girişimde bulundular.

Chatterjee’ye göre, Doğu milliyetçiliği “şimdiye kadar kendilerine yabancı bir uygarlığa kısa bir süre önce giren ve eski kültürleri bu kozmo-

53 Michael Herzfeld, ‘Towards an Ethnographic Phenomenology of the Greek Spirit,’ Jacques Revel ve Giovanni Levi (ed.), *Political Uses of the Past: The Recent Mediterranean Experience* içinde (Londra: Frank Cass, 2002), s. 13-26, özellikle 14.

54 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 50. Burada, Herzfeld Yunan hayranlarının Yunanların, eski Yunanların yaşayan atalarının pasif rolünü oynamasını sağladıklarına parmak basmıştır. Fakat aynı zamanda, Yunanların modern Avrupa’ya katılabilecek durumda olamadıkları için eleştirdiler. Bkz. s. 109. Ayrıca Yunan elitlerinin tam bir Helenleşmenin yayılması olmaksızın dış destek alamayacakları olgusunun farkında olduklarını ve bunun bir sonucu olarak, bizzat kendi güçlerinin tehlikeye gireceğini belirtmek gerekir. Bu noktada Herzfeld Yunan elitleri ile Hintli *brahmanlar* arasında bir paralellik kurmuş ve ikincilerin “kendi prestijlerinin eşsizliğini tehdit eden Sanskritleştirme sürecine karşı direndikleri, tamamen soya dayalı olan kastlarının özcü tanımını iddia ederek onun üzerinde yükseldiği prensiplere pek de saldıramadıklarını” öne sürmüştür. Michael Herzfeld, ‘Hellenism and Occidentalism: The Permutations of Performance in Greek Bourgeois Identity,’ James G. Carrier (ed.), *Occidentalism: Images of the West* içinde (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 219 (vurgu özgündür).

55 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 51.

polit ve gittikçe egemen hale gelen standartlarca başarı ve mükemmelliğe uygun hale getirilmemiş halklar” arasında ortaya çıktı.⁵⁶ Doğu tipi milliyetçilikte bu insanlar kendi uluslarının geriliğini Batı Avrupa’nın gelişmiş ulusları tarafından konan belirli evrensel standartlara göre ölçtüler. Ancak burada önemli olan şey, bu standartların yabancı bir kültürden geldiği ve ulusun miras alınan kültürünün, ulusu o ilerleme standartlarına ulaştırmak için gerekli uyumlaştırıcı manivelayı sağlamadığı konusunda bir farkındalığın varlığıdır. Dolayısıyla, “Doğu” milliyetçiliği ulusu kültürel olarak “yeniden donatmak” ve dönüştürmek için birçok girişimde bulunmuştur.⁵⁷

Öte yandan, Liakos “Yunan kimliğini sadece aydınlanma sonrası sömürgeciliğinin bir ürünü olarak görmenin aşırı basitleştirme olacağını”⁵⁸ ve Yunanca, Latince ve İbranice yazılı metinlerin ulus-öncesi tarihin oluşumunda önemli bir rol oynadığını ileri sürdü. Ayrıca, ulus-devletlerin ortaya çıkmasından önce bile ulusal köken mitleri bu yazılı gelenekle ilişkilendirilmişti. Bu gelenek Yunanlar tarafından sahiplenildi ve daha sonra ulusal bir gelenek haline dönüştürüldü. Bu nedenle, Helenizmin Rönesansın entelektüel bir ürünü olduğu ileri sürülebilir.⁵⁹

Helen ve Romyos modelleri arasındaki gerilim *katharevusa* (arındırılmış yazı dili) ile *demotiki* (halk dili) arasındaki ayrım da kendini gösterir. Yani Helen modelinin dil alanı *katharevusa* iken Romyos modelin dil alanı *demotiki* idi.⁶⁰ Farklı kelimelere ve gramer kurallarına sahiptiler. *Katharevusa*, bayağı dili “şanlı atalarının” diline yakın olanla değiştirmek amacıyla eski linguistik formları yapay olarak yeniden yaratmaya çalıştı.⁶¹ Yunan tarih yazımında *katharevusa* uluslararası arenaya girmek için bir araç olarak görüldü.⁶² Toynbee klasik Yunancanın “Batı kültürünün Modern Yunanca çeşidinin bir aracı” olarak ele alınabileceğini, zira muhte-

56 Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse* (Londra: Zed Books, 1993), s. 2.

57 A.g.e., s. 2.

58 Liakos, ‘The Construction of National Time,’ s. 30.

59 A.g.m., s. 30.

60 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 20.

61 Mouzelis, *Modern Greece*, s. 136. Yunan Krallığı’nın kurulmasından sonra *katharevusa* ve *demotiki* arasındaki farklılığın, sınıf farklılığı haline geldiği ve Yunan halkını ikiye böldüğü belirtilmiştir. Bkz. Hugh Seton-Watson, *Nations and States* (Colorado: Westview Press, 1977), s. 114.

62 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 52.

şem geçmişle bir bağlantı kurarak Batıyı hayran bırakacağını ileri sürdü.⁶³ Herzfeld, “*katharevusa*’nın oluşumu ve işlenip geliştirilmesinin hem eski Filhelenik idealizm ile hem de bunu takiben Yunan devlet idare sanatının “dışa dönüklüğü” ile uyumlu olduğunu” belirterek bu ilişkiyi ustalıklı bir şekilde ifade etti.⁶⁴ Devlet olma sürecinin başlarında, Avrupa merkezci Yunan entelijensiyası *demotiki*’yi kültürel yetersizliğin temsilcisi olarak gördü. Başka bir deyişle, Yunan araştırmacılar için *katharevusa*’nın benimsenmesindeki başarının uzun vadede Yunanların hem *Turkokratia*’nın yolsuzluk ve yozlaşmalarından hem de Avrupa’nın büyük güçlerine bağımlı olma durumundan kurtarılması sonucunu doğuracağı düşünüldü.⁶⁵ Yunan bilim insanları için “*katharevusa* ve diğer çeşitli neo-klasik kodlar... yabancı neo-klasizmin pasif bir şekilde kabulünü temsil etmiyordu; tam tersine, bu Yunan kültürünün hâlâ büyük oranda yabancılar tarafından belirlenip tanımlandığı bir oyunda iç ve dış kontrolü ele alma çabasıydı.”⁶⁶ Modern Yunan kimliğinin gelişiminde dil sorununun da ana mesele olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁶⁷

Kültürel ve dilbilimsel alanlardaki sonu gelmez tartışmalar göz önüne alındığında, birbirini dışlayan bu iki karşıt güç (*Elenciliğe* karşı *Rumluk*, *katharevusa*’ya karşı *demotiki*) arasındaki gerilimin Yunan kimliğinin özünü oluşturduğu aşikâr gibi görünmektedir. Ancak Yunan toplumunun çeşitli alanlarında mevcut olan bu karşıt güçlerin farkında olunmalıdır.⁶⁸ Bu düalizme atıfta bulunarak, Kazancakis “onların [Yunanların] gerçekten ikili-doğmuş ruhlar”

63 Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1922), s. 21. 1850 civarında *katharevusa*’nın rolünün değiştiği ve kullanımının muhafazakârlık anlamına geldiği söylenir. Raphael Demos, ‘The Neo-Hellenic Enlightenment (1750-1821),’ *Journal of the History of Ideas*, No. 19, 1958, s. 532. Dile yapılan vurgunun yalnızca Yunanistan’a özgü bir olgu olmadığı unutulmamalıdır. O dönemde, Avrupa’daki milliyetçi hareketler, özellikle daha az gelişmiş olan bölgelerde, ulusal dillerin uyanışıyla ilişkilendirilmiştir. Bkz. M.S. Anderson, *The Ascendancy of Europe 1815-1914* (Londra ve New York: Longman, 1985), s. 214-15.

64 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 20.

65 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 52. Herzfeld yeni Avrupa devletleri arasında yalnızca Yunanistan’ın ‘*Risorgimento*’sunda kendi yerel dilini kullanmadığını ifade eder (s. 21).

66 A.g.e., s. 53.

67 A.g.e., s. 101.

68 Vasilios N. Makrides, ‘Secularization and the Greek Orthodox Church in the Reign of King George I,’ Philip Carabott (ed.), *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions* içinde (Büyük Britanya: Variorum, 1997), s. 192.

olduğunu öne sürdü.⁶⁹ Bu düalizmin bütün Yunan yaşantısını şekillendirdiği ve 19. yüzyıl boyunca Yunanların doğasını anlamada kilit önemi olduğu oldukça muhtemel görünmektedir.⁷⁰ Herzfeld, “Yunan kimliği, her birinin fetheden diğerinin görüntüsünden türediği iki uç kutup arasında sıkışıp kaldı” diyerek bu gerilime gereğinden fazla vurgu yaptı. Bir ucta yasalara saygılı Avrupalılar... Diğer yanda ondan aşağı kalmayan stereotipik şarkılar.⁷¹ Ayrıca bu zıt imgeler arasındaki gerilimin yalnızca kültürel ve linguistik alanlarla sınırlı olmadığını, mimarlıkla ilgili alanda da gözlemlenebileceğini belirtti. 19. yüzyıl kent evlerinde neo-klasik cephe ile basit köy stili iç kısım arasında da bir gerilim vardı.⁷²

Bağımsızlık sonrası dönemde Yunan Devleti, ulusu için bir ulusal kimlik oluşturmak ve geliştirmek zorunda kaldı. Bu çerçevede, Yunanların Müslümanlardan dinsel olarak farklılaşması, Yunanların Yunanlığını artık yeteri kadar geliştiremedi.⁷³ Ancak Yunan köylüler kendilerini, Hristiyan ve Yunanca konuşanlar olarak adlandırdıklarından yeni ulus-devlet bu dini kimliği, seküler ulusal kimliğe dönüştürmek zorundaydı. Bu, iki yolla gerçekleştirilebilirdi: İlk olarak, Yunan ulus-devleti Ortodoksluğun ekümenik yönünü zayıflatmalı ve milli bir kilise kurarak Patriğin Yunanlar üzerindeki etkisini azaltmalıydı. Yunan milli kilisesinin tesisi Yunan ulus-devletinin, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Yunan Ortodoks ahalinin üzerindeki etkisini de artıracaktı. İkinci olarak “duygusal birlik,” folklor, tarih ve edebiyat gibi çeşitli araçlarla kurulabilirdi. Böylece Yunanlar kendilerini yeni Helen ulusal kimliği ile bütünleştirmeye başladı.⁷⁴ Yunan Kilisesinin İstanbul Patrikhanesi’nden bağımsızlığı 1833’te ilan edildi, fakat 1850’ye kadar patrikhane tarafından tanınmadı.⁷⁵ Patrikhane Yunan milli kilisesini tanı-

69 David Holden, *Greece without Columns: The Making of Modern Greeks* (Londra: Faber & Faber, 1972), s. 28. Bu kitapta alıntılanmıştır.

70 A.g.e., s. 27-28.

71 Herzfeld: *Anthropology through the Looking-glass*, s. 111-12.

72 A.g.e., s. 112.

73 Koliopoulos: *Brigands without a Cause*, s. 8; ve John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, *Greece: The Modern Sequel from 1831 to the Present* (Londra: Hurst & Company, 1988), s. 231.

74 Gallant: *Modern Greece*, s. 69; Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 124 ve 103.

75 Arnakis, Yunan ulusal kilisesinin kurulmasını “Ortodoks Kilisesinin evrenselciliğine karşı yapılmış en ciddi meydan okuma” olarak yorumlar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. G.G. Arnakis, ‘The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism,’ Charles ve Barbara Jelavich (ed.), *The Balkans in Transition* içinde (Berkeley: University of California Press, 1963), s. 133-34.

madı, çünkü kiliselerin millileşmesine ideolojik olarak rıza göstermedi.⁷⁶ Bu durum da patrikhane ile Yunan milli kilisesi arasında çatışmaya neden oldu.⁷⁷ Bu çelişki “Yunanistan’ın, Helenizm gayesinin taraftarlığını, gündelik hayatta uygulandığı şekliyle din temelinde değil de, Ortodoks Hıristiyanlık olarak değerlendirdiği kendi siyasal-tarihsel yorumunun ışığı altında tek taraflı olarak yapmaya karar vermesi” olgusundan doğdu.⁷⁸ Veremis’in belirttiği gibi, Yunan Devleti özerk bir kilise teşkil ederek kendini ulusla denetlemeye ve ilişkilendirmeye başladı. Bir başka ifadeyle,

Devlet kiliseyi ve onun uğruna ölenleri Yunan kahramanları topluluğuna dahil edip onları ulusal mitin ayrılmaz bir parçası yaptı. Böylelikle kilise birleştirici milli itikadı yayma misyonunda devletin suç ortağı oldu ve dolayısıyla da aydınlanmış devlet kurucularının baştaki itici güçlerinin de altını oymuş oldu.⁷⁹

Bu bağlamda, Carras’ın iddiası zikredilmeye değerdir. Carras’a göre, milli kilise “devletin gücüne tabi kılındı ve antikite yeni devletin meşru kılınmasını sağladı. Fakat Ortodoksluk kökleşmiş din ve yeni ulusal kimliğin temel unsuru haline geldi.”⁸⁰

76 Karakasidou: *Fields of Wheat*, s. 85.

77 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 166.

78 Karpas: *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism*, s. 78.

79 Thanos Veremis, ‘From the National State to the Stateless Nation 1821-1910,’ Martin Blinkhorn ve Thanos Veremis (ed.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality* içinde (Atina: Eliamep, 1990), s. 10. Sherrard Yunan Kilisesinin kurulmasıyla, kilisenin “devletin bir bölümü ve yetkililerinin de hükümet bürokrasisindeki kâtiplerden biraz fazlası” haline geldiğine işaret eder. Ona göre, rastlantısal ve yerel nedenler haricindekiler, patrikhane ve ulusal kilise arasındaki çatışma iki zıt perspektiften açıklanabilir: Patrikhane tarafından temsil edilen geleneksel Bizans perspektifi ve ulusal kilise tarafından temsil edilen Protestan perspektif. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın ilk yarısında kilise-devlet ilişkisinin iki algılanış tarzının yüz yüze geldiğini ifade etti. Patrikliğin temsil ettiği birincisi Bizans’tan miras kaldı. Bu algılama tarzına göre, kilise bir tür *imperium in imperio* [imparatorluk içinde imparatorluk] ya da *imperium iuxta imperium* [imparatorluğun yanında imparatorluk] idi... İkinci algılanış tarzı, Yunan reformcularınkiydi. Batı Avrupa’dan türemişt ve ilk olarak Ortodoks-olmayan bir arka plandan çıkıp gelişen ortaçağ papalığının hiyerokariti/dini hiyerarşik sistemine karşı reaksiyonun ürünüydü ve Bizans’taki geleneksel kilise-devlet ilişkilerinde dolayısıyla da Bizans’ın herhangi bir yerinde bir benzeri yoktu... Bu algılayış tarzına göre “kilise kesinlikle devlete tabidir.” (Philip Sherrard, ‘Church, State and Greek War of Independence,’ Clogg (ed.). *The Struggle for Greek Independence* içinde, s. 182-99, özellikle 197-98.)

80 Costa Carras, ‘Greek Identity: A Long View,’ Maria Todorova (ed.), *Balkan Identities: Nation and Memory* içinde (Londra: Hurst & Company, 2004), s. 294-326, özellikle s. 320.

Yunan Devleti ve İstanbul Patrikhanesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar üzerinde kimin iktidar kuracağı hususunda fikir ayrılığına düştüler ve çeşitli yollarla kendilerini halkın gözünde meşru kılmaya çalıştılar. Anagnostopoulou'nun belirttiği gibi, Yunan devleti ulusal bir meşruiyetle kendini meşru kılmaya çalışırken, patrikhane Yunan veya Ortodoks ekümenik meşruiyetini kullanıyordu. Anagnostopoulou Tanzimat reformları, milletin yavaş yavaş sekülerleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks nüfusun sosyal, ekonomik ve siyasi işlevlerindeki bazı değişikliklerin patrikhane üzerinde çok önemli etkisi olduğunu da iddia etti. Bu çerçevede, Osmanlı Ortodoks milleti kendisini etnik-dini çerçevede tanımlamaya ve etnik-dini karakterini öne çıkarmaya başladığından, bu reformlar ve değişiklikler patrikhanenin Ortodoks cemaat üzerindeki iktidarını yeniden tanımladı. Böylece Ortodoks milletin başı olarak patrikhane, konumunu yeniden tanımladı ve iktidarına yeni işlevler ilave etti.⁸¹ Başka bir deyişle, yukarıda sözü edilen reformlar, sekülerleşme ve 1871'de Bulgar Eksarhanesi'nin kurulması patrikhanenin ekümenikliğini gayri meşrulaştırdı ve bu nedenle, patrikhane iktidarını ulusal terimler aracılığıyla yeniden tanımladı: Yunan ulusu.⁸² Sözelimi, Makedonya'da edebiyat dernekleri ve milliyetçi eğilimli diğer kuruluşlarla birlikte kiliseler ve okullar kurarak Helen milletine mensup olma söylemini oluşturdu. Bu, kilisenin Yunan ulusal kimliğinin korunmasında temel aktör olmasa bile temel aktörlerden biri olduğu anlamına geliyordu.⁸³

81 Sia Anagnostopoulou, 'The Terms Millet, Genos, Ethnos, Oikoumenikotita, Alytrotismos in Greek Historiography,' *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States* içinde (İstanbul: Isis Press, 2004), s. 37-55, özellikle 39-41. Augustinos'a göre, Yunan ulusal kilisesinin kurulmasıyla patrikhanenin Ortodoks Hristiyan halk üzerindeki otoritesi zayıflamıştır. Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından sonra, bu daha açık bir hale gelmiş ve Osmanlı Devleti'ni İstanbul Patrikhanesinde reform yapmaya zorlamıştır. Bkz. Gerasimos Augustinos, *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community, and Ethnicity in the Nineteenth Century* (Kent, OH: Kent State University Press, 1992), s. 114.

82 Özellikle III. Yoakim'in ikinci döneminde (1901-12), Ortodoks *genos* (Hristiyan Ortodoks ırkı) Helenleştirilmiş ve patrikhanenin rolü millileştirilmiştir. Patrikhanenin ve Yunan devletinin Yunan *ethnos* (millet) ve *genos* terimlerinin tanımının ayrıntıları için bkz. Anagnostopoulou: 'The Terms Millet, Genos, Ethnos, Oikoumenikotita, Alytrotismos,' s. 40-48.

83 Karakasidou: *Fields of Wheat*, s. 86.

Yunanlar 1830'da Jakob Philipp Fallmerayer'in teorisi ile şok oldular. Aynı yıl iki ciltlik eseri *Geschichte der Halbinseln Morea während des Mittelalters* (Ortaçağ'da Mora Yarımadası'nın Tarihi) yayınlandı. Bu kitapta Yunanistan'ın mevcut nüfusunun antik Helen soyundan gelmediğini iddia eden teorisini formüle etti. Orijinal kaynakların ve dillerin bir bileşimini kullanarak ve güney Yunanistan'daki Slavca yer isimlerini delil göstererek tezini kanıtlamaya çalıştı.⁸⁴ Yunan halkı Slav ve Arnavut istilaları nedeniyle Bizans döneminde yok olduğundan Antik Yunanlar ile modern Yunanlar arasında bir kopuş vardı. Bu doğrultuda, Fallmerayer şu iddialarda bulundu:

Modern Yunanistan'ın Hıristiyan ahalisinin damarlarında bir damla bile saf Helen kanı dolaşmıyor... İskit Slavları, İliyalı Arnavutlar, kuzey ülkelerinin çocukları, Sırp ve Bulgarların kan bağları, Dalmaçyalılar ve Moskovitler bugün Yunan dediğimiz ve onları hayrete düşürecek kadar soylarını Perikles ve Philopoimen'a kadar takip ettiğimiz halklardır.⁸⁵

Fallmerayer'in teorisi Yunanistan'da bir öfke oluşturdu ve Yunan araştırmacılar kendilerini bu teoriyi çürütmeye ve Yunan tarihi boyunca tarihsel bir devamlılık kurmaya adanmışlar. Üstelik Fallmerayer'in teorisinden antik ve modern Yunan arasında çok geniş bir zaman boşluğu olduğu anlaşıldı. Bu andan itibaren, devamlılık kurmak için Yunan tarihinin parçalarını bulmaya eklemleyerek bu boşluğun doldurulmasına karar verildi.⁸⁶ 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde Alman romantik fikirleri Avrupa boyunca yayılmıştı.⁸⁷ Romantizmin tedrici yükselişinin Yunan bilim dünyası üzerinde önemli bir etkisi oldu ve yeni bir değerler sistemi oluşturdu. 1850 sonrası dönemde Yunan romantik tarihyazımı ve folklor çalışmaları eski ve modern Yunanlar ile

84 Roudometof: 'Invented Traditions, Symbolic Boundaries,' s. 6.

85 Arnakis: 'Byzantium and Greece,' s. 289-300. Modern Yunan tarihyazımında, Fallmerayer'in teorisinin Avrupa'daki uluslararası güç dengesinin bir sonucu olduğu iddia edilmiştir. Fallmerayer, Batı Avrupa'da Rusya'nın genişleme siyasetine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu karşı-denge olarak görmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Herzfeld: *Ours Once More*, s. 77-78; ve Gourgouris: *Dream Nation*, s. 142.

86 Liakos: 'The Construction of National Time,' s. 32.

87 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 53.

Bizans İmparatorluğu'nun kapladığı sahayla aynı olan Yunan milletin tarihsel hükümler alanı arasındaki devamlılığa özel ilgi gösterdi.⁸⁸

Spyridon Zambelios (1813?-1881) Yunan ulusunun tarihini inceleyen Yunan milliyetçi tarihçilerinin en önemlilerinden biriydi. Tarihsel bir devamlılık kurmak için Zambelios, Bizans dönemini modern Yunan tarih anlatısının içine eklemeye çalıştı. Bizans dönemini klasik ve modern kültürler arasında bir halka olarak gördü. Başka bir deyişle, ona göre Bizans dönemi dikkate alınmadığı takdirde klasik ve modern dönemler arasında devamlılık kurmak mümkün olmayacaktı. Bu amaçla, Zambelios Yunan tarihini üç bölüme ayırdı: modern, ortaçağ ve antik. Ortaçağ etnik bir gerileme dönemi olmasına rağmen "Helen bilinci" muhafaza edildi. Bizans tahtı ile Ortodoks Patrikhanesi arasındaki gerilim Roma otoriterliği ile kilisede yaşatılan antik Yunan'ın demokratik ruhu arasındaki bir çatışmaydı.⁸⁹ Bizans İmparatorluğu konuşulan dil ve bilimde Helen, doktrinde Hristiyan, hükümet sisteminde de Romalıdır.⁹⁰ Zambelios Yunan'ın linguistik devamlılığına da özel bir önem atfetti. Ona göre halk şarkıları tarihsel devamlılığın önemli kanıtlarıdır. Bu nedenle, ulusal karakterdeki devamlılığı ortaya çıkarmak için halk şarkıları incelenmelidir.⁹¹ *Armatoioi* ve *klefşlerin* halk şarkıları Osmanlı egemenliği esnasındaki tarihsel devamlılığa kanıt sağlıyordu.⁹²

Konstandinos Paparrigopoulos (1815-91) Bizans İmparatorluğu'nu Yunan tarihi ve kimliği ile bütünleştirdiği için Yunan milliyetçi tarih yazımında abidevi tarihçi olarak kabul edilir. Paparrigopoulos İstanbul'da doğdu, babası İstanbul'da banker ve Mora temsilcisiydi. Yunan bağımsızlık savaşı sırasında babası hayatını kaybetti, bu nedenle annesiyle birlikte Odessa'ya gitti, burada *Richelieu Lyceum*'da eğitim gördü. 1830'da Yunanistan'a göç etti ve Aegina'da bir okulda eğitim gördü. Yükseköğrenimini Almanya ve Fransa'da tamamladıktan sonra Yunanistan'a döndü ve 1845'e kadar Adalet

88 Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 107.

89 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 39-40.

90 George Huxley, 'Aspects of Modern Greek Historiography of Byzantium,' David Ricks ve Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s. 18.

91 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 44.

92 Huxley: 'Aspects of Modern Greek Historiography,' s. 17. Halkbilimciler *klefşleri* ve geleneklerini normal haydutluktan ayırmıştır. *Klefşler*, milli kahramanlar olarak görülürler ve şarkıları milli hazinenin parçası haline gelmiştir. Bkz. Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 108.

Bakanlığında çalıştı. Görevinden azledildi ve Atina'da bir lisede öğretmenlik yapmaya başladı. 1852'de Atina Üniversitesine tarih profesörü olarak atandı.⁹³ Kariyerinin ilk yıllarında kendisini Fallmerayer'in iddialarına yanıt vermeye adanmıştı. Paparrigopulos "Helen devamlılığının ırksal değil, linguistik ve kültürel" olduğunu iddia etti.⁹⁴ Bu doğrultuda, 1843'te "On Slavic Settlements in the Peloponnese" (Slav Kavimlerinin Peloponnes'de İskânı) adlı makaleyi yazdı. Bu makalede erken ortaçağda Slavların Mora'ya akınını kabul etti, ancak Slavların istilacı olarak gelmediklerini ve bu nedenle yerel Yunanlar tarafından asimile edildiklerini açıklığa kavuşturdu.⁹⁵

Yunan milliyetçi tarihyazımına yaptığı başlıca katkı olan beş ciltlik *History of The Greek Nation* (Yunan Ulusunun Tarihi) adlı muhteşem eseri 1860 ve 1874 yılları arasında yayınlandı.⁹⁶ Kitromilides'e göre, bu çalışma "19. yüzyılda Yunanistan'ın en önemli entelektüel başarısı" olarak görülebilir. Bu eserde Paparrigopulos "Bizans İmparatorluğu'nu ve Kolettis'in *Megalí İdea* kavramlaştırmasını Romantik Helenizmin siyasi kültürünün bileşenleri olarak bir araya getirmeyi başardı."⁹⁷ Paparrigopulos'un eseri ile ilgili göze çarpan nokta, Yunan ulusu için Bizans tarihinin önemine işaret ederek⁹⁸ Bizans dönemini yüceltmesi ve Yunan tarihinin sürekliliğiyle bütünleştirmesidir.⁹⁹ Paparrigopulos bu eserde siyasi ve askeri olaylara odaklanarak Bizans İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini anlatır. Kitromilides'e göre bu anlatımlar yücelik, yüksek drama ve trajedi öyküsü yaratan

93 Xydis: 'Modern Greek Nationalism,' s. 238.

94 Carras: 'Greek Identity,' s. 318.

95 Xydis: 'Modern Greek Nationalism,' s. 238; Augustinos: *Consciousness and History*, s. 15.

96 Peckham: *National Histories, Natural States*, s. 46. Roudometof, kısmen devlet kurumları ve millî cemiyetlerce bu kitabın yayınlanmasının finanse edildiğini ifade etmiştir. Bkz. Roudometof: 'Invented Traditions, Symbolic Boundaries,' s. 9.

97 Paschalis M. Kitromilides, 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopulos, Byzantium and the Great Idea,' David Ricks ve Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s. 28.

98 A.g.e., s. 31. Ayrıca bkz. Constantine Tsoukalas, 'European Modernity and Greek National Identity,' *Journal of Southern Europe and the Balkans*, c. I, No. 1, 1999, s. 12. Burada, Paparrigopulos Bizanslılar aracılığıyla antik ve modern Yunan arasında doğrudan bir süreklilik kurmaya çalışmıştır. "Tarihsel sürekliliğin" Yunan bağlamında "icat edilmiş geleneğin" açık bir örneği olduğunu belirtmek önemlidir. Hobsbawm "örneğin, ya yarı-kurgu olarak... ya da tahrifatla, etkili tarihsel sürekliliğin ötesinde eski bir geçmişin yaratılmasıyla tarihsel bir bütünlük icat edilmesi gerektiğine" parmak bastı. Bkz. Hobsbawm ve Ranger (ed.): *The Invention of Tradition*, s. 7.

99 Xydis: 'Modern Greek Nationalism,' s. 239.

epik bir atmosfer sunar. Paparrigopulos Bizans İmparatorluğu'nun tarihini anlatarak "Yunan ulusunun yani bu tarihsel aktörün varlığını ve sürekli var oluşunu göstermek" amacıyla etnolojik meselelere özel bir önem verdi.¹⁰⁰

İlginçtir ki, Paparrigopulos Bizans tarihini anlatırken üçüncü şahıs kullanmaz: Yunanların geçmişini anlatırken "biz" ve "bizi" kullanır.¹⁰¹ Bu, Bizans'ı kronolojik ve kültürel zaman açısından "yabancı" ya da "uzak" bir şey olarak görmediği anlamına gelir. Bu doğrultuda, "Ortaçağ Helenizmi" "Ortaçağ imparatorluğumuz," "Ortaçağdaki atalarımız" gibi terimler kullanır.¹⁰² Böyle yaparak, Kitromilides'in belirttiği gibi, Paparrigopulos okurun "Bizans'ın geçmişini kendi kimliğinin referans çerçevesine" entegre etmesinde ısrar eder.¹⁰³ Bir bakıma antik dünya ile modern dönem arasındaki boşluk ortaçağ Bizans İmparatorluğu'nun Helenizmin ortaçağdaki tezahürü olarak yorumlamasıyla dolduruldu.¹⁰⁴ Paparrigopulos'un Yunan geçmişi ve bugününü farklı ve kopuk dünyalar olarak gören Avrupa eğilimine karşı çıktığı belirtilmelidir.¹⁰⁵ Dahası Paparrigopulos "yabancılar Bizans monarşisinin bazı yönlerini adil bir biçimde değerlendirseler de Yunanlar modern Yunan ulusunun bu soylu ve gururlu atasını hâlâ küçümserler: ...Onlar var oluşlarını, dillerini ve dinlerini ona borçludur" diyerek Bizans'ı Yunan tarihinin yozlaşmış evresi olarak gören Batılı tarihçilerin olumsuz iddialarını reddeder.¹⁰⁶ Ortaçağda Helenizmin saflığını bir miktar kaybettiğini kabul eder, fakat bu, Şark etkisinden ve barbar akınlarından kaynaklanmıştır.¹⁰⁷ Bu noktada, Yunan milliyetçi tarihyazımının çelişkileri açıkça görülür. Bir

100 Kitromilides: 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism,' s. 29.

101 A.g.e., s. 29; Liakos: 'The Construction of National Time,' s. 33.

102 Kitromilides: 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism,' s. 29.

103 A.g.e., s. 29.

104 Roudometof: 'Nationalism and Identity Politics,' s. 291.

105 Gerasimos Augustinos, 'Culture and Authenticity in a Small State: Historiography and National Development in Greece,' *East European Quarterly*, Cilt. XXIII, No. 1, Mart 1989, s.18.

106 C. Hatzidimitriou, 'From Paparrigopoulos to Vacalopoulos: Modern Greek Historiography on the Ottoman Period,' A. Lilly Macrakis ve P. Nikiforos Diamandouros, *New Trends in Modern Greek History* içinde (Amerika Birleşik Devletleri: Modern Greek Studies Association, 1982), s. 13.

107 Mango: *Byzantium and its Image*, s. 41. Gourgouris'e göre, Paparrigopoulos'un Bizans tarihini Helen tarihine eklemleme becerisi Filhellenlerin isteklerinden kaynaklanmıştır. Çünkü Yunan modernitesi, Batının kültürel kökleriyle olan ilişkisine ek olarak, modernite ve "Avrupa milliyetlerinin oluşumu için zaruri tarihsel anahtar olarak görülen ortaçağ" ile olan ilişkisini de ispatlamalıdır. Bkz. Gourgouris: *Dream Nation*, s. 259-60.

yandan, Paparrigopulos Bizans döneminin süreklilik anlatısına eklemlesi ile ilgili olarak Batılı entelektüellerin olumsuz görüşlerini reddederrek ulusal devamlılığın oluşturulmasında denetimi ele geçirme girişiminde bulunuyordu. Öte yandan, ortaçağdaki yozlaşmanın nedenlerini açıklarken Batının oryantal bakış açısını kullanmaktan kaçınıyordu.¹⁰⁸

Paparrigopulos'un çalışması yalnızca Yunan milliyetçi tarihyazımını değil, aynı zamanda diğer Balkan uluslarının tarihyazımlarını da etkiledi. Ortaçağ geçmişlerini yeniden keşfetmek Balkan tarihçilerinin araştırmalarında temel amaç haline geldi. Özellikle Nicolae Iorga ve Vasil Zlatarski ortaçağ geçmişini doğrusal ulusal tarihlerine eklemlemeye çalıştılar.¹⁰⁹ Dolayısıyla Balkan tarihçileri Balkan devletlerini birbirleriyle ihtilafa düşüren irredantist ideolojiler geliştirdiler. Yunan milliyetçi tarihyazımının diğer Balkan milliyetçi tarihyazımı üzerindeki etkisiyle ilgili olarak, Kedourie "komşularının Yunan milliyetçiliğinden ilham aldıklarına ve amacına ulaşmış göründüklerine, orijinal Avrupa mesajını başarılı bir şekilde aktarıp bunu güçlü bir şekilde desteklediklerine" dikkat çekti.¹¹⁰

Yunan milliyetçi bilim insanlarının tarih, dil ve folklor çalışmalarına öncelik verdikleri anlaşıyor. Onlar yalnızca Fallmerayer'in teorisine yanıt vermeyi değil, aynı zamanda ulusal kimliğin oluşturulmasında yeni devlet için teorik bir temel hazırlamayı da amaçladılar. Antik ve modern Yunanlar arasındaki bağ bulanık olduğundan devamlılığı sağlamanın bir yolu olarak yeni modeller oluşturuldu. Yunan tarihinin şahsiyetleri ve olayları devamlılığa katkılarına göre değerlendirildi. Öte yandan, Yunan milliyetçi tarihyazımı antik mirası değerlendirdi ve antik ve modern Yunanlar arasında bir soyağacı oluşturmak için Bizans geçmişini (Osmanlı geçmişini dışlayarak) genel şemayla bütünleştirdi.

MİLLİ FOLKLOR

Folklor araştırma ve çalışmaları Fallmerayer'in teorisine cevap vermek ve Yunan kültürünün devamlılığını ve birliğini göstermek üzere hare-

108 Kitromilides: 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism,' s. 30.

109 A.g.e., s. 30.

110 Kedourie: *Nationalism in Asia and Africa*, s. 48.

kete geçti. Birçoğu “Alman”ın yanıldığını kanıtlamayı amaçladı. Bu alanda önde gelen bilim insanlarından biri Michael Lelekos’tu. Şarkılara çok önem vererek klasik ve modern Yunanlar arasında kültürel devamlılığı kanıtlamaya çalıştı.¹¹¹ Ancak en sistematik çalışma Emmanuel Vivilakis’in çalışmasıydı. Bu çalışmada modern âdetler ve uygulamalar, antik benzerleri ele alınarak detaylı olarak anlatıldı.¹¹²

Nikolaos Politis’in (1872-1942) çalışması Yunan milliyetçi folklor çalışmalarında bir dönüm noktası olarak görüldü. Politis Kalamata’da doğdu, Atina ve Münih Üniversitelerinde eğitim gördü. 1871’de değişik yerlerden Yunan tavrıları, gelenek ve uygulamalarının en iyi koleksiyonu için bir ödül teklif edileceği açıklanmıştı.¹¹³ Politis bu yarışmaya, muhtemelen çağdaş Yunan olmayanlarla birlikte Klasik Yunan paralelleri hakkında detaylı notlarla kozmolojik masallar ve ilgili materyallerin bir araya getirildiği *Study of Life of the Modern Greeks: Modern Greek Mythology* (Modern Yunanların Yaşamı Üzerine Çalışma: Modern Yunan Mitolojisi) ile cevap verdi.¹¹⁴

Diğer milliyetçi halkbilimcilerinde olduğu gibi, Politis’in çabasının arkasındaki itici güç Fallmerayer’in teorisini çürütmekti. *Modern Greek Mythology*’nin amacı, Politis’in belirttiği gibi, atalarıyla devamlılığı kanıtlamak için Yunan âdet ve gelenekleriyle antik Helenlerin âdet ve gelenekleri arasındaki benzerlikleri araştırmaktı.¹¹⁵ Başka bir deyişle, Politis “kostümlerin toplanmış olduğu bölgenin özünün Yunan olduğunu göstererek Yunan kültürünün devamlılığı ve birliğinin antikiteye kadar gittiğini göstermek için” büyük çaba harcadı.¹¹⁶ Folklor çalışmalarına yaptığı esas katkı, İngilizce “folklore” (folklor) sözcüğüne tekabül eden *laografia* sözcüğünü türetmesiydi.¹¹⁷ Kendi alanı ve ilişkili alanlardaki uluslararası gelişmelerle ilgiliydi, çünkü hızlı değişimin meydana geldiği bir toplumda halk yaşamı ve sözlü

111 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 79, 83.

112 A.g.e., s. 88.

113 Peckham: *National Histories, Natural States*, s. 69.

114 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 99.

115 A.g.e., s. 101.

116 Peckham: ‘Internal Colonialism,’ s. 41-59; özellikle 52.

117 A.g.e., s. 110-13.

geleneklerin verilerini toplamanın gerekliliği ve öneminin farkındaydı.¹¹⁸ Özellikle halk türkûleriyle ilgilendi ve “hem geçmişin kalıntıları ve anma törenleri olarak hem de geleceğin kurtuluşunun kehanetleri olarak şarkıların ve halk hikâyelerinin” önemini iddia etti.¹¹⁹ Politis’e göre şarkılar, ideolojik Helenizmin toprak ve tarih iddialarını destekliyordu. *Megali İdea*’ya tam destek vererek, halk türkûleriyle Yunan devletinin irredantist istekleri arasında bir bağlantı kurdu.

Politis, kehanetlerin popüler tahayyül üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve Yunanların kültürel homojenliğine dair çok değerli bilgi verdiklerini öne sürdü. Sözelimi, “Konstantinopolis’in yeniden ele geçirilmesi”yle ilgili kehanetler Yunanların zihinlerinde çok taze olarak kalmış ve büyük ölçüde bir nesilden diğerine geçmişti.¹²⁰ Bu kehanetler arasında en bilineni balık hikâyesiydi: Bir papaz yedi balık pişiriyordu; Türkler şehre geldiğinde balıklar yalnızca yarı kızarmış olarak tavadan atıldılar. Şehir Hıristiyanlığa geri döndüğünde balıklar kızarmasını tamamlamak üzere tavaya geri dönecekti. Bir başka kehanet ise “Mermer Basileus” idi. Bu kehanette imparator mermere dönüşüyordu.¹²¹ Ancak Aya Sofya şarkısı en meşhur olanıydı. Herzfeld bu şarkının son satırının bütün Yunanlar için “birleştirici ve harekete geçirici bir çılgılık” haline geldiğini belirtti:

Sessiz ol, hanımefendim, o kadar ağlama
Gelecek yıllar ve zamanlarda, yine her şey senin olacak.¹²²

Yunan milliyetçi tarihyazımında “Helen” kelimesinin kullanımı, çözümlmesi gereken çok önemli bir problemi oluşturur. Eski Yunanlar kendi kültürel geleneklerinin farkındalığını paylaştıkça, “Helenler” ile “barbarlar” arasında kategorik bir ayrım yaptıkları iddia ediliyordu. 12. yüzyılda Selanik piskoposu insanlığın “Helen” ve “barbar” olarak iki kategoriye ayrılabil-

118 G.M. Sfikas, ‘Folklore and History in Modern Greece,’ Jelisaveta Stanojevich Allen, Christos P. Ioannides John S. Langdon, Stephen W. Reinert (ed.), *TO EΛΛΗΝIKON: Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr* içinde, c. II (New Rochelle: Aristide D. Caratzas, 1993), s. 397.

119 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 117.

120 A.g.e., s. 129.

121 A.g.e., s. 129; Başka örnekler için bkz. Clogg: *Anatolica*, s. 257.

122 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 131.

ceğini iddia ediyordu. Bu nedenle, Helen olmak “uygar” olmak anlamına geliyordu. Fakat “Helenler” terimi atalarının dinine inanmaya devam eden ve Hristiyan olmayı reddeden insanları tanımlamak üzere bazı kilise yazarları tarafından da kullanılıyordu. Vakalopoulos İstanbul’un 1204’te Haçlılar tarafından işgalinden sonra Bizanslı yetkililerin kendilerini Helenler olarak adlandırdıklarını belirtti. Ayrıca o zaman Yunanların içinde bulundukları özel koşulların bu kullanımda önemli bir rol oynadığını da söyledi.¹²³ Sözgelimi, İznik imparatorunun halefi olan II. Theodoros Laskaris, 1204’ten sonra “imparatorluğunu” “Helen” olarak adlandırdı.¹²⁴ Ayrıca, Politis’e göre, “Helen” terimi Bizans döneminde yaygın olarak kullanıldı. Halk şarkıları bu kullanımın başlıca göstergeleridir. Halk şarkılarında son Bizans hükümdarı, “Helen Konstandinos” olarak anılır.¹²⁵ Bütün bu örnekler “Helenler” teriminin öyle ya da böyle toplumun yüksek kesimlerince kullanıldığını gösteriyor. Aslında, sorun onun kullanımlarının halkın tekabül edip etmediğidir.¹²⁶

Bu noktada Herzfeld kritik bir soru sorar: “Helen” terimi köylü Yunanlar tarafından kendilerini tanımlamak için mi kullanıldı? Ona göre, Yunan milliyetçi bilim insanları onun popüler hafızada varlığını sürdürdüğünü kanıtlamaya çalışsalar da köylülerin “Helen” terimini kendilerini tanımlama kategorisi olarak mı, yoksa mitik bir ırk adına mı kullandıklarını kanıtlamamışlardır.¹²⁷ Başka bir deyişle, Herzfeld halk anlatılarında mitik Helenlerin insanüstü kuvvet ve büyüklüğe sahip olduğu söylendiğinden bu popüler kullanımların bazılarının aslında metaforik olabileceğini iddia ederek “Helen” teriminin popüler kullanımını sorguladı.¹²⁸ “Helen” teriminin kökenini ortaçağa kadar geri götürme girişimlerinin çoğu Yunan tarihinde devamlılık kuran Yunan milliyetçi tarih yazımının takıntısının bir sonucuydu.

123 A. Vacalopoulos, ‘Byzantinism and Hellenism: Remarks on the Racial Origin and the Intellectual Continuity of the Greek Nation,’ *Balkan Studies*, No. 9, 1968, s. 116-17.

124 Xydis: ‘Medieval Origins of Modern Greek Nationalism,’ s. 12.

125 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 124.

126 A.g.e., 124. Kalliridis, Yunan bağımsızlık savaşının patlak vermesinden sonra “‘Helen ismi’ nin çok olağanüstü durumlarda kullanılmaya başladığını” iddia etmiştir. [vurgu bana aittir]. Bkz. John Th. Kakridis, ‘The Ancient Greeks and the Greeks of the War of Independence,’ *Balkan Studies*, Cilt. IV, 1963, s. 251-64.

127 Herzfeld: *Ours Once More*, s. 19.

128 A.g.e., s. 127.

Bu çalışmalar klasik aydınlanmacı “Helenik” versiyonun Bizans Ortodoks geleneği versiyonuyla teyidini sağlamıştır. Başka bir deyişle, folklor üzerinde çalışan Yunan bilim insanları “moderniteye geçişin esaslı sorunu- nu tarihsel devamlılığa dair formel bir soruna dönüştürdü” ve “modern Rum milletinin hem klasik Yunan hem de Bizans geçmişinin mirasçısı olduğunu” gösterdi.¹²⁹ 19. yüzyılda ulusal Yunan kimliğinin kurgulanmasında tarih, dil ve folklor çalışmalarından istifade eden Yunan milliyetçi bilim insanlarının yanı sıra, devletin kendisi de bu sürece dahil oldu. Ulusal kimliğin Yunanistan’ın içinde ve “irredenta”da yeşermesi devlet yönetiminin ve dış politikanın önemli bir parçası haline geldi. Başka bir deyişle, Yunan devleti iktidarını pekiştirmek ve meşrulaştırmak için Yunan Krallığı’nın içinde ve dışında ulusal kimliği geliştirmek üzere çeşitli mekanizmalar uyguladı.¹³⁰ Daha önce de belirtildiği gibi, millî kilise ve millî üniversite Helen kültürü ve milliyetçi ideallerin “Yunan irredenta”sına aktarılma sürecinde başlıca merkezler oldu.¹³¹

ULUSAL DİL VE EĞİTİM

19. yüzyılın ikinci yarısında belirleyici bir faktör olarak dil nispi önemini kaybetti.¹³² Ortodoks cemaatlerin dilsel çeşitliliği çok karmaşık bir hale geldiğinden, artık milliyetin ayırıcı bir özelliği olarak dili kullanmak mümkün değildi. Sözelimi, Yunan Krallığı içinde Arnavutça ve Vlahça konuşan birçok insan vardı. Koşullar gereği, ana kıstas Yunan milletinin “hayal edilen topluluğu” ile gönüllü özdeşleşme halini aldı ki, bu millî eğitim gibi çeşitli vasıtalarla işlendi.¹³³

Bu anlamda, Yunan devletinin hükümlerlik bölgesine dair arzularının özellikle muktedir bir bileşim oluşturmak üzere “tarih ve mitle” el ele gittiğini belirtmek önemlidir.¹³⁴ Yunan Devleti, kuruluşundan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda bir eğitim ağının oluşumuna özellikle dikkat etti. Zira eğitim Rum milletinin Helenleşmesi ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki

129 Roudometof: *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy*, s. 112.

130 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 161.

131 A.g.e., s. 20.

132 Koliopoulos, Veremis: *Greece*, s. 253.

133 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 169-70.

134 Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002), s. 61.

Ortodoks Hristiyan nüfus arasında Yunan kimliğinin gelişmesi için önemli bir araç olarak görülüyordu.

Bu Helenleşme sürecinde Atina Üniversitesi tarafından oynanan rol dikkate değerdir. Kuruluşunun başından itibaren Atina Üniversitesi sadece devlet aygıtı için gereken kadroyu eğitmeyi değil, aynı zamanda Batı kültürünü Doğuya aktarmayı da amaçladı. Bu aktarımın arkasında yatan temel düşünce, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hristiyan nüfusun Yunan milliyetçiliğiyle bütünleşmesiydi. Kitromilides'in belirttiği gibi, liselerdeki öğretmenler artık Ortodoks Kilisesinin dini merkezlerinde veya Avrupa üniversitelerinde değil, daha çok Atina Üniversitesinde eğitim görüyorlardı. Bu, milli üniversitenin "Yunan irredenta"sı için lise öğretmenleri yetiştiren başlıca yer olduğu ve Yunan ulusal ideolojisinin üretilmesinde ana merkez haline geldiği anlamına gelmektedir.¹³⁵ Clogg yalnızca Yunan Krallığı'ndan gelen öğrencilerin değil, aynı zamanda Yunan dünyasının diğer bölgelerinden gelenlerin de Atina Üniversitesinde eğitim gördüğünü ve "Helenizmin saf hakikatini yaymak üzere" kendi kasabalarına döndüklerini" belirtti.¹³⁶ Batı-tarzı eğitimin ortaya çıkışı kilisenin rolünü baltaladı ve sonra da "kilise kendisini bağnaz eğitim ve siyasal reaksiyon ile daha fazla özdeşleştirdi ve sapkınlık davaları açtı, suçlanan kitapları yaktı ve tabii bilimler ve Yunanistan'ın klasik mirasına artarak yapılan vurguya muhalefet etti."¹³⁷

Yunan Krallığı'ndan periferiye uzanan eğitim ağı, Osmanlı Girit'in de ulusal kimliğin ve *Megali İdea*'nın gelişmesi için münbit bir zemin hazırladı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, 1866-68 isyanlarının sonucunda Yunanistan'a sığınan Girit'in Hristiyan sakinleri Yunan Krallığı'ndaki okullara devam ettiler.¹³⁸ İsyandan sonra adaya geri döndüler ve kırsal bölgelerde

135 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 167. Burada Hobsbawm'ın "okulların ve üniversitelerin ilerlemesinin, aynı okulların ve özellikle de üniversitelerin en bilinçli şampiyonları haline geldiği milliyetçiliğin ölçüsü olduğu" şeklindeki ifadesinden bahsetmek yeterli olur (Hobsbawm, *The Age of Revolution*, s. 166). Bu bağlamda, köylülerin Fransıza dönüştüğü Fransa örneğinde olduğu gibi, Yunan devletin eğitim ağının Rum milletini Helenleştirmeyi amaçladığı iddia edilebilir. Bkz. Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen* (Stanford: Stanford University Press, 1976).

136 Richard Clogg, *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 50.

137 Göçek: 'The Decline of the Ottoman Empire,' s. 40.

138 Kallia Kalliataki Merticopoulou, 'Literacy and Unredeemed Peasants: Late Nineteenth-century Rural Crete Faces Education,' Philip Carabott (ed.), *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions* içinde (Büyük Britanya: Variorum, 1997), s. 117.

okur-yazar insan sayısını artırdılar. Atina Üniversitesinden mezun olanlar adadaki ilk doktor, avukat ve öğretmenlerdi. Dahası, birçoğu Girit siyasetinin önde gelen isimleri oldu.¹³⁹ Örneğin bunlar arasında yer alan Elefterios Venizelos, Girit isyanlarının önemli ismi oldu. Bu, Yunan kültürü ve milliyetçi ideolojinin Osmanlı Girit'ine aktarılmasında Atina Üniversitesinin ana merkez olduğunu göstermektedir.¹⁴⁰ Atina Üniversitesinden mezun olan, adanın Hristiyan nüfusunun önde gelen şahsiyetleri öğretmen oldular. Örneğin, Giritli tarihçi Vasileios Psilakis Hanya'da gramer okulunda Yunan tarihi ve filoloji dersleri verirken, bir politikacı olan Andonis Mihelidakis Kandiye'deki gramer okulunda ders verdi.¹⁴¹

Girit'in kırsal kesiminde kurulan yeni ilkokullar öğrencilerin zihinlerinde "Yunanlık" kavramının oluşması ve muhayyel bir Yunan kimliğinin yaratılmasında da çok önemli idi. Eğitimin finanse edilmesine dair sorun 1871'de çözüldükten sonra, Giritli Hristiyanlar köylülerin eğitimiyle ilgilenmeye başladılar. Hristiyan Merkezi İhtiyarlar Meclisi eyaletlerde okullar kurulmasından sorumlu oldu ve Hristiyan çocukları bu okullarda okumaya çağırdı.¹⁴² Eğitimi yaymak ve kırsal bölgedeki direncin üstesinden gelmek için, bu konsey eğitimi "Tanrı ve anayurt için" geliştirmeye çaba göstermiş ve öğrenme fırsatı "cennetten gönderilme ve kutsal" bir şey olarak sunulmuştur. Okuryazarlığın insanların yeni fikirler ve koşulları benimsemesine yardımcı olacağı ve çocukların *Megali Idea*'ya teorik olarak sadakat geliştirmelerinde önemli bir temel oluşturacağı düşünülmüyordu. Eğitim yoluyla Hristiyanların, Osmanlılarla farklılıklarının farkına varacaklarına ve bunun da kendilerini Yunanistan'a ve "medenî Batı"ya yakınlaştıracığına inanılıyordu.¹⁴³ Bu bağlamda, Strauss'a göre, Osmanlı Girit'inde Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasındaki dinsel, siyasi ve toplumsal farklılık-

139 BOA, Yıldız Tasnifi, Y.PRK.UM., 7/76, 1302 N 9.

140 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 15.

141 Detorakis: *History of Crete*, s. 378. Bu bağlamda avukatlar, doktorlar ve gazetecilerin milliyetçiliğin gelişiminde rol oynadıkları iddiasının on yıllardır itibarını kaybettiğini belirtmek önemlidir.

142 Merticopoulou: 'Literacy and Unredeemed Peasants,' s. 117.

143 A.g.e., s. 127-28. Bu bağlamda, Hobsbawm'ın birçok Avrupa ülkesinde 1870 ila 1914 yılları arasındaki dönemi ilköğretim dönemi olarak adlandırdığı ifadelerini hatırlamak önemlidir. Ayrıca ilkokullardaki öğrencilerin sayısının dört kat arttığını ve Balkanlar'daki öğretmen sayısının üçe katlandığını ifade eder. (Eric J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914* (Büyük Britanya: Abacus, 1987), s. 150).

lar önemliyken, bir nesilden diğerine tarih ve edebiyat dersleri aracılığıyla “Rum” cemaatine “düşmanlığın telkin” edilmesinin gerçek bütünlüğe engel olduğu belirtilmelidir.¹⁴⁴

Osmanlı Girit’inde Hristiyan eğitim sisteminin Müslüman eğitim sisteminden üstün olduğunun farkına varan Girit valisi İstanbul’a bir layiha göndererek Hanya’da bir ilkokul kurulması amacıyla mali destek ister. Gönderilen layihada şöyle denilmiştir: “Osmanlı okullarının eksikliğine bağlı olarak Hristiyan çocukların Atina’daki okullara devam etmekten başka seçenekleri olmadığı... Dolayısıyla bu çocukların zihinlerine ileride aday ‘zararlı böcekler ve çekirgeler’ gibi mahvedecek olan ‘Yunan fikriyatı’ aşılanmaktadır.”¹⁴⁵

Okullarda ve Atina Üniversitesinde eski Yunan kültürü hakkındaki çalışmalara yapılan vurguya ek olarak, 1834’te Atina’nın Yunanistan’ın başkenti olarak seçilmesi eski Yunan’ın idealize edilmesiyle büyük ölçüde ilgiliydi ve Yunan devletinin sözde Yunan entelektüel ve ruhani atalarına yönelimlerini göstermekteydi. Zamanında Atina Partenon harabelerinin ve onunla ilişkilendirilmiş Perikles döneminin haşmetinin dışında hiçbir şeyi olmayan küçük ve tozlu bir köydü.¹⁴⁶

YUNAN KONSOLOSLARININ OYNADIĞI ROL

Yunan konsolosluklar ağı ve Yunan okulları da milliyetçileştirme sürecinde çok önemli roller oynadılar. 1836’dan itibaren Osmanlı İmpara-

144 Johann Strauss, “Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhtaktan Sonraki Faaliyetleri,” *XI. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrılışım*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 2113.

145 Fortna: *Imperial Classroom*, s. 61-62.

146 Clogg: *A Concise History of Greece*, s. 50. Rhea Galanaki’nin romanının önemli karakterlerinden biri olan Antonis Kambanis Papadakis, kardeşine yazdığı mektupta Atina şehrini anlatır: “Yüzyıllar içinde Avrupalıların mermerli kenti nasıl düşlediklerini ve mimarların bu düşlerini nasıl belli bir biçimde gerçekleştirmekte olduklarını. Önemssiz o Türk kalesi, ihtilalin sonunda kuru ve yıkık kalmış, toprağa yarı gömülmüş antik yıkıntılarla dolu olan o köy, şimdi, bir mitos olarak Avrupa düşüncesini etkilediği biçimde ama çağdaş bir başkentin gereksinimlerini de karşılayarak ortaya çıkmalıydı.” (Rhea Galanaki, *The Life of İsmail Ferik Pasha* (çev. Kay Cicellis), (Londra: Peter Owen Publishers, 1996), s.57.) Ancak Yunan Krallığı’nın kurulmasından sonra Atina Yunan devletinin siyasi ve kültürel amaçları (modernite, kültürel birlik ve modern ve antik Yunan arasında süreklilik) doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir. Atina’daki Panepistimiou (Üniversite), Mitropoleos (Katedral) ve Athinas (Athena) caddeleri bu amacın başlıca göstergeleridir. Bkz. Eleni Bastea, ‘Atina: Sokağa İlgeler Oymak, Planlama ve Ulusal Emeller,’ Zeynep Çelik, Diane Favro ve Richard Ingersoll (ed.), *Şehirler ve Sokaklar* içinde, (çev. Bilgi Altınok), (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), s. 35-35.

torluğu'nun her yerinde Yunan konsoloslukları kuruldu. Kuruluşlarının ilk yıllarında, diplomatik ve ticari görevlerine ek olarak, Yunan bağımsızlık savaşına bir şekilde katıldıklarını kanıtlayabilen yerel Yunanlara resmi Yunan vatandaşlığı verilmesiyle uğraşıyorlardı. Konsoloslar "Yunan irredenta"sında Yunanistan ile ilgili haberlerin yayılması için Yunan basınına da teşvik ettiler.¹⁴⁷ Osmanlı Girit'inden bazı örnekler milliyetçi Yunan konsoloslarının oynadıkları rolü göstermeye olanak tanır. Osmanlı arşiv kaynakları bu konsolosların Girit'teki faaliyetleriyle ilgili değerli bilgiler vermektedir. Osmanlı belgeleri Yunan konsoloslarının 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Yunan irredantist politikasının temel temsilcileri olduğunu gösterir. Bir Osmanlı belgesi Girit'teki Yunan konsolosunun provakatif faaliyetleri ve entrikalarını ayrıntılarıyla açıklar.

Yunan konsolosu ve konsolos vekilleri gizlice Hristiyanların önde gelen şahsiyetleri ve Hanyalı Hristiyan azalarla irtibata geçerek, Hristiyanlar harekete geçmezse Yunanistan'a ilhakın mümkün olmayacağını söylediler. İngiliz Başbakanı Gladstone'nun devlet hizmetindeki 50. yılını kutladığından, ona bir tebrik telgrafi gönderilmesi gerektiğini de telkin ettiler. Telgrafın sonuna da Yunanistan'a ilhakı arzu ettiklerini belirten bir not ilave etmelerini söylediler. Ayrıca, Yunan konsolosu Hristiyanlara vali ile ilişkilerinin çok iyi olmaması gerektiğini söyledi. İlişki çok samimi olduğu takdirde Yunanistan'a ilhak imkânsız olacaktı. Hristiyan mebuslar valinin Hristiyan olduğu ve yönetiminin sorunsuz olduğu hususunda Yunan konsolosunu bilgilendirse de, Yunan konsolosu, "valiler Müslüman olsun Hristiyan olsun, onunla iyi geçinmek size yaramaz" gibi ifadelerle telgrafi Hristiyanlara imzalattı. Mösyö Lifons'un verdiği ziyafette Girit Valisi Fotiadi Paşa'nın Yunan konsolosuna söyledikleri ilginçtir: "siz burada konsolossunuz ahaliyi tahrik memuru değilsiniz... Giritlilere telgraflar çek-tirmeniz ve vali aleyhine davet ederek hükümetle ahali arasına soğukluk vermeniz hiçbir Avrupalının ve hatta Yunanların bile tasvip edeceği bir hareket değildir."¹⁴⁸ Ertesi gün vali, entrikalarıyla yüzleştirmek için Yunan konsolosunu çağırdı. Aralarındaki sert tartışma esnasında Yunan konsolo-

¹⁴⁷ A.g.e., s. 169-70.

¹⁴⁸ BOA Y.PRK.AZJ., 6/28, 1300 M 30.

su, amacının Girit'in Almanya'ya bırakılmasını önlemek olduğunu söyleyerek kendini savunmaya çalıştı.¹⁴⁹ Burada, Yunan konsolosunun Yunanistan'a ilhak fikrini savunduğu ve Hristiyanları kışkırtmak için girişimlerde bulunduğu açıktır. İrredantist faaliyetleri için Gladstone'nun da desteğini almaya çalışmıştır.

Başka bir örnek Girit'teki Yunan konsolosunun adada düzenin yeniden tesisi için girişimlerde bulunmaktan yana olmadığını kanıtlar. Mahmud Celeleddin Paşa, Yunan konsolosunun ifadelerinden asayişin yeniden tesisi için Devlet-i Âliyye tarafından hiçbir şey yapılmasını istemediğini anladığını Babiâli'ye bildirir. Konsolos bu amaçla bir girişimde bulunulsa bile bunun başarılı olmasının engellenmesi gerektiğine inanıyordu. Osmanlı Devleti tarafından gerçekten önlem alınacağı belli olduğunda Yunan konsolosu endişelendi. Ayrıca konsolosun, yönetim tarafından alınan önlemleri engellemeye çalıştığı bildirildi.¹⁵⁰ Bu koşullar, Giritlilerin lehine bile olsa Girit'teki Yunan konsolosunun Osmanlı Devleti'nin gerekli adımları atmasına engel olmakta kararlı olduğunu göstermektedir.

MEGALİ İDEA VE YUNAN İRRİDENTASINDA YUNANİSTAN'IN İRRIDANTİST EMELLERİ

Yunan milliyetçi tarihyazını Yunan Krallığı'nın kurulmasıyla birlikte Yunanların birçoğunun Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldığını ve bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yunanların "kurtarılması" gerektiğini iddia etti. Bir bakıma, "esaret altındaki" bu Yunanların kurtarılması yeni devletin başlıca sorunu haline geldi. O zamandan sonra, *Megali İdea*'da¹⁵¹ sembolleşen irredantist, genişlemeci politikalarıyla Yunan milliyetçiliği bütün Yunanları Osmanlı yönetiminden kurtararak onları başkenti

149 A.g.b.

150 BOA İ.MTZ.GR., 26/944, 1309 S 21. Yunan konsolosunun Girit'teki faaliyetleri hakkında diğer örnekler için bkz. BOA İ.MTZ.GR., 4/60, 1262 N 29; BOA İ.MTZ.GR., 6/III, 1269 L 14; BOA A.MKT. MHM., 360/59, 1283 Ra 8; ve bu kitabın 3. Bölümü.

151 Xydis: *Modern Greek Nationalism*, s. 235. "Yunan devletinin irredantist emelleri bağlamında, irredantizm 'hükümetin aynı milliyete bağlı olan vatandaşlarını ve onların sınır ötesinde bulundukları toprakları ana devletin bünyesine katma talebi, ve/veya müdahil olan insanlarla sınırın ötesindeki akrabalıklarıyla yeniden birleşme talepleri' olarak tanımlanabilir" Naomi Chazan (ed.), *Irredentism and International Politics* (Londra: Adamantine Press Limited, 1991), s. 2.

İstanbul olan bir milli-devletle birleştirmeyi amaçlamıştı.¹⁵² Yeni devleti karakterize eden farklılıklar ve paradokslara rağmen 1922'deki Yunan yenilgisine kadar *Megali İdea* Yunan toplumuna egemen oldu.¹⁵³

En başından beri *Megali İdea* iç ve dış sorunlar için her derde deva bir ilaç olarak görüldü. Dahası, Yunan Devleti ve seçkinlerin meşruiyeti için nihai bir hedef ve ön koşul olarak görüldü.¹⁵⁴ 19. yüzyıl boyunca *Megali İdea* Yunan irrredantizminin egemen ideolojisi olarak kalmasına rağmen Yunanistan'daki iç sorunlara ve uluslararası duruma bağlı olarak birtakım değişiklikler geçirdi.¹⁵⁵

Yunan tarih yazımında Ioannis Kolettis'in 1844'te ulusal mecliste yaptığı konuşma *Megali İdea*'nın formülasyonunda bir dönüm noktası olarak görülür:

Yunan Krallığı tüm Yunanistan değil, yalnızca onun en küçük ve en eksik parçasıdır. Otokton [doğma büyüme Yunan olan] kimse yalnızca bu krallıkta yaşayan değil aynı zamanda İyonya, Teselya, Serez, Adrianopolis'te (Edirne), Konstantinopolis'te (İstanbul'da), Trabzon'da, Girit'te yaşıyandır... genel olarak bu toprakta yaşayan herkes tarihsel ve etnik olarak Yunandır. Mücadele 1821'de başlamıştır; Konstantinopolis'in düşmesinden sonra başlamıştır; savaşçılar sadece 1821'deki savaşçılar değildir; savaşçılar 400 yıldır Hilal'e karşı daima mücadeleye devam edenlerdir.¹⁵⁶

152 John Anthony Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843* (Princeton: Princeton University Press, 1968), s. 23. Yunanların *Megali İdea*'sına benzer şekilde Sırp, Stefan Dušan'ın ortaçağ imparatorluğunu yeniden canlandırma amacıyla *Nacertarije*'yi öne sürmüşler ve Romanyalıları Transilvanya, Bukovina, Besarabya, Dobruca ve Banat ile birlikte Eflak ve Boğdan'la birleşip topraklarını genişletmeyi istemişlerdir. Thanasis D. Sfikas, 'National Movements and Nation Building in the Balkans, 1804-1922: Historic Origins, Contemporary Misunderstandings,' Thanasis D. Sfikas ve Christopher Williams (ed.), *Ethnicity and Nationalism in EastCentral Europe and the Balkans* içinde (Aldershot: Ashgate, 1995), s. 30.

153 Gallant: *Modern Greece*, s. 54.

154 Augustinuous: *Consciousness and History*, s. 14.

155 Veremis: 'From the National State,' s. 13. Mazower *Megali İdea*'nın toplumun her kesimine yayıldığına parmak basmış ve şöyle demiştir: "daha dışı çıkmamış bebek anne sütünde onu emer ve yaşlanmış dişsiz ağız uzun reçine şarabı içiminde ona bağlılığını ifade eder. Çoban kaba tüylü koyun postunun altında soğuk dağda onu hayal eder ve zengin mülk sahibi sönmeyen sigarasının zarif dumanında izini sürer." Mark Mazower, 'The Messiah and the Bourgeoisie: Venizelos and Politics in Greece, 1909-1912,' *The Historical Journal*, Cilt. XXXV, No. 4, Aralık 1992, s. 890-91.

156 Augustinuous: *Consciousness and History*, s. 14; Kitromilides. *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 14.

Bu konuşmada Kolettis, Yunanistan'ın Doğuda bir "uygarlaştırma misyonu"na sahip olduğunu altını çizerek belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuda yükselişiyle birlikte Helenizmin gerilediğine ve hâkimiyetini kaybettiğine inanılıyordu. Bu, güçlü bir Türk-karşıtı duygu ve *Turkokratia* boyunca Helenizmi yeniden canlandırma isteği oluşturdu. Bu bakış açısı aydınlanma hareketinin etkisiyle kuvvetlenmiş, aydınlanma yoluyla sürmüş ve Yunan Devrimi de *Megali İdea*'nın hâkim inancı haline gelmişti.¹⁵⁷ Kolettis'in Doğunun "tenvir edilmesi"nde *Megali İdea*'ya büyük önem atfettiği açıkça görülüyor.

Kitromilides, Kolettis'in Bizans'ı yeniden canlandırmak için çaba göstermediğini, fakat daha çok "Yunan Doğu"su üzerinde kültürel ve siyasi hegemonya sağlamayı hedeflediğini iddia etti. Kitromilides, konuşmasında Kolettis'in aslında Bizans'a atıfta bulunmadığına işaret eder. Bu, kısmen Bizans'ın Yunan toplumundaki yetersiz "hatırlatıcılığı ve psikolojik tesirinden" ve onun Batılı eğitimi ve radikal siyasal geçmişinden dolayı olabilir.¹⁵⁸ Kolettis'in yaptığı konuşma hakkında daha da çarpıcı olan şey Yunan devletindeki otokton Yunanlar (Yunan Krallığı sınırları içinde doğanlar), ile heterokton Yunanlar (Yunan Krallığı toprakları dışında doğanlar) arasındaki tartışmaya kattıklarıdır.¹⁵⁹ O dönemde heterokton Yunanların Yunan devletinde görev almasını önlemek için önemli çabalar harcadı. Bu doğrultuda, bu meseleyle ilgili olarak ulusal mecliste siyasi bir tartışma çıktı. Bir heterokton olarak Kolettis Yunan ulusunun birliğine ve doğum yerlerine bakılmaksızın tüm Yunanlara eşit hakların verilmesinin önemine atıfta bulundu.¹⁶⁰ Kolettis Yunanistan'ın hem içinde hem de dışında Yunan ulusunun birliğini vurguladı.¹⁶¹ Başka bir deyişle, *Megali İdea*'nın misyonu yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yunanları

157 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 15.

158 Kitromilides: 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism,' s. 27.

159 O dönemlerde, Yunan toplumu içinde hegemonik yönetim için otoktonlar ile heteroktonlar arasında bir mücadele vardı. Yunan Krallığı'nda otoktonlar çoğunluğu oluştursalar da, heteroktonlar Ege'den, İstanbul'dan ve İyonya Adaları'ndan gelen entelektüeller, Yunan devriminin siyasetçileri ve reisleri gibi önde gelen kişileri oluşturuyordu. Bkz. Veremis: 'From the National State,' s. 11.

160 Kitromilides: *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, s. 165; Augustinuous: *Consciousness and History*, s. 13.

161 Kitromilides: 'On the Intellectual Content of Greek Nationalism,' s. 27.

“kurtarmak” değil, aynı zamanda Yunan Krallığı içindeki farklı unsurları birleştirmektir.

Megali İdea’nın kökenleri ile ilgili olarak Yunan araştırmacıların çelişen görüşlerinin olması önemli bir noktadır. Bazı tarihçiler *Megali İdea*’nın kökenlerini geç Bizans dönemine dayandırırken, diğerleri 19. yüzyılın bir ürünü olduğunda ısrar ettiler. *Megali İdea*’nın kökenlerini geç Bizans dönemine dayandıranlara göre, *Megali İdea*’nın amacı değişmedi, hem İmparator Laskaris döneminde hem de Türk işgali esnasında köleleşmiş Yunanları kurtarmayı ve birleştirmeyi amaçlamıştı. Bu geleneksel görüşün gerçek bir savunucusu olan Vakalopoulos, “Helenizm düşüncesinin yeni bir mit olmadığını;” tam tersine “Konstantinopolis’in ele geçirilmesinden hemen sonra bir gerçeklik” olduğunu belirtti.¹⁶² Runciman “onun Yunan halkının emperyal kaderi fikri” olduğunu iddia ederek *Megali İdea*’nın kökenlerini İstanbul’un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önceki günlere kadar dayandırır. Mihael VIII. Palaeologos bunu askerlerinin Konstantinopolis’i Latinlerden aldığını öğrenince yaptığı konuşmada ifade etti.¹⁶³ Bryer da “1453’ten bu yana, Yunanların şehrin düşmesi olgusuna ve *Megali İdea*’nın konsolidasyonuna alışıp bununla yaşamaları gerektiğini... Yedi yüzyıldır, onun [*Megali İdea*’nın] Yunan siyasal düşüncesinin baş etkeni olan şeyi sağladığını” ileri sürdü.¹⁶⁴ Buna karşılık, Kitromilides *Megali İdea*’nın bir 19. yüzyıl oluşumu ve Yunan Krallığı’nın ideolojik bir söylemi olduğunu öne sürer.¹⁶⁵ Zakythinos’a göre “*Megali İdea*”yı oluşturan unsurlar Türk idaresinin ilk yüzyıllarında oluşmuştu. Niketas Honiates tarafından yazılan *The Silention*, *Megali İdea*’nın unsurlarını içeren ilk metinlerden biriydi. Ancak Zakythinos hem *Megali İdea* söyleminin hem de tümüyle *Megali İdea* teorisinin Yunan bağımsızlık savaşından eski olmadığını iddia etti.¹⁶⁶

Yunan Krallığı’nın kurulmasından sonra, iç savaş ve siyasi mücadeleyle yorgun düşen Yunan halkı kendini yeniden yapılanma ve devlet inşası

¹⁶² Vacalopoulos: ‘Byzantinism and Hellenism,’ s. 117, 124.

¹⁶³ Runciman: *The Great Church*, s. 378.

¹⁶⁴ Anthony Bryer, ‘The Great Idea: The Greeks and Byzantium,’ *History Today*, Cilt. XV, No. 3, Mart 1965, s. 159.

¹⁶⁵ Kitromilides: ‘On the Intellectual Content of Greek Nationalism,’ s. 26, 33.

¹⁶⁶ D.A. Zakythinos, *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence* (Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1976), s. 192-93.

görevine adadı. Ancak durum 1839'da değişmeye başladı. Birçok Yunan, ulusal problemlerini çözmek umuduyla daha heyecanlı ve vatansever yollara yöneldi. *Megali İdea*'nın gerçekleşmesi için önemli bir imkân sağlayan 1839-41 Yakındoğu Krizi Yunanların milliyetçi duygularını güçlendirdi ve irredantist isteklerini ateşledi.¹⁶⁷ Aralık 1839'da Albay Nikitas Stamatelopoulos ve Yorgos Kapodistrias tarafından düzenlenen Filortodoks [Ortodoks yanlısı] komplo açığa çıktı. Komplocular savaş yanlısı bir politikayı destekleyerek ve *Megali İdea*'nın gerçekleşmesi için Rusya'ya bel bağlayarak, Kral Otto'yu ya Ortodoksluğa ihtida etmeye ya da tahttan çekilmeye mecbur etmeyi amaçladı.¹⁶⁸ 1841 Girit İsyanı, Epir ve Teselya'daki isyanlar, Kırım Savaşı esnasında Yunan gönüllülerin Rus ordusuna katılması Yunanların irredantist özlemlerinin göstergesiydi.¹⁶⁹

Kırım Savaşı'nda Yunanistan'ın aşağılanması ve Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın siyasi koşullarında meydana gelen değişiklikler Yunan siyaset adamlarının *Megali İdea*'yı hemen gerçekleştiremeyeceklerini anlamalarına yol açtı; tam tersine bu aşamalı bir süreçti. Bu doğrultuda, askeri yöntemler geçici olarak bir kenara konuldu ve siyasi ve diplomatik yöntemlere daha fazla önem verildi. Bu dönemde İyonya Adaları ilhak edildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkan ittifakı imzalandı.¹⁷⁰ Kral Otto tahttan indi, yerine Kral Yeorgios (George)¹⁷¹ iktidara geldi. Kral Yeorgios'a "Helenlerin Kralı" unvanı verildi. Bu, Kral Yeorgios'un yalnızca Yunanistan'ın hükümdarı değil, aynı zamanda hâlâ Yunan Krallığı'nın dışında yaşayan tüm Yunanların hükümdarı olduğu anlamına geliyordu.¹⁷² Kral Yeorgios'un oğluna "Konstandinos" adını vermesi ilgi çekici bir noktadır. Bu, yeni Yunan kralının Konstandinos olarak anılacağı anlamına geliyordu.¹⁷³ "Helen

167 Petropoulos: *Politics and Statecraft*, s. 346-48.

168 A.g.e., s. 331, 350; Barbara Jelavich, 'The Philorthodox Conspiracy of 1839,' *Balkan Studies*, Cilt. VII, No. 1, 1966, s. 89.

169 Todorov: *Greek Federalism*, s. 29.

170 A.g.e., s. 29.

171 Danimarka Kralı IX. George'un oğludur. Yeorgios'un kız kardeşi Alexandra Galler prensesiydi. Yeorgios'un karısı Kraliçe Olga doğuştan Rus grandüşesiydi. Rus çarının kuzeni ve Alman İmparatoru I. William'ın büyük yeğeniydi. Bkz. George J. Marcopoulos, 'King George I and the Expansion of Greece 1875-1881,' *Balkan Studies*, No. 9, 1968, s. 22.

172 Peckham: *National Histories, Natural States*, s. 38.

173 Elli Skopeteta, *Το Πρότυπο Β ασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα: Ο Ψεις του προβλήματος στην Ελλάδα*

Kralı” ve “Konstandinos” unvanlarının Yunanistan’ın yayılcı planlarını sembolize ettiği ve Yunan devletinin irredantist politikalarının etkili bir ifadesi olduğu anlaşıyor. Şüphesiz bunun bir sonucu olarak Yunanların irredantist emelleri ivme kazandı.

1866 Girit İsyanı *Megali İdea*’ya destek verdi ve Yunan milliyetçileri Girit İsyanının 1821’in ikinci aşamasını başlattığını iddia etti.¹⁷⁴ Ancak 1866-69 Girit İsyanının Osmanlı İmparatorluğu tarafından bastırılması, 1870’te otonom Bulgar Kilisesi’nin kurulması ve San Stefano Antlaşması ile “Büyük Bulgaristan”ın oluşumu Yunan devletini *Megali İdea*’nın gerçekleşmesinde önceliklerini değiştirmeye zorladı. Yunanlar, Osmanlıların yardımını olmaksızın *Megali İdea*’yı gerçekleştiremeyeceklerine inandıklarından Osmanlı İmparatorluğu ile barışçıl ilişkiler kurma eğilimdeydiler. 1870’lerin başında resmi Yunan politikası Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks Rum nüfusun ekonomik, sosyal ve kültürel refahının gelişimi, Yunanistan ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve Yunan devletinin yeniden yapılandırılmasından yanaydı.¹⁷⁵ 1876 olayları, özellikle İstanbul Konferansı, Yunan siyasetinin dinamiklerini değiştirdi. Yunanlar Yunan devletinin psikolojik ve askeri olarak hazırlanması gerektiğinin farkına varmaya başladılar. Aksi takdirde, kriz sonrası yapılanmada ulusal çıkarlar tehlikeye atılacaktı. 1876 olayları aktivistlerin (muhacirler, entelektüeller, üniversite öğrencileri ve askerler) ve milliyetçi cemiyetlerin durumunu güçlendirdi.

Bu cemiyetler arasında *Etniki Amyna*, *Adelfotis* ve *Rigas* en önemli olanlardı. Giritliler, Teselyalılar, Makedonyalılar, Epirililer gibi bölgesel cemiyetler de vardı. Milli cemiyetler halkı genel bir isyan hazırlığı için kışkırtmaya başladı. Aynı zamanda, *Etniki Amyna* ve *Adelfotis* Kalligas liderliğinde ortak bir merkezi komite oluşturdu. Bu komite hükümetin politikasıyla bağdaşan faaliyetler düzenlemeye, isyancı faaliyeti planlamaya ve örgütlemeye, para toplamaya ve gizli ağını Osmanlı vilayetlerinde yaymaya devam etti. Merkezi komite Yunan Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu ve diasporada geniş bir yerel komiteler ve temsilciler ağına sahipti. Bu komiteler

(Atina: Politipo, 1988), s. 284. [“İdeal Krallık” ve Büyük Ülkü, Yunanistan’da Ulusal Sorun Üzerine Görüşler].

¹⁷⁴ A.g.e., s. 296-97.

¹⁷⁵ Todorov: *Greek Federalism*, s. 85.

bazı ülkelerde para topladı, propaganda ve halkla ilişkilerle ilgilendi, silah satın aldı ve ateşli gönüllülerden oluşan küçük grupları Yunanistan'a gönderdi. Sınır şehirlerindeki ve Osmanlı kıyı şeridinde yakın adalardaki yerel komiteler ve temsilciler hem silah trafiğini ve askere alma işlerini denetledi hem de sınırın diğer tarafındaki hazırlıkları koordine etti. Giritli temsilciler ve isyancı reisler komiteyi atlayarak kendi kanalları vasıtasıyla hareket ettiler. Daha 1876'da "Girit Merkezi"ni kurdular ve 1878'de Yunanistan'daki faaliyetleri örgütlemek için özel bir komite kurdular. Bu komitelerin ana meselesi Rumları özgürlüğe kavuşturmak ve Yunanistan ile birleştirmek için kuzeydeki üç vilayette ve Girit'te eş zamanlı olarak isyanlar başlatmaktı. Temmuz 1877'de Yunan hükümeti merkezi komiteye hükümet depolarından silah ve mühimmatla birlikte büyük miktarda para temin etti. İsyanı başlatmak için *Etniki Amyna* ve *Adelfotis*'in elde ettiği fonlara ve silahlara hükümet desteği eklendi. Ayrıca, bir yandan merkezi komite sınır bölgelerindeki devlet memurlarıyla yakın ilişki ağlarını sürdürdü ve öte yandan Makedonya, Girit, Trakya ve Epir'deki Yunan konsoloslarıyla işbirliği yaptı. Ocak 1878, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki isyancı hareketlerin geleceği için bir model olarak görülebilir. Trikopis, Zaimis ve Kumonduros yılbaşı gecesi Yunan hükümeti adına yaptıkları konuşmalar esnasında sınırı derhal geçmek üzere birlikler hazırlaması için komiteye açıkça izin verdiler. 23 Ocak 1878'de Kumonduros başbakanlık görevini üstlendi ve isyanların özel şahısların ve milliyetçi cemiyetlerin eline bırakılmasını doğru bulmadığından Yunan hükümetinin isyancı hareketi düzenlemede doğrudan harekete geçmesi gerektiğine karar verdi. Bu doğrultuda, isyanları yönlendirmek amacıyla merkezi komite yeniden düzenlendi.¹⁷⁶

Bu dönemde Helen-Osmanlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve imparatorluğun Yunan Ortodoks ve Müslüman sakinleri arasındaki dayanışmadan yana olan İstanbul'daki Rum milletinin yüksek tabakasında çok popüler olmuştu. Skopetea'ya göre, Helen-Osmanlılık hem Yunanların irredantist amaçlarına ciddi bir tehdit haline gelmiş olan Pan-

176 Evangelos Kofos, 'Greek Insurrectionary Preparations, 1876-1878,' Bela K. Kiraly ve Gale Stokes (ed.), *Insurrections, Wars and the Eastern Crisis in the 1870s* içinde (Amerika Birleşik Devletleri: Atlantic Research and Publications, Inc., 1985), s. 181-95.

Slavizm tehdidini etkisiz hale getirmeyi hem de Yunan devletinin *Megali İdea*'ya dair olan isteklerine yanıt vermeyi hedeflemişti. Skopetea bu ideolojiyi savunuların aynı fikirde olmadıklarını ileri sürer: Rumların önde gelen şahsiyetleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki güçlerini devam ettirmek için statükonun devam etmesinden yanayken, kentli orta sınıf Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yunan unsurun üstünlüğüne dikkat çekmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlandırılmasını istemiştir.¹⁷⁷ Osmanlı yönetimindeki Rumların önde gelen şahsiyetlerinden olan Fenerliler "İmparatorluğun yönetici seçkinleri arasında önemli pozisyonlara sahip" olduklarından Helen-Osmanlılık doktrinini savunuyorlardı ve "Yunanların doğal üstünlüklerini güvence altına alacakları yeni, modern ve çokuluslu devlette statülerini ve ayrıcalıklı konumlarını korumayı" amaçlamışlardı.¹⁷⁸

Berlin Kongresinde alınan kararlarda Yunanistan'a yeni topraklar verilmedi, Teselya ve Epir'in kaderi hakkında Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan birlikte karar verecekti. Bu konuda 1881'de bir anlaşmaya varıldı ve Teselya ve Epir'in küçük bir bölümü Yunanistan'a verildi. O dönemde Bulgarlar, Romenler ve Sırlar arasında irredantist ideolojiler yayıldı ve Yunan dış politikasının esas meselesi haline geldi. Berlin Kongresinde Makedonya ve Güney Trakya Osmanlı İmparatorluğu'na bırakıldığından bu bölgelerin geleceği, özellikle Makedonya'nın, hem Yunanların hem de Bulgarların ilgisini çekti. Pan-Slavizm Makedonya ve Osmanlı Rumelisi'nde Yunan irredantist emellerine yönelik ciddi bir tehdit haline geldi.¹⁷⁹

1880'lerde eski siyasi partiler siyaset sahnesinde yok oldular. Aynı dönemde Harilaos Trikopis'in "Yeni" Partisi ve Theodoros Deliyiannis'in "Ulusal" Partisi ortaya çıktı. Yeni Parti İngiliz yanlısı fikirlere sahipken, Ulusal Parti eski Fransız yanlısı ve Rus yanlısı siyasi grupların bir karışımı-

177 Skopetea: *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, s. 309-24; Sia Anagnostopoulou, *Μικρά Ασία. Ι 9ος αιώνας-1919, Ο Ι Ελληνορθόδοξος κοινότητα: από το μίλλετ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, (Atina: Ellinika Grammata, 1998). [Küçük Asya, 19. yüzyıl-1919, Millet-i Rum'dan Yunan Ulusuna Rum Ortodoks Cemaatleri].

178 Todorov: *Greek Federalism*, s. 144.

179 Evangelos Kofos, 'Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State,' *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. IV, No. 2, 1986, s. 108-9; Todorov: *Greek Federalism*, s. 30. Pan-Slavizm'in ayrıntıları için bkz. Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Pan-Slavism 1865-1870*, (New York ve Londra: Columbia University Press, 1956).

mydı. 1890'ların başına kadar üç yıl hariç Trikopis iktidardaydı.¹⁸⁰ Ulusal birliğin modernleşme olmadan imkânsız olduğuna inandığından Trikopis devletin modernleşmesine ve ekonomik kalkınmaya öncelik verdi.¹⁸¹ Aynı zamanda, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz etme irredantist amaçların gerçekleşmesinde çok önemli bir hale geldi. Bu amaçla, Yunanistan'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde, mesela İstanbul'daki filoloji derneği (*Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinupoleos*-İstanbul Rum Edebiyat Derneği) ve Yunan edebiyat ve kültürünün yayılması için dernekler gibi çeşitli vatansever ve milliyetçi dernekler (*sylogi*) oluşturuldu.¹⁸² Dahası, 1880'lerin başında Trikopis hükümeti ile Yunan Alfabetisini Yayma Derneğinin liderleri arasında yazılı bir sözleşme yapıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunanların yaşadığı vilayetlerde eğitimin idaresi ve milliyetçi faaliyetlerden sorumlu olan bu dernek irredantist siyasetin gerçekleşmesinde ve Yunan konsolosları, yerel dernekler ve yerel eşrafla ilişkilerin geliştirilmesinde Yunan devletinin esas temsilcisi oldu.¹⁸³

1890'a gelindiğinde Yunanistan'ın borcu çarpıcı biçimde arttı ve 1893'te ekonomik kriz zirveye ulaştı. Bu mali durumun bir sonucu olarak, Yunan hükümeti iflasını ilan etmeye mecbur edildi. Bu koşullar altında Deliyannis hükümeti dikkatini irredantist politikalara yöneltti. Bu bağlamda, Yunan devletinin irredantist emelleri bir kez daha ivme kazandı. Bu arada, hem Girit'te hem de Makedonya'da irredantist programın gerçekleşmesinde ana aktör haline gelen milliyetçi bir Yunan cemiyeti olan Etniki Eteryay

180 Todorov: *Greek Federalism*, s. 112-13.

181 Veremis: 'From the National State to the Stateless Nation,' s. 14.

182 Todorov: *Greek Federalism*, s. 30, 114. *Ellinikos Filologikos Sillogos Konstantinupoleos* Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodokslar arasında eğitimi yaymak amacıyla 1861'de kuruldu. Bkz. Athanasia Anagnostopoulou, 'Tanzimat ve Rum Milletinin Kuramsal Çerçevesi,' Pıneloپی Stathis, 19. *Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* içinde (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 1-35, özellikle 22-29.

183 Yunan Alfabetisini Yayma Derneği 1870'lerde imparatorlukta yaşayan Yunanlara devlet eğitimine karşı alternatif özel bir eğitim sağlamak amacıyla kuruldu. O dönemde patrikhanenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların okul sistemini denetlemek için Trikopis hükümetinin siyasetine karşı olduğunu hatırlamak önemlidir. G.G. Arnakis, 'The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire,' *The Journal of Modern History*, Cilt. XXIV, No. 3, 1992, s. 248. Yunan Alfabetisini Yayma Derneğinin eğitimdeki girişimlerine karşı gelmek için Patrik Yoakim "Panhelenik Kardeşliği" kurma girişiminde bulunmuş fakat başarısız olmuştur. Daha sonra, aynı amaçla, yardımsever bir kardeşlik kuruluşu olan *Agapate Allilous* kuruldu. Bkz. Kofos: 'Patriarch Joachim III,' *Journal of Modern Greek Studies*, s. 109, 112-13.

kuruldu. Etniki Etery'a'nın faaliyetleri daha kapsamlı olarak gelecek bölümlerde tartışılacaktır. Yunan devletinin irredantist faaliyetlerinin ilk ifadesi Girit Adası'nda gündeme geldi. Şubat 1897'de Yunan hükümeti askerlerini ve gemilerini adaya göndererek açıkça Giritli isyancıları destekledi. Aynı zamanda, Yunan hükümeti kuvvetlerini Teselya'daki Osmanlı-Yunan sınırına göndererek Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında bir ay sürecek ve Yunan ordusunun feci şekilde yenilgisiyle sonuçlanacak savaşı başlattı. Bu savaşın sonunda tüm Yunanlar, Yunan hükümeti, seçkinler ve halk *Megali İdea*'nın gerçekleşmesinin neredeyse imkânsız olduğunun farkına vardı.¹⁸⁴ Ancak 1922'ye kadar Yunan Devleti *Megali İdea*'yı açık bir şekilde dile getirmeye devam etti.

SONUÇ

Bu bölümde modern Yunan ulusal kimliğinin oluşumunu tartışmak amacıyla Yunan milliyetçiliğinin temel parametreleri incelenmiştir. Yunan milliyetçiliğinin gelişiminin Giritli Hristiyanların siyasallaşması ve milliyetçileşmesinde ve Giritli Hristiyanların tedrici olarak Yunan dünyasıyla bütünleşmesinde çok önemli olduğu ileri sürülmüştür. Diğer bir deyişle, Giritli Hristiyanların siyasallaşması ve milliyetçileşmesi Yunan milliyetçiliğine, entelektüel ve yönetici seçkinlerin ideolojik meşguliyetlerine atıfta bulunarak anlaşılabilir.

Bu bölüm Yunan milliyetçiliğinin 18. ve 19. yüzyıllardaki önemli içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklandığını gösterdi. 18. yüzyıldan itibaren entelektüel seçkinlerin modern Yunan kimliğini kavramsallaştırmak ve formüle etmek için hayli enerji sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra Yunanlar kendi ulusal kimliklerini oluşturmak için geçmişlerine önem vermişlerdir. Görüldüğü üzere, Helen modelini destekleyenler, Bizans ve Osmanlı geçmişini Yunan tarihinden dışlayarak yeni Yunan devletini şekillendirmeye çalışmışlar ve büyük devletlerin Yunanlar üzerindeki hâkimiyeti Yunan Krallığı'nın kurulmasından önce ve sonra kaçınılmaz olduğundan Yunanlılığı tanımlamak için Batı Avrupa'ya bel bağlamışlardır. Bu doğrultuda, modern Yunan kimliğinin oluşumunda

¹⁸⁴ Veremis: 'From the National State,' s. 14; Augustinous: *Consciousness and History*, s. 22-23.

Helen modelinin antik Yunana tanıdığı öncelik Avrupa etkisi ve hâkimiyetinin bir yansımasıydı. Bu bölümde, kültürel ve linguistik alanlarda, Helenizme karşı Rum ve *katharevusa*'ya karşı *demotiki* gibi karşılıklı zıt güçler arasındaki gerilim incelenerek, düalizmin tüm Yunan yaşamını nasıl şekillendirdiği açıklandı. Başka bir deyişle, bu gerilimin üzerinde yoğunlaşarak düalizmin Yunan kimliğinin başlıca özelliklerinden biri olduğu ve 19. yüzyıl boyunca Yunan halkının doğasını anlamada oldukça belirleyici olduğu ortaya konulmuştur. Bilhassa Fallmerayer'in teorisine meydan okuma girişimlerinde Yunan milliyetçi bilim insanları antik ve modern Yunanlar arasında devamlılık kurma çabasında tarih, dil ve folklor çalışmalarına çok büyük miktarda enerji harcadılar. Bu bağlamda, bu bölüm Paparrigopoulos'un çalışmasına özel bir önem vererek Yunan milliyetçi tarihyazımını inceledi. Paparrigopoulos bu çalışmasında Yunan ulusu için Bizans tarihinin önemini vurgular ve Yunan tarihi boyunca ulusal bir devamlılık kurmak için Bizans tarihini Yunan tarihine eklemlemeye çalışır. Yunan milli folklorunun incelenmesi bağlamında, bu bölümde Nikolaos Politis'in folklor çalışmalarına yaptığı katkı kısaca incelenmiştir. Ayrıca, Yunan milliyetçi bilim insanlarının yaptığı çalışmalar ile Yunanistan ve Yunan "irredenta"sında Yunan ulusal kimliğinin gelişmesinde Yunan devletinin uyguladığı politikaların birbirleriyle paralel gittiği kanıtlanmıştır. Yunan Devleti Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks Hristiyan nüfusu "muhayyel cemaate" ait olma düşüncesiyle *aşulamak* için Yunan konsolosları, okullar ve milliyetçi dernekler dâhil olmak üzere çeşitli araçlar ve aktörler kullanmıştır. Birçok arşiv örneği milli eğitim ağları ve Yunan casusların, özellikle Yunan konsolosların, Giritli Hristiyanlara "Yunanlık" kavramının telkin edilmesinde çok önemli araçlar olduğunu ortaya koyar. Başka bir deyişle, Yunan konsolosları, gazeteler ve Hristiyan okulları Giritli Hristiyanlar için kendini tanımlama ve "muhayyel" Yunan kimliği gibi yeni kavramlar oluşturdu. Yunan devletinin "esaret altındaki Yunanlara" yalnızca yukarıda belirtilen araçlarla değil, aynı zamanda irredantist, yayılmacı politikalarla da ulaşmayı amaçladığını gördük. Buradaki amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan tüm Yunanları özgürlüğe kavuşturmak ve onları Yunan anayasıyla birleştirmektir. 19. yüzyıl boyunca Yunan Devleti güçlü *Megali İdea*

ideolojisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks Hristiyan halka nüfuz etmiş, önemli bir Ortodoks Hristiyan nüfusa sahip olan Osmanlı Girit'i Yunan devletinin ilgisini çekmiş ve irredantist politikalarının temel amacı haline gelmiştir. Osmanlı Girit'indeki Hristiyan isyancıların liderleri ile Yunanistan'daki çeşitli milliyetçi ve devrimci örgütlenmeler ve Girit isyanlarına katılmak üzere Yunanistan'dan gelen gönüllüler arasındaki ilişki ağları Yunanistan ile ada arasındaki iletişimin hızını artırarak "muhayyel bir Yunan" toplumunun oluşumunu kolaylaştırmıştır. Ulusal ideoloji kültürel kimliği içine almış, ekonomik ve sosyal dinamikleri değiştirmiştir. Anastasia Karakasidou'nun belirttiği gibi "yerel toplulukların sosyal yapısı, örgütlenme düzeni ve toplumsal kimlikleri tahrip edilmiş, dönüşüme uğratılmış ve yerlerine yeni yapılar ikame edilmiştir."¹⁸⁵

Bu bağlamda, Girit toplumunda 19. yüzyıldan önce milliyetçiliğin bulunmadığı öne sürülebilir. Bu ideoloji 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında ortaya çıkmaya başladı ve son şeklini Girit'teki kanlı bir dönemin başlangıcı olan Yunan bağımsızlık savaşından sonra aldı. Millet sistemi denilen sistem çerçevesinde insanların kimliği dini terimlerle belirlendiğinden ulusal kimlik gibi bir kavram yoktu. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa'daki tarihi ve siyasi koşullar Girit toplumunda milliyetçi ideolojiye imkân sağladı. Kimlik tanımında dini tanımdan ulusal tanıma geçiş Girit toplumuna özgü veya eşsiz bir durum olarak görülemez. Bu durum 19. yüzyıl ve Osmanlı Balkanlar'ı çerçevesinde incelenmelidir. Sia Anagnostopoulou'nun güçlü ve etkili bir şekilde belirttiği gibi, "bütün bir bölge için aynı olan sorunların her milletin kendi gerçekliği içinde birleştirilip yeniden tanımlandığı bir sürecin sonucunda ulusal özellikler ortaya çıktı."¹⁸⁶ Her ne kadar her halkın millet haline dönüşme yolunda yaşadığı süreçler kendine özgü ise de, farklı yerlerde ve zamanlarda bu süreçleri yaşamış olanlar arasında bazı yapısal benzerlikler görürüz.¹⁸⁷

Toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler Girit toplumunu dönüştürmüş, niteliğini yeniden tanımlamış ve ona farklı boyutlar eklemiş-

¹⁸⁵ Karakasidou: *Fields of Wheat*, s. 25.

¹⁸⁶ Anagnostopoulou: 'The Terms Millet, Genos, Ethnos, Oikoumenikotita, Alytrotismos,' s. 38.

¹⁸⁷ Karakasidou: *Fields of Wheat*, s. 18.

tir. Yunan ulusal ideolojisinin Girit toplumuna nüfuz etmesinin adanın yerel Ortodoks Hristiyan nüfusu arasında etnik ve ulusal bilincin hızını artırdığı iyi bilinen bir gerçekliktir. Bunun bir sonucu olarak Hristiyanlar kimliklerinin Yunan Ortodoks bölümünü vurgulamaya başlamışlardır. Bu çerçevede, Girit toplumunda var olan farklılıklar derinleşmiş ve Hristiyanlar ayaklanmaya başlamışlardır. Buna cevap olarak da, yerel Müslümanlar Hristiyanların saldırılarına karşı koymaya çalışmışlar ve Hristiyanlara karşı kendilerini-koruma reaksiyonu geliştirmişlerdir.

Daha sonraki bölümlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Osmanlı Girit'inde meydana gelen olaylar incelenecektir. Bir sonraki bölümde, incelenen dönemden önceki gelişmelere ışık tutması amacıyla Girit tarihi kısaca ele alınacak; coğrafya, adadaki nüfus eğilimleri ve Giritlilerin özelliklerine yer verilecektir. Daha sonraki bölümde ise Girit toplumdaki cemaat içi ve cemaatler arası ilişkilere ışık tutmak üzere Evkâf ve Eytâm İdaresi ele alınacaktır. Son olarak, olayları Osmanlı devlet adamlarının bakış açısından görmek için Osmanlı devlet adamlarının yazdığı layihaların üzerinde durarak adanın isyan tarihi incelenecektir.

GİRİT ADASI: TARİHSEL ARKA PLAN

Burada doğa ana ilk önce hayvancılığın sınırlarını açığa çıkardı. Orpheus eşsiz notalarını burada öğrendi ve savaşı-andıran Pyrrhik'e Dansı' ilk önce burada oynandı. Yunan Tanrıları Girit'in güneşli göklerinin altındaki beşikte sallanıyordu. Iuppiter, İda Dağı'nın ağaçlıklı ve uçurumların kenarındaki dar geçitler arasındaki bir mağarada besleyip büyütülmüştü ve aynı dağın karlı zirvelerinde kuğuya benzer Iuno'yu baştan çıkarıp elde ettiği evlilik tapınağı vardı. Leuceian tepelerinin kayalık vadilerinde Titanlar ortaya çıkmıştı; ve mağara, vadi ve dağ yamacı tanrı, tanrıça ve kahramanlardan oluşan bir ırk doğurmuştu. Burada, kraliyet soyağacının en tanınmış olan Minos ve Rhadamanthys² serpilip gelişti. Birisi, kanunların mükemmel kodunu bizzat babası Iuppiter'in ellerinden aldı ve Labyrinthos³ harikalarını inşa etti. Fermanlarının tarafsızlığı ve cezalarının ağırlığının esnek olmamasıyla ayırt edilen diğeryse öldüğünde görünmez dünyadaki yargı tahtını elde etti.⁴

Girit Adası, Venedik egemenliğinden çok önce, Osmanlı yönetimi boyunca ve sonrasında, Doğu Akdeniz'in kavşak noktasında farklı medeniyetlerin temel özelliklerine sahip kendine has bir yaşam tarzı yaratmıştı. Girit sosyal hayatı Akdeniz tarihi içine kök saldıkça, ada halkı da birbirleriyle daha sıkı bir şekilde kaynaşmıştı. Bu dönüşüm, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu için değil, aynı zamanda Balkanlar ve Avrupa için de son derece tartışmalı ve siyasi bir konudur. Molly Greene şöyle diyor:

Osmanlı donanması adanın Kuzeybatı kıyısında 1645 ilkbaharında görüldüğünde, Katolik ve Ortodoks Giritliler eşine az rastlanır kar-

1 Sparta savaş dansı. Girit'te Dorlar arasında ortaya çıktığı söylenir. Adının nereden geldiği belirsizdir –ed.n.

2 Yunan mitolojisinde Minos bir Girit kralıdır, Rhadamanthys ise kralın kardeşi –ed.n.

3 Karmaşıklığıyla insanı şaşırtan yapı –ed.n.

4 Stewart L. Woodford, *Crete: An Address* (Albany: Weed, Parsons and Company Printers, 1868), s. 3.

maşık bir ilişki içinde neredeyse beş yüz yıla yakın bir süredir Doğu Yunan'da birlikte yaşamışlardı. Osmanlı fethi, Yunan dünyasında-ki en büyük Müslüman cemaatlerinden biriyle sonuçlanan İslama döndürme sürecini başlatmakla zaten karmaşık olan bu geçmişe bir katman daha ekledi.⁵

Ayrıca Molly Greene, Girit'in İstanbul Patrikhanesiyle bütünleşmesinin Osmanlı fethinden sonra adanın kültürel hayatı üzerinde güçlü bir etkisi olan bir diğer önemli gelişme olduğunu belirtmiştir. Greene'e göre, bu bütünleşme ve büyük bir Müslüman cemaatin oluşumu da 19. yüzyıl için önemlidir. Çünkü "artık adanın kaderi, Yunan milliyetçiliğinin kaderine sıkıca bağlanacaktır."⁶

Adanın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra ortaya çıkan Osmanlı egemenliğindeki Akdeniz, Venedik düzeninden çok da farklı görünmüyordu, özellikle de Girit açısından. Din ve kültürün Akdeniz havzasında sınır hattı olmadığı iddia edilebilir. Ayrıcı hat, daha ziyade, *ancien régime* ile dış istilacılar arasındaki savaştı. Avrupa devletleri Akdeniz havzasındaki güçler dengesini bozmuş ve Girit'te karışıklığın tohumlarını ekmıştır. Osmanlı fethi, zenginleştirilmiş bir hayatın gelişmesine yol açmış ve Hristiyanlığın sınırlarını yeniden çizmiştir. Adada Osmanlı yönetimi yeni bir ruha ve sosyal organizasyona neden olmuş, bir katalizör güç olarak hareket etmiş ve Girit'in gelecekteki gidişatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.⁷

Kasım 1898'de, son Osmanlı askeri tamamen Girit'ten ayrılıncaya kadar ada 229 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nca yönetilmiştir. Ada,

5 Greene: *A Shared World*, s. 4. Ayrıca bkz. Marc David Baer, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 2008).

6 A.g.e., s. 11. Venedik idaresi döneminde adada Ortodoks bir hiyerarşinin varlığı yasaklanmış, Ortodoks piskoposluklar lağvedilmiş ve Latin piskoposluklarla değiştirilmişti. Osmanlı idaresinde Girit'te Ortodoks hiyerarşi yeniden kurulmuştur. Girit'in yerlisi olan Neofytos Patelaros, 1647'de Girit'in ilk Ortodoks metropoliti olarak Osmanlılar tarafından tayin edilmiştir. Ancak Osmanlı idaresinin ilk yarının yüzülünde patrikhane ile yerli Hristiyan cemaat arasında şiddetli bir çatışma vardı. Girit Kilisesi'yle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Greene: *A Shared World*, s. 174-205; Detorakis: *History of Crete*, s. 382-404; ve Elif Bayraktar, 'The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in the *Kadı Court*' (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005).

7 A.g.e., s. 5.

Osmanlılardan önce tarihi boyunca farklı uygarlıklar ve imparatorluklar tarafından yönetilmişti. MÖ 2000 civarında Girit Minos uygarlığının ana merkeziydi. Daha sonra Mikenler ve sonra da Dorlar adayı ele geçirmişlerdi. Yaklaşık MÖ 67'de Romalılarca fethine kadar, ada Helen dünyasının bir parçası haline gelmişti. Roma İmparatorluğu MS 330'da ikiye bölündüğünde Girit, Doğu Roma İmparatorluğu'nda kalmış ve ilk Bizans dönemi MS 623'te başlamıştı. 9. yüzyılın ilk çeyreğinde, Araplar adayı Bizanslılar'dan almış, 961'de de Bizans İmparatoru II. Nikeforos Fokas adayı yeniden ele geçirmişti. 1204'e kadar Bizanslıların hüküm sürdüğü ada Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında, seferin lideri Montferratlı Boniface'ye verilmiş, o da aynı yıl Venedik Cumhuriyeti'ne satmıştı.⁸

Mısır'a sürgün edilen Darüssaade Ağası Sümbül Ağa, Mekke'ye yeni tayin edilen Mekke Kadısı Bursalı Mehmed Efendi ve diğer ileri gelen şahsiyetleri taşıyan gemiye yapılan Malta saldırısı, Osmanlıların Girit'e doğru yayılmasında çok önemli bir tarih olarak kabul edilir. Bu gemi, 1644'te Girit'e yakın bir yerde Maltalı korsanların saldırısına uğradığında İstanbul'dan Mekke'ye gitmekteydi. Sümbül Ağa ve Bursalı Mehmed Efendi de dahil olmak üzere gemi yolcularının çoğu öldürülmüş ve 60 kişi esir alınmıştı. Bu saldırıdan sonra, Osmanlı donanması bölgeyi işgal etmiş, fakat Osmanlı fethi önceden tahmin edilenden çok daha fazla zaman ve enerji tüketmiştir. 1645'te Hanya fethedilmiş, bunu 1646'da Resmo'nun fethi izlemiş, son olarak da, uzun bir mücadele ve kuşatmadan sonra 1669'da Kandiye ele geçirilmiştir.⁹

8 Leland G. Allbaugh, *Crete: A Case Study of an Underdeveloped Area* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1953), s. 4-5; Michael Llewellyn Smith, *The Great Island: A Study of Crete* (Londra: Longmans, 1965), s. 24; Sally Mc Kee, *Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity* (Philadelphia: University of Philadelphia, 2000), s. 1; Cernat Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit," *Belleten*, Cilt. IX, No. 24, 1945, s. 164-72; Vaillant: *Les Origines de l'Autonomie Crétoise*, s. 4-7; Irene A. Bierman, 'The Ottomanization of Crete,' Irene A. Bierman, Rifa'at Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* içinde (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, 1991), s. 55-56; 'İkiritish,' *Encyclopaedia of Islam*, Cilt. 3 (Leiden: E.J. Brill, 1960), s. 1082-85.

9 Greene'e göre, Malta saldırısına yanıt olarak, o dönemde uluslararası ve iç faktörler Osmanlıların Girit'i fethetmeleri için uygun hale gelmişti. Bkz. Greene: *A Shared World*, s. 14-15; Bayraktar: *The Implementation of Ottoman Religious Policies*, s. 10.

Girit Adası, Doğu Akdeniz'in en büyük ikinci adasıdır. Anadolu'ya, Yunanistan'a ve Kuzey Afrika'ya olan yakınlığı adaya özel ve stratejik bir önem kazandırır. Girit coğrafyasının kendine özgü karakteri adanın politik geçmişi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir.¹⁰ Adanın isyanlarla dolu tarihinde, sahip olduğu engebeli yapı belirleyici bir faktör olmuş ve ada halkının vur kaç taktiklerini kullanmasını mümkün kılmıştır. Başka bir deyişle, Mora Yarımadası'ndan Girit boyunca Anadolu'ya uzanan dağlar adaya özel bir karakter kazandırır. Adanın batı bölümü, Ak Dağlar [Lefka Ori] ve İdi Dağı'nı kapsar. Kuzeybatı kıyısında bulunan Suda Körfezi Akdeniz havzasındaki en korunaklı limandır. Doğuya ve güneye doğru adanın doğası farklı bir karaktere bürünür. Laşid ve Dikti Dağı'na kadar tepeler ve derin vadiler ekilidir ve zeytin ağaçları ve asmalarla kaplıdır. Kuzey kıyısındaki Kandiye Körfezi doğu tarafındaki limanı korur. Dia Adası ise limanı kuzey ve kuzeydoğu rüzgârlarından korur; fakat liman batıdan esen rüzgâra açık bir konumdadır. Adanın güney merkezi kısmında en verimli toprağa sahip olan Messara Ovası yer alır. Messara Ovası'nın doğusunda, Dikti ve Laşid Dağları, ada boyunca sağlam bir set oluşturur. Dikti'nin doğu ucunda ada kuzey-güney enine doğru daralır ve Yerapetre Kanalı'nı oluşturur. Yerapetre Kanalı Dikti'yi Estiye Dağları'ndan ayırır.¹¹ Kuzey kıyısından farklı olarak, güney doğal limanlara sahip değildir ve yıl boyunca, özellikle yazın Afrika'dan gelen sıcak rüzgârlara maruz kalır.¹²

GİRİT HALKI VE NÜFUS

Molly Greene'in belirttiği gibi, Osmanlı fethinden sonra büyük bir Müslüman cemaatin oluşumu 19. yüzyıl için büyük önem taşır.¹³ Adadaki Müslüman ahalinin kökenini anlamak için Müslümanlığı benimseme sürecini incelemek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği diğer bölgelerden farklı olarak, Girit'in fethinden sonra geleneksel sürgün

10 Aglaia Lily Macrakis, 'Cretan Rebel: Eleftherios Venizelos in Ottoman Crete, 1864-1898' (ABD: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, 1983), s. 4.

11 Elizabeth Clutton ve Andre Kenny, *Crete* (New Abbot, North Pomfret: David & Charles Inc, 1975), s. 20-39.

12 Greene: *A Shared World*, s. 68-69.

13 A.g.e., s. II.

politikası uygulanmamıştır. Adada iskân edilmek üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden Müslümanların getirildiğine dair kanıt olmadığı öne sürülmektedir.¹⁴ Her ne kadar devlet memurları, askeri personel ve vakıf memurlarının Girit'te Müslüman nüfusun ilk temsilcileri olduğu düşünülse de¹⁵ Müslüman ahalinin varlığı en iyi yerel halkın barışçıl bir şekilde İslamı benimsemesiyle açıklanabilir. Greene, Girit'teki ihtida oranının Yunan dünyasındaki diğer yerlerden yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Greene uzun savaş dönemi ve yüksek ihtida oranı arasında bağlantı kurmuştur. Ona göre, yaklaşık 25 yıl süren savaş adanın dini kurumlarını ciddi biçimde zayıflatmış, bu da İslamı benimsemeyi kolaylaştırmıştır.¹⁶ İslamı benimsemenin cazip olmasına katkıda bulunan bir diğer faktör ise, askeri bir kariyer ihtimalidir. Girit'in yerlileri yeniçeri ocağına katılmak amacıyla İslamı isteyerek benimsemişlerdir. Vergi ödeyen sınıfa mensup olanlar da siyasi sınıfa katılmak amacıyla İslamı benimsemişlerdir.¹⁷ 1834'te Girit'e giden İngiliz kasisiti Robert Pashley'e göre, adanın Müslüman ahalisi Arnavutluk'ta olduğu gibi, "ülkeye yabancılar akın etmeden" Hristiyanların İslamı benimsemesiyle oluşmuştur.¹⁸ Pashley buna ek olarak Giritli Müslümanların Hristiyan komşularının çocuklarının vaftiz babası olduklarını, şarap içtiklerini, Hristiyan kadınlarla evlendiklerini fakat çocuklarını "Hz. Muhammed'in

14 Bayraktar. 'The Implementation of Ottoman Religious Policies,' s. 76. Ancak Bierman'a göre "Osmanlılar Girit'e, özellikle Kandiye'ye, Arnavutluk, Mısır ve Anadolu vilayetlerinden gelen Müslümanları iskân etmiştir. Hatta bazı Hristiyanlar da (çoğunlukla Ermeniler) Girit'e iskân ettirilmiştir.' Bkz. Bierman: 'The Ottomanization of Crete,' s. 56.

15 Bu argüman Ersin Gülsoy'a aittir. Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tarih Yayınları, 2004). Bayraktar: 'The Implementation of Ottoman Religious Policies,' s. 76 (Bu tezde Gülsoy'a atıfta bulunulmuştur). Adadaki ihtida hakkında bkz. Ayşe Nûkhet Adıyke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm," XIV. *Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 (yayınlanmamış tebliğ).

16 Greene, II. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da isyan ile Müslümanlığı benimseme arasındaki bağlantıyı zikreder. Anadolu ve Girit'ten farklı olarak Kıbrıs'ta ihtida oranı hayli düşüktür. Çünkü Kıbrıs Osmanlılar tarafından yalnızca bir yıl içinde fethedilmiştir. Greene: *A Shared World*, s. 40.

17 A.g.e., s. 41. Greene, Girit'teki askerlerin çoğunun İslamı benimseyen yerliler olduğunu belirtir (s. 38). Müslümanlığı benimsemenin yalnızca Ortodoks Hristiyanlar arasında gerçekleşmediği, aynı zamanda Yahudiler arasında da olduğu öne sürülmüştür. Ancak Hristiyanlarla karşılaştırıldığında Yahudilerin Müslümanlığı benimseme oranları küçük ölçeklidir. Daha fazla bilgi için bkz. Bayraktar: 'The Implementation of Ottoman Religious Policies,' s. 80.

18 Robert Pashley, *Travels in Crete*, Cilt. I (Cambridge: Pitt Press, 1958), s. 194.

müntesibi" olarak yetiştirdiklerini yazmıştır.¹⁹ Ayrıca 1699'da Girit'e giden Fransız botanikçi Tournefort, "adanın muhtelif yerlerindeki Türklerin çoğunun dönme ya da onların oğulları olduklarını" öne sürmüştür.²⁰

Stavro Skendi'ye göre, Giritlilerin Venedik egemenliğinden nefreti adanın hızla İslamı benimsemesine yol açmıştır. Skendi "fetihten otuz yıl sonra... Müslümanların çoğunun mühtedi veya mühtedilerin çocukları olduğunu ve Yunan Devriminden (1821) önce nüfusun yarısının Müslümanlardan oluştuğunu" belirtir.²¹ Bu mühtediler arasında birçok gizli Hristiyan bulunduğunu da vurgular. Kıbrıs'ta olduğu gibi, onlar için "*Linovamvakoi*" terimi (keten ve pamuk anlamına gelen Yunanca iki kelimenin birleşimi) kullanılmıştır. Gizli Hristiyanlar arasında, verimli Messara Ovası'nda bulunan Kusi'den Kurmulidis Ailesi gibi çok zengin ve güçlü aileler vardı. 1821'de Müslümanlığı reddettiler ve isyana katıldılar.²² Pashley, bu ailenin Osmanlı fethinden sonra İslamı benimsediğini fakat İslamı benimseyenlerin çoğundan farklı olarak, çocuklarını vaftiz ettirdiklerini ve çocuklarına Hristiyan isimleri verdiklerini yazmıştır.²³ Bu "kılıç-mühtedileri"nin anadillerini –Yunanca– ve ulusal ve dini batıl inançlarını muhafaza ettikleri iddia edilmiştir. Buna ek olarak,

Baskıya karşı bir önlem olarak görünürde İslamı uygulayarak aslında kalben Hristiyan kaldılar. Hristiyan oldukları açıkça belli olanlarla serbestçe evlilikler yaptılar ve aile çevresi içinde Hristiyan isimler kullanıp, dışarıda Müslüman adları olan çocuklarını gizlice vaftiz ettiler.²⁴

Fernand Braudel 1525'te ada nüfusunun 100.000 olduğunu belirtmiştir. Nüfus 1538'de, 198.844'e ve 1606'da 212.000'e; 1608'de 220.000'e

19 A.g.e., s. 195.

20 Greene: *A Shared World*, s. 38. (Bu kitapta alıntılanmıştır).

21 Stavro Skendi, 'Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans,' *Slavic Review*, Cilt. XXVI, No. 2, Haziran 1967, s. 231.

22 A.g.m., s. 231-33. Hasluck, 1821 Yunan devrimi esnasında birçok gizli Hristiyanın kendilerinin Hristiyan olduklarını açıkladıklarını ve bu nedenle de "katlediklerini" belirtmiştir. Bkz. Margaret M. Hasluck (ed.), *Christianity and Islam under the Sultans* (New York: Ortagon Books, 1973), s. 474.

23 Pashley: *Travels in Crete*, s. 105.

24 Papers of the Greek Committee, *Crete and Greece* (New Series, 1897), No. 1, s. 18-19.

çıkması ve 1636'da 176.684'e inmiştir.²⁵ Greene 1592'deki büyük vebadan önce adanın nüfusunun 200.000 civarında olduğunu belirtmiştir. 1639'da adada 254.040 kişi bulunuyordu. Tatsios 1760'ta adanın toplam nüfusunun 275.000'i bulunduğunu tahmin etmişti. Hristiyanlar bunun dörtte birinden azını oluşturmaktaydı.²⁶ Girit'in yönetimi Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya verildikten sonra Dakin'e göre, adanın Müslüman nüfusu, kısmen Mısır yönetiminin baskısından dolayı azalmaya başlamıştır. Dakin 1821'de 289.000 olan nüfusun, adanın Londra Anlaşmasıyla tekrar Osmanlı yönetimine geçtiği 1840'ta 129.000'e düştüğünü iddia etmiştir. Ayrıca birçok Müslümanın mallarını satması ve adayı terk etmesinden dolayı Müslümanların sayısındaki düşüşün Mısır yönetiminden sonra da devam ettiğine işaret etmektedir. Bunun sonucu olarak, adanın demografik yapısı değişmiştir. 1821'de Müslüman nüfus 160.000 ve Hristiyan nüfus 129.000 iken 1866'a gelindiğinde, oran 60.000 Müslüman ve 200.000 Hristiyan olarak değişmiştir.²⁷ Vaillant 1858'de Girit'in toplam nüfusunun 172.000 olduğunu ve bunlardan 123.000'inin Hristiyan ve 49.000'inin Müslüman olduğunu öne sürer.²⁸ Woodford, 1866 Girit isyanı öncesinde adanın nüfusunun 280.000 olduğunu ve bunun dörtte birinden azının Müslüman olduğunu belirtir.²⁹ Ayşe Nühket Adıyeke'ye göre, adanın toplam nüfusu ve Müslümanların sayısı 1821'den itibaren hızla azalmıştır.³⁰ On yıllık bir süre içinde adanın nüfusu 260.000'den 170.000'e düşmüştür. Bunun yaklaşık 50.000-60.000'i Müslümandı. Girit salnamesine göre (1293/1876), adanın toplam nüfusu 227.871 idi.³¹ Kemal Karpat Osmanlı salnamesine dayanarak toplam nüfusu 232.834 olarak verir.³² Fotiadi Paşa'nın valiliği döneminde yapılan 1881 nüfus sayımı, adanın toplam nüfusunun 279.192 olduğunu gösterir. Bu, Müslümanların toplam nüfusun yüzde 26'sını, Hristiyanla-

25 Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Cilt. I (New York: Harper and Row, 1973), s. 414-15.

26 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 20.

27 Douglas Dakin, *The Unification of Greece, 1770-1923* (Londra: Benn, 1972), s. 107.

28 Vaillant: *Les Origines de l'Autonomie Crétoise*, s. 70.

29 Woodford: *Crete*, s. 14.

30 Adıyeke: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 77.

31 A.g.e., s. 79. Ayrıca bkz. *Salname-yi Vilayet-i Girit*, 1293 (1876).

32 A.g.e., s. 79.

rın toplam nüfusun yüzde 73'ünü ve diğerlerinin sadece yüzde 1'ini oluşturduğu anlamına gelmektedir. İngiliz Parlamento kayıtlarında verilen listeye göre, 1881'de toplam Girit nüfusu 275.280 idi (202.934 Hristiyan ve 72.353 Müslüman).³³ İronik olarak, yukarıda zikredilen Girit salnamesine göre, Hristiyanların oranı yüzde 60, Müslümanların ise yüzde 40 idi. Cuinet'in kitabında verilen rakamlara dayanarak, Ayşe Nühket Adıyeke 1890'ların başında adanın toplam nüfusunun 294.192 olduğunu ve toplam nüfusun 1/3'ünün Müslüman olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 1897'de adanın Müslüman nüfusunun düşmeye başladığını ifade eder. 1897 içinde Müslümanların nüfusu 70.000'di ve toplam 300.000 kişilik nüfusun yüzde 23'ünü oluşturuyorlardı. 1900'de yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfustaki azalma belirgin hale gelmiştir. Adanın toplam nüfusu 303.553 idi. Bu toplam içinde Müslümanlar 33.496 (oran olarak yüzde 11), Hristiyanlar 269.319 (oran olarak yüzde 88) ve Yahudiler 728 kişiydi (oran olarak yüzde 1). 1900 ile 1908 arasında Müslüman nüfustaki bu hızlı azalma yavaşlamış ve bir sonraki yıl nüfus 37.000 olmuştur. 1911 nüfus sayımına göre, Müslüman nüfus tekrar 27.852'ye düşmüştür.³⁴ Detorakis'e göre, 1821 İsyanından önce adanın nüfusu 213.000'i bulurken 1832-33'te 129.000'e düşmüştür. 1858 nüfus sayımına göre nüfus 278.908, 1881 nüfus sayımına göre ise 276.208'di (202.934 Ortodoks Hristiyan, 72.353 Müslüman, 253 Katolik, 13 Protestan, 8 Ermeni ve 647 Yahudi).³⁵

Girit halkının geleneksel dilini belirlemek hayli zor bir iştir. Adanın Ortodoks Hristiyan nüfusunun Yunanca konuştuğu iddia edilmektedir. Araştırmacılar ve seyyahlar Giritli Müslümanların çoğunun kökenleri

33 Ayrıntılar için bkz. Turkey No. 3 (1898), No. 248 (Ek).

34 Nüfus oranları hususunda 1881 nüfus sayımıyla 1881 salnamesi arasında farklılık olduğu görülmüyor. Bu farklılık Babiâli tarafından araştırılmıştır. 1881 nüfus sayımı sırasında tüm Müslümanlar birer birer sayılmazken, bazı Hristiyanların, hem evlerinde hem de işyerlerinde, iki kez sayıldığı, ortaya çıkmıştır. Üstelik Yunanistan'da yaşayan Giritli Hristiyanlar sayılırken adada yaşamayan Müslümanlar sayılmamış ve adanın yabancı sakinleri Rum Ortodoks halka mensup olarak sayılmıştır. (Adıyeke: Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı, s. 81-82 ve 267-68). Girit'teki nüfus trendleri için bkz. Kemal Karpaz, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985); Ayşe Nühket Adıyeke, "1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları," Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit* içinde, s. 163-170; BOA Y.EE., 114/93, 1314 L 14; BOA Ş.D., 2373/27, 1299 Ca 8.

35 Detorakis: *History of Crete*, s. 368-70.

nedeniyle “adalıların Yunanca konuşmaya devam ettiklerini” belirtmiştir. Pashley “adanın bütün ahalisinin yaptığı gibi, hem Müslüman hem de Hristiyan Giritliler Yunanca konuşur... Girit’in bütün kırsal ahalisi *sadece* Yunanca bilir” diye yazmıştır. Başlıca kasabalarda oturan ağalar Türkçe bilir ama –onlar da dahil– Yunanca esas anadildir.”³⁶ Ancak, Pashley’e göre, Girit’in ortak dili 16. ve 17. yüzyıllardan beri üç büyük şehirde Türk valilerin bulunması ve belki de civarda Türk yerleşimcilerin olması nedeniyle bazı değişiklikler geçirmiştir. Pashley “çoğu Türkçe kelimelerin şimdi artık Yunancaya geçtiğine ve hatta aralarında hiçbir Türk’ün yaşamadığı ve şehirlerle çok sınırlı ilişkisi olan İsfakiyelilerin konuşmalarının bir parçası haline geldiği” olgusuna dikkat çeker.³⁷ Yerel yönetimin bir Yunan üyesince 1890’da adıyla ilgili olarak yapılan demografik bir çalışmanın sağladığı kanıt temelinde, Greene “adanın ahalisinin istisnasız olarak hepsinin Yunanca konuştuğunu, hem Osmanlıların hem de Hristiyanların anadili olarak evde Yunanca konuştuklarını” belirtmektedir. Çok azı –sadece şehirde yaşayan bazıları– aslında Türkçe bilir.³⁸ William Miller kitabında “bazı istisnalar dışında, Müslümanların, en az Hristiyanlar kadar, anadilleri olarak Yunanca konuştuklarını ve çok az Türkçe bildiklerini” belirtmiştir.³⁹ Mazower “Müslüman köylülerin Yunanca konuştuklarını ve adanın epik şiiri olan ve nihayetinde çoğunun kökenlerinin oradan geldiği *Erotokritos*’tan Hristiyanlar kadar hoşlandıklarını” öne sürmüştür.⁴⁰ Herzfeld’e göre, Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasındaki iletişim çok kolaydı, çünkü “hemen hemen tüm Giritli Türkler Yunanca anadilini konuşan kişilerdi; aslında çok azı Türkçeyi iyi konuşuyordu.”⁴¹ Dahası Herzfeld, Giritli Türk kadınları arasında Türkçe bilmenin çok istisnai bir durum olduğunu belirttikten sonra Stavrakis’in “ben Ayvalık’ta... 70 yıldır Türkiye’de ikamet ettikten sonra bile Türkçesi hâlâ birkaç geleneksel selamlama sözüyle sınırlı olan Batı Giritli bir kadınla karşılaştım” sözlerini aktarmıştır. Stavrakis ayrıca “iki Der-

36 Pashley: *Travels in Crete*, s. 8 (vurgu özgündür).

37 A.g.e., s. 11.

38 Greene: *A Shared World*, s. 39.

39 Miller: *Travels and Politics*, s. 326.

40 Mark Mazower, *The Balkans: A Short History* (New York: The Modern Library, 2000), s. 47.

41 Michael Herzfeld, ‘Of Language and Land Tenure. The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete,’ *Social Anthropology*, Cilt. VII, No. 3, 1999, s. 225.

viş tarikatının imamı da dahil, çoğu Müslüman görevlinin dini görevini Yunanca yaptığını" iddia etmiştir.⁴² Herzfeld'e göre, bunun nedeni, çoğu "Türk Giritlilerin" İslamı benimseyen Hristiyanların soyundan gelmesidir.⁴³ Ancak ben akademisyenlerin Giritli Müslümanların anadilinin Yunanca olduğuna dair iddialarına katılmıyorum. Bana öyle geliyor ki, Giritli Müslümanların diline dair kesin bir sonuca varmak için daha fazla araştırma ve incelemeye gerek vardır.

Giritlilerin mizaç ve giyimleri hakkında Sieber şunları belirtir:

Kırsal bölge insanları iyi tabiatlı ve dindardır... Giritlilerin, özellikle de köylülerin giysileri göze çok hoş görünüyor. Bunlar tamamen pamuklu kumaştan ve aile imalatı. Dizi açıkta bırakan kısa geniş donlar, onları sıkılaştıran bir kuşak, bir yelek ve sağlam pamuktan yapılmış kısa bir ceket, kafanın etrafında bir kenarı arkadan aşağıya sarkan bir sargı, son olarak da dikenlere karşı koruma sağlaması diye üstü ayak bileklerine kadar gelen renkli çizimler.⁴⁴

Ayrıca Sieber Hristiyanların şehir kapısından atla geçemediklerini, Müslümanların ise bunu yapmakta serbest olduklarını belirtmiştir. Yunan metropoliti şehir kapısından atıyla veya katırıyla girmeye yasal hakla bulunan tek Hristiyandı.⁴⁵

Giritlilerin soyadları, önemli bazı ataların lakapları veya Mustafa-kis gibi alışlagelmiş olarak verilen isimlerden türeyen ağırlıklı olarak baba soyu veya klan isimleridir. Giritli soyadları genellikle baba soyunu belirten "oğlu" anlamındaki "akis" son ekiyle biter, "akis" in dişil muadili "kızı" anlamına gelen *pula*'dır.⁴⁶

42 A.g.e., s. 225.

43 A.g.e., s. 225.

44 Sieber: *Travels in the Island of Crete*, s. 31-32. Tournefort Giritlilerin giyimleri hakkında da bilgi verir. Rumlar ince giyinir ve üstlerine pamuklu bezden çok geniş şalvarlar geçirirler ve Avrupa köylülerinin ayakları genellikle yarı çıplak olmasına karşın, Giritlilerin ayakları güzeldir. Bkz. Tournefort: *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 89.

45 Sieber: *Travels in the Island of Crete*, s. 46. Tancoigne da kitabında bu noktaya değinmiştir. Bkz. Tancoigne: *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat*, s. 65.

46 Herzfeld: 'Of Language and Land Tenure,' s. 225.

Milliyetçi söylemde Girit isyanlarının her zaman İsfakiyelilerin epik kahramanlığıyla bağlantılı olduğunu belirtmek önemlidir. Tarihsel olarak, “Giritlilerin Yunanistan’ın en iyi savaşçıları olduklarına, hem dağlıların hem de adalıların çifte bağımsızlık aşkına sahip olduklarına, dağlık adalarının boyun eğdirilmesi çok zor bir ülke olduğuna” inanılırdı.⁴⁷ Bu söyleme göre Giritliler Yunanistan’ın *palikariasi* (yiğit, savaşçısı) idi. İsfakiyelilerin canlı ve çalışkan insanlar olduklarına ve adanın en cesur, en kuvvetli ve en zalim dağ savaşçıları ve en iyi gemicileri olduklarına inanılıyordu. İda Dağı’nın güneyindeki doğal bir kale olan İsfakiye’nin topografyası, “Ak Dağlar’ın uzak ve ulaşılamaz köylerinde Venediklilere ve Türklere... karşı direnmeleriyle ünlenen İsfakiyelilerin” kahramanlığıyla birleştirilmiştir. İsfakiyelilerin kahramanlığına katkıda bulunan diğer faktör “devletin göreceli olarak İsfakiye’deki zayıflığı”dır.⁴⁸ Sieber, İsfakiye’yi “Girit’in Tirol’ü” olarak betimlemiştir.⁴⁹

İsfakiyelilerin başka bir özelliği de, “silahlara düşkünlük”leridir. Flaman doktor Dapper “her zaman silahlı olmanın onlar için övünç kaynağı” olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Hayvan hırsızlığı da yaşamlarının bir parçasıdır. Ayrıca İsfakiyeliler birbirlerine karşı acımasızdır ve bir kavga nesiller boyunca sürebilir. Bu bölgede aileler arasında kan davası ve silahlı çatışmalar çok yaygındı.⁵¹

Mevcut belgeler Giritli Hristiyan isyancıların özellikleri hakkında önemli ölçüde yetersizdir. Başka bir deyişle, isyancıların net profillerini vermek hayli zordur. Gene de, Osmanlı arşivindeki bazı belgeler isyancıların iki temel unsurdan oluştuğunu ortaya koyar: Birinci unsur adada ağır suçlar işleyen suçlulardır. İkinci unsur, toplumun çeşitli katmanlarından gelen yerel Hristiyanlardan oluşuyordu. Sert tabiat, vahşi, acımasız ve çorak dağlar Giritlilerin vur kaç taktiklerine başvurmalarını ve gerilla savaşına girmele-

47 William Miller, *A History of the Greek People (1821-1921)*, (New York: E.P. Dutton and Company Publishers, 1922), s. 77.

48 Sean Damer, ‘Legless in Sphakia: Drinking and Social Practice in Western Crete,’ *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. VI, No. 2, Ekim 1988, s. 295-96; Papers of the Greek Committee, *Crete and Greece*, s. 21; Tancoigne: *İzmir’e, Ege Adalarına ve Girit’e Seyahat*, s. 69.

49 Sieber: *Travels in the Island of Crete*, s. 108.

50 Adam Hopkins, *Crete: Its Past, Present and People* (Londra: Faber, 1977), s. 126.

51 A.g.e., s. 127.

rini mümkün kılıyordu. İsyancılar Martini tüfekleriyle silahlanmıştı ve birçoğu bıçak ve revolver taşıyordu. İsyancılar karargâhlarını uzun zamandır evleri haline gelen dağlarda kurdu. Yoğun kar dağları örttüğünde, köylerine dönüp yıllık işleriyle ilgileniyorlardı. Genellikle kayalık arazide savaşırlardı. Buna ek olarak, Osmanlı birliklerine ait karakolları kuşatıyor, stratejik noktaları ve Müslüman köylerini ateşe veriyorlardı. Kasabalara ve Müslüman köylerine saldırdılar ve buraları yağmaladılar, yaktılar ve soydular. Zeytin ağaçlarını kestiler ve tahrip ettiler, büyükbaş hayvanları kaçırdılar, iletişimi durdurmak için telgraf hatlarını kestiler, su şebekesini bozdular, buldukları her türlü değerli eşyayı ve nakit parayı yağmaladılar ve şiddet içeren birçok eylemde bulundular.

Prevelakis'in Hristiyan isyancıların giysileri hakkındaki destansı betimlemesi geniş bir alıntıya hak etmektedir.

Savaşlarda saçları beyazlamış, sakalları dizlerine kadar uzanmış; sert bııklı cefakâr ve olgun adamlar ve gözleri kor kömürü gibi parlak ve yiğit gençler, acemi gençler ve bııkları yeni terlemiş saf oğlan çocukları –hepsi de savaşa uygun süslü elbiseler giymiş, kemerleri sıkılmış, demir ve gümüş zincirlerle süslenmiş yüksek topuklu çizmeler. Yaşlı adamlar uzun püskülleri bir şahin gibi omuzlarına tünemiş yumuşak ve kenarları sarkık geleneksel *fesler* giyerken daha genç olanlar ve oğlanlar çeşitli şekillerde bağlanmış, bazıları halka şeklinde dolanmış başörtüleri takıyor, diğerleriyse bunları başlarının etrafına on kat doluyor, daha başkalarıysa bir korsan gibi enselelerinde düğümlüyorlardı.⁵²

Giritli Hristiyan isyancılar bir yerden başka bir yere giderken “kahramanca” hareketlerini belirtmek için “Kartal,” “Konstantin,” “Girit’in Yangınları” başta olmak üzere coşkulu şarkılar söylerlerdi. İsyancılar genellikle açık havada bazen de mağaralarda uyurlardı. Kondilaki 1897 Girit isyanı sırasında, ahırlarda uyumanın isyancılar için lüks bir şey olduğunun göz-

52 Pandelis Prevelakis, *The Cretan* (çev. Abbott Rick, Peter Mackridge), (Minneapolis: Nostos, 1991), s. 242-43.

lemledi.⁵³ 1897'de Alikianu'daki isyanda kahvehanelerde kaldılar.⁵⁴ Mevcut belgeler isyancıların ekmek, soğan, peynir, sarımsak, zeytin, peksimet ve galeta gibi sıradan şeyler yediklerini, şarap ve rakı (*tsikodia*) içtiklerini göstermektedir.

GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN SOSYOEKONOMİK HAYATINDAN BİR KESİT: EVKÂF VE EYTÂM İDARESİ

Dimoyerandiya⁵⁵ ve Evkâf ve Eytâm İdaresi Girit toplumunun refahı için temel unsurlardır. Dimoyerandiya Hristiyanlardan sorumluyken, Evkâf ve Eytâm İdaresi Müslümanları gözetiyordu. Bu kurumlar, Giritlilerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamış ve toplumun bütünleşmesine olanak sağlamıştır. Bunlar yalnızca sosyoekonomik ihtiyaçları değil, aynı zamanda dini ihtiyaçları da karşılamıştır. Hristiyan zimoyrondiyaların görevleri, 1859'da hazırlanan Zimoyrondiya Nizamnamesi ile belirlenmiştir.⁵⁶

53 Vasilios Fr. Tomadakis, *Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη άγνωστα απομνημονεύματα (1905): από την συμμετοχή του στη Κρητική Επανάσταση του 1897: παρά ρηγμα: ο ι επώνυμες α νταποκρίσεις τ ου Ι ωάννου Δ . Κονδυλάκη από την Μήλο και την Κρήτη κατά την επανάσταση του 1897*, (Atina: Kardamitsas, 2002), s. 66.
54 A.g.e., s. 186.

55 *δημογεροντία* (*Dhimoyerondia*, Dimoyerandiya) Yunanca bir kelimedir ve *δήμος* (cemaat) ve *γέροντας* (ihtiyar) kelimelerinin birleşiminden türemiştir.

56 Dimoyerandiya (*Dhimoyerondia*) Hanya, Kandiye ve Resmo'da olmak üzere üç meclisten oluşacaktı. Üyeler 35 yaşından büyük olacak ve halk tarafından seçilecekti. Evli olmaları, 50.000 kuruş değerinde emlake veya gelire sahip olmaları, okur-yazar olmaları, dini kaideleri bilmeleri, akıllı olmaları ve hiçbir sebepten dolayı hapse girmemiş olmaları, rıza-yı devlete aykırı iş yapmamaları, yalancı şahitlik yapmamaları, müflis olmamaları ve tecrübeli kişiler olmaları şartları aranmaktaydı. Üyelerin seçimi, diğer meclislerde uygulanan kurallara bağlı olacaktır. Seçimden sonra üyeler zimoyronlar tarafından onaylanacak ve meclis üyeleriyle valilik makamını ziyaret edeceklerdir. Vali, seçilen üyelerin (dimoyeranda) yukarıda belirtilen özelliklere sahip olup olmadıklarına bakıyor ve memuriyetlerini tasdik ederek resmi görevlerini tevdi ediyordu. Seçilen üyeler görev yerlerine dönüp, seferlerinden devralmaları gereken evrakı, hesap defterlerini ve emvali alıyorlardı. Üyeler içlerinden birini sandık emini, birini kâtip ve gerekirse bir de ikinci kâtip ve diğer memurları seçip görevlendiriyorlardı. Sandık emini olan kişi ve diğer üyeler, eytam malını telef etmeyeceğine ve kendi işleri için kullanmayacaklarına metropol huzurunda yemin ediyordu. Sandık emini malların ve mülklerin güvenliğinden sorumlu olduğundan, zimmetine para geçirme olasılığına karşı üç kefil getirme zorunluluğu vardı. Hanya Dimoyerandiya Hanya despotunun, Kandiye Dimoyerandiya Girit metropolitinin, Resmo Dimoyerandiya Resmo despotunun başkanlığında idiler. Hanya Dimoyerandiya'sına 7 üye tayin ediliyordu. Hanya, kendi nahiyesi, Kisamo, Selene, Apokoron, İsfakiye nahiyelerinden birer üye ve bir rahip despot tarafından seçiliyordu. Kandiye sancağının dimoyerandiya, memleket meclisinde olduğu gibi, her nahiyeden birer üye ve reis tarafından seçilen bir rahiple toplamda 7 kişiye tamamlanıyordu. Eğer atanacak üyeye ilgili olarak seçilenler arasında bir uzlaşmaya varılmazsa, iki nahiye oylama yapılacaktı. Resmo Dimoyerandiya'sında, Resmo, kendi nahiyesi, Milapotamo, Ayvasil ve Amari'den seçilen birer kişi ve reis tarafından seçilen bir rahip görev yapıyordu. Bu üç

1866'da yayınlanan Girit Vilayet Nizamnamesinde, Hristiyan ve Müslüman zimoyrondiyaların sorumlulukları da belirlenmiştir.⁵⁷

Evkâf ve Eytâm İdaresi Giritlilerin ekonomik faaliyetlerinde, özellikle Müslümanlarınkinde önemli bir rol oynamıştır. Müslüman ahalinin borç almak için sık sık Evkâf ve Eytâm İdaresine başvurduğu anlaşıyor. Belirli mal ve mülkleri ipotek yoluyla, uygun kişileri kefil olarak göstererek ve faiz ödeme koşullarını kabul ederek Giritliler borç isteyebiliyorlardı. Her ne kadar borç isteyen kişilerin çoğunluğu Müslüman olsa da, bazı durumlarda Hristiyanlar da borç istemişlerdir. Borç isteyenlerden bazıları parayla iş amacıyla kullansa da, diğerleri kişisel ihtiyaçlarını karşılamak için istiyorlardı. Borç talebi, genellikle bir yıllık ödeme süresi için yapıyordu. Ancak bazı durumlarda insanlar eski borçlarını ödemek için de borç istiyorlardı.⁵⁸

sancağın dimoyerandiya meclisinin düzenlemesi Girit metropoliti için yapıldığından, sorunları olanlar metropolite dilekçe veriyor ve dimoyeranda meclis idaresinin yetkisi altında bulunan miras ve eytamlarla ilgili hususlarda reisleri aracılığıyla Girit metropolitine dilekçe yazıyorlardı. Dolayısıyla, dimoyerandiya yetimlerin menkul ve gayrimenkul servetlerini korumaya vekil olduklarından bu hususu yetkili oldukları oranda görevli kabul edilmişlerdir. Bir malın satılması gerektiği zaman onu satmak, eytam parasını faizle işletmek ve gayrimenkul mallarını emniyetli bir şekilde işletmek ve yetimleri hüsn-ü idareyle yönetmek dimoyerandiya'nın görevleriydi. Vefat eden Hristiyanların varisleri arasında ihtilaf çıkarsa, emval-i metrukenin taksimi de bu meclisce yapıyordu. Fakat miras hakkı bulunmayan ama varislere dava açmış olan kimselerin davalan ait oldukları mahkemede görülecekti. Her sancağın dimoyerandiya üç ayda bir eytâm ve veraset hakkındaki muhasebe kayıt defterlerinin hesaplarını kapatıp reisin onayıyla korumaları gerekiyordu. Ve üyelerin iki yılda bir yenilenmesi gerekiyordu. Bir yetimin evi dimoyerandiya aracılığıyla satıldığında müzayedede sonunda mal kimin üzerinde kalırsa malın eski sahibi yetimlerin isimleri, malı alanın ismi şöhreti ve satış miktarının belirtildiği bir belge düzenleyerek bu belgeyi reisler aracılığıyla hükümete göndermesi gerekiyordu. Satılan mülk hane ise mahkeme tarafından hücceti, vakıf ise evkaf müdürlüğü tarafından feragat senedi, arazi-yi miriyeden ise Defterhane-i Amire'den tapu senedi düzenlenmesi gerekiyordu. Mülk kiraya verildiğinde kontratın bu husus dikkate alınarak hazırlanması gerekiyordu. BOA ŞD., 2373/2, 1298 Ş 2r; BOA ŞD., 2371/31, 1293 L 24. Ayrıca bkz. Nuri Adıyke, "Rum Cemaat Örgütlenmesi Olarak 'Dimoyerandiya'lar: Girit Örneği," Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke: *Fethinden Kaybına Girit* içinde s. 199-214.

57 Bu nizamnamenin 67. maddesine göre, her mutasarrıflık merkezinde iki dimoyerandiya bulunacak, bunlardan biri Hristiyanlara diğeri ise Müslümanlara ait olacaktır. Hristiyan dimoyeranda mutasarrıflığın ruhani liderlerinden biri arasından ve mutasarrıflığın dava meclisince ve biri mutasarrıflığın idare meclisinin Hristiyan üyelerinden ve iki Hristiyan, mutasarrıflıkta bulunan tüm köylerin ihtiyar meclisi üyelerinin arasından üç yıllık bir süre için seçilecekti; Müslüman dimoyeranda, mutasarrıflığın naiblerinden biri ve karma dava meclislerinin Müslüman üyelerinden ve idare meclisinin Müslüman üyelerinin biri arasından ve iki Müslüman mutasarrıflıkta bulunan tüm köylerin ihtiyar meclisi üyelerinin arasından üç yıllık bir süre için seçilecekti. *Düstur, I. Tertib, c. I* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330), *Girit Vilayet Nizamnamesi*, s. 668.

58 Ağa Camii Mahallesi'nde bulunan bir bab haneyi ve kocası çizmecî usta Mehmed Ağa'yı kefil göstererek Hanya Eytâm Sandığı'ndan 300 kurş borç isteyen Nazlı Hatun'un dilekçesi. Halepa'ya giden yol

Girit'in muhtaç Müslüman halkı şefkat sandıklarından para yardımı isteyebiliyordu. Çeyiz ve evlilik için kızlarının ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar yoksul olan annelerin kızları için para istedikleri anlaşıyor. Bu tür yardımı isteyenler genellikle anneler olsa da, bazı durumlarda babalar veya evlenecek kızların kardeşleri de çeyiz yardımı için şefkat sandıklarından yardım istiyordu. Yardım genellikle para şeklinde verilse de bazen gerekli ev eşyalarının verilmesi için de talepte bulunuluyordu. Eğer evli kız reşit olmayan bir yetim ise, kızın vasisince şefkat sandıklarından yardım isteniyordu.⁵⁹ Müslümanlar müzayede yoluyla dükkân, ev, çiftlik ve tarla gibi

üzerindeki kale kapısının dışında bulunan cadde yakınındaki dükkânını ve Demirci Lopaki Halil Ağa'yı kefil göstererek 2.100 kuruş isteyen Demirci Lopaki'nin borç isteği. Meryem bint-i Mustafa'nın Hünkâr Mahallesi'nde bulunan evini rehin göstererek bir yıl için yasal faiziyle Eytâm Sandığından 1.500 kuruş borç talebi. Kalyoncuzade Aziz Efendi'nin Yorgancılar Caddesi'nde yarın hissesine sahip olduğu dükkânı ve kardeşi Hanya nahiyesi naibi kefil göstererek temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere, yasal faizini kabul ederek 6 aylığına 2.500 kuruş borç talebinde bulunması. Ahmed Hakkı'nın, İçkale'deki evinin yarısını ve müteveffa kardeşi Mustafa Hakkı'nın eşi Esma Hanım ve Abdülkadirî Mehmed Kapudan'ı kefil göstererek zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere 8.000 kuruşluk borç talebi. Abdurrahman Çavuşoğlu Ali'nin işini düzeltmek amacıyla Kidonya'ya bağlı Mornis Köyü'nün Morkana Suhora bölgesinde bulunan 5 kilelik araziye ve 45 adet zeytin ağacını kefil göstererek bir yıllığına 7.000 kuruş borç talebi. Bu arazi bir tarafta Hacı Kostoyanaki Ağlikozi ve Aya Lefteri Manastırı'nın mülkü ve diğer tarafta Corbacakalar'ın vakıf arazisiyle çevriliydi. Merhum Şerbetçi Mustafa Ağa'nın küçük oğlu Osman'ın vasisi olan Selim Efendi'nin, Osman'ın tüccarlara ve gümrük dairesine olan borçlarını ödemek için Hanya Eytâm Heyeti'nden 2.000 kuruşluk borç talebi. Hanya sakinlerinden Kapudanzade Hasan Fehmi'nin, babasının kefaleti ve Halepa yolu üzerindeki tarlalarını rehin bırakarak ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hanya Evkâf ve Eytâm Sandığı tarafından idare edilen Hacı Yahyazaki Ahmed Efendi'nin parasından borç talebi. Merhum Şerbetçi Mustafa Ağa'nın yetimlerinden Gamman'ın kunduracılık için gerekli olan bazı levazımı alabilmek için Hanya Evkâf ve Eytâm Sandığı'ndan 4.000 kuruş borç talebi. Merhum Osman Efendi'nin eşi Bayraktaropola Halime Hanım'ın, Ağakaki Süleyman Ağa ve oğlu Kortoraki İbrahim Efendi'yi kefil göstererek ve Hünkâr Mahallesi'ndeki evini rehin bırakarak, Hanya Evkâf ve Eytâm Sandığı'ndan bir yıllığına 85 Osmanlı altını borç talebi. OBA, ACCEVPR00013 21 Mart 1309; OBA, ACCEVPR00031, 5 Teşrinisani 1311; OBA, ACCEVPR00112, 1 Kanûmewel 1304; OBA, ACCEVPR00070, 11 Nisan 1305; OBA, ACCEVSC00011, 16 Ağustos 1304; OBA, ACCEVPR00078, 3 Haziran 1306; OBA, ACCEVO00092, 7 Teşrinisani 1303; OBA, ACCEVPR00067, 16 Ağustos 1305; OBA, ACCEVO00054, 14 Haziran 1305; OBA, ACCEVPR00121, 7 Kanûnisani 1304.

59 Cezair Kulu Mahallesi sakinlerinden ve Adile'nin annesi Nazife bint-i Mustafa Kalimaki'nin, kızını Ağakaki İsmail ile evlendireceğini ve çeyiz yapmaya maddi durumu olmadığı için yardım talebinde bulunması. Kızı Şahine'nin Hanya sakinlerinden İbrahimaki Ahmed Ağa ile evlenmiş olduğunu ve fakr ü zaruret içinde bulunmaları nedeniyle kızına çeyiz alamadığını belirten İbrahim Hasan'ın yardım talebi. Bonsaki Hasan Ağa'nın kızı Mehvire, Hacı Balasaki Ali ile evlenmiş ise de Mehvire'nin babası fakir olduğu için kızına bazı ev eşyaları ve çeyiz alamamıştır. Bunları almak için Kidonya'da bulunan Daraço Köyü muhtarının Mehvire'ye para veya ev eşyası verilmesi isteği. Merhum Vopa Mustafa Kapudan'ın, Suda sakinlerinden Hafızaki Ahmed ile evlenmiş olan yetim kızı Zekiye için annesi Fatma bint-i Hüseyin Arnavutalaki'nin yardım talebi. Kızı Aliye'nin Kidonya Kazası Kirtomazo Köyü sakinlerinden İbraki Halil Ağa ile evlenmiş olduğu ve Sifyana Köyü'nde bulunan evlerinin Hristiyanlar tarafından yıkılmış

taşınmaz malları Evkâf ve Eytâm İdaresi'nden kiralayabiliyor ya da satın alabiliyorlardı. Bu gibi emlakin yalnızca Müslüman mutemmede kiralandığını ya da satıldığını belirtmek önemlidir. Fakat belgeler, Hristiyan mutemetlere belirli düzenlemeler veya sınırlamalar uygulanıp uygulanmadığı hususunda bize bilgi vermemektedir. Hristiyanlara Müslüman vakıflarına ait malları kiralamalarına olanak sağlandığı açıktır. Bu mülklerin kira ve satışından elde edilen para, vakıf gelirlerinin ana kaynaklarından biriydi.⁶⁰ Evkâf ve Eytâm İdaresince idare edilen çeşitli vakıf binalarının, evlerin, dükkânların, okulların, değirmenlerin, çeşmelerin ve depoların onarım ve bakım masrafları ve onarım işlerinde çalışanların günlük yevmiyeleri meclisin ödeneğinden sağlanmıştır. Bu tür harcamalar genellikle doğrudan vakıf ödeneğinden karşılanmış, bazı durumlarda ise ödemeler mütevellice yapılmıştır.⁶¹

olduğunu ve kızı Aliye için çeyiz almak için paraya ihtiyaçları olduğunu belirten Haydaraki İsmail'in Hanya Şefkat Sandığından yardım talebi. Musa Paşa Mahallesi sakinlerinden Seyide bint-i Mustafa Badaraki, Şeyh Alaki Salih ile evlendiğini ancak çok fakir olduğunu çeyiz alamadığını belirtmiş ve Hanya Şefkat Sandığından yardım talebinden bulunmuştur. Laşid Şefkat Sandığından Zarife Süleyman Ağazopola'ya 68 kuruş 30 para kefen parası verilmiştir. OBA, ACCEVSC00092, 28 Mart 1304; OBA, ACCEVSC00117, 28 Şubat 1304; OBA, ACCEVSC00019, 7 Temmuz 1305; OBA, ACCEVSC00020, 3 Temmuz 1305; OBA, ACCEVSC00029, 9 Eylül 1305; OBA, ACCEVSC00033, 3 Teşrinievvel 1305; OBA, ACCEVSC00010, 22 Mart 1298.

60 Uyanu'ya bağlı Vaho Köyü'ndeki Hanyevizadegan'ın Mekteb ve Medresesine ait olan ve üzerinde 100 zeytin ağacı bulunan ve anayol ve Yorgi İkotaki, Hristo Zaskalaki, Kostandi Hristaki ve Aplomi Azboyazaki'nin mülkleriyle çevrili olan tarlanın Eylül 1312 tarihinden itibaren dört yıl müddetle 2.361 kuruş bedelle müzayede sonunda Selim Fahri'ye iltizama verilmesi. Kesendire Köyü toprağında Kambo'da bulunan tarlanın 22 zeytin ağacı ve üç incir ağacı ile Potamus'taki zeytinliğin 301 kuruş bedelle Yerapetrelî Mehmed bin Halil Ayvasaki'ye ihale edilmesi. Resmo'da Gazi Hüseyin Paşa Mahallesi'nde Küçük Hacı İbrahim Vakfına ait olan bir dükkânın Resmo sakinlerinden manav Mustafa Hamidaki'ye 428 kuruş bedelle 5 Temmuz 1308 tarihinden 1308 Şubat ayının sonuna kadar kiraya verilmesi. 1312'de, Yapıncı Köyü'nde Hanyevizadeganın Mekteb ve Medresesi Vakfının mülkü olan 8 numaralı tarla ve içinde bulunan evler ve harap durumdaki yağhanenin müzayade sonucu 700 kuruşa 1312 Eylülünün başından itibaren Hacı Antuan Kaliva'ya verilmesi. Resmo'nun Gazi Hüseyin Paşa Mahallesi'ndeki İmaret bölgesinde bulunan 299 numaralı dükkânın İzmirli olup Resmo'da ikamet eden, giyim eşyası satan Buhur Arditi'ye 725 kuruş bedelle bir yıllığına kiraya verilmesi. Albanoglu Mehmed bin Ali vakfına ait 315 zeytin ağacı ve 10 tarlanın müzayade sonucu 5.710 kuruş bedelle dört yıllığına Yorgi Dolkiraki'ye verilmesi. OBA, ACLEVP00015E001, 7 Eylül 1312; OBA, ACLEVP00018, 7 Eylül 1312; OBA, ACLEVP00022, 3 Temmuz 1892; OBA, ACLEV00015, 7 Eylül 1312; OBA, ACLEVP00047, Haziran 1889; OBA, ACLEVP00009, 20 Eylül 1309.

61 Hanya'da Soğukçeşme Köyü'nde Yusuf Paşa Mahallesi'nde bulunan terzi Nakaki'nin dükkânının tamirinde kullanılan kum ve toprağın ve işçilik ücretleri olan 90 kuruş 10 paranın Hanya Evkâf Sandığından ödenmesi. Albotaki Mustafa'nun odun pazarında bulunan dükkânının tamiri için 32 kuruş 22 paranın Hanya Eytâm Sandığından ödenmesi. Yerapetre'de Yeni Camii vakfına ait iki dükkânın

Evkâf ve Eytâm İdaresi Müslümanların belirli dini ihtiyaçlarına da yanıt veriyordu. Cami, Mevlevihane, dergâh gibi evkâfça idare edilen Müslümanlara ait ibadet yerlerinin restorasyon ve onarımı, halıların, hasırların, yağ lambalarının, mumların ve diğer benzer malzemelerin parasının ödenmesi, buralarda çalışan memurların atanması ve maaşlarının ödenmesi Evkâf ve Eytâm İdaresinin önemli faaliyetleri arasındaydı. Evkâf ve Eytâm İdaresi ve vakıf muhasebecileri camilerin ve mescitlerin ve diğer hayratların korunması ve idaresinden sorumluydu ve mezarların onarım ve bakımını sağlamak zorundaydılar. İmam, hatip ve müezzin gibi dini görevlilerin desteklenmesine ve dini bilgilerinin artırılmasına da önem verilirdi. Bu dini görevlilerin hareketleri ve davranışları yakından izleniyordu ve halkın çıkarlarına karşı harekette bulunanları azletmek meclisin göreviydi.⁶² Meclis, dini yapıların yapımını da finanse ediyordu.⁶³

kapıları için gerekli 38 kuruşun kiracı Turkosazaki Hasan'a Laşid Evkâf Sandığından ödenmesi. Hacı Piri Çeşmesinin muslukları için gerekli olan boruların bedeli olan 11 kuruş 10 paranın su yolcu Hasan'a Laşid Evkâf Sandığından ödenmesi. Kendri Çeşmesi su yolunun tamiri, 12 kuyeye zeytin yağı ve idi işçisinin iki günlük yevmiesi için toplam 174 kuruşun Laşid Evkâf Sandığından İbrahim Ağa Ayvasaki, Odabaşaki Ali Efendi ve Merabotaki Hasan Ağa'ya ödenmesi. Leb-i Derya'da İslam Maarifi'nin yapımı için gereken kerestenin bedeli olan 63 kuruşun Hanya İslam Maarifi Sandığından Akrotorlu Kosta Çamarya'ya ödenmesi. Yerapetre'de Parasiza Mahallesi'ndeki su yolunun tamiri için bir ay yedi günlük ücretlerinin karşılığı olan 1.180 kuruşun tamirci Ali Rıza, su yolcu Osman ve Hasan'a Laşid Evkâf Sandığından ödenmesi. Papazya'daki bir duvarın tamiri ve Veliyuddin Bey'in yetimleri Mehmed ve Selime'nin Kaldirus'taki su değirmenlerinin tamiri için 294 kuruş 25 paranın Laşid Eytâm Sandığından mültezim Hüseyin Behçet'e ödenmesi. İnas Mektebine dönüştürülmek üzere maarif tarafından tamir olunan Aşağı Sıbyan Mektebi nakliyatında istihdam olunan hayvanların ücreti olan 36 kuruşun Laşid Maarif Sandığından alınması için mutemedi Salih Berataki Recep Efendi'nin görevlendirildiğini gösteren 24 Temmuz 1300 tarihli belge. Sıbyan Mektebi levazımına satmış olduğu 3 kalem eşyanın tutarı olan 152 kuruşun Laşid Maarif Sandığından mutemedi Salih Berataki'ye verilmesi. OBA, ACCEVFO0121, 21 Temmuz 1304; OBA, ACCEVPR00023, 24 Temmuz 1309; OBA, ACLEVF00098, 12 Kanunısanı 1305; OBA, ACLEVF00068, 31 Temmuz 1304; OBA, ACCEVFO0148, 27 Teşrinisani 1314; OBA, ACLEVF00068E001, 2 Kanunısanı 1308; OBA, ACLEVPR00029, 25 Teşrinievvel 1308; ; OBA, ACLEVP00047, 15 Temmuz 1300.

62. *Düstur, I. Tertib, Cilt. IV (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1330), s. 603-4.*

63. Defterdar Ahmed Paşa Camii'nin pencerelerinin tamiri ve pencerelere takılan cam bedeli olarak 21 kuruş 5 paranın Laşid Evkâf Sandığından caminin kayyum ve ferraşı olan Ali Rüstem'e ödendiğine dair 1305 tarihli bir belge. İşperlanka'dan Yenişehir'e kadar çeşitli camiler için alınan hasırların nakliye bedeli olan 16 kuruşun Laşid Evkâf Sandığı tarafından Yorgi'ye ödenmesi. 1290'da İşperlanka Camii'nde kullanılan revgan-ı zeytin bedeli olan 75 kuruşun Laşid Evkâf Sandığı tarafından Arnavutaki Molla Hüseyin'e ödenmesi. 1304 ve 1305 yılları arasında Kendri Camii'ndeki kandiller için kullanılan 20 kuyeye revgan-ı zeytin bedeli olan 100 kuruşun Laşid Evkâf Sandığı tarafından imam Recep'e ödenmesi. Karakaş Mehmed Ağa Camii'nin tuvaletlerinin tamiri için Laşid Evkâf Sandığı tarafından 61 kuruşun ödenmesi. Uyanu Camii'nin bir yıllık aydınlatma bedeli olan 261 kuruş 30 paranın Laşid sancağı Evkâf

Reşit olmayan yetimlerin taşınabilir ve taşınamaz mallarının korunması, mirasın paylaşılması, yetimlere vasi tayin edilmesi, vasilerin görevden alınması, yetimlerin mallarının satılması veya kiraya verilmesi, yetimlere nafaka verilmesi, temel ihtiyaçlarının karşılanması, Ramazan erzakının karşılanması, giyecek, yakacak, tedavi ve seyahat harcamalarının karşılanması bu meclisin önemli yardım faaliyetleri arasındaydı. Bakım ve yardım ödemeleri doğrudan meclisce yapılıyordu.⁶⁴

Komşular veya aile üyeleri arasındaki tartışmalar söz konusu olduğunda, Müslüman ahali bunların çözümü için meclise başvuruyordu. Kaydedilmiş vakalar komşular arasındaki problemlerin çoğunun dedikodu ve yanlış suçlamalardan dolayı çıktığını göstermektedir. Evli çiftler birbirleriyle geçinemedikleri zaman şikâyetlerini ayrıntılarıyla açıklıyor ve şikâyetlerinin çözümü için Evkâf ve Eytâm İdaresinden yardım istiyorlardı. Evli çiftler “şeriatın eşleri için uygulanmasını ya da boşanmayı” da talep ediyorlardı.⁶⁵ Vakıf idaresinin müdahale ettiği başka bir durum, Müslüman

Sandığı tarafından imam Akif Hüseyin'e ödenmesi. Yenişehir Karakaş Mehmed Ağa Camii'nin aydınlatma ve diğer ihtiyaçları için Laşid Evkâf Sandığı tarafından imam Şaban'a 226 kuruşun ödenmesi. Yenişehir Karakaş Mehmed Ağa Camii'nin tamiri için Laşid Evkâf Sandığından imam Şaban'a 85 kuruşun ödenmesi. Ayrıca Laşid Evkâf Sandığı Defterdar Ahmed Paşa Camii'nin tamirinde kullanılan malzemenin kayyum ve ferraş Ali Rüstem'e verilmesi. Yerapetre'deki Defterdar Ahmed Paşa Camii'ne alınan bir saatin bedeli olan 67,5 kuruşun Laşid Evkâf Sandığı tarafından Semercaki Ali Bayram'a verilmesi. Küçük Hüseyin Paşa Camii'nde Kurban Bayramında kullanılan kandillerin bedeli olan 6 kuruş 30 paranın Hanya Evkâf İdaresi Sandığı tarafından Haseki Mahmud Ağa'ya verilmesi. OBA, ACLEVF00033, 10 Teşrinievvel 1289; OBA, ACLEVF00034, 26 Şaban 1290; OBA, ACLEVF00070, 15 Temmuz 1304; OBA, ACLEVF00030, 13 Teşrinievvel 1289; OBA, ACLEVF00037E001, 30 Şaban 1290; OBA, ACLEVF00056, 29 Şubat 1304; OBA, ACLEVF00056E001, 29 Şubat 1304; ; OBA, ACCEVF00022, 11 Haziran 1311; OBA, ACCEVF00031, 15 Kanunısani 1311.

64 Merhum Hüseyin Ağa'nın küçük oğlu yetim Hüseyin'in 1309 Ağustos ayı geçimi için 300 kuruşu Hanya Eytâm Sandığından alması. Merhum Canım Hoca zade Said Efendi'nin küçük çocuğuna her yıl Ramazan masrafları için 500 kuruş verilmesine karar verilmesi. Yetim Mustafa Efendi'nin vasisinin, yaralı olan ve o günlerde İstanbul'da bulunan Malakaraki Hasan Ağa'nın tedavisi için Hanya Erval-i Eytâm-ı Müslimin Müdüriyetinden 15 Fransız altını talebi. Merhum Karvonaki İsmail Bey'in yetimi Celal'in Bingazi'ye gitmek üzere seyahat masrafları için sandıkta bulunan parasından 265 kuruş 15 para talebi. Arnavud Elmas Ağa'nın yetimlerinin vasisi olan Abdüsselamaki Hasan Efendi'nin, yetimlere ait olan depoyu Mösyö Previ Franko'ya 12 Fransız altını bedelle bir yılığına kiraya vermesi. OBA, ACCEVO00023, 28 Temmuz 1309; OBA, ACNEVO00010, 18 Kanunısani 1312; OBA, ACCEVO00051, 30 Eylül 1305; OBA, ACCEVO00070, 11 Nisan 1306.

65 Caba donaki Mehmed'in eşi Saniye Hanım'ın, kocası Mehmed Efendi'nin kendisini ve oğlu Hüseyin'i sebsiz yere fena halde dövdüğünden şikâyetle kocasının çağrılması ve bir daha aynı kötü muameleyi yapmaması hususunda uyarılmasını istemesi. Hünkâr Mahalleli sakinlerinden Nakiye Demircopola'nın kunduracı olan kocası Dellaki Ali'nin kendisine çok kötü davrandığı ve işkence yaptı-

ahalinin çeşitli nedenlerle maruz kaldığı zararların ödenmesi idi. Hanya'da Topaltı mevkiinde Çukurbostan denilen yerde bahçıvan olan ve Mısırlaki Mehmed'in kızı Şakire Hanım ile evli olan Ledaki Hüseyin, Kidonya'da Laşına bölgesinde bulunan evi Hristiyanlarca yakıldığı için Evkâf ve Eytâm İdaresinden belli bir miktar para talep etti.⁶⁶ 21 Eylül 1889 tarihli başka bir belge, Kisamo'nun Mesa Vukolis Köyü sakinlerinden merhum Hacı İsmailkale Emin'den kalan tarlayı kiralayan Mehmed Kafalaki'nin 1888'de kâr ettiğini, ancak 1889'da zeytinlerinin zarara uğradığını ve evinin yandığını ve bu nedenle uğradığı zarar doğrultusunda kira bedelinin azaltılmasını talep ettiğini belirtir.⁶⁷ Hacı Hüseyinaki Ahmed de Zarpanyalı merhum Arnavud Aziz Ağa'ya ait olan emlakın kiracısı olduğunu ve Hristiyanların isyanı sırasında ekinlerinin tahrip edildiğini belirterek yardım talebinde bulundu.⁶⁸ Kisamo'nun Vukolis Köyü'nden merhum Ömer Ağa'nın reşit olmayan yetimleri Hasan ve Cemile'nin emlakını iki yıllığına kiralayan Mısırlaki İbrahim, göç ettikten sonra ürünlerine Hristiyanlarca el konulduğundan

ğı ve sürekli olarak küftetiğinden şikâyetle kocasının çağırılması ve tekrar aynı şekilde davranmaması hususundaki isteği. Hanya sakinlerinden Ferdane bint-i Ahmed Avnaki'nin kocası İbrahim Sohora'nın her gün meyhaneye gittiği ve kendisini öldürmeye kalkışmasından dolayı boşanma talebi. Hanya sakinlerinden ve gemicilerinden Hamid Arıfaki'nin on gün önce evine geldiği ve karısı Osmanapola Aliye Hanım'ı evden atması ve hatta karısını bıçakla öldürmeye kalkışmasından dolayı hayatı tehlikede olan Aliye Hanım'ın kocasının çağırılması ve gerekenin yapılmasını istemesi. Usta Reşidaki İlhami, karısı Melek Hatun'un kendisinden izinsiz bir şekilde evden çıktığı ve etrafta dolaştığı ve kendisini uyarmasını rağmen karısının aynı şekilde davranmaya devam ettiğini belirterek karısının çağırılmasını ve gerekli olan cezanın verilmesini istemesi. Kumkapı Mahallesi sakinlerinden Fatma bint-i Abdullah Zenci, kocasının kendisine ve bir yaşındaki çocuğuna işkence yaptığını söyleyerek kocasının çağırılması ve uyarılmasını istemesi. Hanya Cezair Kulu Mahallesi sakinlerinden komşusu Sıdika ve Cemile'den şikâyetçi olan Hamide bint-i Hasan Mısıri Cemal, komşularının kendisi hakkında dedikodu yayarak adını karaladıkları ve daha önce şikâyetçi olduğu halde bir sonuç alamadığını belirterek komşularının çağırılmasını ve gerekenin yapılmasını talep etmiştir. Saliha bint-i Cicaki Mustafa'nın kardeşleri Hasan, Bekir ve Bayram Cicaki, Kumkapı Mahallesi'nden iki kadının cezalandırılmasını istemiştir. Kumkapı Mahallesi sakinlerinden manav Melapedri'nin karısı olan Saliha bint-i Cicaki Mustafa'nın kasap Mavri adlı kişiyle ilişkisi olduğu ve ahlaka mugayir davrandığına dair dedikodu yapan Kumkapı Mahallesi'nden iki kadının cezalandırılması hususunda Saliha bint-i Cicaki Mustafa'nın kardeşleri Hasan, Bekir ve Bayram Cicaki'nin talebi. OBA, ACCEVFM00031, 10 Teşrinisani 1306; OBA, ACCEVFM00032, 27 Rebiyyulevvel 1308; OBA, ACCEVFM00011, 16 Ağustos 1305; OBA, ACCEVFM00036, 5 Kanunievvel 1306; OBA, ACCEVFM00036, 3 Kanunievvel 1306; OBA, ACCEVPR00089, 25 Ağustos 1306; OBA, CCEVC00034E001, 3 Temmuz 1304; OBA, ACCEVC00014, 13 Temmuz 1305.

66 OBA, ACCEVSC00012, 20 Şubat 1305.

67 OBA, ACCEVPR00090, 9 Eylül 1305.

68 OBA, ACCEVPR00089, 21 Şubat 1305.

bağlardan ve tahıllardan hiçbir şey kazanamadığını ifade etti. Mısırlaki İbrahim ödenmesi gereken kiranın azaltılmasını ister.⁶⁹ Merhum Aziz Ağa'nın yetimlerine ait olan un değirmeninin kiracısı selden dolayı değirmen zarar gördüğünden yeni bir yer talep etti.⁷⁰ Mustafa Tripaki ve Osman Kanberaki adlı yetimlerin emlakını Hanya Evkâf ve Eytâm İdaresinden 1.220 kuruş bedelle iki yıllığına kiralayan Cemal Tripaki, 1305'te patlak veren isyandan dolayı bu emlakı terk etmek zorunda kaldığını, bu durum üzerine hiç hasat kaldıramadığını Ağustos 1888 tarihinde belirtir. Kira bedelinden 500 kuruş düşürülmesini ister.⁷¹

ADANIN İSYAN TARİHİ

Tarihsel perspektiften bakıldığında, isyanların Girit tarihinin ortak konusu olduğu, hatta o kadar ki, "Girit" ve "isyân" kelimelerinin neredeyse eşanlamlı olduğu iddia edilebilir.⁷² Venedik idaresi esnasında ada birçok isyana sahne olmuştu. 19. yüzyılda Yunan isyancı arkhonlar⁷³ aileleri ve yandaşlarıyla birlikte, adanın fethi esnasında Venedikliler tarafından alınan mallarına ve prestijlerine tekrar kavuşmak amacıyla isyan ettiler. Hacıstefanites ve diğer soylu Yunan aileler sosyal ve ekonomik üstünlük için savaştılar. Adadaki Yunanlarla ittifak yapan Latin sömürgeciler de siyasi bağımsızlık için isyan başlattılar.⁷⁴ Venediklilerin istedikleri zorunlu hizmetlerden yakının Batı Girit'teki Giritliler 1502'de isyan ettiler.⁷⁵

Osmanlı fethinden sonra en dikkate değer isyanlardan biri, 1770 baharında Batı Girit'te patlak veren Daskologiannis isyanıdır. Daskologiannis olarak bilinen Ioannis Vlahos İsfakiye'nin ileri gelenlerinden bir gemicidir. Gemileri Akdeniz ve Karadeniz limanları arasında ticaret yapan Daskologiannis sık sık seyahat ettiği Karadeniz'de Ruslarla ilişki kurma

69 OBA, ACCEVPR00092, 13 Eylül 1305.

70 OBA, ACCEVPR000104, 10 Mart 1307.

71 OBA, ACCEVPR00096, 7 Eylül 1306.

72 Arthur J. May, 'Crete and the United States, 1866-1869,' *The Journal of Modern History*, Cilt. XVI, Aralık 1944, s. 287.

73 Eski Yunan'da en yüksek makamları ellerinde tutan, yargı ve yürütme konusunda geniş çapta yükümlülükleri bulunan kişilere -ed.n.

74 Mc Kee: *Uncommon Dominion*, s. 134-35.

75 Smith: *The Great Island*, s. 28.

imkânı buluyordu. Bu arada, 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşının bir parçası olarak Akdeniz’de bulunan Rus Baltık filosundan Amiral Eleksey Grigori-
viç Orlov komutasındaki donanma 1770’te Mora’da bir isyan çıkmasını sağ-
lamıştı. Daskologiannis, Ruslarla iyi ilişkilere sahip olduğundan, Ortodoks
Rusya’nın İstanbul’da ve genel olarak Doğu’da Osmanlıların yerine geç-
ceği ümidiyle dindashlarından yardım istedi ve bu amaçla dağlarda 2.000
silahlı adamdan oluşan bir grup toplayarak bunları Batı Girit ovalarına yö-
neltti.⁷⁶ Fakat isyan, beklenen Rus donanma yardımı gelmeyince⁷⁷ Osmanlı-
larca sert bir şekilde bastırıldı. Greene, isyanın başlangıcında Osmanlıların
İsfakiyelilerin ticaret gemilerini yok ettiğini ve Hristiyan gemileriyle baş-
ka bir temas kurmalarını yasakladıklarını belirtmiştir. Greene, “1770’teki
olayların Girit’te ve Doğu Akdeniz’in daha geniş dünyasında bir dönüm
noktası olduğunu” iddia ederek bu olaylara büyük önem atfeder. Bundan
böyle “Kandiye şehri ve parçası olduğu eski Akdeniz dünyası, günümüzün
olaylarına gömülmüştür.”⁷⁸ Daskologiannis, sosyopolitik rolüne ilaveten,
Yunan milliyetçi tarihyazımında bir kahramanlık figürünün de ilk örneği
olmuştur.⁷⁹ Bu kahraman ruh “Daskologiannis Şarkısı”nda görülebilir:

Tanrım, bana akıl fikir ver
Oturup İoannis Efendi’yi düşünmek için
İsfakiye’de ilk önce o vardı, tanrım ilk,
Ve tüm kalbiyle Girit’in Yunan olmasını istedi
Her Paskalya’da ve her Pazar günü şapkasını başına geçirdi
Ve Protopappa’ya dedi ki, “Moskovalıları” getireceğim
İsfakiye’ye yardım etmeleri ve Türkleri kovalamaları için.⁸⁰

76 Greene: *A Shared World*, s. 207; Smith: *The Great Island*, s. 82.

77 Michael Herzfeld, *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991), s. 17.

78 Greene: *A Shared World*, s. 208.

79 Smith: *The Great Island*, s. 87.

80 Albert B. Lord, ‘The Heroic Tradition of Greek Epic and Ballad: Continuity and Change,’ Nikiforos Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropoulos ve Peter Topping (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change* içinde (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976), s. 88-89.

19. yüzyılda Osmanlı Girit'indeki ilk isyan, Yunan bağımsızlık savaşı ile aynı zamanda çıkmıştır. 1827'deki Navarino Savaşından sonra Hristiyanlar yeni bir isyana kalkıştılar fakat bu isyan başarısız oldu. Mehmed Ali Paşa'nın 1821'de Osmanlı kuvvetlerine yaptığı yardıma karşılık olarak, ada 1830'da Mısır yönetimine verilmiştir.⁸¹ Mehmed Ali adayı 1840'a kadar yönetmiştir. Tarım ürünlerine yeni vergiler koyduğu, haracı artırdığı ve müzayede sistemiyle ithal ürünler üzerindeki tekelleri açık artırmayla sattığı için Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi Giritlilerce sevilmemiştir.⁸² Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi 1840'ta sona erdi ve Mustafa Paşa Babıâli tarafından Girit valisi olarak tayin edildi. Mustafa Paşa imtiyazlar vermesine rağmen Girit Meclisinin on üyesini idam etti. Giritliler vergilerde indirim ve idari reform talep etmişlerdir. Giritli Hristiyanlar Yunan Krallığı ile birleşmeyi istemiş ve Yunanistan'da Giritlilerin bir merkezi komitesi oluşturulmuştur. Adanın güneybatısındaki İsfakiye bölgesinin Hristiyan ahalisi, Yunanistan'la birleşmeyi talep ederek 1841'de ayaklandı. İsyân hemen bastırıldı.⁸³ 1858'de 8.000 Giritli Hristiyan, ıslahat fermanıyla taahhüt edilen reformlar uygulamaya konmadığı takdirde, güce başvuracaklarını söyleyerek Perivolya'da toplandı. Hristiyan köylüler Müslüman beylerin ekonomi politikalarından da yakınıyorlardı.⁸⁴ Ancak Giritlilerin ekonomik durumuyla ilgili olarak Miller, "Giritli Hristiyanların mali yükleri külfetli değildi, zira tarımsal ürünlerdeki öşür yanında, tek bir vergi ödüyorlardı, o da askerlik hizmeti bağlamındaydı" demiştir.⁸⁵

Detorakis'e göre, yeni verginin konulması ve manastır sorunu 1866 İsyânının arkasındaki ana nedenlerdir. İsmail Paşa'nın vergi politikası ve din adamlarının, okulların yapılması için manastır mallarının Sinod Meclisi'nin idaresine verilmesini istemesinden kaynaklanan manastır sorununa müdahalesi Hristiyanlar arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır.⁸⁶ Öte yandan, bu memnuniyetsizliğin asıl nedeninin bu şikâyetler olmadığı, aksine bu memnuniyetsizliği "en iyi hükümetin tamamen izale edemeyeceği,

81 Marcoglou: *The American Interest*, s. 39.

82 Miranda Stavrinou, 'Palmerston and the Cretan Question,' *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. X, No. 2, 1992, s. 253.

83 Miller: *Travels and Politics*, s. 168.

84 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 21.

85 Miller: *Travels and Politics*, s. 306.

86 Detorakis: *History of Crete*, s. 330.

[bu memnuniyetsizliğin] kökeninin milliyet ve din duygularında olduğu" iddia edilmiştir.⁸⁷ 1866 Nisan ayının sonlarına doğru isyancı reisleri Omalos'ta toplandılar ve bir dilekçe hazırlayarak padişah'tan yeni konulan verginin kaldırılmasını talep ettiler. Bu dilekçe, isyancı reislerinin özerklik veya Samos'a egemenlik istediklerini belirten bir notla birlikte yabancı konsoloslara da gönderilmişti. 28 Mayıs 1866'da isyancı reislerinin birçoğu Avrupa devletlerinin hükümdarlarına gizli bir dilekçe göndererek Yunanistan'la birleşmeyi talep ettiler. 1866 Temmuz'unda Babıâli, dilekçeye cevaben Giritlilerin taleplerinin reddedildiğini bildirmiştir. Hemen akabinde Vulfaris hükümetinin Savaş Bakanı Hristos Zimbrakakis, Apokoron'da bir genel meclis kurmuştur. İhtilal komitesi 21 Ağustos 1866'da İsfakiye yakınındaki Askifo Köyü'nde bir bildiri yayınlarak, Osmanlı idaresine karşı ayaklanmaları için Girit halkına çağrı yapmıştır.⁸⁸

İsyancıların reisleri iki farklı görüşü savunmuştur: Bazıları bir miktar özerklik ve bazı ayrıcalıklar talep edilmesinden yanayken, diğerleri Yunanistan'la birleşmeye kararlıydı. Dakin, isyancıların Girit'teki Yunan ve Rus konsoloslarınca desteklendiğini iddia etmiştir. Yunanistan'da Milli Bankanın yöneticisi olan Giritli Renieris 1866'da adaya mühimmat ve gönüllü gönderen ve yardım toplayan bir merkez komitesi kurdu. İsyancılara yapılan Rus yardımı hususunda Dakin şöyle demiştir: "Eylül 1866'ya gelindiğinde Rusların aşırı bir politika benimsediği açıktır. Şüphesiz Girit'e silah gönderdiler, ele geçirilen mektuplar Dendrinos'un Giritlilere verebileceği tüm desteği verdiğini göstermektedir."⁸⁹ Korgeneral Panos Koroneos ve Albay Ioannis Zimbrakakis 800 gönüllüyle Girit'e gitmek üzere Yunanistan'dan ayrıldı. Merkez komitenin Londra, Manchester, Liverpool ve İstanbul'da kurulan farklı şubeleri, Girit'e yalnızca silah göndermekle kalmayıp, aynı zamanda Epir ve Teselya'da isyanlar çıkarmıştır. İsyan Ekim ayının başında tüm adaya yayılmıştı.⁹⁰

87 Maureen M. Robson, 'Lord Clarendon and the Cretan Question, 1868-9,' *The Historical Journal*, Cilt. III, No. 1, 1960, s. 40.

88 A.g.m., s. 331; Dakin: *The Unification of Greece*, s. 109; Roderic H. Davison, 'Ottoman Diplomacy and the Question of the Rebellion in Crete, 1866-1869,' *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 IX 1986, s. 1193-1194.

89 Dakin: *The Unification of Greece*, s. 108-10.

90 A.g.e., s. 110. İsmail Paşa, 21 Temmuz 1866 tarihli raporunda Girit'teki Yunan ve Rus konsoloslarının Giritli Hristiyanları kızkırttığını ve Rus konsolosunun kötü şeylere karışmaları hususunda

1866 Girit İsyanı üç döneme ayrılabilir: İlk dönem 1866'nın Eylül ayından 21 Kasım 1866'ya kadar sürmüştür. Bu dönemde Osmanlı kuvvetleri, Mustafa Naili Paşa komutasında Vafe'de isyancıları ve Yunan gönüllüleri yenmiş ve sonra da Resmo bölgesine hücum etmiştir. Burada Arkadi Manastırı'nda Girit İhtilal Komitesinin merkezi bulunuyordu. Manastırda 600 kadın ve çocukla birlikte 300 silahlı isyancı vardı.⁹¹ Mustafa Paşa'nın ultimatomu, manastır igümenosu (başı) Gavriil ve garnizon kumandanı Dimakopulos tarafından reddedildi. Mustafa Paşa'nın kuvvetleri 8 Kasım 1866'da manastıra saldırdı. Ertesi gün Osmanlılar manastırın batı girişini imha ettiler ve Osmanlı askerleri manastıra vardıklarında da Hristiyanlar cephaneliği patlattı.⁹² Woodford bir kibrit çakıldı der ve şöyle devam eder:

Çan kulesi, sığınaklar, tapınak, yağma, katledilen,
Sarıklı muzafferler, Hristiyan topluluğu,
Geriye kalan bütün yaşayan ve ölüler,
Titreyen mabetle yükseklere savruluyor,
Yabani bir kükreyişle hükümsüz kalıyor.
Virane kasaba, tan ağarırken çöken duvarlar,
Her ne kadar parçalanmamışsa da sarsılan tepeler
Sanki depremden kalma,
Binlerce şekilsiz şey hepsi de

Giritli Hristiyanlara nasihatta bulunduğu iddiasına rağmen davranışlarıyla sözlerinin birbiriyle çeliştiğini belirtmiştir. İsmail Paşa Rus konsolosunun adadaki faaliyetleriyle ilgili olarak bazı örnekler verir. Bkz. BOA A.MKT.MHM., 360/59, 1283 Ra 8. Gönüllüler Yunan gemileriyle adaya gelmişlerdir. Bu gönüllüler arasında Yunanlar, İtalyanlar ve Karadağlılar vardı. Ayrıntılar için bkz. BOA HR.TO., 491, 1866 11 28. İlginç olarak, 95 gönüllünün İstanbul'da toplandığı ve sonra Atina'ya gittiği ve buradaki sayılarının 120'ye ulaştığı ve Girit'e gitmek üzere yola çıktıkları belirtilmiştir. *Απομνημονεύματα της Κρητικής Επανάστασεως κατά τα έτη 1866-67-68 Χρονοέκδοση*, (Atina: Ek tou Typografείου tou Kallous, 1884). Bkz. Giriş bölümü. Yunan ordusunda görevli olan gönüllülerin isimleri Nikolaos Psiha'nın kitabında zikredilmiştir. 1866-68 İsyanı sırasında Girit'in batısındaki durumu anlamak için bkz. Nikolaos Psihas, *Επανάστατική Εικών των Δυτικών της Κρήτης Διαμερισμάτων η Ανασκευή Χωριών Τινων της Περιηρωφούσης τον Εθνικόν Αγώνα της Κρήτης Διαμερισμάτων η Ανασκευή Χωριών Τινων της Περιηρωφούσης τον Εθνικόν Αγώνα της Κρήτης κατά των Τούρκων Πραγματειάς* (Athens: Ek tu Typografείου Nikita Pasari, 1870).

91 Woodford'a göre, 540 kişiden 343'ü kadın ve çocuktu. Woodford: *Crete*, s. 17.

92 Detorakis: *History of Crete*, s. 336-37. Bir Osmanlı belgesine göre, Arkadi Manastırı'ndaki çatışma sonucunda 37 Osmanlı askeri, 8 Mısır askeri, 7 Arnavut asker ve 18 yerli asker (toplam 71) öldürüldü. 102 Osmanlı, 23 Mısır, 15 Arnavut ve 24 yerli asker yaralandı. Arkadi Manastırı'ndaki olayların ayrıntıları için bkz. BOA İ.MTZ.GR., 10/246, 1283 B 29.

O muazzam patlamayla
Bulut ve ateşle Cennet'in karşısına sürülmüş,
Epeydir bağıryanık kıyı üzerinde.⁹³

Bu olay Avrupa basınında öfkeye yol açtı. Avrupa basını bu olayı "Yunan kahramanlığının gerçek bir örneği olarak destekledi."⁹⁴ Arkadi Manastırı'nda ölen Hristiyanlar milli kahramanlar olarak görüldü ve hem Yunan milliyetçi tarihyazımında hem de genel olarak Batılı tahayyülde Girit kahramanlığının sembolü ve milli kahramanlığın önemli temsilcileri oldular. İkinci aşama, Ömer Paşa'nın İsfakiye ve Laşid'te harekâta başladığı Nisan ayından 1867 sonbaharına kadar devam etmiştir. Üçüncü aşama, Ali Paşa'nın gelişiyile birlikte Ekim 1867'de başlamış ve 1868 ilkbaharına kadar devam etmiştir.⁹⁵ Stillman isyanının etkilerini şöyle nakleder:

Takip eden yılda (1866) başlayan... ve üç yıl süren trajedi Girit'i harap etti ve nüfusunu yarıya indirdi, fakat Girit hâlâ iflasın eşiğine getirerek, finans kaynaklarını kurutarak, ordusunun moralini bozarak, Hersek'te başarılı bir hareketin önünü açarak Türk imparatorluğuna felaket getiriyordu ... Giritlilerden ölenlerin sayısı yaklaşık olarak 5.000 Müslüman erkek ile zorluklar ve açlıktan ölen ya da askerler ve düzensiz güçlerce öldürülen kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere yaklaşık 25.000 Hristiyanı.⁹⁶

93 Woodford: *Crete*, s. 18.

94 Herzfeld: *The Poetics of Manhood*, s. 7. Epir'deki Suli olayları (Sulili kadınların kendilerini ve çocuklarını dağın vadisinden aşağı atarak Tepedelenli Ali Paşa'nın kuvvetlerine teslim olmaya direnmeleri) gibi Arkadi Manastırı da Yunan milliyetçi tarihyazımında önemli bir yer tutar (Fleming: *The Muslim Bonaparte*: s. 63).

95 Stillman: *The Cretan Insurrection of 1866-1868*, s. 18-19; isyanın ayrıntıları için bkz. Ali Haydar Emir, *Girit İhtilali, Gamsız Hasan Bey* (İstanbul: Deniz Matbaası, 1931). Hüseyin Avni Paşa'nın operasyonlarının ayrıntıları için bkz. BOA İ.MTZ.GR., 12/357, 1285 N 3. Hüseyin Paşa uzun layihasında, her isyanın sonunda insanların silahlarını yetkililere vermediğini ve bunun sonucunda insanların isyana meyl ettikleri ve sorunlarını silah gücüyle çözmeye başladıklarını iddia ederek isyanın nedenlerini anlatır. Osmanlı yetkililerinin halkı silahsızlandırmak için ellerinden gelenin en iyisini yaptığını ifade eder. Ona göre, isyanın ikinci nedeni, adanın kıyıları ve iç kesimlerini kontrol etmekteki yetersizliktir. Adada istihkâmlar yapmak için çaba harcanmadığını ve Giritli Hristiyanlar ve Yunanistan arasındaki ilişkinin, özellikle Yunan öğretmenler ve rahiplerin, isyanlar için elverişli zemin hazırladığını iddia eder. Buna ilaveten, Yunan devrimi sırasında Yunanistan'a gitmek için adayı terk eden Giritli mülteciler milliyet davasını güçlendirmişlerdir. BOA İ.MTZ.GR., 12/370, 1286 M 14.

96 Papers of the Greek Committee, *Crete and Greece*, s. 37.

İşyan sırasında birçok Hristiyan Yunanistan'a göç etti. Yaklaşık 50.000 muhacirin göç ettiği iddia ediliyordu:

Yıllarca yaşadılar, evlendiler, çocuk doğurdular ve çoğu da öldü. Bu sürgündekiler ve onların çocukları daha sonra daha güçlü fikirlerle adadaki evlerine döndüler, ülkelerinin özgürlüğüne dair umutları Atinalılarla girdikleri ilişkiyle canlanmış, Girit'in Türkiye'yle ilişkisinin kesilmesi için gösterdikleri yurtsever ve özverili ilgileri de giderek artmıştı. Giritli ile Yunan arasındaki bağ artık sadece bir duygu bağı değildi; yerel ve şahsi bir bağdı. O zamana dek anakarayı anavatan olarak görmeleri gereken bir devletten ziyade bir sığınak olarak görmeye meyyal Giritlileri bile; Yunanistan'ın onları kanatları altına almaya hazır olması, onlara ne kadar şefkat duyduğunu gösterir.⁹⁷

Ali Paşa, Girit'e gönderildiğinde adanın Hristiyan ahalisine birtakım idari imtiyazlar vermiştir. Bu imtiyazlar, Girit Vilayet Nizamnamesi denilen nizamnamenin temelini oluşturur. Ada 1878'e kadar bu nizamnameyle yönetilmiştir. Bu düzenlemeye göre, ada beş sancağa (Hanya, Kandiye, Resmo, Laşid ve İsfakiye) bölünmüş ve 19 kazaya ayrılmıştır. Genel vali ve kumandan iki esas yetkili olmuş, Türkçe ve Yunanca resmi diller olarak tanınmıştır.⁹⁸

Genel meclisin Hristiyan üyeleri, Girit Vilayet Nizamnamesinin tüm ahaliye eşit imtiyazlar vermediğine inanıyorlardı. Onlara göre meclisteki temsil, nüfus oranı açısından oldukça orantısızdı. Hristiyanlar 38 üyeye sahipken, Müslümanlar 6 üyeye sahipti. Bu koşullar altında önerilerini kabul ettirme şanslarının çok az olduğunu ve haklarının çok sınırlı olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁹ Ayrıca mahkemelerin Hristiyanlara karşı önyargılı olduğunu öne sürmüşlerdir.¹⁰⁰ 1875'te Bosna-Hersek'te bir isyan çıkmış, bu isyandan sonra 1877 ilkbaharında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı

97 A.g.e., s. 42.

98 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 39; Detorakis: *History of Crete*, s. 343. *Girit Vilayet Nizamnamesi*'nin tamamı *Düstur*, I. Tertib, I. Cilt'tedir.

99 Detorakis: *History of Crete*, s. 347.

100 Anagnostis Dounakis, *Oi ayónes tñs Kpñtñs* (Atina: Ek tou Typografeiou tou Mellontos, 1878), s. 4-5.

patlak vermiştir. Tüm bu olayların, Girit'teki yerel koşullar üzerinde önemli etkileri olmuştur. Çeşitli komiteler oluşturulmuş ve adada hayvan hırsızlığı ve cinayetler artmıştır.¹⁰¹ İsyancılar, mücadelelerinin kahraman Giritlilerin mücadelesi ve 1821, 1849 ve 1866 ruhunun devamı olduğunu iddia ederek, 1878'de bir kez daha isyan ettiler. Onlara göre, Rus çarı ve Yunanistan onlara yardım edecek ve sonra Girit Yunanistan'la birleşecektir. He ne kadar Osmanlılar Girit Vilayet Nizamnamesini önerse de, onların asıl isteği *enosis*'tir. İsyancılar kendilerine yardım etmediği için İngiltere'yi kınamıştır. Yeterli mühimmatları olsaydı, savaşı hemen kazanacaklarına inanıyorlardı. Zira onlar dünyadaki en cesur insanlardı.¹⁰² Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya yenilmesinden sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu Girit Vilayet Nizamnamesinin hükümlerine uymaya mecbur etmiştir. Berlin Kongresi de gerekli değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu'nu Girit Vilayet Nizamnamesini yürürlüğe koymaya zorlamıştır. Halepa Sözleşmesi 1878'in Ekim ayında imzalanmış ve fermanla onaylanmıştır. Bu sözleşmeye göre, Girit Valisi Hristiyan olabilecek, genel meclis 49 Hristiyan üye ve 31 Müslüman üyeden oluşacak ve Girit jandarma teşkilatı kurulacaktır.¹⁰³

Halepa Sözleşmesinin Ekim 1878'de imzalanması, Girit Adası'nın isyan tarihinde yeni bir dönemi belirtir. 1878 ve 1889 yılları arasında ada, bu sözleşmenin hükümlerince idare edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en ayrıcalıklı vilayetlerinden biri olmuştur. Bu dönemde ada, Rum Ortodoks valilerce yönetilmiştir.¹⁰⁴

Genel meclis, 49 Hristiyan ve 31 Müslümandan oluşmuştur. Hristiyanlar iki siyasi partiye bölünmüştü: Muhafazakâr parti (ekalliyet fırkası) çoğunlukla toprak sahipleri, varlıklı ve Hristiyan ahalinin Hacı Mihalis Yan-

101 Detorakis: *History of Crete*, s. 349, 351; BOA A.MKT.MHM., 482/14, 1294 N 2.

102 Dounakis: *Οι αγώνες της Κρήτης*, s. 5-8. Bu metinde, Rus çarı ve Yunan kralına büyük bir saygının olduğu belirtilmelidir.

103 Detorakis: *History of Crete*, s. 353-54. Halepa Sözleşmesi için bkz. *Düstur, I. Tertib*, Cilt. I.

104 Kostaki Adosides Paşa (Şubat 1878-Aralık 1878), Alexander Karatodori Paşa (Aralık 1878), Kostaki Fotiadi Paşa (Aralık 1878-Haziran 1885), Sava Paşa (Haziran 1885-Ocak 1887), Kostaki Andopulo Paşa (Ocak 1887-Mayıs 1888), Nikolaki Sartinski Paşa (Mayıs 1888-Ağustos 1889) Girit Adası'nda valilik yapmışlardır. Sinan Kunalpa, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber* (İstanbul: İsis Press, 1999), s. 31.

naris, Profesör Andonios Yannaris, N. Stavrakis ve İ. Sfakianakis gibi güçlü bireylerinden oluşurken, Liberal parti (ekseriyet fırkası) yoksul kitleleri ve Hristiyan ahalinin devrimci kesimini temsil ediyordu. Konstantin Mitsotakis, Fumis Kardeşler ve A. Mihelidakis bu partinin önde gelen isimleriydi. Muhafazakâr ve Liberal partiler arasındaki husumet çok gerilimliydi. Bu husumet, insanları bölmüş ve adada daha fazla cinayet ve şiddet olaylarına yol açmıştır. Siyasi fanatizm, resmi makamların parti ihtilafına göre dağıtılmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak, hükümetin idari, yargı ve güvenlik birimleri görevlerini ifa edemez hale gelmiştir.¹⁰⁵

1888'den itibaren genel meclisin iki Hristiyan partisi arasındaki husumet zirveye ulaştı. Bu arada, adada mali kriz vardı. Jandarmanın ve idari personelin maaşları ödenemiyordu. Adanın geliri 15.000 lirayken, gideri 95.000 liraya ulaşmıştı. Bu, 80.000 liralık bir bütçe açığı yaratmış ve ciddi bir mali krize neden olmuştur. Bu sorunlara çare bulmaktaki yetersizliğinden dolayı, ada halkı Kostaki Antopulo Paşa'yı görevinden azletmesi için Babiâli'ye baskı yapmaya başlamıştır.¹⁰⁶ Kostaki Antopulo Paşa, 29 Nisan 1888'de istifasını Babiâli'ye iletmış ve Nikolaki Paşa Sartinski vali olarak tayin edilmiştir.¹⁰⁷ Ancak, Nikolaki Paşa Sartinski'nin tayininden sonra adadaki durum düzelmemiş, aksine daha da kötüleşmiştir.

Ekalliyet fırkasının vekilleri Nikolaki Paşa'nın ekseriyet fırkasından yana olmasından şikâyet etmişler ve görevinden azledilmesinde ısrar etmişlerdir. Nisan 1889'daki seçimlerde liberaller genel mecliste çoğunluğu aldı. Bu, işleri daha zorlaştırdı. Ekalliyet fırkasından beş vekil, ekseriyet fırkasının vekillerini kendilerinden yana olmaya zorlamak amacıyla genel mecliste Yunanistan'a ilhakı ilan etmiştir. Ancak ekseriyet fırkası onların tarafını tutmamış ve beş vekil meclisten istifa etmiştir. Bu olaydan sonra, ekalliyet fırkasının yandaşları adada barış ve düzeni bozmak amacıyla çeşitli köylerde komiteler oluşturmuştur. Durumun hızla kötüleşmesi üzerine Mahmud Paşa, Ahmed Ratıb Paşa ve Galib Efendi imparatorluk delegeleri

105 Detorakis: *History of Crete*, s. 356-57. Bu iki fırka *Karavanades* ve *Xypoliti* olarak da bilinir.

106 Hristiyan üyelerin Sava Paşa hakkındaki şikâyetleri ve onun azli konusundaki ısrarları için bkz. Hristiyan üyelerin Babiâli'ye gönderdikleri telgraf. BOA Y.PRK.BŞK., 9/52, 1302 Ş 26.

107 British Accounts and Papers, Turkey No. 2 (1889), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, No. 12, 28, 34.

olarak Girit'e gönderilmişlerdir. Delegeler Girit'e vardıklarında, ekalliyet fırkasının liderleri halkı provoke etmek amacıyla, bu delegelerin ekseriyet fırkasını yok etmek için adaya geldikleri söylentisini yaymışlardı. Bu söylentiler sonucunda, ekalliyet fırkasının yandaşları Apokoron'da bir cemiyet kurmuştur.¹⁰⁸ Aynı zamanda, ekalliyet fırkasının önde gelen şahsiyetleri Mahmud Paşa ile görüşmeyi teklif etmiştir. Adada genel asayiş tehdit eden Apokoron'daki cemiyet lağvedilmedikçe, Mahmud Paşa'nın parti liderleriyle müzakerelere başlamayacağı bildirilmiştir.¹⁰⁹ Buna rağmen cemiyet lağvedilmemiştir. Üstelik diğer bölgelerden delegeler gönderilmiş, böylece yandaşların sayısı artmıştır.

Apokoron'daki muhafazakâr delegeler, Haziran 1889'da hükümetin ve genel meclisin gücünü kaybettiğini ifade eden 15 maddelik bir ultimatomu Mahmud Paşa'ya sundular. Adaletsizlik ve emniyetsizlik tüm adaya yayılmıştı. Bu durumun üstesinden gelmek için Nikolaki Paşa'nın azledilmesi, yeni valinin Yunan ırkından Ortodoks Hristiyan olması, bir Ziraat Bankasının kurulması, öşür veren çiftçilerin ödemeleri için yeni bir mali sistem ve üç yıllık hizmet süresi verilmesi, yeni vali tarafından tarafsız memurların tayin edilmesi ve siyasi suçlulara af çıkarılması önerilmiştir.¹¹⁰ Mahmud Paşa ve Ahmed Ratıb Paşa tarafından gönderilen şifreli telgrafta göre, adadaki mevcut karışıklığın asıl nedeni ekalliyet fırkasının Girit valisine muhalefeti idi. Mahmud Paşa ve Ahmed Ratıb Paşa bu telgrafta, ekalliyet fırkasının valinin azli hususunda ısrar ettiğini ve vali azledilmediği takdirde ekseriyet fırkasının yeni validen hoşnut olmayacağını belirtmişlerdir. Bu koşullar altında ekseriyet fırkası, yaşlılarla işbirliği halinde Yunanistan'la birleşmeyi desteklemiştir.¹¹¹ Ekalliyet fırkasının talepleri Mahmud Paşa tarafından Babıâli'ye bildirilmiş ve bu talepler 22 Haziran 1889'da Meclis-i Mahsûs'ta tartışılmıştır. Bu görüşmelerde Apokoron'daki cemiyetin dağıtılmasının mali yardım koşuluna bağlı olduğu belirtilmiştir. Aksi takdirde, birkaç aydır maaşlarını alamamış olan Hristiyan jandarmalardan bazıları görevlerini bırakacak ve cemiyete katılacak; bir kısmı ise dağlara çekilerek

108 BOA Y.EE., 114/60, 1306 Z 10.

109 BOA Y.PRK.KOM., 7/40, 1306 L 25.

110 Turkey No. 2 (1889), No. 87; ve bkz. BOA Y.PRK.AZN., 3/69, 1306 L 25.

111 BOA Y.A.Hus., 227/58, 1306 Za 18.

bir isyan başlatmaya kalkışacaktır. Adanın o yılki bütçe açığının kısmen kapatılacağı ilave edilmiştir. Girit'teki mali krize karşı şu önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır: Ödenmeyen maaşların ödenmesi için istenilen 20.000 liraya mahsuben 5.000 liranın Hazine-i Celile'den Girit'e gönderilmesi ve adada Ziraat Bankasının kurulması.¹¹²

Mahmud Paşa ve beraberindekiler 40 gün kaldıktan sonra adadan ayrıldı. Her iki partinin yandaşları arasındaki tecavüzlerin yanı sıra, Hristiyanlar Müslümanlara da saldırmaya başladı. İlk karışıklıklar Resmo'da meydana geldi. Resmo dahilinde bulunan Rustika Köyü'ndeki cemiyetten üç Hristiyan, Aya Yorgi'den geçerken Müslümanların koyun ve keçilerini gasp etmiş ve içlerinden biri bir Müslümanın elindeki Martini tüfeğini alma teşebbüsünde bulunmuş bu mücadele esnasında hem kendisi, hem de Müslüman ölmüştür. Diğer Hristiyanlar Aya Yorgi Köyü'nün Müslüman ahalisine saldırmış ve biri 80 ve diğeri 100 yaşında üç Müslümanı öldürmüşler ve Müslümanların evlerini yakmışlardır. Piskopi Köyü'nde bulunan Müslüman ahalisi birkaç gün muhasara altına alınmış, fakat sonra serbest bırakılmıştır. Bu olay, Resmo'nun kazasının diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlar arasında paniğe neden olmuş ve oralarındaki Müslüman ahalinin büyük şehirlere göç etmesine yol açmıştır. Bu huzursuzluk Amari ve Milopotamu'nun köylerine de yayılmış ve oralarda yaşayan Müslümanlar da şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Bundan sonra, Hanya ve Kandiye'de yaşayan Müslümanlar da göç etmeye mecbur olmuşlardır. Kisamo'da yaşayan Müslümanların çoğunluğu ve Vukolis'in Müslüman ahalisi evlerini terk etmişlerdir.¹¹³ Babıâli isyanı bastırmak amacıyla adaya takviye birlikler göndermiş, Nikolaki Paşa azledilmiş ve Rıza Paşa geçici valiliğe getirilmiştir. Rıza Paşa'dan sonra Şakir Paşa vali olarak tayin edilmiş ve adada sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu fermanla Halepa Sözleşmesiyle verilen imtiyazların çoğu sınırlandırılmıştır.¹¹⁴

112 BOA İ.MTZ.GR., 21/760, 1306 L 29. Mahmud Paşa 12 Temmuz 1889'da 20.000 liranın tedricen adaya gönderileceğini ve Ziraat Bankası kurulacağını Giritlilere bildirdi. İlanname metni için bkz. BOA Y.A.Hus, 227/58, 1306 Za 18.

113 BOA, Y.PRK.ASK., 57/1, 1306 Z 11.

114 Turkey No. 2 (1889), Nos. 165, 181; Tatsios: *The Megali Idea*, s. 63.

Osmanlı arşivi, incelenen dönemde adanın tamamında etkili olan karışıklıkların nedenleri hususunda değerli bilgiler vermektedir. Olumsuz koşulların nedenleri kapsamlı layihalarda tartışılmıştır. Ayrıca bu duruma çözüm bulmak için karşı tedbirler önerilmiştir. Bu nedenle, kitabın bu bölümünde durumun Osmanlı devlet adamları tarafından nasıl algılandığı meselesi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı kaynaklarına göre, Rum Ortodoks valilerin idaresinin kötü koşullar üzerinde kuşkusuz bir etkisi olmuştur. Layihaları kaleme alanlar, bu valilerin yetersizliğinden ve taraflı yönetimlerinden şikâyet etmişlerdir. Abdülvahab Paşa 1 Şubat 1889 tarihli layihasında, süre giden sıkıntılardan Fotiadi Paşa'yı sorumlu tutuyordu. Abdülvahab Paşa'nın layihasının esas konusu, Rum Ortodoks valiler hakkındaki şikâyetleridir. Abdülvahab Paşa'ya göre, aşağıda belirtilen uygunsuz davranışlar adada zorlukların ve isyanların ortaya çıkmasının ana nedenleridir: İlk olarak, Girid Mehâkim-i Nizâmiyesi Hakkında Nizâm-nâmenin¹¹⁵ Fotiadi Paşa'nın tayin ettiği bir Rum tarafından hazırlanmasından şikâyetçidir. Her ne kadar bu nizamname, genel meclisin Müslüman üyelerince kabul edilmemişse de, Hristiyan üyelerin çoğunluğu ve Fotiadi Paşa tarafından onaylanmıştır. İkinci olarak, aşarın vilayete devri hakkında Hristiyan üyelerin isteklerinin Babîâlî'ye bildirilmesi. Ayrıca Hristiyanların Poçunarya'da silahtar olarak bir cemiyet kuracaklarını bildirmesi. Üçüncü olarak, yerel hükümetteki memuriyetlerin çoğunun Hristiyanlara verilmesi. Dördüncü olarak, Hristiyan memurların eski memuriyetlerine devam edilmesine müsaade edilmesi. Beşinci olarak, memurların genel meclisin ve ahalinin ileri gelen şahsiyetlerinin iltimasıyla azli ve tayini. Altıncı olarak, Osmanlı Devleti'ne sadık olmayan isyancı reisleri ve kişilerin memuriyetlerde istihdam edilmeleri. Yedinci olarak, Fotiadi Paşa'nın valiliği döneminde her yerde, özellikle Hristiyan okullarında ve kiliselerde Osmanlı Devleti'nin aleyhine kararnameler düzenlenmesi. Ayrıca Hristiyan gazetelerin muzır neşriyatına izin verilmesi.¹¹⁶

Abdülvahab Paşa bu durumun Hristiyanları, Müslümanların canlarını almaya, mallarını gasp ve yağmalamaya ve cinayet işlemeye cesaret-

¹¹⁵ 'Girid Mehakim-i Nizamiyesi Hakkında Nizamname' için bkz. Adıyeke: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girid Bunalımı*, s. 74.

¹¹⁶ BOA Y.EE., 8/22, 1306 Ca 30.

lendirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Abdülvahab Paşa, Nikolaki Paşa'nın adayı ekseriyet fırkasının istekleri doğrultusunda yönettiğini iddia ederek, Nikolaki Paşa'nın taraflı olmasından şikâyet etmiştir. Nikolaki Paşa'nın muhalefet partisine mensup olan memurları azlettiğini ve onların yerine ekseriyet fırkasına mensup olanları koyduğunu ifade eder. Üstelik Nikolaki Paşa Babıâli'ye bildirilen isteklerin tasvip edilip edilmediğine bakmaksızın tekrar tekrar bu istekleri bildirmeye cüret etmiştir. Bu yetmezmiş gibi, Kandiye'ye bağlı Arhanes Köyü'nü ziyareti sırasında Hristiyan ahali, Nikolaki Paşa'yı Yunan kralının resmi ve "yaşasun hidiv-i Girid Sardinski" yazılı pankartlar ve 31 adet top atışıyla karşılamıştır. Nikolaki Paşa bu durumu sükûtle kabul etmiş ve eylemleri durdurmak için gerekli önlemleri almamıştır.¹¹⁷

Yunan kralının taç giyme töreninin 25. yıldönümünde, sekiz Hristiyan devlet memuru padişahın egemenlik hakları hususunda gayet muzır ifadeler kullanmaya cüret etmiştir. Nikolaki Paşa bu memurları azletmiş ve bu memurların görevlerine devam etmelerine müsaade etmiştir. Bu örnekler Nikolaki Paşa'nın aciziyetini göstermeye yeterlidir. Buna ek olarak, Abdülvahab Paşa, Nikolaki Paşa'nın padişahın egemenlik haklarına gerçek bir tehdit oluşturan tatsız olaylar karşısında oldukça pasif kaldığını da önemle belirtmiştir. Ona kalırsa, Nikolaki Paşa, bu kötü durumların ortaya çıkması ve devam etmesine ve devletin itibarının zedelenmesine neden olmuştur.¹¹⁸

Mahmud Paşa da, Nikolaki Paşa'nın kanunsuz hareketlerinden şikâyet etmiştir. II. Abdülhamid'e gönderdiği layihada, Nikolaki Paşa'nın Girit valisi olarak tayin edildiğinde Devlet-i Âliyyenin hakları ve menfaatlerini korumaya tamamen riayet ve dikkat edeceğini bildirdiğinden söz eder. Ancak Mahmud Paşa'ya göre, Nikolaki Paşa bu ifadelerini tekzip eden bir tarzda hareket etmiştir. Nikolaki Paşa, adayı rahatsız eden parti belasını bertaraf etmek için hiçbir çaba sarfetmemiştir. Aksine hareketle devlete yakışan ta-

117 A.g.b. Bu ifadeler Mustafa adlı bir Giritli tarafından Osmanlı gazetesine gönderilen bir mektupta da zikredilmiştir. *Mürüvvet*. Bkz. BOA Y.PRK.AZJ., 14/60, 1306 S 26.

118 BOA Y.EE., 8/22, 1306 Ca 30. II. Abdülhamid tarafından 1889'daki durumu incelemek üzere Girit'e gönderilen Mehmed Salahi, isyanın detaylarını ve adadaki durumu anlatmıştır. Mehmed Salahi'nin verdiği bilgiler için bkz. Mehmed Salahi, *Girit Meselesi 1866-1889* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967), özellikle s. 31-101.

rafsızlık şiarına önem vermemiştir. Ayrıca genel mecliste çoğunluğu sağlamak amacıyla avukatlık, hekimlik ve gazetecilik gibi işlerle geçinen Yunan yanlısı kişilerin tarafını tutmuştur. Bunun yanı sıra Mahmud Paşa, Nikolaki Paşa'nın muhalefet partisine mensup olan memurları azlettiğini belirtmiştir. Mahmud Paşa, Nikolaki Paşa'yı Hristiyanların açıkça Yunanistan'a iltihak fikrini ortaya atmasına izin vermesi konusunda da eleştirmiş ve bu kişiler cezalandırılmadığı takdirde, isyancıların cesaretlendirileceğini belirtmiştir.¹¹⁹

İstinaf Mahkemesi eski azalarından Cevdet Efendi, 15 Ağustos 1889 tarihli raporunda, Nikolaki Paşa'nın ekalliyet fırkasına mensup olan Hristiyan jandarmaların tümünü azlettiğine işaret ederek Nikolaki Paşa'yı eleştirir. Bunun yanı sıra, ekseriyet fırkası taraftarlarını jandarmaya tayin etmiş ve zabıta mülazımlarına yüzbaşı maaşı vermiştir. Cevdet Efendi, Nikolaki Paşa'nın partizanlığıyla ilgili olarak, kendi fırkasının bekasını sağlamak için ekseriyet fırkasının üyelerinden oluşan bir cemiyet kuracak kadar sınırlarını aştığını ifade eder. Ayrıca Cevdet Efendi, "bu ihtilal Sartinski Paşa'nın yüzünden ileri gelmiştir"¹²⁰ diyerek 1889 İsyanının tüm sorumluluğunu Nikolaki Paşa'ya yükler. Cevdet Efendi, eğer Nikolaki Paşa ahalinin bir kısmından yana olmasaydı veya iş bu kadar kontrolden çıkmadan önce istifasını verseydi, isyanın çıkmayacağını iddia etmiştir.¹²¹

Öte yandan, Nikolaki Paşa layihasında herhangi bir partiden yana olmadığını ve hangi partinin çoğunluğa sahip olduğuna bakmaksızın, partiler arasındaki çatışma ve ihtilafı ortadan kaldırmak ve onlar arasında bir denge kurmak için elinden geleni yaptığını yazmıştır. Devlet ve memleketin çıkarlarını dikkate aldığını ve parti siyasetine karışmaktan kaçındığını belirtmiştir. Buna ek olarak, Nikolaki Paşa, geçen yıl ekseriyet fırkasının hükümetçe desteklendiğine dair ithamlara mahal bırakmamak için muhalefet partisinin (ekalliyet fırkası) kollandığını ve memuriyetlerin çoğunun onlara teklif edildiğini ifade etmiştir. Nikolaki Paşa, bunun ekalliyet fırkasına karşı

119 BOA Y.EE., 114/67, 1306 L 13.

120 BOA Y.PRK.ASK., 57/28, 1306 Z 18.

121 A.g.b. Giritli nevali vekilleri de Nikolaki Paşa'dan şikâyet ettikleri telgrafları Babıâli'ye göndermişlerdir. Kendisini savunmak amacıyla Nikolaki Paşa, Babıâli'ye iki telgraf göndererek bu memurların çoğunun olumsuz davranışları nedeniyle görevlerinden azledildiklerini ve diğerlerinin ekalliyet fırkasının yandaşları olduklarını ve adadaki düzen ve emniyeti ortadan kaldırmayı amaçladıklarını belirtmiştir. Bu kişilerin kendisine kişisel kin beslediklerini de ifade etmiştir, bkz. BOA Y.A.Hus., 220/26, 1306 R 12.

kendisinin tarafsızlığını ve anlayışını gösterdiği hususunda ısrar etmiştir. Nikolaki Paşa'ya göre ekalliyet fırkasının kendisine karşı olumsuz tavırlar göstermesinin arkasında iki neden vardır: Bir yandan ekalliyet fırkası ile ekseriyet fırkası arasındaki rekabet ve husumetten dolayı, ekalliyet fırkası ekseriyet fırkasını yok etmeyi amaçlamıştır. Öte yandan, olumsuz tavırların ortaya çıkmasında İstanbul'daki provokatörlerin kışkırtmaları önemli bir rol oynamıştır. Nikolaki Paşa layihasının sonunda şunları belirtmiştir: "fırka-ı mezkurenin [ekalliyet fırkası] bendelerine bir güne ağraz-ı şahsiye olmadığı mezkûr fırkaya mensub olanlar tarafından dahi itiraf olunmuştur."¹²²

Girid Erkân-ı Harb Reisi Cevad Paşa da Rum Ortodoks valileri adada süregelen karışıklıkların önemli nedenlerinden biri olarak zikretmiştir. Bu valilerin memuriyetleri döneminde, adanın Hristiyan ahalisinin kanuna uygun olsun olmasın Yunan bandırası çekmek, dini bayramlarda Yunan kralı için dua etmek, adanın hâkimiyetini Yunan kralına vermek, padişahın cülus gününde Yunan bandıralarıyla sokakları gezmek gibi hemen hemen istedikleri her şeyi yapabildiğini ileri sürmüştür. Diğer örnekler ise, resmi makamlara Yunan yurttaşlarının tayin edilmesi ve genel mecliste Yunanistan'a ilhakın ilan edilmesidir. Cevad Paşa, "birtakım canhıraş hâlatın" [birtakım tüyler ürpertici hallerin] Rum Hristiyan valiler zamanında olduğunu iddia etmiştir. Cevad Paşa'ya göre, en zararlı vali Fotiadi Paşa'dır, ondan sonra ise sırasıyla Karatodori ve Nikolaki Paşa gelmektedir. Fotiadi Paşa memuriyeti döneminde Babiâli'den evkaf varidatının adaya verilmesini talep etmiştir. İsteği, Babiâli tarafından reddedilince Fotiadi Paşa el altından Hristiyanları kışkırtır ve bir cemiyet (*Epitropi*) teşkil ettirir. Ayrıca sardalyeler ve başka erzaklar getirerek komiteye yardım etmiştir. Bir yandan da Hristiyanların bir ihtilal hazırlığı içinde bir cemiyet oluşturdıklarını Babiâli'ye bildirmiştir.¹²³ Yanni Papa Aleksaki de adayı zor bir duruma düşürdüğüne inandığı Fotiadi Paşa'yı ahaliye çok fazla serbestiyet vermesinden dolayı suçlamıştır. ¹²⁴ Said Paşa da Fotiadi Paşa'nın memuriyeti esnasında tehlikeli kişileri ve önceki isyanlara katılmış isyancıları memur olarak tayin

¹²² BOA Y.EE., 114/60, 1306 Z 10.

¹²³ BOA Y.EE., 86/76, 1307 R 15.

¹²⁴ BOA Y.PRK.UM., 27/106, tarihsiz.

ettiğini Babiâli'ye rapor etmiştir. Örneğin, Yunan uyruğundan olanlar adliye müfettişliğine tayin edilirken isyancılar da jandarma yapılmıştır.¹²⁵

Adanın yürütme ve yargı uygulamaları hususundaki değişiklik ve düzenlemeler de zorlukların ana nedenleri olarak görülmüştür. Kostaki Andopulo Paşa, 2 Haziran 1888 tarihli bir layihada kanunlar yapılırken ahalinin mizaç ve alışkanlıklarının dikkate alınmadığını belirterek bu noktayı özellikle vurgulamıştır. Kostaki Andopulo Paşa, bu düzenlemeler yapılırken, bunların olumsuz etkilerinin yerel hükümeti tecrit ettiğini, ahalinin çoğunluğundan ziyade ayak takımının düşünüldüğünü öne sürmüştür. En sonunda, yerel hükümet gücünü kaybetmiş ve adanın hem Hristiyan hem de Müslüman ahali bundan zarar görmüştür.¹²⁶

Ahmed Cevdet Paşa da bu düzenlemelerin halkın ihtiyaçlarına uygun olmadığını belirterek, bunların neden olduğu tehlikeyi önemle vurgulamıştır. Bunlar arasında en kötü olanı, nahiye müdürleriyle ilgili düzenlemedir. Ahmet Cevdet Paşa layihasında, bu memurların görevleri hakkında detaylar vermiş ve nahiye müdürlerinin devlet memurları olduğunu ve jandarmayla işbirliği halinde inzibat ve asayişin sağlanmasından ve katillerin ve hırsızların yakalanmasından sorumlu olduklarını açıklamıştır.¹²⁷ Nahiye müdürlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerinde temel vazifelerini yerine getirmelerine karşın, Girit'te durumun oldukça farklı olduğuna işaret etmiştir. Bu fark, memurların Girit halkı tarafından seçilmesi nedeniyle, yerel hükümetin iktidar ve nüfuzunun memurlar üzerinde sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu düzenlemelerde nahiye müdürlerinin azli zorlaştırılmıştır. Bu etkenlerin sonucunda, nahiye müdürleri Hristiyan isyancıların ellerinde araç haline gelmiş ve nahiyelerinde saklanan katil ve hırsızları yakalamakta aciz kalmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa kendi döneminde, katil ve hırsızları yakalamaları için bu memurların bulundukları nahiyelere ek jandarma kuvvetleri ve askerler gönderildiğini, gene de herhangi bir sonuç alamadığını belirtir.¹²⁸

125 BOA Y.A.Hus., 163/56, 1297 2 7.

126 BOA Y.PRK.BŞK., 13/26, 1305 N 22.

127 Nahiye müdürleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Adıyke: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 69.

128 BOA Y.EE., 86/93, 1309 M 11.

Burada unutulmaması gereken nokta, genel meclis üyeleri, İstinaf Mahkemesi ve Bidayet Mahkemesi üyeleri de dahil olmak üzere yerel memurların çoğunun, Girit halkı tarafından seçildiğidir.¹²⁹ Layihalarda bu uygulama ciddi olarak eleştirilmiştir. Çünkü Giritliler bu memurları yalnızca kendi çıkarlarına göre seçiyorlardı. Mahkeme heyetinin halk tarafından seçilmesinin de yargı erkinin icra edilmesi ve adaletin eşit ve tarafsız olarak dağıtılmasında esas engel olduğu ileri sürülmüştür. Kostaki Andopulo Paşa, mahkeme heyetinin Giritliler tarafından seçilmesi ve yerel yetkililerin yargı işlerine karışamaması nedeniyle yargı erkinin düzgün bir şekilde çalışmadığını iddia etmiştir.¹³⁰ Nikolaki Paşa da, yargıçlardan şikâyet etmiş ve siyasi partilerin yandaşları oldukları için görevlerini düzgün bir şekilde yapmadıklarını öne sürmüştür.¹³¹ Bu, yalnızca Bidayet Mahkemesi için değil, diğer mahkemeler için de geçerlidir. Bu nedenle, Nikolaki Paşa'nın iddia ettiği gibi, yargının Girit halkına tarafsız bir şekilde dağıtılması neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bundan dolayı ahali, mahkemelerin haksızlıklarından şikâyet etmeye başlamıştır. Ancak yargı erki bağımsız olduğundan ve hükümetin yargıçları azletme hakkı ve yetkisi olmadığından, hükümet halkın şikâyetlerine çare bulmak için harekete geçememiştir.¹³²

Buna ek olarak, mahkeme üyeleri de siyasi partilere mensup olduğundan ahaliyi iki muhalif kampa ayırmışlardır. Bu nedenle, kendi partilerinden olanlarla muhalif partiden olanlar arasındaki davalarda haklı ve adil olamamışlardır. Bu, yargı organlarını (mahkemeleri) "merkez-i zulm ve taaddî" [zulüm ve kanunsuzluk merkezleri] haline getirmiştir.¹³³ Fakat yargı bağımsız ve yürütmeden ayrı olduğundan, hükümet bu yolsuzlukların önünü alamamıştır. İşte bu nedenle adada yapılması gereken en önemli ve en acil reformlardan biri mahkemelerin ıslahıdır.¹³⁴ Cevad Paşa 9 Kasım 1889 tarihli bir layihasında adliye memurlarının (hâkimlerin) Babiâli tarafından

129 BOA Y.EE., 8/1, 1306 Ra 22.

130 BOA Y.PRK.BŞK., 13/26, 1305 N 22.

131 BOA Y.EE., 8/1, 1306 Ra 22; BOA Y.A.Hus., 215/9, 1305 Za 7.

132 BOA Y.EE., 8/7, 1306 Ra 22.

133 BOA Y.PRK.A., 6/34, 1308 C 7.

134 A.g.b.

atanmasını önermiştir. Bu olmadığı takdirde, mahkemelerin durumunun önemli ölçüde ıslah edilemeyeceğinde ısrar etmiştir.¹³⁵

Cevad Paşa 31 Mayıs 1891 tarihli bir başka layihada, Girit mahkemeleri ve ceza hukuku ile ilgili düzenlemelerin değiştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Mahkeme memurlarının tayini ile ilgili maddenin 1889 fermanında değiştirilmediğini belirtmiştir. Buna ek olarak, bu madde şimdi feshedildiği takdirde, Hristiyanların itiraz edeceğini ifade etmiştir. 16 Kasım 1890 tarihli bir başka arızada, mahkeme memurlarının Giritliler tarafından tayin edilmesi gerektiğini, fakat hükümetin bazı özel şartlar ve şerait ile tayinlere iştirak etme hakkının olması gerektiğini öne sürmüştür. Mahkemeleri terk ederek işlerinden çekilmeyi alışkanlık haline getirmiş olan Giritli memurların yenileriyle değiştirilmesi gerektiği hususunda Babıâli'yi uyardığını da ifade etmiştir. 7 Kasım 1890 tarihli arıza Babıâli tarafından reddedildiğinden, Cevad Paşa 17 Ocak 1891 tarihinde imparatorluğun diğer vilayetlerinde yürürlüğe konulan düzenlemelerin Girit'in ihtiyaçlarına uyarlanmasını öneren yeni gönderdiği arızada bir adliye müfettişinin İstanbul'dan Girit'e gönderilmesini istemiştir.¹³⁶

Daha önce belirtildiği gibi, 1889 Girit İsyanı Girit Meclisindeki ekalliyet ve ekseriyet fırkalarının arasındaki farklılıklardan çıkmıştı. Bu fırkalar arasındaki husumet, Hristiyan halkı bölmüştür ve Hristiyan fırkaları arasındaki farklılıkların Girit'teki genel barışı tehlikeye atma noktasına ulaştığını Osmanlı belgeleri açıkça göstermiştir. Bir başka deyişle, parti fanatizmi adadaki hukuk ve düzene karşı en önemli tehditlerden biri olarak görülebilir. Mahmud Paşa 27 Mart 1893 tarihli kapsamlı bir muhtıradan fırkacılık ve onun genel barış üzerindeki olumsuz etkisine özel bir önem atfetmiştir. Mahmud Paşa'ya göre, bunun esas nedeni, yerel yetkililerin yetersizlik ve tarafsızlığıdır. Yerel yetkililerin, adayı tarafsız olarak idare edecekleri ve tüm Girit halkına eşit şartlar sağlayacakları zannedilmiş, fakat onlar parti siyasetiyle meşgul olmuşlardır. Ayrıca ekseriyet fırkasını desteklemişler ve ekalliyet fırkasını muhalifleri olarak görmüşlerdir. Bunun sonucu olarak, ekalliyet fırkasına mensup olan memurlar görevlerinden azledilmişlerdir.

135 BOA Y.EE., 86/76, 1307 R 15.

136 BOA Y.MTV., 50/71, 1308 L 23.

Mahmud Paşa bundan başka, ahaliyi kandıran ve aynı din ve mezhebe mensup olan insanları ikiye bölen fırkacılıktan Girit halkının olumsuz olarak etkilendiğini ileri sürmüştür. Mahmud Paşa, fırka fanatizminin Girit halkının hükümete, mahkemelere ve jandarmaya olan güveninin sarsılmasına neden olduğunu öne sürerek sözlerine devam etmiştir. Sonuç olarak, Girit halkı adaleti kendileri uygulamaya başlamıştır. Aynı layihada, adada günlük bir hadise haline gelen cinayetler üzerinde de durulmuştur. Mahmud Paşa, öldürülen bir kişinin akrabalarının intikam almak için öldüren kişinin ailesinden bir kişiyi hemen öldürdüğünü belirterek intikam alma hususuna parmak basmıştır. Sözgelimi, bir Müslüman bir Hristiyan tarafından öldürüldüğünde, mağdurun akrabaları Hristiyan ahaliden birini öldürmeye hakkı olduğunu düşünerek karşılaştıkları ilk Hristiyan misilleme yapmışlardır. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki husumete ilaveten, aynı dine mensup insanlar farklı fırkalara mensup oldukları için birbirlerini öldürmüşlerdir. Mahmud Paşa her gün bazı masum insanların pusulardan kurşun atılarak öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Bunun sonucunda, ada bir “mezbaha” haline gelmiştir.¹³⁷ Mahmud Paşa, isyan süresince Müslümanların evlerinin yakıldığını; mallarının ve ekinlerinin yağmalandığını ve hayvanlarının telef edildiğini ve yüzlerce Müslüman ailenin göç ettiğini belirtmiştir. Bu koşullar Müslümanlar arasında ümitsizlik ve korku yaratmış ve adadaki geleceklerini teminat altına almak için yollar aramaya çalışmışlardır. Mahmud Paşa’ya göre, bu oldukça ciddi bir durumdur, zira Girit’te bir dönüşümün gerekliliği hususunda bir Müslümanın şikâyeti diğer devletlerin tutumunu değiştirecek ve Devlet-i Âliyyenin adadaki egemenliğini tehlikeye düşürecektir.¹³⁸

Osmanlı belgelerine göre, Atina Üniversitesi veya diğer Yunan okullarından mezun adanın Hristiyan ahalisinden bazı seçkin insanlar, doktorlar, öğretmenler ve avukatlar da dahil olmak üzere isyanlarda önemli roller oynamışlardır. Sava Paşa bunları gruplara ayırarak haklarında detaylı bilgi vermiştir: İlk grup Girit’in Yunanistan’la birleşmesini isteyenlerdir. Çoğunluğu oluşturan ikinci grup ise adada bağımsız bir yönetimin tesis edilme-

137 BOA Y.EE., 114/52, 1310 N 9.

138 BOA Y.PRK.ML., 9/72, 1307 M 14.

sini amaçlamıştır. Sava Paşa bu iki grubun üyelerinin gerçek olmayan vaatlerle Girit halkını aldatıklarını ve muzır hareketlerini vatanperverlik gibi göstermeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Adadaki Hristiyan ahalinin yüzde seksenini oluşturan diğer grup, adada asayişin devamından yana olmuştur. Sava Paşa'ya göre, bu insanlar ılımlıdır ve muzır siyasi fikirlere sahip olmadıklarından mümkün mertebe korunmayı hak eden insanlardır. Üçüncü bir grup ise, çaldıkları hayvanlar ve diğer mallarla geçinen birkaç bin Hristiyan'dan oluşmaktadır. Bunların çoğu, bir önceki isyanda Yunanistan'a göç etmişti ve adaya geri dönmekten korkuyorlardı. Çalınan mallar onlardan geri alınmamış, fakat tazminat karşılığında zarar görmüş insanlarla barış yapmaya mecbur olmuşlardı. Buna rağmen, adanın asayişini bozmaya devam etmişlerdir. İronik bir şekilde bunlardan bazıları, Arnavutların jandarmadan azlinden sonra jandarma olarak tayin edilmişlerdir.¹³⁹

Bu noktada, İsmail Paşa'nın layihası, daha eski tarihli (27 Eylül 1880) olmasına rağmen, Giritli Hristiyanlar hakkında bilgi verdiğinden zikredilmeye değer. İsmail Paşa'ya göre, Hristiyan ahalî birçok ayrıcalığa, asayiş ve emniyete sahip oldukları ve ara sıra İngiltere, Fransa ve Yunanistan'ın himayesine girdikleri halde düzeni bozmaktan azade değillerdi. Asıl amaçları Osmanlı hükümetinin yönetiminden kurtulmaktır. Ancak İsmail Paşa, ahalinin ileri gelenlerinin buna rızası olmadığını ve buna cüret edenlerin ayaktakımı ve müflis mültezimler olduğuna inanmıştır.¹⁴⁰

Resmo'nun eski mutasarrıfı Mehmed Esad da, Sava Paşa ile benzer şekilde Girit'in Hristiyan ahalisini üç kısma ayırmıştır: İlk grup mülk sahipleri ve köylerde yaşayan muteber rençperlerdir. Bunlar bu refah ve saadeti başka yerde bulamayacaklarından emin olduklarından, Yunanistan'ın ya da başka bir devletin himayesini arzu etmemişlerdir. Ancak bunu diğer Hristiyanlara ifşa etmekten çekinmişlerdir. İkinci grup, genel meclis aracılığıyla mahalli imtiyazları artırmayı ve bir prenslik tesis etmeyi ve ondan sonra Yunanistan'a ilhakı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Üçüncü grup, küçük yaşta Yunanistan'a göç etmiş ve orada tahsil görmüş Hristiyanlardan oluşuyordu. Bunlar adaya geri dönmüşler ve cinayet ve diğer şiddet eylem-

139 BOA Y.PRK.UM., 7/76, 1302 N 9.

140 BOA İMTZ.GR., 8/184, 1277 Ra 11.

lerine girişerek bir ihtilale neden olmaya çalışmışlardır. Amaçları, Avrupa devletlerinin Girit'e müdahale etmesini sağlamak için bu devletlerin dikkatini çekmek ve daha sonra Yunanistan'a iltihakı gerçekleştirmektir.¹⁴¹

Osmanlı arşiv kaynakları, 19. yüzyılın son dönemindeki Osmanlı devlet adamlarının zihniyeti hususunda ilginç bilgiler ortaya koymakta ve bu devlet adamlarının Giritliler hakkındaki kendi kalıpyargılarını göstermektedir. Kostaki Paşa uzun layihasında Giritlilerin yoksulluk ve ümitsizlik içinde yaşadıklarını ve Osmanlı Devleti'nce kendilerine verilen imtiyazlardan asla istifade etmediklerini belirtmiştir. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetleri gün be gün gelişirken ada gittikçe gerilemektedir. Ayrıca Kostaki Paşa vilayetin harap olduğunu, ahalinin ahlakının bozulduğunu, etkin hükümetin yok edildiğini ve adanın katiller ve suçlularla dolduğunu belirtmiştir.¹⁴² Nikolaki Paşa'ya göre, Giritli köylüler "ulûm ve maârifden bî-behve ve gâfil ve bir de sâde-dil" [ilim ve eğitimden nasipsiz, gafil ve saf] oldukları için şehirde yaşayanlarca kendi çıkarları için alet edilerek onlar tarafından kolayca kandırılmışlardır. Bu detaylı layiha hususunda ilginç bir nokta, Nikolaki Paşa'nın Girit'teki yolların yetersizliğinden dolayı özellikle kışın bir yerden bir yere gitmenin hemen hemen imkânsız olduğunu zikretmesidir. Bu, köylerin ahalisini oldukça zor bir duruma sokmuştur. Bu nedenle, küçük dereler ve nehirler üzerinde yeni köprüler inşasının ve yolların yenilenmesinin önemini belirtmiştir. Böylece ahalinin istediği şekilde ulaşım gelişebilecekti.¹⁴³ Osmanlı valilerinin Giritlileri "medeniyet saflarına" katmak amacıyla bu tür projeleri bir "uygarlaştırma misyonu" olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Osmanlı devlet adamlarına göre, Girit toplumu *gay-i mütemeddindir* [medeni değildir]. Giritliler ise, yönetilmeye muhtaç vahşi insanlardır. Eğitim ve diğer modern yöntemlerle asrılık çizgisine getirilmektedirler.

Osmanlı Girit'indeki karışıklıkların nedenlerini anlamak için, ada işlenen cinayetlere de bakmak gerekmektedir. Kostaki Andopulo Paşa, 20 Kasım 1887 tarihli layihasında cinayetlerin sayısındaki artışı önemle belirtmiş ve başka cinayetler önlenmediği müddetçe adada ciddi olaylara yol

¹⁴¹ BOA Y.MTV., 31/25, 1305 C 21.

¹⁴² BOA Y.PRK.BŞK., 13/26, 1305 N 22.

¹⁴³ BOA Y.EE., 8/1, 1306 Ra 22.

¹⁴⁴ Deringil: 'They Live in a State of Nomadism and Savagery,' özellikle s. 329.

açacağını öne sürmüştür. Cinayetlerin birçoğunun arkasındaki neden intikamdır.¹⁴⁵ Sözgelimi, bir Hristiyan bir Müslümanı katlettiğinde, katledilenin akrabaları hemen başka bir Hristiyanı intikam almışlardır. Bunun sonucunda, daha başka cinayetler işlenmiştir. Kostaki Andopulo Paşa bunun, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında ciddi çatışmalara yol açacağına inanmıştır. Ayrıca bu cinayetlerin devam etmesinin temel nedeninin, idam cezasıyla mahkûm olan canilere idam cezasının uygulanmaması olduğunu iddia etmiştir. İdam cezası uygulandığı takdirde, bunun diğerleri için caydırıcı olacağını düşünmüştür. Bu, intikam cinayetlerini durdurabilirdi.¹⁴⁶

Kostaki Andopulo Paşa'ya göre, cinayetleri önleyecek başka bir önemli faktör jandarma teşkilatıdır. Ancak o dönemlerde jandarmanın görevlerini ifa edemediğini hatırlamak önemlidir. Jandarma teşkilatı, yerli Giritlilerden oluşmakta ve Hristiyan jandarmalar parti siyasetiyle uğraşmaktaydılar. Başka bir deyişle, jandarmalar adanın yerlisi olduklarından kendi hemşerileriyle yakın ilişkileri vardı ve ilgili fırkaların tarafını tutuyorlardı. Hristiyan jandarmalar arasında gruplaşma çok güçlüydü. Kendi fırkalarının çıkarlarını korumak için asayişçi hiçe saymakta tereddüt etmemişlerdir. Ayrıca Hristiyan jandarmalar isyanlar sırasında isyancı reislerinden gelen emirlerle görevlerini bırakmışlar ve isyancılara katılmışlardır. Nikolaki Paşa'ya göre, kalan jandarmaların çoğu yetersiz ve cahil olduklarından görevlerini ifa etmekte yeterli olamamışlardır. Ayrıca devlete de itaatli değillerdi.¹⁴⁷ Diğer bir sorun ise Girit halkının suçluların yakalanmasında jandarmaya yardım etmemesidir. Jandarmalar şüphelileri yakaladıklarında halk, jandarmalara saldırarak suçluların kaçmasına yardım etmiştir. Nikolaki Paşa bu tür saldırıların adada yaygın hale geldiğini belirtmiştir. Bazı durumlarda halk cinayet işleyenlerin kimler olduğunu bildiği halde bunları jandarmaya bildirmemiştir.¹⁴⁸

Kostaki Andopulo Paşa, jandarmanın yerlilerin denetimi altında bulunduğu sürece asayişin tehlikede olacağını ifade etmiştir. Bu nedenle, suçluları yakalamak ve adada asayişçi tesis etmek için jandarma teşkilatının

¹⁴⁵ BOA Y.MTV., 29/10, 1305 Ra 11.

¹⁴⁶ A.g.b.

¹⁴⁷ BOA Y.A.Hus., 215/9, 1305 Za 7.

¹⁴⁸ BOA Y.EE., 8/1, 1306 Ra 22.

yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Yabancıları jandarma teşkilatına dahil etmek atılması gereken ilk adımdır.¹⁴⁹

Cevad Paşa 31 Mayıs 1891 tarihli layihasında, her ne kadar 1889 İsyanı bastırılmış ve sıkıyönetim ilan edilmiş olsa da yüksek cinayet oranının hâlâ bir problem olduğunu vurgulamıştır. Aslında cinayetlerin sayısı azalmaktan ziyade artmaktaydı. Cevad Paşa 1878 ile 1889 arasında Tablo 1’de gösterildiği gibi Girit’te birçok kişinin öldürüldüğünü öne sürmüştür.¹⁵⁰

Tablo 1. 1878 ile 1889 yılları arasında her yıl işlenen cinayetlerin sayısı

Yıl	Cinayet
1878	30
1879	39
1880	42
1881	54
1882	50
1883	80
1884	98
1885	54
1886	89
1887	81
1888	91
1889	162
Toplam	870

Tablo 2. 1881’in başlangıcından 1890’ın sonuna kadar beş sancakta öldürülenlerin sayısı.¹⁵¹

	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	Toplam
Hanya	11	8	14	27	21	27	45	27	15	64	259
Kandiye	6	19	15	15	17	24	25	11	22	31	185
Laşid	6	3	3	0	0	3	4	6	13	7	45
İsfakiye	1	3	1	1	6	18	12	0	16	45	103
Resmo	6	6	9	11	6	8	12	10	15	20	103
Toplam	30	39	42	54	50	80	98	54	81	167	695

¹⁴⁹ A.g.b..

¹⁵⁰ BOA Y.MTV., 50/71, 1308 L 23.

¹⁵¹ BOA Y.EE., 47/12, 1308 Za 27.

Cevad Paşa'ya göre, cinayet sayısının sürekli artışının temel nedeni, mücrimlerin Yunanistan'a kaçmasıdır. Bu kişiler, Yunanistan tarafından korunmuş ve bunların sayısı günden güne artmış ve sayıları 500 kişiyi geçmiştir. Ayrıca bu eşkiyadan bazıları siyasi suçlu bahanesiyle zaman zaman adaya geri gönderilmiştir. Deliyannis kabinesi iktidara geldikten sonra Atina'daki Girit mültecilerine ve cinayet faillerine Yunan hükümetince verilen maaşlar ödenmemiştir. Bunun sonucunda, bu kişiler artık Atina'da oturamamışlar ve Girit'e geri dönmüşlerdir. Cevad Paşa layihasında, adaya dönen firarilerin huzursuzluğa neden olacaklarını ve işleriyle meşgul olan Müslümanları rahatsız edeceklerini belirtmiştir. Bu nedenle, Cevad Paşa bu suçluların iadesi için Yunan hükümetiyle bir sözleşme imzalanmasını ve Devlet-i Âliyyenin diplomatik girişimlerde bulunmasını önermiştir.¹⁵² Cinayet işleyenlerin müebbet hapis cezasına çarptırılması gerektiğini, belli bir süre için kürek cezasına uğratılmalarının caydırıcı olmayacağını ileri sürmüştür.

Siyasi suçlulara (politika müttehimleri) ve cinayet suçlularına uygulanacak genel af hususu da Cevad Paşa tarafından ele alınmıştır. Siyasi suçlular vicahen veya gıyaben divan-ı harb-i örfi tarafından mahkûm edilmişlerdir. Ancak vicahen mahkûm olan siyasi suçlular Osmanlı İmparatorluğu kalelerinde mahkûm oldukları halde gıyaben mahkûm edilenler Atina'ya firar etmişler ve geçen yılki padişahın cülus törenine tesadüf eden gün genel affa mazhar olmuşlardır. Cevad Paşa, her iki gruba da genel af çıkarılması gerektiğini önermiş, ancak son isyana neden olan isyancılar affedilirken, diğerlerinin aftan yararlanmadığını ifade etmiştir.¹⁵³ Cevad Paşa 2 Ağustos 1891 tarihinde Babiâli'ye gönderdiği telgrafta bu siyasi suçlulara af çıkarılmadığı takdirde misillemelerin artacağı hususunda uyarıda bulunmuştur. Bunu Babiâli'ye önceden bildirmiş olmasına rağmen bir yanıt alamadığından da şikâyet etmiştir.¹⁵⁴

Cevad Paşa adanın mali durumunun iyi olmadığını ifade etmiş ve gelirinin 12.198.890 kuruş ve giderinin 15.800.244 kuruş olduğunu, yani bütçe açığının 3.608.435 kuruş olduğunu belirtmiştir. 1889 gelir ve giderlerinin ayrıntıları Tablo 3a'da verilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵² BOA Y.MTV., 50/71, 1308 L 23.

¹⁵³ A.g.b.

¹⁵⁴ BOA Y.PRK.UM., 22/49, 1308 Z 26.

¹⁵⁵ BOA Y.MTV., 50/ 71, 1308 L 23.

Tablo 3a: 1889'da Girit'in gelirleri

kuruş	para	nev'i vâridât
284.541	30	akar vergisi
5.425.094	23	mahsûlât-ı seyfiyye
4.789.305	6	zeytin eşcârı bedel-i a'sârı
113.775	0	balık resmi
446.429	20	sünger resmi
11.059.145	35	yekûn
88.530	4	mahâlim-i umûmiye hâsılatı
290.058	9	mukavelât hâsılatı
51.397	1	terhinat hâsılatı
23.450	35	cezâ-yı nakdi hâsılatı
18.236	10	pul bey'iyesi hâsılatı
15.347	11	a'sâr ve rûsûmât güzêştesi
57.056	20	matbaa-ı vilâyet hâsılatı
34.088	21	hâsılat-ı müteferrika
578.164	31	yekûn
33.150	10	mer'alar hâsılatı
681	20	dekâkin-i mirîye vesâire icârâtı
7.651	35	emlâk-ı mazbûta ve kararı hâsılatı
41.483	25	yekûn
10.473	35	alçı taşları hâsılatı
10.473	35	yekûn
11.689.268	10	cümleten yekûn
		mahsûlât-ı seyfiyye ve zeytin eşcârı
		a'sârının yüzde beş tahsildâriye âidâtı
154.940	13	mahsûlât-ı seyfiyye tahsildâriyesi
354.600	18	zeytin eşcârı tahsildâriyesi
509.540	1	yekûn
12.198.809	1	icmâl

Rum Ortodoks valilerin sergiledikleri yetersizlik ve adaya verilen ayrıcalıklar nedeniyle adanın Hristiyan ahalisi Yunanistan'a ilhakı istemiştir. Bunun sonucunda, ada Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya hazır hale gelmiştir. Bu bağlamda Cevad Paşa, tıpkı Abbasilerin son devrinde halifenin yalnızca adı hutbelerde okunurken hükümetin zalimlerin elinde kalmış olması gibi, adada da hükümetin Yunan memurlarının elinde olduğunu, adanın da ellerine düşmesine ramak kaldığını belirterek, Abbasilerle Osmanlı Devleti arasında paralellik kurmuştur.¹⁵⁶

Bu noktada Cevad Paşa, Osmanlı hükümetinin halkın gözünde prestijini kaybettiğini ileri sürmüştür. Cevad Paşa ile aynı fikirde olan Ahmet Cevdet Paşa da Hristiyanların adada Osmanlı Devleti'nin gücünü azaltmak için her türlü girişimde bulunduklarını söylemiştir. Ahmed Cevdet Paşa, Hristiyanların amaçlarının Yunanistan'la birleşmek olduğunu ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nce verilen ayrıcalıklardan memnun olmayacaklarını iddia etmiştir. Ona göre adanın Hristiyan ahalisi Avrupa devletlerinin nezdinde Osmanlı Devleti'nin gücünü ve etkisini azaltmak amacıyla huzuru bozmaya devam edeceklerdir. Valiler devletin haklarını koruyamamış, aksine, zararlı düzenlemeler yapmışlardır. Dahası Osmanlı Devleti'nin idari yetkisi görevlerini ifa edemeyen valilere verilmiştir. Bir bakıma, valilerin gücü yavaş yavaş azalmış ve halk tarafından seçilen memurlar gücü ele geçirmişlerdir.¹⁵⁷

SONUÇ

Bu bölümde, Girit tarihi genel olarak gözden geçirilmiş ve 19. yüzyılın son döneminde meydana gelen gelişmelerin temellerini açıklamak için Girit'in fiziki, demografik ve sosyopolitik yönleri ele alınmıştır. 19. yüzyılın son dönemindeki olayların daha önceki gelişmelerden tamamen yalıtılmış olmadığı belirtilmiştir. Başka bir deyişle, Girit tarihi boyunca belirgin ayrımlar ve sınır çizgileri bulunmamaktadır. Ancak Osmanlılarca fethi Girit tarihine iki önemli gelişmeye neden olarak Girit tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki, adada geniş bir Müslüman cemaatin oluşturulması, diğeri ise adanın Ortodoks Hristiyan ahalisinin İstanbul Pat-

¹⁵⁶ BOA Y.EE., 86/76, 1307 R 15.

¹⁵⁷ BOA Y.EE., 86/93, 1309 M 11.

rikhanesine bağlanmasıdır. Bu bölüm, Girit toplumunda Evkâf ve Eytâm İdaresi'nce oynanan rolü inceleyerek cemaatler içindeki ve cemaatler arasındaki ilişkiler hususunda ilginç fikirler vermektedir. Osmanlı Girit'inin yalnızca çeperde bulunan isyanlar, çatışmalar ve şiddetle parçalanmış bir vilayet olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine, Giritli Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki sosyoekonomik ilişkiler dini cemaatlerin sınırlarını aşmıştır. Cemaatler birbirlerinden ayrı bir şekilde yaşamamışlardır. Aksine, sık sık işyerlerini paylaşan ve karma köylerde yaşayan Giritli Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında yakın ilişkiler vardı. Bu nedenle, hem ekonomik hem de sosyal alanlarda etkileşim içinde olan Giritli Müslümanlarla Hristiyanlar arasında kesin bir ayırmda ısrar etmek anlamsızdır.

Bu bölüm, tarih boyunca Girit Adası'nın birçok isyana sahne olduğunu da göstermiştir. İsyanların arkasında yatan nedenler farklı olsa da, Girit toplumu milliyetçi ideoloji ile tanıştıktan sonra halkın Hristiyan bölümü isyancı faaliyetlere güçlü bir "milliyetçi iksir" katmaya başlamış ve isyanlarını "milliyetçi bağımsızlık mücadelesi" olarak abideleştirmişlerdir. Kuşkusuz, isyan ve şiddet 19. yüzyıl boyunca adaya yayılmıştır. Yunan bağımsızlık savaşından sonra milliyetçi söylem, faaliyetlerini açıklamak ve meşrulaştırmak için adanın yerli Hristiyan halkını birleştiren temel bir unsur haline gelmiştir. Osmanlı devlet adamlarının layihaları yakından incelendiğinde adada meydana gelen zorlukların esasen Rum Ortodoks valilerin "kötü yönetiminden," var olan kanun ve düzenlemelerin yetersizliğinden, mahkemelerce yapılan kanunsuzluk ve haksızlıklardan ve genel mecliste ekalliyet ve ekseriyet olarak adlandırılan iki Hristiyan fırka arasındaki husumetten kaynaklanmıştır. Layiha yazarlarına göre Halepa Sözleşmesiyle verilen ayrıcalıklar adaya düzen ve asayiş getirmemiş, aksine daha fazla karışıklığa neden olmuştur. Bu layihalarda, sözleşmenin adaya benzersiz bir özgürlük getirdiği ve bunun 1889 İsyanıyla sonuçlandığı iddia edilmiştir.

Bu layihaları kaleme alanlar, Rum Ortodoks valilerden şikâyet etmişler, Osmanlı Devleti'nin hakları ve çıkarlarını dikkate almadıkları ve taraflı oldukları için onları suçlamışlardır. Onlara göre, bu valiler devletin temel ilkelerine karşıydılar ve Girit genel valiliği makamına uygun değillerdi. Bu valilerin görevlerinde devam etmesi, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına en bü-

yük tehdit olarak görülmüştür. Hristiyan halkın ne isterse yapmasına izin verildiği ve Rum Ortodoks valilerin görev sürelerinde çoğu zaman sınırları aştıkları defaatle belirtilmiştir. Ayrıca Giritli Hristiyanlar açıkça Yunanistan'a ilhak taraftarlığı yapacak kadar cesaretlendirilmişti.

Benim iddiam, Girit halkının Hristiyan bölümünün Rum Ortodoks valilerin kendi çıkarlarına hizmet ettiğini ve bu valilerin yönetimi döneminde Osmanlı idaresini kaldıracağını ve iktidarı ele geçireceklerini düşündükleridir. Başka bir deyişle, Rum Ortodoks valilerin Giritli Hristiyanların siyasi, ekonomik ve psikolojik talepleri için uygun bir zemin hazırladıkları iddia edilebilir. Siyasi olarak, Giritli Hristiyanlar bu valilerin kendileriyle aynı amacı paylaştıklarını ve bu amaçları gerçekleştirmede kendilerine yardımcı olacaklarını düşünmüşlerdir. Ekonomik olarak, bu valilerin döneminde Giritli Müslümanları adayı terk etmeye zorlamak için uygun zeminner bulacaklarını ve sonuç olarak Müslümanların mallarına el koyacaklarını ummuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Berlin Kongresinden sonra Hristiyan nüfusun yaşadığı toprakların önemli bir bölümünü kaybettiğini hatırlamak önemlidir. Bu ortamda, Rum Ortodoks valiler Girit'e tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti açısından, bu valilerin tayin edilmesi yalnızca Hristiyan halkı memnun etmekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa devletlerinin nezdinde Osmanlı Devleti'nin imajını düzeltmiştir.

Yukarıda zikredilen hemen hemen tüm layihalar yargının yetersizliğini ve bunun 1889 İsyanı üzerindeki etkisini belirtmiştir. Layihaları kaleme alanlar adalet dağıtmakta yetersiz kalan mahkemelerin sergilediği adaletsizlikleri vurgulamışlardır. Mahkemelerdeki sorunların yargı memurlarının Girit halkı tarafından seçilmesinden kaynaklandığı anlaşıyor. Yargıçlar arasında birçok fırka fanatığı bulunuyordu ve kararlarını fırka siyasetine dayandırdıkları için, adaletleri tarafsız değildi. Ayrıca yürütme ve yargı erkleri arasındaki ayrımın mahkemelerin yetersizliği üzerinde çarpıcı bir etkisi olduğu belirtilmelidir. Mahkemelerde ivedi olarak reform yapılması birçok layihada ileri sürülmüştür. Yargı komisyonunun Osmanlı Devleti'nce tayin edilmesi ve var olan nizamname ve kanunlarda değişiklikler yapılması önerilmiştir. Daha da önemlisi, yukarıda zikredilen layihaları yazarlar karışıklıkların sona erdirilmesi ve düzen ve asayişin yeniden tesisi

için çeşitli önlemler önerirlerken, hiçbir askeri tedbir önermemiştir. Bunun arkasında yatan neden, Said Paşa tarafından yazılan 6 Ağustos 1889 tarihli bir layihada açıkça görülmektedir. Said Paşa, gerekli askeri kuvvetlerin imparatorluğun çeşitli bölgelerinde mevcut olduğunu ve hiçbir güçlük çekmeden Girit'e gönderilebileceğini belirtmiştir. Ancak bu olduğu takdirde, Girit'in Hristiyan ahalisi Avrupa devletlerine şikâyetle bulunacaklar ve bunun sonucunda bu devletler duruma müdahale edeceklerdir. Said Paşa Avrupa devletlerinin muhtemelen bir konferans düzenlemeyi önereceğini ya da meseleyi aralarında tartışarak bir çözüm bulacaklarını iddia etmiştir. Bu, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına aykırı olurken karışıklıklardan sorumlu olanların yararına olacaktır. Said Paşa'ya göre, askeri önlemlerle isyanı bastırmak imkânsız olduğu için hiç vakit kaybetmeden siyasi adımların atılması gerekmektedir.¹⁵⁸

ŞİDDETİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: KOMİTE, GENEL MECLİS VE 1896 GİRİT İSYANI

ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu 1878 Berlin Kongresini takip eden yıllarda yabancı devletlerin Osmanlılar arasındaki çekişmelere ve ayrılıkçı milliyetçi hareketler lehine yaptıkları müdahalelerin artan baskısına maruz kaldı. Osmanlı İmparatorluğu, dünya siyasetinin baş aktörlerinden biri olarak, görünüşteki eşit konumunu korumak için uğraşsa da, ekonomik ve siyasi açıdan Avrupa devletlerine tabiydi.¹ Sultan II. Abdülhamid'in hükümlanlık döneminde (1876-1909), yabancı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahalesini bertaraf etmek ve Osmanlı idaresinin ekonomik gücünü geliştirmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.² Sultan II. Abdülhamid'in hükümlanlığı, 1876-78 derin mali krizi ve kanlı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı da dahil olmak üzere kötü koşullarla başladı.³

Berlin Kongresi Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyaseti açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir. Bu kongre, Osmanlı Devleti'nin kendi uyruğuyla, büyük devletlerle ve dahası cemaatler arası ilişkilerde temel bir değişikliği temsil eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikaları açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir. Berlin Kongresiyle, dini gruplar arasındaki ilişkiler bozulmuş, çeşitli etnik ve dini gruplar arasındaki karşılıklı hoşgörü zayıflamış ve tahrip edilmiştir. Bu kongreden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1878-79'da toplam nüfusunun

1 Deringil: *The Well-Protected Domains*, s. 3.

2 Engin Deniz Akarlı, *The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in the Ottoman Politics under Abdulhamid II (1876-1909): Origins and Solutions* (ABD: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 1976), s. 50.

3 Donald Quataert, 'Overview of the Nineteenth Century,' Halil İnalcık ve Donald Quataert (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1600-1914)* içinde, Cilt II (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 766.

yüzde 75-80'i Müslümanlardan oluşan büyük ölçüde Müslüman bir devlet haline geldiği belirtilmelidir.⁴ Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu "1878'deki kayıpların sonucunda toprak açısından daha Asyalaşmış ve nüfus açısından daha Müslümanlaşmıştır."⁵

Sultan II. Abdülhamid ödenmemiş yabancı borçlar nedeniyle 1875'te ekonomik açıdan çoktan iflas etmiş bir devlet devraldı.⁶ Düyûn-u Umûmiyye İdâresi, Muharrem Kararnamesiyle Aralık 1881'de kuruldu. Osmanlı gelirlerinin büyük bir bölümü, tuz ve tütün tekelleri, bazı vilayetlerce haraçlar, pul ve alkollü içkiler için tahsis edilen vergiler hizmetlerin ve borçların geri ödenmesi için bu yönetimce denetlenecek ve kullanılacaktı.⁷

Sultan II. Abdülhamid'in dış politikası Avrupa devletleri arasındaki farklılıklara ve rekabete dayanıyordu. Doğu Sorunu tarihyazımının geleneksel bakışına karşın Osmanlı İmparatorluğu pasif bir devlet değildi, aksine emperyalist devletler arasında istediği gibi bir seçim yapma şansı vardı.⁸ Berlin Kongresinden sonra, Osmanlı devlet idaresi İngiltere'ye güvenini kaybetti. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum sergilediğinden ve imparatorluk içinde reformlar yapması için Osmanlı hükûmetine baskı uyguladığından, Osmanlı devlet idaresi, İngiltere'yi selameti için gerçek bir tehdit olarak görmüştür. İngiltere'nin Babîâli üzerindeki etkisinin azalması 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesinden sonra ivme kazandı.⁹ Almanya ile ilişki, Osmanlı dış politikasının eksenine haline geldi. Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve bölünmesinde doğrudan bir çıkarı olmadığından, Osmanlı devlet memurları, Almanya ile yakın ilişkiler kurulmasının Osmanlı'nın çıkarlarına hizmet edeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden, "Almanya ile yakın fakat temkinli işbirliği" Osmanlı dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'nin hâlâ dünyadaki en güçlü ülke olduğunun farkındaydı, bu nedenle Almanya

4 Kemal H. Karpat, 'The Social and Political Foundations of Nationalism in South East Europe after 1878: A Reinterpretation,' *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* içinde (Brill, Leiden, Boston, Köln: Tuta Sub Aegide Pallas, 2002), s. 352-54, 377.

5 Eric J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (Londra: I.B.Tauris, 2004), s. 79.

6 Yasamee: *Ottoman Diplomacy*, s. 45.

7 M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923* (Londra: St Martin's Press, 1966), s. 224.

8 Ortaylı: *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 49.

9 Anderson: *The Eastern Question*, s. 224.

ile kurulan iyi ilişkiler “İngiltere’yle ilişkilerin tamamen kopartılması” anlamına gelmiyordu.¹⁰ Bu, daha çok İngiltere ve Fransa’nın yeni-emperyalist saldırganlığına karşı bir denge kurma anlamına gelmekteydi.¹¹ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid, Avrupa devletlerinin bölgedeki dikkatini, toprak hırslarından demiryollarına, sanayiye ve ticarete yapılan yatırımlar gibi ekonomik rekabete çevirdi. Bir bakıma, II. Abdülhamid bu devletler arasındaki rekabeti Osmanlı İmparatorluğu için yatırımlar elde etmek için kullanmıştır.¹²

Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin asıl amacı, yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun içişlerine müdahalesini sona erdirmektir. Sultan II. Abdülhamid yabancı müdahalesini bertaraf etmek için başarılı diplomatik girişimlerde bulunmasına rağmen, bunu başaramadı.¹³ Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hristiyan tebaanın ayrılıkçı milliyetçi hareketlerini desteklediler ve Hristiyanlar adına hareket ettiler. Bu devletler özerk hükümetlerin kurulması ve özel “nüfuz alanlarının” oluşturulması gibi çeşitli yöntemlerle Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkmayı amaçladılar.¹⁴ Berlin Kongresinden sonra Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar’daki gayrimüslim uyruğunun büyük bir bölümünü kaybettiğinden, Sultan II. Abdülhamid “giderek düşmanlaşan dünyaya karşı birlik için yeni bir girişimde” bulunmak amacıyla Halife rolüne ve İslam dinine ağırlık verdi.¹⁵ II. Abdülhamid, halifeliği Müslüman dayanışması ve birliği için önemli bir unsur olarak görüyordu.¹⁶ Aslına bakılırsa, Sultan II. Abdülhamid halife rolünü vurgulayarak, dünyadaki ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki Müslümanlara özel ilgi göstererek, Avrupa güçlerine karşı bir üstünlük sağlamayı ve gücünü pekiştirmeyi umuyordu.¹⁷ Başka bir deyişle, “Abdülhamid dönemi İslamı” Sultan II. Abdülha-

10 Akarlı: *The Problems of External Pressures*, s. 44-45.

11 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press, 1997), s. 33.

12 Stanford Shaw, ‘Sultan Abdulhamid II: Last Man of the Tanzimat,’ *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu* içinde (Ankara: Milli Kütüphane, 1989), s. 196.

13 A.g.e., s. 50 ve 52.

14 Yasamee: *Ottoman Diplomacy*, s. 47.

15 Selim Deringil, ‘Legitimacy Structures the Ottoman State: The Reign of Abdulhamid II (1876-1909),’ s. 84, *The Ottomans, the Turks, and World Power Politics* içinde (İstanbul: Isis Press, 2000).

16 Yasamee: *Ottoman Diplomacy*, s. 26.

17 David Kushner, *Expressions of Turkish National Sentiment during the Time of Abdulhamid II, 1876-1908* (Londra: 1977), s. 6.

mid'in otokratik yönetimini (*istibdâd*) meşrulaştırmaya hizmet etmiş ve dış politika amaçları için kullanılmıştır. Böylece Abdülhamid'in otokratik yönetimi "İslami sembollerden istifade eden ve Osmanlı Devleti'nin İslami kimliğini muhafaza eden ve savaştaki kayıplardan sonra Müslüman uyruğunun moralini yükselten pragmatik bir politika" olarak betimlenebilir.¹⁸ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının Müslüman Osmanlı nüfusu üzerinde acı bir etkisi olduğunun altını çizmek gerekir. Müslüman Osmanlı nüfusu gayrimüslimlere karşı üstünlük duygusunu giderek kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle, Sultan II. Abdülhamid bu olumsuz duyguyu gidermeyi ve Osmanlı Müslümanlarının Osmanlı hanedanına ve hükümetine olan bağlılığını yenilemeyi amaçlayan politikalar üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın son çeyreğine ciddi sorunlarla girdi. Bu dönem, Balkan Yarımadası'ndaki Balkan halklarının yeni ve bağımsız devletler kurmaya başladıkları bir dönemde önemli bir noktayı belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer gayrimüslim tebaaları gibi Giritli Hristiyanlar, silahlı mücadeleyi Osmanlı idaresinden bağımsızlıklarını kazanmanın tek yolu olarak görmüşlerdir. 1895'ten sonra irredantist politikalarla hareket eden Yunan hükümeti Girit'in içişlerine müdahale etmeye devam etmiş, adadaki isyancı faaliyetleri açıkça desteklemiş ve kışkırtmıştır. Öte yandan, Avrupa devletleri, adadaki ayaklanmaları "Doğu Sorunu"nun bir parçası olarak değerlendirmiş, Girit halkının istek ve çıkarlarından bağımsız bir çözüm dikte etmek için üçüncü bir taraf olarak hareket etmiştir. Başka bir deyişle, Giritli Hristiyanlar, Avrupa devletleri tarafından Balkanlar'da yaşayan diğer Hristiyan Osmanlı uyruğuyla aynı şekilde değerlendirilmeye ve gösterilmeye başlanmıştır.

MALİ ZORLUKLAR VE GİRİT'TEKİ REFORM KOMİTESİ

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Osmanlı hükümeti 1889 Girit İsyanını bastırmak için bir ferman yayınladı. Fermanın ilanından sonra, Halepa Sözleşmesi ile verilen ayrıcalıklar sınırlandırıldı ve genel meclisteki üye sayısı 35 Hristiyan ve 22 Müslüman olarak yeniden belirlendi. Hristi-

¹⁸ Kayalı: *Arabs and Young Turks*, s. 31.

¹⁹ Stephen Duguid, 'The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia,' *Middle Eastern Studies*, Cilt. IX, 1973, s. 140.

yan üyeler en başından beri bu dağılımdan şikâyet ediyorlardı, ancak genel meclis, 1889 fermanının ilanından beri toplantıya çağrılmadığından şikâyetlerini ifade etme imkânı bulamamışlardı. Hristiyan üyelere göre, fermanın ilanından sonra, aşarın tahsilinde yapılan değişiklikler, genel meclisin Osmanlı hükümetince toplantıya çağrılmaması gibi bazı önlemlerin hayata geçirilmesi, adanın iç dinamiklerini değiştirmiş ve ada halkı arasında derin bir kırıngılığa neden olmuştur.²⁰

Bu bölüm, ilk olarak *Epitropi*'nin (Reform Komitesi) adadaki isyancı faaliyetlerinin yeniden başlamasını incelemektedir. Ardından, isyancıların taleplerini ve genel meclisin toplanmasına engel olmak için Turhan Paşa'nın girişimlerini irdelemektedir. Bu bölüm Giritli Hristiyanların güçlenmesine ve Giritli Müslümanların dışlanmasına yönelik önemli perspektifler sunan 1896 Girit İsyanına özel bir önem vermektedir. Bir bakıma, dışlanma ve şiddetin adanın Hristiyan ve Müslüman cemaatleri arasında nasıl bir sınır çizdiğini göstermektedir.²¹ Buna ek olarak, bu bölüm, Avrupa devletlerinin adanın iç çatışmalarına artan müdahalesini ve Osmanlı askeri gücünün bu devletlerce sınırlandırılmasını araştırmaktadır.

1895 başında, Osmanlı hükümeti genel meclisi toplantıya çağırma kararı verdi. Daha sonra, Hristiyan üyeler Girit valisine bir muhtıra göndererek koltukların yeniden dağılımını istediler. Bu arada Turhan Paşa Babıâli tarafından geri çağrıldı ve Karatodori Paşa genel vali olarak tayin edildi. Hristiyan üyelerin, meclisteki Hristiyanların sayısının beş ve Müslümanların sayısının üç kişi artırılması yönündeki istekleri Padişah II. Abdülhamid tarafından onaylandı.²²

Ada ekonomik açıdan iyi bir durumda değildi. İngiliz Konsolosu Bi-liotti tarafından verilen bilgiye göre, Girit hazinesinde 12.000 liralık bütçe açığı vardı. Vali bu açığı kapamak için Düyûn-u Umumiye'nin güvencesi altında borç alınmasının gerekli olduğunu Babıâli'ye bildirdi. Ancak, Babıâ-

20 Hristiyan üyeler şikâyetlerini ve önerilerini bildirmek amacıyla, 1894 Haziran ayında 50 imzayı havi bir dilekçeyi Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiler. Ayrıntılar için bkz. BOA Y.MTV., 98/74, 1311 Z 26.

21 Bu bağlamda, Fredrick Barth'ın farklı gruplar arasında toplumsal sınır mekanizması nosyonunu hatırlamak önemlidir. Ayrıntılar için bkz. Fredrick Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Oslo ve Londra: Allen and Unwin, 1969).

22 Turkey No. 7 (1896), No. 4 ve 7. 1889-1895 yılları arasında Girit'in idaresinin Müslüman valiler elinde olduğu belirtilmelidir.

li bütçe açığının belirtilenden daha az olduğuna inanıyordu, böylece Girit bütçesini ve borç taslağını onaylamadı. Bunun yerine, yalnızca 10.000 lira gönderdi ve bu da maaşların ödenmesi için kullanıldı.²³

Yunanistan'daki Girit komitesi geniş kapsamlı bir kıskırtma siyasetine başlamış ve Halepa Sözleşmesinin şartlarının uygulanmasını sağlamak amacıyla bir reform komitesi örgütlemek üzere temsilcilerini Girit'e göndermişti. O sırada Atina'da bulunan Giritli Hristiyan isyancı reisleri, genel meclisi toplantıya çağırması ve Hristiyan valilerin atanmasına izin vermesi hususunda yerel hükümete baskı yapılması için Giritlileri kıskırttı. Bu reislerin yayınlattığı gazete ve risaleler de isyanı kıskırtmaya yardımcı oluyordu.²⁴ *Epitropi* isyancı faaliyetlerine Girit'in kuzey batısında bulunan Apokoron'da başladı.²⁵ Eylül 1895'in başında, Hanya ve Resmo'nun Hristiyan reisleri, Klema platosunda toplanarak yeni bir isyan başlatmaya karar verdiler. Halepa Sözleşmesinin yeniden uygulanmasını talep eden bir notayı Avrupa sefaretlerine ve Osmanlı padişahına iletiler.²⁶ *Epitropi*'nin yandaşları iki gruptan oluşuyordu: Birinci grup adada ağır suçlar işleyen suçlulardı. İkinci grup ise çeşitli vaatlerle isyana katılmaya ikna edilen köylülerden oluşuyordu.²⁷ O esnada adanın iç koşulları iyi değildi. 3 Aralık 1895 tarihli raporda adanın güvenlik durumu şöyle tarif edilmiştir: "Silahlı isyancı bir çete dağlarda toplanmıştır, bunlar zaman zaman gönüllülerle takviye edilmektedir... cinayetler ve diğer zorbalıklar yaygınlaşmaktadır... jandarma bozulmuştur... Hükümetin en acil ihtiyaçlarını karşılamak için bile para kalmamıştır."²⁸ Çok geçmeden Hristiyan isyancılar adada toplandı, satıcılar da yollarda mühimmat satıyorlardı. Müslümanlar ev eşyalarını yüklediler ve köylerini terk ederek büyük şehirlere kaçtılar.²⁹

23 Turkey No. 7 (1896), No. 43 ve 49.

24 BOA Y.A.Hus., 308/141, 1312 3 14.

25 Yandaşlarının çoğu Kampos Köyü ile Apokoron'un güneyindeki köylerin halkıdır. Turkey No. 7 (1896), No. 79.

26 Prevelakis: *The Cretan*, s. 179-80.

27 BOA İ.MTZ.GR., 29/1080, 1313 N 9.

28 Turkey No. 7 (1896), No. 48. O dönemde Girit toplumunda cinayet ve şiddet yaygındı. Örnekler için bkz. BOA Y.A.Hus., 305/89, 1312 S 8; BOA Y.A.Hus., 311/54, 1312 R 24; BOA Y.A.Hus., 318/15, 1312 Ş 1; BOA Y.A.Hus., 323/70, 1312 L 8; BOA Y.A.Hus., 323/87, 1312 L 9; BOA Y.A.Hus., 323/138, 1312 L 13; BOA Y.A.Hus., 330/157, 1312 Z 29.

29 Prevelakis: *The Cretan*, s. 180.

4 Şubat 1896 tarihli bir telgrafta Karatodori Paşa,³⁰ *Epitropi*'nin ikinci halkasındaki kişiler için genel af ilan edilmesini Babıâli'ye önerdi. Ayrıca bu yapıldığı takdirde, suçluların artık siyasi bir tehdit oluşturmayacaklarını ve siyaseten önemsiz hale geleceklerini ifade etti. Bu durumda, jandarma yeniden yapılandırıldıktan sonra, adada barış ve istikrar yeniden tesis edilecekti.³¹ Bu konu, Meclis-i Mahsûsta tartışıldı ve nazırlar, cinayetleri işleyenlerin suçlular ve firariler olduğunu ve onlar hâl-i firarda oldukça adada düzen sağlamanın mümkün olmadığını dile getirdiler.³² Nazırlar, adanın coğrafi konumunun suçluların vur kaç taktığıyla çarpışmalarını olanaklı hale getirdiğini iddia ettiler. Önleri kesildiğinde iç kısımlara kaçabiliyorlardı ve onları takip etmek ve yakalamak zordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Osmanlı mebusları, köylüler ve diğerleri için çıkarılan genel affın ilk firariler için de çıkarılması gerektiğini belirtmişlerdir.³³

Hanya ve Resmo'nun Hristiyan reislerinin Klema Platosu'nda yaptıkları toplantıdan sonra isyancı reislerinin çoğu köylerine geri döndüler. Burada silahlanmak için işaret beklediler. Askifo'da kış çok sert olduğundan ve dış dünyayla bağlantı kesildiğinden kadınlar ve çocuklar alçaklardaki otlaklara gitmek üzere Askifo'dan ayrılmışlardı. İsyancılar kışın metruk evlerde oturuyorlardı. Ailesinin yaşadığı ev Petre'de olan Kaptan Manusos Kunduros da kışın Askifo'da kaldı ve isyan için hazırlık yaptı.³⁴ Prevelakis isyancıların "meşe odunlarıyla ateş yakıp şaraplarını ısıttıklarını ve bu şarapları da öğütülmüş biber serpererek içtiklerini" belirterek Askifo'daki atmosferi tarif etmiştir. "Hava ne zaman açık olacak, oh Şubat ne zaman gelecek?" şarkısını ya da "Kartal"ı hep birlikte söylüyorlardı.³⁵

30 Alexander Karatodori Paşa 1833'te İstanbul'da doğdu. Paris'te edebiyat ve temel bilimler eğitimi aldıktan sonra doktora derecesini hukuk alanında almıştır. 17 yaşında Babıâli'de Tercüme Odasında çalışmaya başlamıştır. Roma sefirliği, hariciye nazırlığı gibi Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1878'de Berlin Kongresinde Osmanlı İmparatorluğu'nun temsilcisiydi. Aynı zamanda Samos beyidir. Bazı dönemlerde idari yetkisini kötüye kullanması yüzünden suçlanmış ve hatta dava edilmiştir. BOA DH.SAİD., 18/257, 1249 Z 29.

31 Karatodori Paşa, bu karara *Epitropi*'nin reisinin adayı terk etmek istediği hususunda İngiliz konsolosundan aldığı beyanat üzerine varmıştır. BOA İ.MTZ.GR., 29/1080, 1313 N 9.

32 A.g.b.

33 A.g.b.

34 Prevelakis: *The Cretan*, s. 188.

35 A.g.e., s. 189.

Yalçın dağdaki büyük bir kayanın üstünde
Bir kartal duruyor, bir kartal duruyor,
Sırl sıklam yağmurdan ve donmuş kardan...

TURHAN PAŞA VE GENEL MECLİSİN ERTELENMESİ

İngiliz konsolosunun raporlarına göre, 1896 başından itibaren cina-yetler gündelik olaylar haline gelmişti. Müslüman ve Hristiyanlar birbirle-rini öldürüyorlardı. Her iki taraf da kendi dindaşlarını korumak için birçok bölgede silahlanmıştı. Hanya'daki İngiliz temsilcisi, bu kıtallerin halkı kor-kuttuğu ve paniğe yol açtığı yorumunda bulundu.³⁶ Durumla baş etmek Ka-ratodori Paşa için gittikçe zorlaşmıştı. Bu nedenle geri çağrıldı ve Girit'e vali olarak Turhan Paşa³⁷ tayin edildi. İngiliz Konsolosu Sir Alfred Biliotti'ye göre, Turhan Paşa'nın tayini hem Hristiyanlar hem de Müslümanlar arasında memnuniyetsizliğe yol açtı. Hristiyanlar, Müslüman hükümet hakkındaki genel memnuniyetsizliklerinin yanı sıra, Turhan Paşa'nın tayininin askeri bir hükümetin atanmasına ve adada sıkıyönetim ilan edilmesine yönelik ilk adım olacağını iddia ediyorlardı. Müslümanlar ise, harcayacak parası olma-dığı halde Karatodori Paşa'nın elinden geleni yaptığını ileri sürdüler. Müslü-manlar eğer Turhan Paşa'ya gerekli mali destek sağlanmazsa, jandarmanın yeniden yapılandırılmayacağını ve durumun eskisi gibi kalacağını da iddia ettiler.³⁸ Hristiyanların ve Müslümanların tutumu ne olursa olsun, Turhan Paşa'nın tayini adadaki durumun barışçı çözümüne yönelik bir hareketti.

Turhan Paşa adaya vardıktan sonra, ekonomik ve sosyal durumun istikrarsız olduğunu hemen İstanbul'a bildirdi. Adada hüküm süren karışıklık ve emniyetsizliğe son vermek amacıyla jandarmaya derhal ödeme yapılma-sı gerekiyordu.³⁹ Turhan Paşa, mali krizi çözmek ve özellikle jandarmanın

36 Geniş bilgi için bkz. Turkey No. 7 (1896), Nos. 83, 84, 87, 88, 98 ve 106.

37 Turhan Hüsnü Paşa 1846'da Tırhala'da doğdu. Premedi Hanedanı'ndan Yahya Bey'in oğludur. Yanya'da Roma hukuku ve siyasal iktisat tahsili gördü. Türkçe ve Fransızca biliyor, Arnavutça, Yunan-ca, İtalyanca ve İspanyolca'yı anlıyordu. Bir müddet Babıâli'de Tercüme Odasında çalışmış, Roma ve Madrid'teki Osmanlı sefaretlerinde sefirlik yapmıştı. 1895'in haziran ve ekim ayları arasında hariciye nazırlığı yapmıştı. Daha sonra Girit valiliğine tayin edilmiştir. İspanya hükümetinden madalya almış ve Babıâli tarafından vezirlik makamıyla taltif edilmiştir, BOA DH.SAİD, 47/165, 1262 Z 29.

38 PRO: FO, 195/1939, No. 11, Biliotti'den Salisbury'ye, 13 Mart 1896, s. 37-39; Turkey No. 7 (1896), No. 91. 39 BOA Y.PRK.UM., 34/66, 1313 L 10.

yeniden yapılandırılması yoluyla düzen ve güvenliği yeniden sağlamak için Babıâli'den 50.000 lira istedi.⁴⁰ Turhan Paşa "gayet mühim ve müstaceldir" mühürlü bir telgrafla, bazı Hristiyanların kötü niyetlerine vatanperverlik süsü verdiklerini ve *Epitropi*'yi kurduklarını bildirmiştir. Hristiyanlar şimdiye kadar sahip oldukları ayrıcalıkları artırmaya çalışıyorlardı. Turhan Paşa, Hristiyan ahalinin ekseriyetinin başından beri *Epitropi*'nin taleplerini, fikirlerini ve faaliyetlerini reddetmiş olduklarını ileri sürdü. Mamafih komite birtakım vaatlerle bazı işsiz ve yoksulları kendi tarafına çekmeyi başarmış ve genel asayiş bozmuştu.⁴¹ Turhan Paşa düzenin yeniden tesis edilmesi için gereken adımları atmakta kararlıydı. Şehirde jandarmanın saptadığı Müslüman ve Hristiyan isyancıları yakalamaya niyetliydi. Dindaşlarının sakin kalmalarını ve hükümetin düzeni yeniden tesis etmek üzere gerekli önlemleri aldığını bilmelerini telkin etmeleri için Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan bir eşraf komisyonu atanmıştır. Gerektiğinde jandarmayla işbirliği yapmaları için askeri birlikler için yeni talimatlar da çıkarıldı.⁴²

O sırada Girit'teki Yunan konsolosluğunun *Epitropi*'de bazı değişiklikler yapmak üzere komitenin dört üyesini Halepa'da bir toplantıya çağırılmış olduğu söylentileri yayıldı. Maksud, komitenin başına etmeli ve deneyimli insanları getirmektir. İsyancı reisleri ve yandaşları icra organını oluşturmaktı. Bu dört üyenin Halepa'dan ayrılmasından sonra, 830 Hristiyanıdan oluşan diğer bir grup, adadaki şartları düzeltmek ve Halepa Sözleşmesiyle verilen ayrıcalıkları geri almak amacıyla Apokoron'da bulunan Vrises'te bir toplantı düzenledi. Toplantı delegeleri bir tutanak hazırlayarak hep birlikte bunu imzaladılar. Bu belgenin bir kopyası Girit'teki Yunan ve İngiliz konsoloslarına nota olarak sunuldu. İngiliz konsolosuna göre bu nota yalnızca *Epitropi*'nin Halepa'da hazırlamayı amaçladığı programla örtüşmekle kalmıyor, aynı zamanda Yunan hükümeti tarafından benimsenen programla da örtüşüyordu. İngiliz konsolosu düzenin yeniden sağlanması için tek yo-

40 BOA İ.MTZ.GR., 29/1090, 1313 Za 16. 50.000 liranın acil olarak adaya gönderilmesi istenmiş ve jandarmanın görevini bıraktığı ve silahlarını hükümete teslim ettikleri de belirtilmiştir. BOA Girit Gelen Giden Defterleri, No. 26, ve 35, 10 Nisan 1312, 18 Nisan 1312.

41 BOA İ.MTZ.GR., 29/1089, 1313 Za 16.

42 PRO: FO, 195/1939, No. 16, Biliotti'den Salisbury'e, 31 Mart 1896, s. 52-56; Turkey No. 7 (1896), No. 99.

lun planlarını valiye sunmak olduğunu notayı ileten ulağa bildirdi. Notayı konsoloslara ya da yerel siyasetçilere sunmanın etkisi olmayacaktı.⁴³

İngiliz konsolosu Vrises'teki toplantıyı tartışmak üzere 19 Mart 1896'da Turhan Paşa ile buluştu. Biliotti'nin amacı, vali ile isyancılar arasında arabuluculuk yapmaktı. Ancak Turhan Paşa, hiçbir isyancı faaliyete izin verilmeyeceği ve isyancılardan hiçbiriyle görüşmeyeceği konusunda ısrar etmiştir.

Turhan Paşa dağlarda saklanan bazı kişiler ve cinayet işleyen kanun kaçakları için bir genel af çıkardı.⁴⁴ Bazı suçlular aftan yararlanarak evlerine geri döndüler fakat geri kalan grup, *Epitropi*'de kalarak isyana devam etti. Osmanlı askerlerine ve halka bile saldırdılar. Adanın dağlık olması nedeniyle tüm bu unsurları kontrol etmek neredeyse imkânsızdı ve isyan, adanın birçok farklı bölgesinde meydana gelmekteydi. Hristiyanların isyancılara yardım etmesi de isyanın kontrol altına alınmasını zorlaştırdı. Dolayısıyla af ilanı beklenen sonuçları getirmedi.⁴⁵ 1896'nın nisan ayı ortalarına doğru Episkopi Köyünde 120 askerden oluşan Osmanlı karargâhı Hristiyanlar tarafından yakıldı. Olayın farklı versiyonları rapor edilse de, yangın *Epitropi*'nin talimatları üzerine başlamıştır. Bundan sonra, Hanya'daki yetkililer Resmo'dan bir tabur ve Suda Körfezi'nden dağ silahlarıyla birlikte bir başka tabur çağırdılar. Civar köylerdeki Müslüman ve Hristiyan halk ailelerini ve taşınabilir mallarını tahliye etmeye başladı. Episkopi'deki çatışma, ailelerine kavuşmuş suçluların tekrar dağlara geri dönmesine sebep oldu. Affın işe yaramadığı açıkça görülmekteydi.⁴⁶

Adadaki isyancı faaliyetler hızla artarken genel meclisin toplantı tarihi de yaklaşıyordu. Turhan Paşa, *Epitropi*'nin genel meclisin toplantıya çağırılmasında en büyük engel olduğunu, bu nedenle silahlı birlikler dağıl-

43 Theodore George Tatsios, *The Cretan Problem and the Eastern Question: A Study of Greek Irredentism, 1866-1898* (Ann Arbor: University Microfilms, 1967) adlı kitabından alıntılanmıştır, s. 162. Ayrıca bkz. PRO: FO, 195/1939, No. 13, Biliotti'den Salisbury'e, 21 Mart 1896, s. 46-48; Turkey No. 7 (1896), No. 97. Nota hususunda geniş bilgi için bkz. PRO: FO, 195/1939, s. 49; Turkey No. 7 (1896), No. 97 (Ek).
44 PRO: FO, 195/1939, No. 12, Biliotti'den Salisbury'e 21 Mart 1896, s. 42-43; Turkey No. 7 (1896), No. 96.

45 BOA İ.MTZ.GR., 29/1089, 1313 Za 16.

46 PRO: FO, 195/1939, No. 20, Biliotti'den Salisbury'e, 17 Nisan 1896, s. 72-75; Turkey No. 7 (1896), No. 102.

madıkça meclisin toplantıya çağrılmayacağını bildirdi.⁴⁷ Turhan Paşa, Babıâli'ye gönderdiği detaylı telgrafta adada isyan bitinceye kadar genel meclisin toplantıya çağrılmasının uygun olmayacağını önemle belirtti. Ona göre, Hristiyan üyeler için komitenin isteğini reddetmek neredeyse imkânsızdı. Ayrıca *Epitropi*'nin isteklerine boyun eğmediği takdirde, Hristiyan üyelerin diğer Hristiyanlar nezdinde itibar kaybedeceklerini de ileri sürdü. Üyeler itibar kaybetmemek amacıyla bu komitenin isteklerini kabul etmek zorunda kalacaklardı. Sonuçta komitenin ileri süreceği tüm istek ve talepler vekil üyeler aracılığıyla Giritli Hristiyan ahali tarafından kabul edilip onaylanacağından dolayı komite itibar kazanacaktı. Ancak Hristiyan üyeler komitenin taleplerini kabul etmeseler bile, zorluklar gene de devam edecekti. Böyle bir durumda *Epitropi* genel meclise kızacak ve bir isyan başlatacaktı. Adanın bir bölümünde isyan devam ettiği sürece, genel meclisin Hanya'da toplantıya çağrılması uygun olmayacaktı. Turhan Paşa meclisin toplantıya çağrılmasından elde edilecek faydanın toplantının ertelenmesinden elde edilecek faydadan çok daha az olacağını ileri sürmüştür.⁴⁸ Kanıtlar, Turhan Paşa'nın Hristiyan reisler ile genel meclisin Hristiyan üyeleri arasındaki ilişkinin yerel Hristiyan halkın taleplerinin siyasallaşmasına ve milliyetçileşmesine yol açacağına inandığını gösteriyor. Hristiyanların şikâyetlerine milliyetçi bir ton vermek için vekillerin kendi siyasal haklarını kullanmaları muhtemeldi. Buna binaen, bu hassas dönemde Turhan Paşa meclisin toplantıya çağrılmasını ertelemek için büyük çabalar sarf etmiştir.

Bu konu, 29 Nisan 1896'da Meclis-i Vükelâ oturumunda tartışıldı. Nazırlar meclisin bir yıl içinde toplanması gerektiğine karar verdi, fakat [meclisin] nasıl şekilleneceğine dair kararlar mümkün olduğunca ertelenmeliydi. Ayrıca, sorumluluğu Girit yerel yönetiminin alması kaydıyla, onlara telgrafla bunun duyurulması gerektiğine karar verdiler.⁴⁹ Turhan Paşa'nın görev süresince *Epitropi*'nin örgütlenme çabalarını yıpratmak için çeşitli yollar arandı. Turhan Paşa, bu komitenin Hristiyanlar adına konuştuğunu kabul ettiği izlenimini vermekten kaçındı. Bu amaçla, meclisin top-

47 Turkey No. 7 (1896), Nos. 110 ve 112.

48 BOA İ.MTZ.GR., 29/1089, 1313 Za 16.

49 A.g.b.

lantılarını erteledi. Turhan Paşa “ara” çözümlerle her türlü negatif gelişmeyi ertelemeyi amaçlamıştı. Esas amacı ise, barışçı bir çözüme yol açabilecek yeni bir politikanın oluşturulması için gerekli ortamı oluşturmaktır.

Konsolos Biliotti İngiliz hükümetine gönderdiği ayrıntılı raporda, genel meclisin toplantısının ertelenmesine değinmiş ve bunun tüm sorumluluğunu Babiâli'ye yüklemiştir. Babiâli'nin, meclisin son oturumunda maliye ve jandarmaya ilişkin olarak verdiği sözleri tutmamasından dolayı meclis toplantısının ertelendiğini ileri sürmüştür. Ona göre toplantının ertelenmesinin asıl sebebi budur. Ayrıca bunun, Giritli Hristiyanlar ve Girit'teki Avrupa konsolosları arasında genel bir memnuniyetsizliğe yol açtığını da iddia etmiştir.⁵⁰

Genel meclisin acil olarak toplantıya çağrılmasında ısrar etmek amacıyla Hanya ve İsfakiye'nin Hristiyan üyeleri, Laşid, Kandiye ve Resmo'nun üyelerini Hanya'da toplantıya çağırdı. Kandiye'nin Hristiyan üyeleri bu girişimlerinin çevre köylerdeki Müslüman ahaliyi telaşlandıracağını ve Kandiye'ye taşınma isteklerini kuvvetlendireceğini bunun da Hristiyanların can ve malları için bir tehdit oluşturacağını ileri sürerek bölgelerinden ayrılıp Hanya'ya gitmeyi reddetti. Laşid üyeleri de Hanya'da toplantı yapılmasından yana değillerdi. Ancak Resmolü üyeler, Resmo'da durum kötüleştiği için bir çözüme ulaşmak amacıyla Hanya'ya gittiler.⁵¹

Turhan Paşa Hristiyan üyelerin toplantısı hususunda Babiâli'ye şifreli bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta Hanya'da genel meclis üyesi olan ve meclisin toplanmasını isteyen kişilerin diğer bölgelere davet mektupları gönderdiklerini ve Hanya'ya gelmeleri için onları teşvik ettiklerini belirtmiştir. Turhan Paşa Kandiye'den aldığı bir telgraftan da bahseder. Telgrafta, meclisin toplantıya çağrılmasının ertelenmesinin halk arasında kızgınlığa yol açacağı ve bu nedenle meclisin bir an evvel toplanması gerektiği belirtilmişti. Turhan Paşa, Kandiye metropolitinden aldığı bir başka telgraftan da bahseder. Bu telgrafta adadaki durumu çözüme kavuşturmak için meclisin toplantıya çağrılması gerektiği dile getiriliyordu. Turhan Paşa'ya göre, Hanya toplantısının amacı, genel meclisin toplantıya çağrılmasının

50 PRO: FO, 195/1939, No. 24, Biliotti'den Salisbury'e, 8 Mayıs 1896, s. 90-93; Turkey No. 7 (1896), No. 112.

51 PRO: FO, 195/1939, No. 28, Biliotti'den Salisbury'e, 19 Mayıs 1896, s. 118-22; Turkey No. 7 (1896), No. 160.

ertelenmesine ilişkin bir protesto yayınlamaktı. Turhan Paşa yerel yönetim üyelerinin kendi fikirlerine müracaat edilmeden toplantının ertelenmesi nedeniyle valilik makamına yazılı bir şikâyet gönderdiklerini, fakat bu şikâyetin kabul edilmediğini telgrafın sonunda ifade etmiştir.⁵²

İSYANIN PATLAK VERMESİ

1896 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru, batı bölgelerinde gerilim doruk noktasına ulaştı. İngiliz konsolos yardımcısı Trifilli 13 Mayıs'ta İngiliz hükümetine Resmo eyaletinde hâlâ karışıklığın sürdüğünü bildirdi. Üç jandarma refakatinde Karidaki-Amari'den Mrona'ya göç eden altı Müslüman ailesine *Epitropi* tarafından saldırıldı. 15 yaşında bir erkek çocuğu öldürüldü ve bir jandarma yaralandı. Bu Müslüman göçmenler komşu köy Anomeros'un Hristiyan ahalisi tarafından kurtarıldı. Dahası, Ayos Vasilyos bölgesinde dört Hristiyan'a köylerine dönerken ateş edildi. Amari ve Milopotamu'nun Müslüman ahalisi eşyalarını Resmo şehrinin yakınındaki köylere taşımaya başladı. Bu raporda, İngiliz Konsolosu Biliotti, 5-12 Mayıs arasında Kidonya eyaletinde işlenen cinayetleri ayrıntılarıyla anlatmıştır. Biliotti 17 Mayıs tarihli bir başka raporda, Resmo'da Müslüman jandarmanın ve yerli jandarmanın Hristiyanlar tarafından gördüğü kötü muameleyi bildirmiştir. Dindaşlarıyla işbirliği yapan Müslüman jandarmalar birkaç Hristiyanı öldürür. İngiliz konsolosu mevcut Osmanlı birliklerinin sivil halkı korumakta ve adayı denetlemekte yetersiz kaldığını, bu nedenle asayişin sağlanması için Avrupa savaş gemilerinin Hanya'ya gönderilmesi gerektiğini ileri sürer.⁵³ Burada, Girit'teki iç karışıklıklara Avrupa devletlerinin müdahale etmesine zemin hazırlamak için İngiliz konsolosunun yerel şartları abarttığı iddia edilebilir. Konsolos bu çatışmaları, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki cemaatler arası keskin çatışmalar olarak gösteriyordu.

Apokoron'un kazası olan Vamos'ta Osmanlı askerleri *Epitropi* tarafından muhasara altına alındı. Bir tabur Osmanlı askerinin öldürülme-

52 BOA İ.MTZ.GR., 34/1455, 1313 Z 4.

53 Turkey No. 7 (1896), Nos. 133, 135 ve 121. Amari'deki durumla ilgili olarak, Hristiyan isyancıların Amari kazasının iki köyünün Müslüman ahalisine saldırması nedeniyle, Müslüman ailelerin evlerini terk etmeye çalıştıkları ifade edilmiştir. Daha sonra bu köyler Osmanlı askerleri tarafından kontrol edilmiştir. BOA, Girit Gelen Giden Defterleri, No. 37, 24 Nisan 1312.

sine neden olan bu olay adadaki askeri disiplin ve düzene indirilmiş büyük bir darbeydi.⁵⁴ 1.000-1.200 arasındaki Osmanlı askeri, 5.000-6.000 kadar tam teçhizatlı Hristiyan isyancılar tarafından tamamen kuşatıldı. Bu askerlerin bir veya iki günden fazla dayanacak erzakları yoktu.⁵⁵ İsyancılar kuleyi ve kaledeki idare binasını ateşe verdiler.⁵⁶ Kuşatmadan sonra, Prevelakis'in romanında anlattığı gibi, isyancıların lideri mağarasına geri döndü. Bir ulak Yunanistan'dan gelen mektup ve gazetelerle mağaraya geldi. Bu mektuplardan biri de isyancının ailesinden gelmişti ve karısı ona "acele et ve en kısa zamanda geri gel. Buğdaylar oldu, hasat bugün yarın başlıyor" diyordu.⁵⁷ Kısa bir süre sonra bir ulak isyancıların garnizonuna geldi ve Almiros Nehri'ne bir geminin geldiğini ve Atina'daki "yurtsever"lerden gelen tüfek ve mühimmatı boşalttığını duyurdu. Gö-nüllüler ve mühimmatla yüklü diğer tekneler de adaya yanaştı. Yükleri boşaltmak için bir insan zinciri oluşturuldu. Kendi paylarını almaları için insanları çağırmak üzere yakın köylere haberciler gönderildi. Erkekler ve kadınlar işlerini bırakıp teknelere doğru yola çıktılar. Erkekler siyah sakallarıyla ürkütücü görünüyor ve sopalarını sallıyorlardı. Kadınlar siyahlar giyinmişti ve birçoğu erkekler gibi çizmeliydi. Yükün dağıtımı plana göre yapıldı. İsyancı reisleri adamlarının isimlerini bir kâğıda yazdı ve ardından yük buna göre köylere dağıtıldı.⁵⁸

Müslümanlar bu gelişmeleri protesto etmek için Hanya'nın şehir merkezinde toplandılar. Aynı gün, Rus konsolosluk kavaşı dört Hristiyanla birlikte Halepa'ya doğru giderken Halepa'ya gitmesinin uygun olmadığını söyleyen bir jandarma mülazımıyla karşılaştı. Birbirlerine kötü sözler söylediler. Rus kavaşı silahını ateşleyerek jandarma mülazımını yaraladı ve bir Arabı öldürdü. Hemen sonra da orada tesadüfen bulunan bir Müslüman Rus kavaşı öldürdü.⁵⁹ Bu olay panik ve korkuya neden oldu, Hanya'da da

54 BOA Y.EE., 114/78, 1314 B 18.

55 Turkey No. 7 (1896), No. 224.

56 Prevelakis: *The Cretan*, s. 205.

57 A.g.e., s. 208-9.

58 A.g.e., s. 213-14.

59 Bu olayda, kimin ilk ateş ettiği hususundaki belgeler çelişkilidir. Geniş bilgi için bkz. Turkey No. 7 (1896), Nos. 205 ve 234, No. 354 (Ek 1); BOA Y.PRK.MYD., 17/57, 1313 Z 8.

Müslümanlarla Hristiyanlar arasında sokak çatışması çıktı.⁶⁰ Çok kısa bir süre içinde her iki taraftan da birçok insan öldürüldü. Evler yakıldı ve talan edildi, zeytinlikler ve çiftlikler ateşe verildi, camiler ve kiliseler tahrip edildi. Çarşıdaki bütün dükkânlar kapandı ve sokaklarda hiç kimse görülmedi.⁶¹

1896 Girit isyanları hususunda tüm taraflar suçu diğer tarafa yük-
lese de, o zamanlar durum hakkında farklı yorumlar da yapılyordu. Giritli
bir Hristiyan tarafından yazılan ve Osmanlı gazetesi *Hakikat*'te yayınlanan
mektup burada zikredilmeyi hak ediyor:

Ben de Hristiyanım! Fakat bizim birtakım ahlâksız, vicdansız, ha-
miyetsiz olan Hristiyanların fikr-i sakimini her zaman nefretle yad
eden doğru sözlü bir insanım ... İsfakiye ve Apokoron cihetlerinde
gezen serseriler âhali-i İslâmiyeye icra-yı zulm ve şekâvetden geri
kalmıyorlar. Çünkü ... asker ma'bed-i Hristiyaniyeye, hukûk-ı aha-
liye taarruz ediyorlarmış. Hattâ... bazı mefsededler düvel-i muazzama
konsoloslarına da mürâcaatdan hayâ' etmiyorlarmış. Halbûki bizim
bu serserilerin maksadı Girit İslâmlarını hicrete mecbûr ederek
emlâk ve eşyalarını âdi bir fiyat ile elde etmekden ibaretdir.”⁶²

Yunan basını Girit isyanı hakkında haberlerle doluydu. Muhalefet
partisi lideri Rallis, Yunan günlük gazetesi *Akropolis*'e bir röportaj verdi.
Bu röportajda, Girit'in ilhakının çok kolay olacağını ve Yunan donanma-
sının yalnızca Hristiyan kadın ve çocukları kurtarmak için değil, aynı za-
manda adanın Yunanistan'a iltihakı için Girit'e gönderilmesi gerektiğini
ifade eder. Avrupa güçlerinin Yunan askerlerini adadan kovma ihtimalinin
düşük olduğuna, aksine Ermeni ve Balkan krizleri esnasında, istekleri Os-
manlı İmparatorluğu tarafından dikkate alınmadığından İngiltere ve Avus-
turya'nın Yunanistan'ın tarafını tutacağına inanıyordu. Gelgelelim Rallis,

60 BOA Y.PRK.MYD., 17/57, 14, 1313 Z 28; PRO: FO, 195/1939, No. 30, Biliotti'den Salisbury'e, 2
Haziran 1896, s. 144-45; Turkey No. 7 (1896), No. 269.

61 Turkey No. 7 (1896), No. 205, 121. Hanya'da 23 kişinin öldüğü ve 4 kişinin yaralandığı ileri sürül-
müştür. BOA Y.PRK.ASK., 111/56, 1313 Z 13.

62 'Hakınas Bir Hristiyan İmzasıyla,' *Hakikat*, No. 32, 25 Şaban 1313, 28 Kanunisani 1311, 9 Şubat
1896, Perşembe, s. 3.

Yunan hükümetinin ne yazık ki fırsatı kaçırdığını ve Yunan siyasetçilerin yetersizlikleri yüzünden Yunan halkının mağdur olduğunu belirtmiş ve Giritli Hristiyanların şu anda yapılabileceği tek şeyin Yunanistan'daki Giritli muhacirlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu söylemiştir.⁶³ Aynı gün, Kanaris'in oğlu da *Akropolis*'e bir röportaj vererek, 1821'de Yunan bağımsızlık savaşına katılan atalarının kahramanlıklarına duyduğu özlemi dile getirmiştir. Kanaris'e göre, Avrupa güçleri Yunanistan'ın Girit'i işgal etmesine engel olsaydı, Yunan hükümeti onlara savaş ilan edemezdi. Çünkü bugünkü kuşaklar 1820'lerdeki kuşak kadar cesur değildi.⁶⁴

Avrupa basınında, sözgelimi Avusturya'da, adadaki isyanların esas olarak Yunanistan'ın Girit meselesine karışması ve müdahalesinin bir sonucu olduğunda ısrar edenler vardı. Hükümetin ekonomik iflası nedeniyle Yunanistan için Girit'in iç meselelerine müdahil olmanın en iyi ve tek yolu, adadaki isyanlara doğrudan karışmaktı. Bu, Girit'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesi gerektiği hususunda Avrupa'yı da ikna edecekti.⁶⁵ Avusturya gazetesi *Pester Lloyd*, Yunan hükümetinin ekonomik krizden dolayı adaya müdahale edemeyeceğini belirtti. Ona göre düzen yeniden sağlanamazsa, isyan Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerine yayılacaktı.⁶⁶ Viyana'daki Osmanlı sefiri adadaki isyana nasıl son verileceğine dair Avusturya basınında iki farklı görüş olduğunu bildirdi: Bir yandan, Babiâli'nin mevcut yakınmaları ortadan kaldırması için uyarılması gerektiği ve öte yandan, Yunan hükümetinin Yunan devrimci komitelerinin hezeyanlarını cesaretlendirmemesi gerektiği öne sürülmüştü. *Pester Lloyd*'da yayınlanan bir başka makale, Yunan ve Avrupa hükümetlerinin Osmanlı birliklerini adaya göndermemesi konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapamayacağını, hiçbir devletin barışın ve düzenin sürdürülmesini tehlikeye atamayacağını ve Girit meselesine Giritli Hristiyanların yararına müdahale edemeyeceğini yazıyordu. Dahası, geçen sonbaharda Osmanlı İmparatorluğu'nda patlak veren karışıklıklardan İngiliz hükümetinin sorumlu olduğuna işaret ediyordu. Hristiyanlara İngiliz hükümetinin bu karışıklıklar esnasında Ermenileri desteklemiş

63 'Τι φρονεῖο κοῦς Δ. Ράλλης, 'Ακρόπολις, No. 5128, 19 Mayıs 1896.

64 'Οἱ υπεῦθνοι, 'Ακρόπολις, No. 5128, 19 Mayıs 1896.

65 BOA Y.PRK.TKM., 37/44, 1313 Z 17.

66 BOA HR.SYS., 191/40, 1896 ş 27.

olduğunu hatırlamaları telkin edildi. Bu nedenle, Giritlilerin İngiltere dışın-da hiçbir Avrupa devletine güvenmemesi gerekiyordu.⁶⁷ Öte yandan, Avrupa basınında, başka bir isyanı önlemek için yapılacak tek şeyin adanın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması olduğunu söyleyenler bulunuyordu.⁶⁸

Yunan gazetesi *Akropolis*, 20 Mayıs 1896'da Vamos kuşatmasıyla ilgili "Ve Şimdi?" başlıklı bir makale yayınladı. Yunan hükümetinin yetersiz bir başbakanın elinde olduğu iddia edildi. Yunan hükümeti, "Girit ihtilalini" desteklemenin diplomatik işleri için yararlı olup olmayacağına karar vermeliydi. Ayrıca, Giritli kadınlar ve çocuklar "katledilirse," o zaman Yunan hükümetinin adaya donanmasını göndermeye mecbur kalacağı hususuna Yunan hükümetinin dikkat etmesi gerektiği belirtildi. Bu hem Yunanistan hem de Girit için yıkım olabilirdi. Bu, konuyla ilgili Trikopus'un demeçlerinin gerçekleştiği anlamına geliyordu.⁶⁹

Sonraki gün, *Akropolis*'te yayınlanan bir başka makalede, Trikopus'un demeçlerine bir gönderme vardı. Yunan halkı ve Hristiyanların Trikopus'un 30 Ekim 1889'da yaptığı konuşmayı, aynı İncil gibi, kutsal bir konuşma olarak değerlendirmeleri gerektiği belirtiliyordu. Bu konuşmasında Trikopus, birkaç top mermisi ve savaş mühimmatı göndererek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir "bağımsızlık mücadelesi" sürdürmenin imkânsız olduğunu söylemişti. "Bağımsızlık mücadelesi" devletin depolarından mühimmat göndererek de kazanılamayacaktı. Bu makalenin yazarına göre, Yunan hükümeti kamuoyunun istekleri doğrultusunda hareket etmediği takdirde, Yunan parlamentosu yıkılacak ve daha etkili güçler iktidara gelecekti.⁷⁰

Girit'teki İngiliz temsilcisi Resmo'daki durumun kritik olduğunu Londra'ya rapor etti. Köylerden gelen Müslümanlar şehirde Hristiyan evlerine zorla giriyorlardı.⁷¹ Buna ek olarak, birçok Müslüman köyü Hristiyanlarca yağmalanmış ve yakılmıştı.⁷² Bu durum, Hanya'daki Avrupa konsoloslarının, hükümetlerinden Girit'e savaş gemileri göndermelerini

67 BOA HR.SYS., 191/43, 1896 6 11.

68 BOA Y.PRK.TKM., 37/44, 1313 Z 17.

69 'Και τώρα,' *Ακρόπολις*, No. 5128, 20 Mayıs 1896.

70 'Bağımsız,' *Ακρόπολις*, No. 5129, 21 Mayıs 1896.

71 Turkey No. 7 (1896), No. 121.

72 BOA Y.PRK.ASK., 111/56, 1313 Z 13.

istemelerine zemin hazırladı.⁷³ Mutasarrıf ve Girit komutanı tarafından gönderilen raporlar da durumun kötüleştiğini doğrulamaktaydı. 24 Mayıs 1896 tarihli bir telgrafta Hasan Tahsin Paşa, durumu denetlemek için komutası altında yeterli asker olmadığını bildirdi. Üstelik isyanın Kandiye'ye yayılma ihtimali vardı. Tüm ada, iki veya üç gün içinde isyan halinde olabilirdi.⁷⁴

Adada isyan yayılmaya devam ettiği için Babıâli, adaya ilave askerler gönderilmesinin gerekli olduğuna karar verdi. Bu doğrultuda, Selanik ve civar garnizonlardan on tabur Girit'e gönderildi. Aynı zamanda, İzmir'deki altı tabur yola çıkmaya hazır hale getirildi. Denizli'deki Osmanlı taburları, lüzum görüldüğünde adaya sevk edilmek üzere yedekte bekletildi.⁷⁵

Vamos'ta kuşatma altında bulunan Osmanlı askerleri kötü durumda olduğundan, kuşatmayı kaldırmak için kısa bir süre içinde üç tabura ihtiyaç olacağı bildirildi.⁷⁶ Merkezi hükümetten talep edilen kuvvetlerin yanı sıra, adanın yerel Müslümanlarının gönüllü olarak askere alınması gerektiği de dile getirildi ve Müslüman ahalinin ileri gelenleri ile vali arasında gizli bir görüşme yapıldı. Bu görüşme esnasında, Turhan Paşa, adanın selameti için bu önlemin elzem olduğu yönündeki düşüncesini ifade etti.⁷⁷

ABDULLAH PAŞA'NIN GİRİT'E GELİŞİ

Yeni vali ve askeri kumandan olan Abdullah Paşa, 29 Mayıs 1896'da Hanya'ya vardı. Selanik ve Kosova garnizonlarından 3.200 ve 2.400 asker de aynı zamanda geldi. Ayrıca 31 Mayıs 1896'da İskenderiye'den iki tabur geldi.⁷⁸ 3 Haziran'da İzmir'den Osman Paşa kumandasında iki tabur daha geldi. Osmanlı birliklerinin yanı sıra adadaki durumu düzeltmek için Avrupa savaş gemileri de Hanya'ya gelmeye başladılar.⁷⁹

73 Turkey No. 7 (1896), Nos. 125 ve 148.

74 BOA Y.PRK.UM., 34/106, 1313 Z 13.

75 BOA İ.MTZ.GR., 30/1104, 1313 Z 15.

76 BOA Y.PRK.ASK., 111/77, 1313 Z 27.

77 BOA Y.PRK.MYD., 17/57, 1313 Z 28.

78 PRO: FO, 195/1939, No. 21, Biliotti'den Salisbury'e, 2 Haziran 1896, s. 132-33; Turkey No. 7 (1896), No. 205.

79 PRO: FO, 195/1939, No. 22, Biliotti'den Salisbury'e, 4 Haziran 1896, s. 134; Turkey No. 7 (1896), No. 179.

Abdullah Paşa'nın gelişinden hemen sonra, Selanik garnizonundan gelen iki taburun ve Kalives'ten gelen 2.000 askerin yardımıyla Vamos kuşatması kaldırıldı.⁸⁰ 14 Haziran 1896 tarihli raporda, Konsolos Biliotti adanın batı bölümünde yaşanan olayları anlatmıştır. Osmanlı askerleri geri çekilmeye başladığı zaman bir miktar Hristiyan Vamos bölgesine geldi. Burada Osmanlı birlikleri ile isyancılar arasında yaklaşık beş saat süren şiddetli bir çarpışma meydana geldi. Sonunda, Hristiyanlar Osmanlı birliklerinin geride bırakmış oldukları her şeyi yağmaladıktan sonra tahkimatlar Hristiyanlarca yakılıp yıkıldı. Bundan başka Vamos'taki evlerin yarısı yakıldı. Başka inançlardan silahlı kişilerce kuşatılmış Müslüman ve Hristiyanları kurtarmak üzere Osmanlı birlikleri sevk edildi. Bu doğrultuda, 65 Hristiyan kurtarıldı ve Hanya'daki Aya Trias Manastırı'na gönderildi ve Vukolis, Nearomata ve Sembrona'da kuşatılmış olan Müslümanlar da kurtarıldı. Buna ek olarak, İngiliz konsolosu Osmanlı gambotu *Heybetnümâ*'nın ağır toplarla batı kıyılarını dövdüğünü bildirdi. Atışlar Galata'dan duyulduğunda, bu köyün ahalisi Rodopo'ya kaçtı. Ayrıca Hristiyan isyancılarca kuşatılmış olan Müslümanları kurtarmak için Osmanlı askerleri Nearomata ve Sembrona'ya gönderildi. Apopigadi'deki Müslüman halk da kurtarıldı ve her iki durumda da Müslümanlar Vukolis'e getirildi.⁸¹ 17 Haziran'da Konsolos Biliotti Hanya'daki Galata'yı ziyaret etti ve "neredeyse tüm Hristiyan mezar taşları tahrip edilmiş... kiliselere saldırılmış" diyerek gözlemlerini rapor etti.⁸² O esnada, bu köyde Müslümanların olmadığına işaret etti. Bu, kutsal yerlere saygısızlığın ya Osmanlı askerlerince yapıldığını ya da onların gözü önünde gerçekleştiğini ima anlamına geliyordu. Bundan dolayı yerel hükümeti ve Osmanlı askerlerini Hristiyan ahaliyi korumadıkları için sorumlu tuttu.⁸³ İngiliz konsolosu bir kez daha Osmanlı askerlerini şiddetle ve ada halkını kontrol etmekte acizlikle suçluyordu.

Osmanlı askerlerinin hareketi, Avrupa devletlerinin İstanbul'daki altı temsilcisini adadaki durumu düzeltmek için alınması gereken önlemler

80 PRO: FO, 195/1939, No. 37, Biliotti'den Salisbury'e, 14 Haziran 1896, s. 198; Turkey No. 7 (1896), No. 269.

81 Turkey No. 7 (1896), No. 269.

82 Turkey No. 7 (1896), No. 90.

83 Turkey No. 7 (1896), No. 290.

hakkında karar vermeye sevk etti. İstanbul'daki Fransız Sefiri M. Paul Cambon, Padişah II. Abdülhamid ile bir görüşme yaptı ve hangi önlemleri tercih ettiklerini II. Abdülhamid'e bildirdi: Girit Meclisinin toplantıya çağırılması; Halepa Sözleşmesinin yeniden yürürlüğe konulması ve genel bir affın ilanı. Son olarak, sefir, Avrupa devletlerinin tüm bu şartları güvence altına alması gerektiğini öne sürdü.⁸⁴

Konsolos Biliotti, Stilos Köyü'nden istendiğini belirten bir mektup aldığını hükûmetine bildirdi. *Epitropi* İngiltere'yi işgale çağırıyordu. İngiliz konsolosuna göre bu mektup, o esnada reform komitesi üyesi olan Portakis⁸⁵ tarafından yazılmıştı. Bu hareketin ardında gizli bir gündemin olduğu anlaşılıyor. İngiltere'yi doğrudan müdahil etme çabaları hem İngiltere hem de Yunan taraflarının yararına olacak yeni bir diplomatik manevranın başlangıcı olabiliirdi.⁸⁶

Bu noktada, Kaymakam Mehmed Şakir Bey'in Avrupa konsolosları, özellikle de İngiltere ve Yunan konsolosunu keskin bir şekilde eleştirdiği belirtilmelidir. Kaymakam, eğer isyancılar onlar tarafından cesaretlendirilmemiş olsaydı, isyanın kolayca bastırılabilceğini söylemiştir. Bunu olanaklı hale getirmek için, Mehmet Şakir Bey "[İngiliz veya Yunan konsoloslarından] biri şu aralık def edilirse diğer konsolosların hem de erbab-ı fesadın cesaretleri münkesir olarak icraat-ı hükûmet birçok müşkilatdan kurtarılması olacağı"nı öne sürdü.⁸⁷

Resmo eyaletinde 1896 yılının Temmuz ayında Müslümanlarla Hristiyanlar arasında cinayetler arttı. Russospiti'de Müslümanlar Hristiyanların etrafını kuşatırken, Milopotamu ve Amari'de Hristiyanlar Müslümanları kuşattı ve rehin aldı. Şiddetin hızla artması nedeniyle, hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar Resmo şehrinden kaçmaya başladılar. Resmo'da konuşlanan tüm birliklere Vamos garnizonunu kurtarma talimatı

84 Turkey No. 7 (1896), No. 204.

85 Portakis eski bir öğretmendir ve bir noktada İngiliz memurlara İngilizce karşılığında Yunanca ders vermek üzere İngiliz gemilerinden birine biner. Fakat İngiliz ajanı olduğuna dair kendi dindaşları tarafından suçlanınca gemiden ayrılır. PRO: FO, 195/1939, No. 35, Biliotti'den Salisbury'e, 12 Haziran 1896, s. 177-78.

86 PRO: FO, 195/1939, No. 35, Biliotti'den Salisbury'e, 12 Haziran 1896, s. 177-78; Turkey No. 7 (1896), Nos. 238 ve 197.

87 BOA Y.PRK.MYD., 17/57, 1313 Z 28.

verildiğinden, Resmo'daki yerel yetkililer bu akını önlemeyi başaramadılar. Yunanistan'dan gönüllüler, silahlar ve mühimmatın gelmesiyle Müslümanların korkuları arttı ve tedricen Resmo şehrine göç ettiler. Öte yandan, bazı Hristiyan aileler Yunanistan'a göç ederken, diğerleri de Resmo şehrine kaçtılar. Hiç birinin ellerinde bir imkânı olmadığından Yunan hükümeti bunların aile mensuplarının her birine günde bir kuruş verdi.⁸⁸

İngiliz konsolosuna göre, Hanya şehrinin Müslüman mahallesinde dükkânlar yavaş yavaş yeniden açılıyor ve artık insanlar sokaklarda görünüyordu. Müslümanların aksine, Hristiyan halk evlerine kapanmış ve dükkânlarını açmamıştı. Konsolos Biliotti'ye göre Hristiyanlar, bu koşullar altında artık Müslümanlarla birlikte yaşamalarının onlar için imkânsız olduğunu göstermeye çalışıyorlardı ve Avrupa devletlerinin Girit meselesine müdahale etmesini istiyorlardı. Bunun da ötesinde Biliotti "savaştan önceki durumun (*status quo ante*) Hristiyan nüfusun isteklerini tatmin ederek huzuru yeniden tesis etmenin bir yoluymuş şeklindeki düşüncenin Yunanistan'da hâkim gibi görüldüğünü, fakat Hristiyanların söylediklerine bakılırsa, bütünlüğü içinde Halepa Sözleşmenin iadesinin arzu edilen şeyden çok uzak olduğunu" iddia etti.⁸⁹ Yunan hükümeti için, Halepa Sözleşmesinin iadesi, adada düzenin yeniden tesisi için gerekliydi. Aksi takdirde, adada güvenliği sağlamak zor olacaktı.⁹⁰ Girit'teki İngiliz konsolosuna göre adadaki atmosfer öyle bir durumdaydı ki, Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki "nefret" günden güne derinleşiyordu. Bir bakıma, İngiltere'nin Akdeniz'deki kolonyal ve emperyal çıkarlarını tatmin etmek için Avrupa müdahalesine zemin hazırlamaya çalışıyordu.

ABDULLAH PAŞA'NIN RESMÎ AÇIKLAMALARI

Adada düzenin yeniden tesisi amacıyla, Babîali tarafından bir dizi beyanname gönderildi ve bunlar Abdullah Paşa tarafından ilan edildi.⁹¹ Bu beyannameler, 19 Haziran 1896 tarihli bir raporda Mehmed Şakir Bey ve Mehmed Sadık Bey tarafından şöyle eleştirilmiştir:

⁸⁸ Turkey No. 7 (1896), No. 499.

⁸⁹ PRO: FO, 195/1939, No. 31, 10 Haziran 1896, s. 162-64; Turkey No. 7 (1896), No. 234.

⁹⁰ Turkey No. 7 (1896), No. 207.

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Turkey No. 7 (1896), No. 245 (Ek 3), No. 245 (Ek 4), ve No. 264 (Ek 2).

... şûriş ve isyân bir daire-i mahdûda dahilinde olup konsolos ve bil-hassa İngiliz konsolosunun politika icâbı bedhâhâne sûretde sefir ve hâriciyelerine iş'âr etdikleri derecede değildir. Bâbîâlî süferâyâ karşı mûmâşât-kârâne davranmayı ve burada bulunan asâkir-i şâhâneye de hareket emri verilirse... pek az bir zaman zarfında âsâyîş te'min olunacağı kaviyyen ümîd olunur. Zîrâ bu sene cezîrede emsâli nemesbûk feyz ve bereket meşhud olduğundan mahsûlâtlarından istifâde için ahâlî-i Hıristiyanîye-i sâire şu aralık erbâb-ı fesâda iştirâk edemez bilakis rehâvet gösterilirse vakt-i hasaddan sonra iğtîşâşın tevsi' edeceği melhûzdur. İlânât ve nesayihin bunları şımartıp fazla ümidlere düşürmekden başka bir semere hâsıl etmediği bit-tecrûbe sâbit olduğundan...⁹²

Mehmed Şakir Bey ve Mehmed Sadık Bey, bölgedeki durumun onun yansıttığından farklı olduğunu ısrarla iddia ettiler. Konsolosu harekete geçiren saiklerden şüphe ettiler, zira Hıristiyanlar tarımsal aktivitelerle meşguldü ve isyankâr bir faaliyetin içinde değildi. Sezon dışındaki dönemlerde sadece çeşitli kısıktirmalarla isyancılara sempati duyma eğiliminde olurlardı. Mehmed Şakir Bey ve Mehmed Sadık Bey'e göre, konsoloslar giderek artan uygunsuz hareketler için kolaylaştırıcılık yapıyorlardı.

Gene de, bu beyannamelere rağmen, adadaki durum düzelmedi. Hanya'dan gönderilen şifreli telgrafta Yunanistan'daki bazı Giritlilerin, gönüllülerle birlikte küçük kayıklarla Girit'e gelmekte oldukları ve 40-50 Giritli Hıristiyan isyancının mühimmatla birlikte İsfakiye'ye çıkmak üzere Yunanistan'dan bir vapurla hareket ettiği Atina'da bulunan Osmanlı sefaretine bildirildiği belirtiliyordu. Mühimmatın ve gönüllülerin adaya sevk edilmesini önlemek için Abdullah Paşa, Babîâlî'den acilen vapurların gönderilmesini istedi. Abdullah Paşa'nın telgrafı, Meclis-i Vükelâ'da 13 Haziran 1896'da tartışıldı. Fakat adaya yanaşmak çok kolay olduğundan, süratli vapurların gönderilmesinin sevkıyatı önlemeyeceği düşünüldü. Bunun yerine, adada karaya çıkmaya en uygun yerlerin gözlem altında tutulmasına karar verildi.⁹³

92 BOA Y.PRK.ASK., 112/23, 1314 M 8.

93 BOA İ.MTZ.GR., 30/1107, 1314 M 17.

O sırada genel meclisin toplantıya çağırılması ve Halepa Sözleşmesi'nin yeniden uygulamaya konulmasıyla ilgili olarak Avrupa devletleri Babîâli'ye baskı yapıyorlardı.⁹⁴ Bu doğrultuda, sözleşmenin iadesiyle ilgili olarak Encümen-i Mahsûs-u Vükelâca kaleme alınan beyannamenin bir kopyası Girit'te yayınlanmak üzere Babîâli tarafından Girit valisine gönderilmiştir. Aynı zamanda, bu beyannamelerin kopyaları Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Atina'daki temsilcilerine de gönderildi. Özeti ise Londra'daki Osmanlı sefirince İngiliz dışişleri bakanına tebliğ edildi. 17 Haziran 1896 tarihinde Osmanlı sefiri tarafından bildirilen görüşmede, İngiliz dışişleri bakanı bunun kendisi için çok mutluluk verici, elverişli bir durum olduğunu beyan etti. İngiltere'nin görüşü Osmanlı sultanının hükümlerlik haklarının korunması yönündeydi. İngiliz dışişleri bakanı, kendisiyle aynı fikirde olan İstanbul'daki yabancı sefirlerin dostane uyarılarını ve tavsiyelerini, Osmanlı Devleti'nin dikkate alacağını ümit ediyordu. Tebliğ, Fransız dışişleri bakanınca da memnuniyetle karşılanmış ve barışın iadesinde büyük bir adım olarak görülmüştür.⁹⁵

HALEPA SÖZLEŞMESİNİN YENİDEN UYGULAMAYA KONULMASI VE GENEL MECLİSİN TOPLANTIYA ÇAĞIRILMASI

Halepa Sözleşmesinin uygulamaya konulacağına dair haberler Giritli Müslümanlar arasında kızgınlığa yol açtı. Müslüman vekiller, jandarmanın organizasyonundaki ve adalet sistemindeki bozukluklar sebebiyle Halepa Sözleşmesinin beklenen sonuçları vermediğini belirten zı imzalı bir dilekçeyi Avrupa devletlerinin konsoloslarına sundular. Eğer bu iki organ oldukları gibi kalsaydı, Müslümanlar ve Hristiyanlar için eşit hakları sağlayamaz ve Müslüman ahalinin ahlaki ve fiziki ihtiyaçlarını garanti edemezdi. Dilekçeyi kaleme alanlar, haklarının ve geleceklerinin Hristiyanların radikal taleplerine kurban edilemeyeceğini, Avrupa devletlerince korunacaklarını ümit ettiklerini ifade ettiler.⁹⁶ Avrupa güçlerinin arabuluculuğuyla ilgili olarak, Kunduros'un tavsiyesi üzerine ihtilal komi-

94 Turkey No. 7 (1896), No. 228.

95 BOA Y.PRK.HR., 22/4, 1314 M 6.

96 A.g.b.

tesisi şu yanıtı verdi: “Biz, padişahla savaştayız. Girit, Hristiyan silahlarının denetimindedir!”⁹⁷

Osmanlı hükümeti, Girit’te barışı yeniden tesis etmek amacıyla Avrupa devletlerinin yardımını istedi. Osmanlı hükümetinin talebi üzerine, Avrupa devletleri oybirliğiyle temsilcilerinin Babıâli’ye aşağıdaki önlemleri almalarını tavsiye etmeleri talimatında bulundular: Hristiyan bir valinin tayin edilmesi, Halepa Sözleşmesinin uygulamaya konması, Girit Meclisinin toplantıya çağırılması ve son olarak isyancılar için genel af.⁹⁸ Bu istekler Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ toplantısında tartışılmış ve Girit Meclisinin toplantıya çağırılmasına daha önce karar verildiği⁹⁹ ve genel meclisin 17 Haziran 1896’da toplantıya çağırılması sonucuna varılmıştır. Ayrıca şu noktalar da kararlaştırılmıştır: İlk, dağlardaki Hristiyan isyancılar için genel bir af ilan edilecektir. İkinci olarak, Hristiyan bir valinin tayini olumlu karşılanmış ve böyle bir tayinin Hristiyanlar üzerinde olumlu bir etki bırakması ümit edilmiştir. Corci Paşa bu makama uygun bir kişi olduğundan adaya gitmek üzere hemen yola çıkması kendisine telgrafla bildirilecektir. Üçüncü olarak, Abdullah Paşa valilik makamından azledilecek ve adaya askeri kumandan olarak atanacaktır. Dördüncü olarak, Halepa Sözleşmesi genel meclisin karar vereceği bir konudur ve bu konuyu yerel ihtiyaçlara uygun olarak tartışmak için genel meclis birkaç gün içinde toplantıya çağırılacaktır. Bu tartışmadan sonra, yeni bir ferman ilan edilir.¹⁰⁰

Girit Meclisi 29 Haziran 1896’da toplantıya çağrıldı. Hanya’da yetersiz sayıda üye olduğu için oturum 13 Temmuz 1896 tarihine kadar gerçekleşemedi.¹⁰¹ Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar valiye ve Girit’teki

97 Prevelakis’e göre, ihtilal komitesinin bu tutumu içinde bulundukları şartlardan kaynaklanmaktadır. (Prevelakis: *The Cretan*, s. 219)

98 BOA Y.A.Res., 80/38, 1314 1 13; Turkey No. 7 (1896), No. 243.

99 Toplantının ertelenmesi isyanı önlemeyecektir. Ancak hiçbir ilerleme kaydedilemedi ve Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ 21 Mayıs 1896’da genel meclisin toplanmasına karar verdi. BOA Y.A.Res., 79/52, 1313 Z 8.

100 BOA Y.A.Res., 80/38, 1314 1 13.

101 O dönemde bazı Hristiyan üyeler Atina’daydı. Osmanlı İmparatorluğu bu üyelerin hemen adaya dönmelerini istedi. Bkz. BOA Y.A.Hus., 354/32, 1314 1 23. Bazı Hristiyan üyeler isyancılarla birlikte dağdaydı. İsyancı bölgelerden gelen üyeler Hanya’ya giderken silahlı korumalar istediler. Turkey No. 7 (1896), No. 171, No. 406 (Ek).

Avrupa konsoloslarına dilekçe gönderdiler.¹⁰² Oturumun ertelenmesinden çok kısa bir süre sonra meclisin beklenmedik bir şekilde toplantıya çağırılması, bir zayıflık işareti olarak görülebilir. Osmanlı hükümeti, dört madde-nin tamamının uygulamaya konmasını şartsız olarak kabul ettiği için¹⁰³ 3 Temmuz 1896'da bir beyanname yayınlandı. Babiâli, Avrupa devletlerinin önerilerini tam olarak kabul etmiş ve hükümetlerden Atina'daki temsilcilerine talimat vererek Yunan hükümetinin isyankâr aktiviteleri cesaretlendirmekten uzak durmasını Yunan hükümetine bildirmelerini talep etmiştir.¹⁰⁴ Osmanlı Hariciye Nezaretince de Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerine talimat verilmiştir. Yunan hükümeti ve Giritlilerin önerilere uygun olarak hareket etmeleri hususunda Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerinden yabancı devletleri ikna etmeleri istendi. Babiâli'nin sefirleri, konsoloslarına asilerin daha fazla ödün talep edecek durumda olmadıklarını net bir şekilde ifade etmeleri talimatını verdiler.¹⁰⁵ Bu doğrultuda, Hanya'daki Avrupa konsolosları, Halepa Sözleşmesinin şartlarının Babiâlice uygulamaya konulacağını Hristiyan üyelere bildirdiler.¹⁰⁶ Aynı zamanda, Atina'daki Avrupa temsilcileri, isyancı faaliyetleri desteklememeleri ve adaya mühimmat ve gönüllü göndermeye son vermeleri hususunda Yunan hükümetini uyardılar. Avrupa devletlerinin uyarılarına cevaben, Yunan dışişleri bakanlığı, mühimmatın sevkiyatının önlenmesi hususunda gerekenin yapılacağını bildirdi. Ancak, Girit'e gönüllü, silah ve mühimmat sevkiyatını önlemek için Yunan kıyı şeridinin çok uzun olduğunu da ifade etti. Bu nedenle, heyecanları doruğa ulaştığından şu anda isyancıları silah bırakmaya ikna etmenin çok geç olduğu kanaatindeydi. Girit kıyılarının korunmasının sorumluluğunun Yunan hükümetine değil Osmanlı hükümetine ait olduğunu da sözlerine ekledi.¹⁰⁷ Yunan hükümetinin söylemek istediği şey, asilere karşı gerekli si-

102 Turkey No. 7 (1896), No. 340.

103 Turkey No. 7 (1896), No. 319 (Ek), No. 280.

104 Turkey No. 7 (1896), Nos. 285 ve 286.

105 BOA Y.A.Hus., 354/32, 1314 I 23.

106 BOA Y.A.Hus., 354/35, 1314 I 24.

107 BOA Y.A.Hus., 354/68, 1314 I 28. Aşağıdaki Osmanlı belgeleri mühimmat ve gönüllülerin Yunanistan'dan Girit'e geldiklerini göstermektedir. Yunanistan'daki Giritliler ve diğer gönüllüler küçük kuyuklarla Yunanistan'dan geliyordu ve 40-50 civarında Giritli Hristiyan isyancı 150.000 mermiyle dolu olan küçük bir gemiyle İsfakiye'ye gelmek üzere Yunanistan'dan hareket etti. BOA Girit Gelen Giden Defterleri, Gelen No. 384, No. 100, 1 Haziran 1312; 50 civarındaki Giritli adaya vardı ve 200

yasal ve askeri önlemleri alamazken, Osmanlıların Yunanistan'dan asileri engellemesini talep edecek durumda olmadığıdır.

9 Temmuz 1896'da Corci Beroviç Paşa¹⁰⁸ Girit'e vali olarak tayin edildi. Abdullah Paşa başkumandanlık görevine devam etti ve müşir rütbesine terfi etti.¹⁰⁹ 39 Hristiyan ve 22 Müslüman üye, 13 Temmuz'da genel meclisin açılışında hazır bulundu.¹¹⁰ Ama üç Müslüman ve bir Hristiyan üye katılmadı. Oturumun başlangıcından itibaren birçok problem çıktı. Hristiyan üyeler açılış konuşmasının Türkçe yapılmasına karşı çıktılar. Yunanca açılış konuşmasının hemen ardından Hristiyan üyeler oturumun ertelenmesini istedi ve oturum sona erdi.¹¹¹ Yunan Dışişleri Bakanı Skuses, Hristiyan üyelerin genel meclise katılarak Avrupa devletlerinin emirlerine itaat ettiklerini söyledi. Yine de, karşılığında az bir şey elde etmişlerdi, çünkü Babıâli tarafından Hristiyanlara verilen bütün tavizler, adaya askeri olarak üst rütbeli bir kişiyle birlikte Hristiyan bir valinin atanması gibi, sadece "aldatıcı sözlerdi."¹¹²

Her ne kadar Halepa Sözleşmesinin Yunan hükümetinin diplomatik çabaları ve isyancılar nedeniyle canlandırıldığı açıklanmış olsa da, Hristiyanlar çeşitli taleplerde bulunarak konsoloslara dilekçe vermekte tereddüt etmediler. Bu taleplerden en önemlileri şunlardır: İlkin, adanın valisi Hristiyan

gönüllü Apokoron'a gitmek üzere Yunanistan'dan ayrıldı. BOA Girid Gelen Giden Defterleri, Gelen No. 145, 20 Haziran 1312; 44 kişi mühimmatla yüklü küçük bir gemiyle Selene'ye gitmek üzere Pire'den yola çıktı. BOA Girid Gelen Giden Defterleri, Gelen No. 146, 22 Haziran 1312.

108 Corci Berovic Paşa İskodra Hanedanı'ndandır. Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Slavca biliyordu ve bir miktar Arnavutça anlıyordu. *Maiyyet-i Seniyye-i Şahane Silahşorarı*'nda padişahın muhafızlarından- dı. Bu kurum tasfiye olunca dördüncü rütbe verilerek görvden alındı. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı sancaklarında valilik yaptı. Aynı zamanda Sisam beyidir. Bazı dönemlerde yetkisini kötüye kullanmak- tan dolayı suçlanmış ve hatta mahkemeye verilmiştir. BOA DH.SAİD., 14/398, 1259 Z 29.

109 Müşir Osmanlı askeri teşkilatında en yüksek rütbedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Paka- lın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s. 300. Girit'in mevcut valisi Abdullah Paşa'dan daha alt rütbedeydi ve askeri kuvvetler üzerinde dene- time sahip değildi. Çünkü Halepa Sözleşmesi ile sivil valiye böyle bir yetki verilmemişti. Turkey No. 7 (1896), No. 317, No. 406 (Ek 1).

110 Turkey No. 7 (1896), No. 123. Meclise katılan Müslüman üyelerden bazıları şu kişilerdi: Edhem Bey, Resmo'dan Vecihi Efendi, Kandiye'den Hüsnü Bey ve Murad Bey ve Behçet Paşa, Kavurizade Hasan Bey, Hüseyin Bey, Kandiye'li Fazıl Bey, Sohteza'de İbrahim Bey, Dolmazade Ahmed Bey, Bedrizade İbrahim Bey, Petnaki Mehmed Efendi, Hanya'dan Nesimi Efendi. BOA Y.PRK.ASK., 112/33, 1314 M 12.

111 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 77.

112 Turkey No. 7 (1896), No. 349.

olacak ve Avrupa devletlerinin onayıyla Osmanlı padişahınca tayin edilecektir. İkinci olarak, kamu hizmetinde görevli olan Giritliler, genel meclis ve idare meclisi üyeleri de dahil olmak üzere, adadaki Hristiyan ve Müslüman nüfusla orantılı olacaktır. Üçüncü olarak, yönetimde iki dil kullanımı mümkün olduğunca en aza indirilecektir. Dördüncü olarak, bölgede düzenin sağlanması ve hukukun icra edilmesi albay rütbesinden yüzbaşıya kadar Avrupalı subaylar da dahil olmak üzere yerli jandarmalarca yerine getirilecektir. Son olarak, ilk beş yıl için İstinaf Mahkemeleri başkanı ve savcı yabancı olacaktır.¹¹³

Dilekçenin başlıkları incelendiğinde ve Avrupa devletlerinin tahsisatıyla sultan tarafından atanan, geniş yetkilere sahip ve Hristiyan olan valinin de olduğu göz önüne alındığında, dilekçenin adanın yönetsel statüsünü imtiyazlı bir statüden özerk bir statüye dönüştürmeyi amaçladığı anlaşılabılır. Bunun yanında, bu dilekçe maddelerinin uygulanmasına Avrupa devletleri ve onların temsilcilerinin garantörler olarak dahil edilmesiyle ve dilekçenin maddelerinin icra edilmesinde onlara çeşitli haklar ve sorumluluklar verilmesiyle, Babiâli'nin tek iktidar olarak meşruluğu ihlal edilmiş oldu ve tek yargı yetkisinin Babiâli'den alınmasıyla bu mesele daha da karmaşık hale geldi.

OSMANLI ASKERİ YETKİLİSİNE AVRUPA MUHALEFETİ

İstanbul'daki Avrupa temsilcileri Babiâli'ye karşı ortak bir temsiliyet oluşturmaya karar vererek, adadaki son isyanın nedenlerinden birinin askeri otoriteye sivil otoriteden daha fazla üstünlük verilmesi olduğunu söylediler. Bu nedenle, Osmanlı birlikleri Abdullah Paşa'dan daha düşük rütbeli bir memur tarafından komuta edilmeli ve adadaki Osmanlı askerleri savunma durumunda kalmalıdır.¹¹⁴ Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluchowski, yukarıda belirtilen tavsiyeleri ifa etmenin Babiâli için çok önemli olduğunu Viyana'daki Osmanlı sefirine söyledi. Kont Goluchowski, Girit'te Osmanlı birliklerinin askeri bir operasyona başlamasının ve vali ile askeri kumandan arasındaki anlaşmazlıklar göz önüne alındığında Girit'te barı-

113 PRO: FO, 195/1939, No. 63, Biliotti'den Salisbury'e, 16 Temmuz 1896, s. 279-81; Turkey No. 7 (1896), No. 385 (Ek). Ayrıca bkz. BOA Y.MTV., 143/102, 1314 M 28.

114 Turkey No. 7 (1896), No. 350; BOA Y.A.Hus., 355/66, 1314 2 11.

şın tesis edilmesinin zor olacağını iddia etmiştir. Ayrıca Avrupa güçlerinin Yunan hükümeti üzerindeki baskılarını sürdürmesi, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun da çalışmalarında onlara yardım etmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹⁵ Goluchowski raporunda Girit'ten gelen son haberlerin iyi olmadığını ve isyan tekrar ettiği takdirde bazı devletlerin isyanların Akdeniz'e yayılmasını önlemek amacıyla Girit'te daha fazla reform ve hatta Girit'te muhtariyet idaresi gibi şeyler talep edeceklerinden korktuğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Osmanlı askerlerinin kendilerini savunmaktan başka hiçbir şey yapmamalarını istemiştir.¹¹⁶

19 Temmuz 1896 tarihinde yapılan Encümen-i Vükelâ toplantısında Girit'teki son gelişmeler tartışılmış ve Hristiyanların Halepa Sözleşmesinin yeniden uygulamaya konmasından memnun olmadıkları belirtilmiştir. Üstelik Hristiyan üyelerin istekleri iki sorun nedeniyle kabul edilemez niteliktedir. İlk olarak, Hristiyan üyeler yabancı sefirlerle başvurarak daha fazla talepler ileri süreceklerdir. Avrupa sefirlerince yapılan toplantı incelendiğinde bunun uzak bir ihtimal olmadığı açıktır. Ancak bu konuda sefirlerce herhangi bir tebligat yapılmadan bir girişimde bulunmak hukuken doğru olmayacaktır. Bu nedenle, şimdilik alınan kararı idareten muhafaza etmek uygun olacaktır. İkinci sorun, Abdullah Paşa'nın azli sorunudur. Buna, özellikle Rus ve Avusturya dışişleri bakanları tarafından lüzum görüldüğü fakat isteklerinin karşılanamayacağı ifade edilmiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine, Babıâli Abdullah Paşa'ya sivil hükümette yer almaması ve askeri operasyon gerekli olduğu takdirde, valiyle uyumlu hareket etmesi talimatını vermiştir.¹¹⁸

İstanbul'daki Fransız Sefaretinin baş tercümanı da adaya mühimmat ve gönüllü göndermemesi konusunda Yunan hükümetinin defalarca uyarılmış olduğuna işaret etti. Ayrıca Giritli Hristiyanlar sakince davranmaları hususunda Yunan konsolosluğu aracılığıyla uyarılmışlardı. Buna ek olarak, baş tercüman Abdullah Paşa'nın görevinden derhal azledilmesi ve yerine valinin talimatları doğrultusunda hareket edecek başka bir kuman-

115 BOA Y.A.Res., 80/80, 1314 2 8.

116 A.g.b.

117 A.g.b.

118 Turkey No. 7 (1896), No. 366.

danın atanması konusunda Rusya ve Avusturya ile aynı fikirde olduğunu ifade etti.¹¹⁹ Bu konu ile ilgili olarak Lord Salisbury diğer Avrupa devletleri ile uyumlu hareket etmiştir.¹²⁰

Paris'teki Osmanlı sefiri ile görüşmesi esnasında Fransız Dışişleri Bakanı Hanotaux şöyle der:

... düvel-i müntehabe tarafından verilen nesayihin ısga' edilmediğini ve cânib-i Bâbîâlî'den Girid işleri hakkında vuku' bulan taahhüdâtın lâyen-katî' nezâret edilmemekde olduğunu görmekle müteessifim. Bu ahvâle nazaran günden güne kesb-i vehâmet eden ve şübhesiz devletler tarafından yeniden birtakım mukarrerât ittihâzına sebebiyet verecek olan bir hâl ve mevki'e nihâyet verilebileceğinden kat'-ı ümid ederim. Afv-ı umûminin tamamî-i icrâ'sı ile muhâsamâtın kat'i ve kuvve-i icrâ'iyenin vali-i lâhikin yeddine tevdi'-i husûsîsini ekiden tavsiye ederim.¹²¹

Yanıt olarak Osmanlı sefiri şöyle demiştir:

Girid'de hâl ve mevkiîn kesb-i vehâmet etmesinden hükûmet-i seniyyenin bir gûne menfaati yokdur. Ve madem ki devletlerin arzusu emn ve âsâyişin iâdesinden ibâretdir her şeyden evvel Yunan hükûmetini mühimmât-ı harbiye ile erzak ve me'kûlat irsâli sûretiyle artık hareket-i isyâniyeyi teşvîk etmemesi husûsuna sevk ve imâle etmek muktezidir. İşte bu muâvenet eşkıyâyı hareket-i tedefüikârânede bulunmağa teşvîk ediyor. Hareket-i tedefüide bulunamaklığı-mızı taleb etmek makûl değildir.¹²²

Genel meclisteki Hristiyan üyelerin istekleri Müslüman üyeler arasında memnuniyetsizliğe yol açtı. Bu doğrultuda Müslüman üyeler, Hristiyan üyelerin dilekçesindeki her maddeye itirazlarını dile getirdikleri bir

119 BOA Y.PRK.BŞK., 46/110, 1314 S 11.

120 BOA Y.A.Hus., 355/66, 1314 2 11.

121 BOA Y.A.Hus., 355/72, 1314 2 12.

122 A.g.b.

tezkireyi konsoloslara gönderdiler. Diğer itirazlar arasında iki husus burada zikredilmeye değerdir: Müslüman üyelere göre, ister Müslüman olsun ister Hristiyan vali atama hakkı yalnızca padişaha özgü olmalıdır. Müslüman üyelerin temel kaygısının padişahın egemenlik hakları olduğu açıkça görülüyor. Ayrıca Müslüman vekiller Müslümanların bu yüksek görev ve vazifeden dışlanmamaları gerektiğine inanıyorlardı. Çünkü resmi vazife ve makamların verilmesinde istisna yaratmak için [bu], dini yeterli bir neden haline getiriyordu.¹²³ Ayrıca genel meclisteki ve yönetim konseyindeki temsilin ahalinin sayısına orantılı olmaması gerektiğini belirtiyorlar, her ne kadar Müslümanlar azınlıkta olsalar da, iki unsurun temsil güçlerinin belirlenmesinde mülk sahipliğine göreceli olarak daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini öne sürüyorlardı.¹²⁴

1896 Temmuz ayının ortalarına doğru, Kandiye'nin güneybatı bölgesindeki Amari Resmo'daki isyancı saldırısı bölgenin Müslüman ahalisini telaşlandırdı. Yunanistan'dan adanın kuzey kıyılarına silah, mühimmat ve gönüllülerin gelmesi göç etmeye başlayan Müslüman halkta korku uyandırdı.¹²⁵ Temmuz ortasına gelindiğinde, şimdiye kadar isyanların patlak vermemiş olduğu Laşid ve Estiye gibi bölgelere askeri teçhizatın gelmesiyle sorunun uzak bölgelerde yayılmış olduğu anlaşılıyor.¹²⁶ 22 Temmuz'da iki yelkenli, silah ve gönüllülerle birlikte Laşid ve Estiye'ye vardı. Bu büyük çaplı asker ve gönüllü ikmali Müslümanları korkutmuş ve köylerinden Kandiye'ye kaçmalarına yol açmıştır. Vali bu gelişme üzerine Müslümanların şehre göç etmelerini önlemek için birlikler gönderdi.¹²⁷ Bu durum, isyancı hareketin adanın batı bölümünden doğuya doğru ilerlemiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu gelişme Avusturya dışişleri bakanının Yunanistan'dan silah ithalini denetlemek amacıyla daha etkili önlemlerin alınmasını düşünmesine yol açtı.¹²⁸ Avusturya hükümeti ilk önce Yunanistan'dan Girit limanlarına

123 Turkey No. 7 (1896), No. 349 (Ek).

124 Turkey No. 7 (1896), No. 349 (Ek).

125 Turkey No. 7 (1896), Nos. 351, 371 ve 499.

126 Turkey No. 7 (1896), Nos. 374, 365 ve 213.

127 Turkey No. 7 (1896), Nos. 374, 365 ve 213.

128 Olayların Makedonya'daki gelişmelere olası yansımaları hakkındaki korkusu kuşkusuz önerilerinde önemli bir rol oynamıştır. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)* (New York: Alfred A. Knopf, 1956), s. 319.

silah ve mühimmat sevkiyatının önlemesi için Avrupa devletlerinin müştereken Yunan hükûmetine baskı yapmasını önerdi. Avusturya dışişleri bakanı, “mevcut durum devam ettiği takdirde, [Avrupa] güçlerinin padişaha eylem serbestiyetini geri vermek zorunda olacaklarını” iddia etti.¹²⁹ Bu sonuç vermediği takdirde, Avusturya hükûmeti ikinci bir öneri sunacaktı. Bu öneride, Yunan hükûmeti silah ve mühimmat sevkiyatını önlemeyi başaramazsa, Avrupa güçlerinin Girit’i abluka altına alması gerektiği belirtilmiştir.¹³⁰ Ancak İngiliz hükûmeti bir ablukaya katılmayı reddeder ve “böyle bir ablukanın Büyük Britanya’yı Hristiyan tebaanın isyanını bastırma vazifesinde padişahın bir müttefiki konumuna sokacağını” iddia eder.¹³¹ Bu önerinin hiçbir zaman uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu, tüm önlemlerin alınmasına karşın isyanın devam ettiğini ve mühimmatın hâlâ adaya gönderilmekte olduğunu söyleyerek son gelişmelerle ilgili rahatsızlığını belirtmiştir. Sonuç olarak, Babiâli daha kötü olayları önlemek amacıyla reformların yapılmasına karar vermiş ve bunu İstanbul’daki yabancı temsilcilere ve Avrupa’daki Osmanlı temsilcilerine bildirmiştir. Barışın sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti ve diğer devletlerce kabul edilen önlemlere Hristiyanların itibar etmemesi nedeniyle, Babiâli önceden verilen kararların gerçekleştirilmesi ve yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesi için yabancı devletlerin çağırılması gerektiğine karar vermiştir. Bu kararın Osmanlı Hariciye Nezaretine de gönderilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.¹³²

Adada durumun kötüleşmesi ve Hristiyan üyelere Babiâli tarafından bir yanıt verilmemesi nedeniyle Hristiyan üyeler Girit valisine başka bir dilekçe gönderir. Dilekçede, Hristiyanların daha önceki isteklerinin dikkate alınmasını ve meselenin kendi istekleri doğrultusunda çözülmesini istemişlerdir. Bu dilekçede, üyeler yerel hükûmetten şikâyetçi oldular. Yerel yönetimdeki bozulma nedeniyle adanın birçok bölgesinde barış ve düzenin ortadan kalktığını iddia etmişlerdir. Hristiyan üyeler bu karma karışık duruma acilen son verilmesini istediler. İşler olduğu gibi devam ederse,

¹²⁹ Turkey No. 7 (1896), No. 389.

¹³⁰ Turkey No. 7 (1896), No. 389.

¹³¹ Langer: *The Diplomacy of Imperialism*, s. 319.

¹³² BOA Y.A.Res., 80/107, 1314 2 23.

gelecekteki müdahale yararsız olacaktı.¹³³ Hristiyan üyeler, Müslümanlarca Resmo'da sokaklara asılan ve dindaşlarını uyanmaya ve Hristiyanlara karşı haklarını korumaya çağıran bildirilerden de şikâyetçi olmuşlardır.¹³⁴

Avrupa devletleri Abdullah Paşa'nın görevinden azledilmesi için bas-kılarına devam etti. Bu konuda Petersburg'daki Osmanlı Sefaretine 18 Tem-muz 1896 tarihinde bir telgraf gönderildi. Telgraf İstanbul'daki Rusya Sefa-reti baş tercümanı ile Padişah II. Abdülhamid arasındaki görüşmeyi rapor ediyordu. Baş tercümanın padişaha Abdullah Paşa'nın derhal görevinden az-ledilmesini önerdiği bildirildi. Askeri yetkinin valinin onayıyla bir komutana verilmesi gerekiyordu. Baş tercüman, Abdullah Paşa azledilmeyecek olursa, Girit'in bağımsızlığına karar vermek üzere bir konferansın düzenleneceğini padişaha bildirdi (*Girit'in istiklâlini taht-ı karâra almak üzere bir konferansın in'ikâdi*). Adanın idaresi valinin elinde olduğundan, isyancılar tarafından kar-şı harekette bulunulmadıkça, askeri harekâta bulunulmayacağı hususunda Abdullah Paşa uyarıldı. Askeri harekâta ihtiyaç hasıl olursa, bu hususta karar-lar vali ile yapılan müzakerelerden sonra alınacaktı.¹³⁵

Bu telgraftan sonra Babiâli'nin Petersburg'daki sefiri Hüsnü Bey, Rus prensi ile yaptığı görüşmeyi bildirmiştir. Rus prensi, Girit'in Akde-niz'deki öneminden dolayı, daima Osmanlı hükûmranlığı altında kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu, Rusların da menfaatine olacaktır. Rus prensi bu konuda Yunan kralının söz sahibi olmadığını fakat Yunan komiteleri-nin isyancılara yardım ettiğini ifade ettiğinde Hüsnü Bey, bu komitelerin temel amacının doğrudan Rusya'nın aleyhine olan Pan-Helenizm amacına hizmet etmek olduğu yanıtını verdi. Prens, bunu hemen imparatora bildi-receğini dile getirdi. Buna ek olarak, hem kendisinin hem de imparatorun amacının Girit meselesi hususunda bir çözüme ulaşılması için Osmanlı Devleti'ne yardım etmek olduğunu söyledi.¹³⁶ Ancak diğer Avrupa hükû-metleri aynı fikirde değildi. Abdullah Paşa'nın daha önce vali olduğunu ve bütün gücü elinde toplayacak durumda olacağını düşünerek, onun hemen görevinden alınmasını talep ettiler. Dolayısıyla, Avrupa güçleri tarafından

133 BOA Y.PRK.MŞ., 6/48, 1314 S 25.

134 A.g.b.

135 BOA Y.PRK.EŞA., 24/94, 1314 S 26.

136 A.g.b.

takınılan farklı tutumların ve yapılan yoğun baskının sonucunda Abdullah Paşa görevinden alındı ve yerini İbrahim Paşa'ya bıraktı.¹³⁷ Abdullah Paşa'nın azli, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine yabancı devletlerin artan müdahalesini gösterir. Burada Avrupa devletleri yerel yönetimde önemli bir unsur olarak adadaki askeri yetkiliyi etkisiz bir konuma itmeyi amaçladılar. Avrupa devletlerine göre güçlü bir askeri komutan Girit'te kendi çıkarları için bir tehdit oluşturuncağı.

İMPARATORLUK TEMSİLCİLERİ VE AĞUSTOS DÜZENLEMELERİ

Adada barışı sağlamak için Avrupa devletleri inisiyatif almaya karar verdiler ve İstanbul'da bulunan temsilcilerine, Hristiyan üyelerin en önemli isteklerine dayanarak bir düzenleme hazırlamaları talimatını verdiler. Bu temsilciler arasında yapılan toplantıların sonucunda, Hristiyan üyelerin ilk isteklerinde bazı değişiklikler yapılması ve Babıâli'nin bunları kabul etmeye ikna edilmesi kararlaştırıldı.¹³⁸

26 Temmuz 1896 tarihinde Manusos Kunduros, Cicifes'te bir halk meclisi topladı ve burada *Epitropi*'nin bir ihtilal meclisine dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Komitenin yeni temsilcileri her vilayetten halkın oyuyla seçilecekti, fakat önceki üyeler seçilmeden mecliste oturma ayrıcalığına sahip olacaktı. Kostaros Voludakis geçici başkan olarak tayin edildi.¹³⁹ Yunanistan'dan gelmeye devam eden gönüllüler bu faaliyetleri desteklediler. Aynı zamanda, Yunan ordusundaki 30 muvazzaf subay Girit'e gitmek üzere Pire'den ayrıldı. Yunan hükümeti onları durdurmak için kademli bir subay gönderdi. Komite temsilcileri için seçimler yapıldı ve 15 Ağustos 1896'da temsilciler, reisler ve onların adamları, bayramlık giysileriyle toplandılar ve Meryem Ana'nın cennete alınışını kutladılar.¹⁴⁰

Bu arada, Bursa Valisi Zihni Paşa ve Şûrâ-yı Devlet A'zâsı İkiadis Efendi, Halepa Sözleşmesi temelinde adada barışı yeniden tesis etmek için

137 BOA Y.A.Res., 81/10, 1314 3 5.

138 Turkey No. 7 (1896), No. 505.

139 BOA Y.PRK.UM., 35/86, 1314 Ra 30. O zaman 96 yaşındaydı ve 1821 İsyanının hayatta kalan tek reisiydi. Bkz. Turkey No. 7 (1896), No. 575.

140 Prevelakis: *The Cretan*, s. 242. Bu gelişmeler de Corci Paşa tarafından Babıâli'ye iletilmiştir. Bkz. BOA Y.A.Hus., 357/63, 1314 3 8.

gereken önlemlerin hayata geçirilmesi hususunda Hristiyan reislerle görüşmek üzere adaya gönderildi.¹⁴¹ Zihni Paşa ve İkiadis Efendi Hanya'ya vardıklarında, Avrupa konsoloslarıyla yapmış oldukları görüşmeleri ve izlenimlerini anlatan ayrıntılı raporlar gönderdiler. 15 Ağustos 1896 tarihli tezkirede Halepa Sözleşmesinin yeniden yürürlüğe girmesinin Hristiyanlara tekrar teklif edildiğini ve Hristiyanların dilekçelerinde belirttikleri talepler Babiâli tarafından reddedildiği takdirde, Hristiyan üyelerin Hanya'yı terk edeceklerini öne sürmüşlerdir. Bu, Babiâli'nin müzakere edeceği hiç kimsenin kalmayacağı anlamına gelir. Zihni Paşa ve İkiadis Efendi'ye göre bu, sorunları daha da kötüleştirecektir; bu nedenle isteklerinde bazı değişiklikler yapmak ve makul olan istekleri kabul etmek en mantıklısı olacaktır. Yunanistan'dan mühimmat ve gönüllülerin hâlâ gelmekte olduğu da raporda belirtilmiştir. Adanın uzun kıyı şeridini gözetleyecek kuvvetler artırılsa bile bunların karaya çıkmasını engelleme çabaları yetersiz olacaktı. Zihni Paşa ve İkiadis Efendi'ye göre, bu *de facto* durum isyancı faaliyeti teşvik etmekteydi. Bu noktada, isyancılar Kandiye'de Müslüman köylerine saldırıyorlardı. Zihni Paşa ve İkiadis Efendi, meseleyi daha fazla zorlaştırmamak amacıyla gelecek toplantıda tasvip edilemez taleplerin reddedilmesi gerektiğini ve kabul edilebilir olanların müzakere edilmesini önerdiler.¹⁴² Ancak, Hristiyan üyeler şikâyetlerini Avrupa konsoloslarının aracılıkları olmadan Osmanlı komisyonu ile tartışmayı reddettiler. Konsoloslar, Babiâli'ye konsolosların aracılığını kabul edip etmeyeceğini sordular. 13 Ağustos 1896 tarihli Encümen-i Vükelâ toplantısında konsolosların aracılıklarına izin verilmesine karar verildi ve bu durum ilgili sefaretlere bildirildi.¹⁴³ Osmanlı Devleti bir kez daha Avrupalı temsilcilerin Osmanlı hükümeti ile Giritli Hristiyanlar arasında "meşru" temsilciler olduğunu kabul ediyordu.

Ancak Zihni Paşa Hristiyanların ve konsolosların tutumlarından şikâyetçi olduğu bir telgrafi Babiâli'ye gönderdi. Hristiyan üyelerin tutumunu kabul edilemez buluyordu. Hristiyanların en önemli talepleri, valinin daima Hristiyan olması gerektiği ve birliklerin valinin isteğine göre

141 BOA Y.A.Res., 81/10, 1314 3 5; PRO: FO, 195/1939, No. 96, Biliotti'den Salisbury'ye, 13 Ağustos 1896, s. 369-70.

142 BOA Y.PRK.UM., 35/86, 1314 Ra 30.

143 BOA Y.A.Res., 81/10, 1314 3 5.

gönderilmesi gerektiğidir. Yunan tahriki devam ettiğİ ve Hristiyanlar Avrupa devletlerinin müdahale edeceğİne dair ümit besledikleri sürece, Hristiyanlar sözleşmenin şartlarıyla tatmin olmayacaklardır. Zihni Paşa sözlerine devam ederek, bu kişilerin Avrupa devletlerinden ümitlerini kestikleri ve uygun maddeler sözleşmeden çıkarıldığı takdirde, ancak isyana dur emri vereceklerine inandığını söylemiştir.¹⁴⁴

Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul'daki yabancı sefirler nezdindeki girişimine devam etti. Tevfik Paşa, sefirlerden Girit'te durumun kötüleşmesini engellemek üzere yardımcı olmaları için vakit kaybetmeksizin taahhütlerini yerine getirmeleri konusunda ülkelerini ikna etmelerini istemiştir. Sefirler, Avrupalı temsilcilerinin bir toplantı yapacağını ve daha sonra ortak kararlarını Osmanlı hükûmetine rapor edeceklerini Tevfik Paşa'ya söylemişlerdir. Eğer bu kararlar Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edilirse, sefirler, konsoloslarına kesin bir talimat göndereceklerdi. Sefirler, Hristiyanların bundan başka bir şey beklememeleri gerektiğini sözlerine eklediler. Avusturya sefirince Osmanlı hariciye nazırına gönderilen özel bir mektupta, Girit meselesinin "barışçıl şekilde çözümüne" ilişkin olarak tüm Avrupa sefirlerinin uzun zamandır bekledikleri talimatı hükûmetlerinden aldıkları belirtilmiştir.¹⁴⁵ Daha sonra Osmanlı Hariciye Nezaretince hazırlanan tezkire Encümen-i Vükelâ'da okundu ve Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın Avusturya sefiri ile görüşmesi için padişahın izninin alınmasına karar verildi.¹⁴⁶

Görüşmeler durduğu zaman, Babıâli adada düzenin yeniden tesis edilmesi ve Avrupa barışının korunması amacıyla, Hristiyan üyelerin isteklerine dayanarak Avrupa devletlerinin temsilcilerince hazırlanan öneriyi 21 Ağustos 1896 tarihinde kabul etti.¹⁴⁷ Osmanlı padişahı, Hristiyan isyancıları tatmin edecek ve kendi egemenlik haklarını koruyacak bir anlaşmaya varılması için Avrupalı temsilcilerin yardımını istedi.¹⁴⁸ Avrupa sefirleri, kendi hükûmetlerinin onayını bekledikleri yanıtı verdiler. Bu onay alınır

¹⁴⁴ BOA Y.PRK.UM., 35/86, 1314 Ra 30.

¹⁴⁵ BOA Y.PRK.HR., 22/21, 1314 Ra12.

¹⁴⁶ BOA Y.A.Res., 81/22, 1314 3 12.

¹⁴⁷ BOA Y.PRK.HR., 22/21, 1314 Ra 12.

¹⁴⁸ Turkey No. 7 (1896), No. 538.

alınmaz, öneriler Babîâlî'nin onayına sunulacaktı. Eğer onay alırlarsa, Hanya'daki konsoloslara, Hristiyanlara bu anlaşmanın ötesinde bir şey bekleyemeyeceklerini söylemeleri talimatı verilecekti.¹⁴⁹ Ağustos düzenlemeleri, öncelikle Hristiyan üyelerin isteklerine dayanarak Avrupa temsilcilerince kararlaştırılmış bir programdı ve Osmanlı Devleti bu programı kabul etmeye zorlanmıştı. Başka bir deyişle, Osmanlı hükümeti söz konusu olduğunda bu bir emrivakidir. Gelgelelim, İngiliz konsolosluk raporları, Avrupalıların kolonyal ve emperyal isteklerini tatmin etmek için Avrupa hükümetlerince Osmanlı hükümetine dayatılan bir düzenleme olmadığı izlenimini yaratmaya çalışmışlardır. Raporlar, reform programı denilen programın uygulanmasının, Girit'teki Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasındaki "ezeli çekişme" ve "nefret"e son vereceğini iddia etmiştir.

İstanbul'daki yabancı temsilciler, her biri kendi hükümetlerinden almış oldukları talimatlar üzerine, öneriyi Padişah II. Abdülhamid'e sundular. Abdülhamid metni kayıtsız ve şartsız olarak 25 Ağustos 1896 tarihinde kabul etti. Bir veya iki sözcük değişikliğiyle tüm taraflarca kabul edildi ve 27 Ağustos tarihinde "Ağustos düzenlemeleri" olarak adlandırılan metin onaylandı. Daha sonra Hristiyan üyelerin onaylaması için Girit'teki konsoloslara gönderildi. Ardından hem Hristiyan hem de Müslüman üyeler sözleşmeyi kabul etti ve Hristiyan isyancılar köylerine geri döndüler.

1896 sonbaharında Mehmed Şakir Bey ve Mehmed Sadık Bey, Hanya'daki Yunan Konsolosu Gennadius'un kötü muamelelerinden şikâyet eden birçok şifreli telgrafi Babîâlî'ye gönderdi. Telgrafların yazarlarına göre, Yunan konsolosu Yunanistan'ın adadaki nüfuzunu artırmak için karışıklık çıkanyordu. Müslümanları, Hristiyanları "katletmeye" çağıran ilanlardan da söz ediyorlardı. Dahası, Yunanca yazılan bu ilanların Hanya'da asayişin olmadığını göstermeyi amaçlayan Yunan konsolosunun işi olduğunu belirtiyorlardı.¹⁵⁰

24 Aralık 1896 tarihli daha sonraki bir tezkirede Mehmed Saâdeddin Paşa da Yunan konsolosundan yakınıyordu. Padişah tarafından izin verilenin çok ötesinde Avrupalı konsolosların yerel yönetimin işlerine müda-

¹⁴⁹ Turkey No. 7 (1896), No. 603 (Ek 1).

¹⁵⁰ BOA Y.PRK.MYD., 18/3, 1314 C 2; BOA Y.PRK.MYD., 18/8, 1314 C 8.

hale ettiklerini ve özellikle Yunan konsolosunun sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Yunan konsolosunun tutumunun diğer konsolosların da hoşuna gitmediğini ve kendi sefaretlerine yazarak Yunan konsolosunun Girit'ten uzaklaştırılmasını talep ettiklerini ifade eder. Atina'daki Osmanlı sefirinin, Yunan dışişleri bakanı ile konuyu ele aldığını fakat bir sonuç elde edemediğini belirtir. Mehmed Saâdeddin Paşa, Yunan konsolosunun ne kadar ileriye gittiğini göstermek için Girit'te tütüncülerde satılan tütün paketleri üzerindeki bandrollerden birini raporuna ekler. Hanya'da Yunan Konsolosluğu'nun karşısındaki kahvehanenin adının "*Café l'autonomy*" [Muhtariyet Kahvehanesi] olduğundan da bahseder.¹⁵¹

SONUÇ

Yukarıda söz edildiği gibi, Apokoron'da -dağlık ve Giritli Hristiyanların yoğun bulunduğu bir yerleşim bölgesi olduğundan isyan için oldukça elverişli bir yerdir- *Epitropi*'nin ortaya çıkışı Girit'te olayları fitillemiştir. Atina'daki Girit komitelerinin kışkırtmaları ve Hanya'daki Yunan konsolosu Girit'teki Hristiyan isyancıları cesaretlendirmiştir. Bu sorunlar yüzünden Osmanlı idaresi düzeni sağlamayı başaramamış ve çatışmalar 1896 Girit İsyanına yol açmıştır. Bu isyanı, Halepa Sözleşmesinin yeniden uygulamaya konmasına dair Giritli Hristiyanların sürekli talepleri izlemiştir. Avrupa devletleri de, Giritli isyancılar adına hareket ederek dikkatlerini Girit'e çevirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'yı memnun etmek ve adadaki gerilimi yatıştırmak için Avrupa'nın diplomatik baskısını kabul etti. Gelgelim, Hristiyan üyeler daha fazla ayrıcalık istemek amacıyla Avrupa konsoloslarına bir başka dilekçe göndermekte zaman kaybetmedi. Ancak sonunda Giritli Hristiyanlar Ağustos düzenlemelerini kabul etti.

Avrupa devletleri Hristiyanların taleplerinden en temel noktaları dikkate alırken, adada hukukun ve düzenin yeniden tesisi için gerekli adımları atması konusunda Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapıyordu. İstanbul'daki Avrupa temsilcileri, Babiâli'ye sunmak üzere Giritli Hristiyanların istekleri doğrultusunda bir tasarı hazırlamak için muhtelif defalar toplantı yaptı. Avrupa temsilcilerinin Babiâli'den herhangi bir heyet olmaksızın

¹⁵¹ BOA Y.EE., 114/78, 1314 B 18.

Hristiyan üyelerin dilekçesini tartışmak için toplantı yapmaları ilginçtir. Bu toplantılar, Girit'in içişleriyle ilgili olarak Osmanlı hükümetinin sınırlı gücünü açıkça gösterir. Bazı Osmanlı temsilcilerinin Hristiyan üyelerle görüşme yapmak için Girit'e gönderilmelerine rağmen bir anlaşma gerçekleştirilememiştir. Osmanlı Devleti, kendini Avrupa devletlerince hazırlanan öneriyi sadece birkaç noktasına karşı çıkararak onaylamaya mecbur hissetti. Ancak bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi, Ağustos düzenlemeleri adada barışı yeniden sağlayamamıştır. Daha çok gerilim ve şiddetin sürmesine doğrudan katkıda bulunmuştur.

Mevcut belgeler, Ağustos düzenlemelerinin Babıâli tarafından onaylanmasının kendi kararının değil, fakat Avrupa baskısının bir sonucu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, Babıâli bu şartları Avrupa'yı memnun etmek ve daha fazla ayrıcalık elde etmek için Avrupa devletlerinin kendi aralarında bir konferans düzenlemesine engel olmak için kabul etmiştir. Osmanlı perspektifinden bu konferanslar, Osmanlı padişahının egemenlik hakları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehlikeye atacaktı. Bu, Osmanlı devlet adamlarının, hiçbir Osmanlı heyeti olmaksızın Avrupa güçlerinin temsilcileri tarafından düzenlenen konferanslara ilişkin hassasiyet ve korkusunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir ve birçok belgeyle örneklendirilmiştir.¹⁵²

Bu bölüm, Yunan ulusal kimliğinin Girit'te inşasının en önemli aktörlerinden biri olarak Yunan konsoloslarının Giritliler arasında etnik-dini ayrımlar duygusunu pekiştirdiği ve Girit isyanını kışkırttığını göstermiştir. Başka bir deyişle, 1896 Girit İsyanı süresince ada, Yunan konsolosları tarafından bir entrika yuvası haline geldi. Yunan konsolosları kendilerini adanın Hristiyan cemaatinin en önemli koruyucuları olarak görüyor ve Girit toplumunu din çizgisi doğrultusunda bölmek için büyük çaba sarf ediyorlardı. Yunan konsoloslarının, Yunan devletinin Girit üzerindeki ideolojik ve kültürel politikalarının başlıca taşıyıcısı oldukları açıkça anlaşılıyor. Konsoloslar, adanın Yunan Krallığı ile birleşmesini sağlamada önemli roller oynamıştır.

¹⁵² Konferanslar hususunda Osmanlı devlet adamlarının hassasiyetleriyle ilgili olarak bkz. BOA Y.A.Res., 80/51, 1314 ı 20 ve Şakir Paşa'nın layihası. BOA Y.A.Hus., 235/102, 1307 L 22. Bu, 1876'daki aşağılanmanın acısının Osmanlı devlet adamlarının hafızasında ne kadar taze olduğunu göstermektedir. Bkz. Deringil: *The Well-Protected Domains*, s. 172.

Avrupa devletlerinin isyanı, etnik ve dini gerilimin bir yansıması olarak anladıkları ve bu şartlar doğrultusunda karışıklıkları durdurmaya çalışan reformlar yaptıkları belgelerde görülebilir. Bu reformlar ve imtiyazlar adanın Müslüman ve Hristiyan ahalisi arasında daha büyük eşitsizlik ve dışlamaya neden olmuştur. Hristiyanlara verilen imtiyazlar, maddi ve manevi çıkarlarının Hristiyanların taleplerinin lehine kurban edildiğini düşünen Müslümanlar arasında ciddi bir endişeye yol açmış olabilir. Müslümanlar nüfus oranları açısından zayıflıklarını dengelemek amacıyla sürekli olarak maddi varlıklarına dikkat çekmişlerdir. Giritli Müslümanlar, güçlerinin yavaş yavaş Giritli Hristiyanlarca ellerinden alınacağından ve en sonunda “küçük bir azınlık”¹⁵³ haline geleceklerinden korkuyorlardı.

153 Bu terim Akarlı'dan alınmıştır. Akarlı, *The Problems of External Pressures*, s. 20.

1897 GİRİT İSYANI

Avrupa devletlerinin Osmanlının iç çatışmalarına giderek artan müdahalesine 1896 Girit İsyanı neden olmuş ve Ağustos düzenlemeleri diye anılan bir dizi düzenleme kararıyla sonuçlanmıştı. Bu düzenlemelerin Girit'teki mahkemelerin ve jandarmanın yeniden organizasyonu gibi çeşitli amaçları bulunuyordu. Avrupa hükümetleri adada bu doğrultuda bir reform programı uygulamak amacıyla Hanya'daki konsoloslarından oluşan bir komisyon oluşturdular. Hem evlerdeki hasarı belirlemek hem de adli birimleri ve jandarmayı yeniden düzenlemek için özel komisyonlar da görevlendirildi. 1896 İsyanı esnasında Müslüman aileler köylerinden şehirlere göç etmiş, şehirlerde yaşayan birçok Hristiyan da Yunanistan'a kaçmıştı. İngiliz parlamento raporlarında verilen istatistiklere göre, 1896 İsyanı esnasında 5.180 Müslüman ve 3.099 Hristiyan aile evsiz kalmıştır. Her ailede beş kişi bulunduğu hesaba katıldığında bu, evsiz kalmış 25 binin üstünde Müslümanla 15 binin üstünde Hristiyan anlamına gelir.¹ Başlangıçta Müslümanların evlerindeki hasar ekonomik zorluklar nedeniyle tam olarak hesaplanamamıştı. Ancak özel komisyon hasarları hesapladıktan sonra Müslüman aileler yavaş yavaş köylerine geri dönmeye başladılar.² 2 Kasım 1896'da adanın her yerinde Adliye Mahkemesi askıya alındı. Bu durum vali tarafından Babıâli'ye bildirilmiştir. Sadrazam yanıt olarak, mahkemeler yeniden düzenleninceye kadar Adliye Mahkemesinin çalışmaya devam etmesi gerektiğini ifade eden bir irade göndermiştir. Ayrıca sivil ve cezai vakaların işletilmesi askıya alınmamalı ya da ertelenmemelidir.³ Sadrazamın iradesi, vali tarafından ilan edilmiş, ama Halepa Sözleşmesinin 16. maddesine ve Ağustos düzenlemelerinin 6. ve 13. maddelerine aykırı

1 Turkey No. 8 (1897), No. 77 (Ek 1).

2 Turkey No. 8 (1897), Nos. 2 ve 60. İsyân sırasında yıkılan Müslümanların evlerini onarmak amacıyla, para toplamak için özel komisyon tarafından iane biletleri hazırlandığı belirtilmelidir. İane biletlerine dair daha fazla bilgi için bkz. BOA Y.PRK.UM.,35/92, 1314 R 7.

3 Turkey No. 8 (1897), No. 91. Mahmud Celaleddin Paşa'nın valiliği döneminde Girit mahkemelerinin yeniden düzenlendiği hatırlanmalıdır. Bu düzenlemeye göre, her cemaatin mensuplarının hazırlanan bir listeden seçilen mahkeme üyeleri vali tarafından tayin ediliyordu.

olduğunu iddia ederek Hristiyan idare meclisi üyeleri bunu protesto etmişlerdir. Bir süre sonra irade Babiâli tarafından geri çekilmiştir. Valinin adliye encümeni gelinceye kadar mevcut mahkemelerin geçici olarak görevlerini ifa etmesi talimatı vermesine karar verilmiştir.⁴

Girit jandarmasının yeniden oluşumunu denetlemek için Avrupa devletlerinin askeri ateşelerinden, Hristiyanların ve Müslümanların temsilcilerinden oluşan özel bir komisyon da tayin edilmiştir. Komisyon, jandarmaya yabancı uyruklu vatandaşların alınmasını önermek için bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenleme, 11 Ocak 1897'de bir notayla birlikte Babiâli'ye sunulmuştur.⁵ Babiâli, 16 Ocak tarihinde "Devlet-i Âliyyenin jandarmaya kabul edilen yabancı jandarmaların ... Yunan uyruğundan olmaması kaydıyla, ilgili düzenlemelere onay verdiği" şerhini koyarak sefirlerin notasına yanıt vermiştir.⁶ Avrupa devletlerinin temsilcileri 21 Ocak 1897'de Babiâli'ye başka bir nota göndermişlerdir. Babiâli, yanıt olarak, 22 Ocak'ta 29. maddede değişiklik önermek için sefirlere bir nota göndermiştir. Buna göre jandarma teşkilatının kumandanı sefirler tarafından değil, Osmanlı padişahı tarafından tayin edilecektir. Bu sırada Girit jandarma komisyonu, kumandan olarak İngiliz Binbaşı Bor'u⁷ oybirliğiyle aday göstermiştir. Babiâli ise İngiliz Binbaşı Bor'un yerine Belçikalı subay Binbaşı Poodts'un bu makama tayin edilmesini önermiştir. Avrupa devletlerinin temsilcileri, Babiâli'nin önerisi üzerine 4 Şubat'ta "Hükümetlerinin halihazırda... Brüksel'deki kabinelere ulaştığı... bu adımların sonucunu beklemeleri gerektiği... Binbaşı Bor'un... jandarmayı organize etmek için... Komisyonun talebi üzerine bölgeye gideceği" cevabını yazmıştır.⁸ Ancak jandarmayı yeniden yapılandırma girişimleri gerçekleşmemiştir. Giritli Hristiyan jandarmalar isyancılara katılmış, Müslüman jandarmalar ise 83 Karadağlı asker ve 9 ya-

4 Turkey No. 8 (1897), Nos. 88, 99, 100, ve No. 113 (Ek).

5 Turkey No. 8 (1897), No. 28.

6 Turkey No. 8 (1897), No. 29 (Ek). Bkz. BOA MV., 90/73, 1314 B 29. Girit jandarma teşkilatına önerilen yabancı unsurların oranı için bkz. Turkey No. 8 (1897), No. 74 (Ek 1).

7 Bor Yunanca ve Türkçe biliyordu ve Kıbrıs'ta jandarma kumandanı olarak görev yapmıştı. Turkey No. 8 (1897), No. 18.

8 Turkey No. 8 (1897), No. 107 ve ekleri. Bu komisyondaki Rus temsilcinin Binbaşı Bor'un tayin edilmesine Bor'un uyruğundan dolayı karşı çıktığı belirtilmelidir.

bancı subayla birlikte görevlerini yapmaya devam etmişlerdir.⁹ İstanbul'daki İngiliz Sefiri Philip Currie, 9 Mart 1897'de Binbaşı Bor'un istifasını Girit valî yardımcısına gönderdiğini ve Girit jandarmasının yeniden yapılandırılması için oluşturulan özel komisyonun İstanbul'a gitmek üzere Girit'ten ayrılmak istediğini bildirmiştir. Yeni jandarma teşkilatı 10 Mart 1897'de komisyon tarafından feshedilmiştir. Tamamının Müslüman olduğu, 49 subay ve 518 jandarmadan oluşan mevcut "eski" jandarma teşkilatı görevlerini ifa etmeye devam etmiştir.¹⁰

Ağustos düzenlemeleri bütün zorlukları gidermede yetersiz bulunduğundan, 1896 sonbaharı ve 1897'nin ilk aylarında adanın adli ve güvenlik birimlerini daha iyi işleyen bir yapıya dönüştürmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Başka bir deyişle, Girit mahkemeleri ve jandarma teşkilatı için yeni yapılar oluşturulmasına yönelik çabalar istenilen sonuçları vermemiştir. Çeşitli komisyonlarca başlatılan reform sürecinin, adli ve güvenlik birimlerinin uzun vadeli reformundan çok, kısa vadeli ve yüzeysel değişikliklerle ilgili olduğu anlaşıyor. Bu süreci, 1897 Girit İsyanı ve muhtariyet idaresinin kurulması izler. 1897'nin ilk aylarında patlak veren isyan Girit'in isyan tarihinde yeni bir evreyi belirtir. Yunan işgali ikinci evreyi başlatmış ve Avrupa güçlerinin askeri müdahalesine yol açmıştır. Avrupa güçlerinin müdahalesi Osmanlı yönetimini zayıflatmış ve adada yeni özerk bir yönetimin kurulmasına neden olmuştur.

İngiliz anlatılarına göre, Ocak 1897'nin ilk günlerinden itibaren adanın batı bölgelerinde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında sık sık cinayet olayları meydana gelmekteydi. Hanya ile Suda Körfezi arasındaki yolda 3 Ocak 1897'de iki Müslüman Hristiyanlarca yaralanmış ve bu iki yaralı Müslümana misillime olarak bir Hristiyan öldürülmüştür. Suda yakınındaki Tsikalarya'da karşılıklı olarak yoğun ateş açılmış ve sonuç olarak bir Hristiyan ölmüştür. Civar köylerde ise bir Hristiyan, bir Müslüman ve bir Arnavut onbaşı öldürülmüştür. Çevredeki tepelerde yaklaşık 400 silahlı Hristiyan ateş etmeye hazır beklemekteydi. Hristiyan kadın ve çocuklar

9 Turkey No. 8 (1897), Nos. 127 ve 245; PRO: FO, 195/1983, No. 112, Biliotti'den Salisbury'e, 5 Mart 1897, s. 253.

10 Turkey No. 8 (1897), Nos. 255 ve 256, No. 341 (Ek 1 ve 2).

dağlara doğru kaçarlarken, Müslümanlar ters yöne kaçmışlardır. Tsikalar-ya'da yaşayan Hristiyanların mallarını korumalarına yardım etmek için Kambos ve Keramya'dan 150 silahlı Hristiyan gelmiş, Hanya'daki "Hristiyan katliamı" hakkında söylenti yaymak amacıyla köy köy dolaşarak çanlar çalınmıştır. Bu da, İsfakiyelilerin Kalives Apokoron'dan gelen silahlı çetelere katılmalarına yol açmıştır. Böylece sayıları 600 ila 700 silahlı Hristiyanlara ulaşmıştır. 70 askerden oluşan Osmanlı garnizonu, İsfakiye valisinin konutu ve orada yaşayan yaklaşık 15 Müslüman aile silahlı Hristiyanlarca kuşatılmışlardır. Buna ek olarak, Kalives, İzzeddin Kalesi ve Suda Körfezi arasındaki iletişimi engellemek amacıyla telgraf hattı kesilmiş ve yola barikat kurulmuştur. Durum, Varipetro Köyünde de farklı değildi. Ayrıca Vukolis'te ve Selino'da birer Müslüman öldürülmüştür. Hanya'nın batı bölümünde bulunan köylerin Müslüman sakinleri Hristiyanlarca kuşatılmış ve zeytinyağı, giysiler ve büyükbaş hayvan gibi taşınabilir malları Hristiyanlarca çalınmıştır. Müslüman köylüler kaçarken zeytin mahsulünü de geride bırakmış ve şehirlerde perişan olmuşlardır."

Bunlar, Ocak 1897'de Müslüman ve Hristiyan katliamlarını rapor eden Girit'teki İngiliz temsilcilerinin anlattıklarıdır. İngiliz temsilciler, katliamların nedeninin iki cemaat arasında var olan intikam alma hırsı ya da yerel güçlerce önlenemeyen mevcut güvensizlik olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu bölüm, Giritli Hristiyanların 1897'deki "ulusal bağımsızlık mücadeleleri"ni ele almaktadır. Adanın tarihinde önemli bir kilometre taşı olan 1897 Girit İsyanında, milliyetçi ideolojinin önemli rol oynadığını öne sürmektedir. Başka bir deyişle, yerel yapıya meydan okuyan ve Giritli Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki sınırı yeniden belirleyen bu isyan, yerel dinamiklerde temel bir krizi ifade eder. Bu isyanın kapsamı da, diğer isyanlardan farklıdır. Yalnızca belli bölgelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda adanın bir ucundan diğer ucuna hızlıca yayılmıştır. İsyan kısa bir süre içinde Girit'in batı ve doğu uçlarında eş zamanlı olarak patlak vermiştir. Ayrıca adadaki Yunan ve Avrupa işgalleri mevcut çalkantılı döneme yeni bir boyut eklemiştir.

11 PRO: FO, 195/1983, No. 7, Biliotti'den Salisbury'e, 13 Ocak 1897, s. 10; Turkey No. 10 (1897), Nos. 1, 24, 27 ve 52.

Ocak 1897'nin sonuna doğru, reform ve ihtilal komitesinin eski üyelerinden bazıları, Yunan siyasetçi Atos ve Romanos ve birçok Giritli Hıristiyan Avusturya bandıralı *Lloyd* vapuruyla Girit'e gitmek üzere Yunanistan'dan yola çıktılar.¹² Adaya vardıklarında, Romanos adadaki son olaylar hakkında bilgi edinmek için *Epitropi*'nin eski başkanı ve diğer bazı üyelerle görüşmeler yaptı. Romanos ve *Epitropi*'nin önde gelen üyeleri, 29 Ocak'ta Akrotor'da bir toplantı yaptılar. Burada, Romanos'un arkadaşları ve diğer bölgelerden birkaç siyasetçi Yunanistan'ın Girit'in işlerine müdahale etmesini tahrik etmek amacıyla durumu kötüleştirmek için yemin ederler.¹³ Romanos ve arkadaşlarının, Ağustos düzenlemelerindeki reform programının uygulanmasını önlemek için her yolun denenmesi ve Hıristiyan halkın kışkırtılarak adadaki mevcut koşulların kötüleştirilmesi için ihtilal komitesini uyardıkları anlaşılıyor. Kunduros'a göre, Yunanistan'a ilhak için zaman uygun değildir ve yapılması gereken ilk şey, Müslümanların anlaşmayı bozmalarını sağlamaktır. Yunan politikacılar "[Müslümanların sözleşmeyi] bozacaklarından eminiz! İlhakın tam zamanı: Makedonya'da savaş başladı-ğında, bu kadar yıldır beklediğiniz fırsat gelmiş olacak" demişlerdir.¹⁴

Girit'teki bu olayların bütünüyle farkında olan Babıâli, 7 Şubat 1897'de Avrupa'daki temsilcilerine bir genelge gönderdi. Bu genelge, reformların uygulanmasını engellemek için isyancıların entrikalara kalkıştığını ve Atina'daki Girit Reform ve İsyân Komitesi üyelerinin adaya gizli ajanlar ve yayınlar göndererek isyancıları açıkça tahrik ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca adanın Müslüman ve Hıristiyan ahalisinin çoğunun isyana katılmadıkları ve valinin Avrupa konsoloslarıyla işbirliği içinde gerekli önlemleri alarak isyanı bastıracağı ifade edilmiştir.¹⁵ Bu bağlamda, adadaki siyasi ortamın hanidir tahrike uygun olduğu öne sürülmüştür. Şubat ayının başından beri tüm halkın silahlı olduğu Hanya eyaletinde ciddi karışıklıklar meydana gelmiştir. 4 Şubat 1897'de saat 3.30'da yoğun silahlı çatışma baş-

12 Turkey No. 11 (1897), No. 5.

13 Turkey No. 10 (1897), No. 36; 'Girit Havâdisi,' *Servet-i Fünûn*, No. 11, 23 Ramazan 1314, 13 Şubat 1312, 25 Şubat 1897, Perşembe, s. 194.

14 Prevelakis: *The Cretan*, s. 249.

15 BOA Y.PRK.HR., 23/12, 1314 N 5.

lamış ve durum aşırı derecede ciddi bir hale gelmiştir. Birkaç saat içinde şehir cehenneme dönmüş, panik başlamış, kaos ve anarşi hâkim olmuştur. Çok yoğun ateş açılmış ve yağmalamalar olmuştur.¹⁶ İngiliz Albay Cherm-side 1897 Şubat'ının ilk haftasında Girit'te meydana gelen karışıklıkları İstanbul'daki İngiliz Sefiri Philip Currie'ye şöyle anlatmıştır:

(1 Şubat) [da] Hanya'nın kenar mahallelerindeki Bingazi Arapları ve diğer Müslümanlar çevredeki en zarif Hristiyan köyü olan Galata'yı yaktılar... sonra da ovanın köyleri ve çiftlikleri onu takip etti ve içinden yükselen güneşle birlikte İda'nın karlı volkanik zirvesinin taşıdığına görüldüğü doğudaki Suda Körfezi'nin boşluğundan sahil boyunca batıya doğru 10 mil, Platanya'ya, karlı İda'nın heybetli cüssesinin ayakları altındaki güneydeki bütün manzara tek bir du-man ve ateş halkasıydı. ... Çarşamba günü (3 Şubat) Akrotori'nin Hristiyanlarından yirmialtıya ya da yirmiyedisinin Suda'dan karaya çıkan Müslümanlar tarafından katledildiği, vb. şeklinde bir söylenti Halepa'ya ulaştı. Tabii bunun hepsi bir mitti. Fakat Halepa'nın ötesindeki kordonu (3-4 Şubat) desteklemek üzere gönderilen bir parti askerden yirmisinin öldürüldüğünü vali söylemiştir... Perşembe sabahı (4 Şubat), Tsikalarya ve Perivolya'nın güneyinde ve güneydoğusunda ve Daratso'nun yakınında batıya doğru çarpışmalar. Perşembe öğleden sonra kasabada ağır atışlar... Cuma ve Cumartesi günü (5-6 Şubat) dışarıdaki çarpışmalar devam etmiş ve Müslüman ahali telaşlı ve vesveseli bir hal almış ve yaygarayı kopararak yetkililerden silah istemiştir.¹⁷ Cumartesi günü (6 Şubat) iki Türk bölüğü bir topla birlikte, kasabanın 1,5 mil batısında pozisyonlarından ilerleyerek Hristiyanları Daratso'dan atıp geriye Galata'ya sürdüler. Başibozuklar ve merkezdeki küçük bir müfreze birliği Hristiyanları Tsikalarya'dan atmış ve Nerokori'yi biraz olsun rahatlatmıştır. Apokoron ve İsfakiye'deki Hristiyan isyancılar Suda-Hanya yolundan Kuzey'e

16 Turkey No. 10 (1897), No. 50, ve 51.

17 Kandiye'de silahlar depodan alınırken Müslümanların 1.611 Martini Henry tüfeği, 1.063 tabanca, 525 süngü, 4 tabanca ve 7 kutu Martini Henry mermisi, vb'ni yağmaladıkları Kandiye'den İstanbul'a bildirilmiştir. Bkz. BOA Y.MTV., 151/33, 1314 N 12.

hareket etmiş ve Akrotiri Yarımadası'nın dağlık güney yamaçlarını işgal etmişlerdir. Böylece, neredeyse Halepa'daki 200 kişilik silahlı Hristiyan bir güçle temasa geçmiş oldular.¹⁸

Bu arada, Girit'te Avrupa ve Yunan konsolosları hükümetlerine durumu anlatan çeşitli mesajlar göndermişlerdir. Girit'teki Yunan konsolosu "Hanya'da bir katliam olmuş ve şehir yanıyor. Lütfen bunu diğer kabinelere de bildirin" diyerek son karışıklıklardan adanın Müslüman ahalisini sorumlu tutmuştur.¹⁹ Öte yandan, İstanbul'daki İngiliz Sefaretinde Askeri Ataşe Albay Chermiside, Girit'in Yunanistan'a ilhakından başka bir hedefleri olmayan Hristiyanların reformlara karşı çıkıp sabote ettiklerini hükümete bildirmiştir.²⁰

Girit'ten Babiâli'ye bir dizi telgraf gönderilmiştir. Bu telgraflar, isyanın devam ettiğini ve Müslümanların savunmasız olduğunu bildiriyordu. Müslüman köylerine saldırılmış ve Müslüman halktan ve jandarmadan bazıları öldürülmüştür. Dahası adanın diğer bölgelerine yayılan huzursuzluğa son vermek ve bunun tekrarını önlemek için ilave birliklere acilen ihtiyaç duyulmuştur.²¹ Adadaki durumun ciddiyeti göz önüne alındığında, Babiâli konuyla ilgili Avrupa devletlerinin temsilcilerine son gelişmeler hakkındaki görüşlerini sormuştur. Avrupa temsilcileri yanıtlarında, Girit'te meydana gelen isyanın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir isyan olmadığını; daha çok "bu şuriş hükûmet-i seniyye-i âlisinde olmayıb İslam ve Hristiyan ahâlisi miyânında tahaddüs eden bir hareket-i husûmetkaraneden ibaret ..." olduğunu ifade etmişlerdir.²² Avrupa devletlerine göre, bu isyan genel bir isyan olmadığından o anda birlikler gönderilmesi gerilim ve nefreti artıracak, isyanı büyütecek ve Müslümanları tahrik edecektir. Girit'teki Avrupa konsoloslarından üçünün isyan mahalline gitmiş olduğu ve daha başka önlem alınmadan önce isyancılarla yapacakları görüşmenin sonuçlarının beklenmesi gerektiği ilave edilmiştir.²³ Kanıtların açıkça ortaya koyduğu bir başka husus

¹⁸ Turkey No. 10 (1897), No. 224 (Ek).

¹⁹ Turkey No. 11 (1897), No. 14. Tevfik ve Zühtü'ye göre, bu ifadeler Atina'daki Yunanların milliyetçi ruhunu ateşlemiştir. Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühtü: *Devlet-i Âliyye-i Osmani*, s. 103.

²⁰ Turkey No. 11 (1897), No. 13.

²¹ BOA Y.A.Hus., 366/7, 1314 9 2.

²² A.g.b.

²³ BOA Y.A.Hus., 366/7 2 9 1314; BOA Y.EE., 114/91, 1314 N 17.

ise, İngiliz temsilcilerinin isyanın adanın Müslüman ve Hristiyan ahalisi arasındaki düşmanlık ve nefretten kaynaklandığına inanmalarındır. İlave Osmanlı askerlerinin gönderilmesinin Müslümanların Hristiyanlara yönelik fanatizmini tahrik edeceğini düşünmüşlerdir.

Fransız ve Rus konsolosları hariç, Avrupa devletlerinin konsolosları vali ile birlikte Hanya'dan ayrılarak isyan mahallini teftişe gitmişlerdir.²⁴ Suda civarına vardıklarında isyancılardan gelen yoğun ateşe maruz kaldıklarından, orada durmak zorunda kalmışlardır. Bir manastıra sığınan takriben 200 Hristiyan'dan oluşan bir grupla görüşme yapmışlardır. Hristiyanlar, konsoloslara şunu söylemişlerdir: "Yunanistan'a ilhakı istiyoruz, reform ya da başka bir şey istemiyoruz."²⁵ Bu sırada, Mehmed Şakir Bey Babiâli'ye Hanya'da çarpışmaların tüm şiddetiyle devam ettiğini haber veren bir telgraf göndermiştir.²⁶ İngiliz konsolosu 6 Şubat 1897 tarihli raporunda Girit'teki mevcut Osmanlı kuvvetlerinin yetersizliğinden şikâyet etmiş; Osmanlı birliklerinin sayısının adayı denetlemekte yetersiz olduğunu²⁷ ve daha büyük bir kuvvetin etkin bir şekilde müdahale etmesinin gerektiğini belirtmiştir. Aksi takdirde, karışıklıkların adanın her tarafına yayılacağını öne sürmüştür.²⁸

Bu sırada hem Yunan basını, hem de Yunan parlamentosu adadaki olaylarla ilgili olarak etkin önlemler alması için Yunan hükümetine baskı yapmaya devam etmiştir. Yunan halkının Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edilmesini ve Girit'teki mevcut cinayetlerin öcünün alınmasını istediği iddia edilmiştir.²⁹ Buna ilaveten, halk baskısı, *Ethniki Hetairia*'nın³⁰ [Etniki Eteryâ] ve Atina'daki Girit Komitesinin propagandası en üst nokta-

24 Bir valinin yabancı konsoloslarla birlikte isyanın olduğu bölgeye gitmesi açıkça tuhaf ve dikkate şayan bir şeydir.

25 BOA Y.PRK.ASK., 117/34, 1314 N 12; Turkey No. 10 (1897), No. 48.

26 BOA Y.PRK.ASK., 117/34, 1314 N 12.

27 İngiliz konsolosunun 25 Şubat 1897 tarihinde Lord Salisbury'e gönderdiği telgrafa göre, Girit Adası'nda konuşlandırılan Osmanlı askerlerinin miktarı şöyleydi: piyade, 14,5 tabur (10.060 kişi); topçu, 3 tabur (900 kişi); süvari, 2 bölük (220 kişi); dağ topçusu; 4 bölük (415 kişi); toplam: 11.600 kişi. Bkz. Turkey No. 10 (1897), No. 201.

28 Turkey No. 10 (1897), No. 63. Ağustos düzenlemelerinden sonra adadaki Osmanlı askerlerinin sayısının azaldığına hatırlamak önemlidir.

29 BOA Y.PRK.TKM., 38/49, 1314 N 25.

30 Etniki Eteryâ 1894'te bir grup avukat, subay, vatansever işadamları ve seçkin entelektüel tarafından *Megali İdea*'yı yaymak için kurulmuştur. Fakat hareketin liderlerinin hanedanın ortadan kaldırılmasını amaçladığı da ileri sürülmüştür. Miller: *Travels and Politics*, s. 282; Tatsios: *The Megali İdea*, s. 86.

ya ulaşmıştır.³¹ Etniki Eterya kendi faaliyetlerini açıklamak ve Yunan devleti için askeri hazırlığın önemini vurgulamak amacıyla, Yunan kralına bir nota göndermiştir (başka bir nota da daha önce, 20 Ekim 1896'da Yunan basınına gönderilmişti). Bu notada, üç hususun altı çizilmiştir: İlk olarak, küçük Yunan Krallığı'nın kendi içinde birliğe ihtiyacı bulunmaktaydı. İkinci olarak, "esaret altındaki" bölgelerde savaşmak gerekiyordu. Üçüncüsü, Yunanistan'ın zayıf ve yoksul bir ülke olduğu doğru olduğundan, Yunan hükümeti Makedonya ve Girit meselelerinin üstesinden gelemiyordu. Bunun da ötesinde, komitenin partiler-üstü ve hizip politikalarının üstünde olduğu ve ana amacının "esaret altındaki" kardeşlerinin kurtarılması olduğu vurgulanmıştır. Dahası 1821 ila 1831 yılları arasında yapılan üç Yunan milli kongresine atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bu kongrelerin Yunan Krallığı'nın temelini oluşturduğu ve bu kongreleri kabul eden birinin Yunan milli bilincine sahip olacağı iddia edilmiştir. Yunanistan'ın askeri hazırlıklarına ve askeri modernleşmesine özel olarak önem verilmiş ve Yunan halkı, hükümetin askeri hazırlık yapması için hükümete baskı yapmaya davet edilmiştir. Bu muhtırayla, Etniki Eterya üyelerine bu amaç için para vermeleri çağrısı yapılmıştır.³² Yunan kralına gönderilen muhtırada ise, Yunan devletin ekonomik olarak güçsüz olduğu ve Yunan askeri kuvvetlerinin yeniden yapılanması gerektiği üzerinde durulmuştur. "Kralın gelecekteki askeri hazırlıklar için bizzat sorumluluk alması" istenmiştir.³³

OSMANLI GİRİT'İNDE YUNAN İŞGALİ

Kamuoyunun düşüncesi ve iç baskılardan etkilenen Yunan Başbakanı Deliyannis, Osmanlı İmparatorluğu'nun en başından beri reformların yürürlüğe konulmasını engellediğini belirtmiştir. Padişahın tahrikinin Girit'in Müslüman halkının silaha sarılarak Hristiyanlara saldırmasına neden olduğunu öne sürmüştür. Muhalefet, Yunan hükümeti üzerindeki baskısını artırdığından, Başbakan Yunan savaş gemilerinin Yunan vatan-

31 Langer: *The Diplomacy of Imperialism*, s. 357; Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühtü: *Devlet-i Âliyye-i Osmani*, s. 103.

32 *Εκθεσις των Πραγμάτων υπό της Εθνικής Εταιρίας*, (Atina: Ek tou Typografeiou D. Sakellariou, 1897), s. 14-17, USNA içinde, T159/12, No. 29, Rockhill'den Sherman'a, 4 Ocak 1898.

33 A.g.e., s. 22; Tatsios: *The Megali Idea*, s. 89.

daşlarını kurtarmak üzere Girit'e gönderileceğini ilan etmiştir.³⁴ Bu doğrultuda, 7 Şubat 1897'de *Hydra* zırhlısı Hanya'ya varır.³⁵ İlginçtir ki, aynı gün Akrotiri'de toplanan isyancılar tek çözümün Girit'in Yunanistan'a ilhakının ilan edilmesi ve Osmanlı sultanının egemenliğinin kaldırılması olduğunu söyleyerek Yunan bayraklarını çekmiş ve Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan etmişlerdir.³⁶ İngiliz konsolosu 8 Şubat'ta İngiliz hükümetine yazdığı raporda, Yunan bayraklarının çekilmesi ve Yunanistan'a ilhakın ilanı hususunda vali tarafından bilgilendirilmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rus konsolosunun "Girit'in Yunanistan'a ilhakına Rusya hariç tüm Avrupa güçleri tarafından karar verildiği"ni valiye söylemiş olduğunu ifade etmiştir.³⁷

Babıâli bir genelge yayınlarak sefirlerine, Avrupa hükümetlerinin Yunan hükümetine savaş gemilerini hemen geri çekmesi için sert bir baskı uygulamasını istemeleri talimatı vermiştir:

... Yunan sularına süfün-ı harbiye-i Yunaniye sevk-i Atina'daki ihtilâl komitelerince mûcib-i teşvîk olarak bunlar bir kat daha cûretlerini arttırdılar. Usat cezîre pîşgâhına vürûdlarında Yunan bayrağı küşad ile hissiyât-ı serbâzânelerini izhâr eylediler. Başlıca erbâb-ı fesâdın eser-i tesvîlâtıyla mahallât-ı Hristiyanîye devâir-i belediyelerinden bazıları cezirenin Yunanistan'a ilhâkı talebini hâvî beyânnâmeler neşr ettiler ... Teselya'daki şehbenderlerimiz dahi eyalet-i mütecâvîze-i şâhânenin huzûr ve âsâyişini ihlâl maksadıyla hudud-ı tecâvûze hazırlanmakta olan eşhâsa alenen esliha ve mühimmât tevzi' olunmakta olduğunu tarafımıza bildiriyorlar... Islahât-ı âhirenin tatbîk ve icrâ'sı cezireye ahâlî-i mahalliye ile düvel-i muazzamanın âmâline muvâfık bir hâl ve mevki' te'mîn edeceği ümidiyle Girit'deki

34 Turkey No. 11 (1897), No. 59.

35 Turkey No. 11 (1897), No. 69.

36 PRO: FO, 195/1983, No. 29, Biliotti'den Salisbury'e, 8 Şubat 1897, s. 110; Turkey No. 10 (1897), No. 89. 7 Şubat 1897 tarihinde *Ethniki Hetairia* Girit halkına hitaben bir ilanname yayınlamıştır. Bu ilannamede, Avrupa devletlerinin çıkarları için çok fazla kan döküldükten ve birçok fedakârlıklarda bulunulduktan sonra yüzyılların acısına son vermenin zamanı geldiğini belirtir. Bunu yapmanın tek yolu, Girit'in "Helen anavatan"la birleşmesini ilan etmektir. İlannamenin ayrıntıları için bkz. Turkey No. 11 (1897), No. 64 (Ek).

37 PRO: FO, 195/1983, No. 29, Biliotti'den Salisbury'e, 8 Şubat 1897, s. 110.

kuvve-i askeriyyemizin kısm-ı azimini celb etmiş olduğumuz gibi ... tahrikât-ı hâzıranın bidâyet-i zuhûrundan beri hükûmet-i seniyye me'mûrîn-i mahalliye ile düvel-i muazzama konsolosları tarafından sarf olunan mesâi ve ikdâmata i'timâden bu ana değin tedâbîr-i tenkiliyeye mürâcaat buyurmak istememiştir. Fakat iş bu mesainin semeresiz kalmasına mebni ya düvel-i muazzamanın sulh ve müsâlemet-i umûmiyeyi muhâfazaten hükûmet-i Yunaniyeyi her güne tâhrikâtıdan ictinâba ve harekât-ı fesâdcuyanenin izdiyâdına bâdi olmuş olan sefâin-i harbiyelerini geriye celbe icbâr için Atina'ya ihtârât-ı müessire icrâ' eylemelerinden veyâhûd hükûmet-i seniyyeyi ahvâlin derece-i vahâmetine göre lüzûm göreceği tedâbire tevessül-de serbest bırakmalarından başka yapılacak bir şey yoktur...³⁸

İngiliz hükûmeti, Babiâli'nin genelgesine yanıt olarak, olayların bu noktaya gelmiş olmasından müteessir olduğunu ve meseleyi diğer Avrupa devletlerinin konsoloslarıyla görüştüktan sonra kendi tutum ve cevabına karar vereceğini bildirmiştir. Alman hükûmeti Yunan savaş gemilerinin Girit'e çıkmasına açıkça karşı çıkmıştır. İtalya ve Avusturya dışişleri bakanları, adadaki mevcut durumun Babiâli'nin reformları gerçekleştirmesindeki gecikmenin sonucu olduğunda ısrar etmişlerdir. Yunan hükûmetinin adadaki ihtilal komitelerinin faaliyetleri hususunda birçok defa uyarılmış olduğunu da ifade etmişlerdir. Yunan hükûmetinin "Yunan savaş gemilerinin Girit'e Yunan uyruğunun hayatlarını korumak amacıyla gitmiş olduğunda" ısrar ettiğini de eklemişlerdir.³⁹ Bu hassas ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun gereken önlemleri alması için serbest bırakılmasıyla ilgili olarak İtalyan ve Avusturya sefirleri, alınması gereken önlemler hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun karar vereceğini ve bu hususta bir şey demeye lüzum görmediklerini zikretmişlerdir.⁴⁰ Avrupa devletlerine göre, Babiâli reformlar yapamamış ve bu da adadaki durumun kötüleşmesine ve Yunanistan ile savaşa neden olmuştur. Başka bir deyişle, olayları kendi emperyal perspektiflerin-

38 BOA Y.PRK. HR., 23/13, 1314 N 6; BOA Y.PRK. HR., 23/50, 1314 N 24.

39 BOA Y.EE., 114/91, 1314 N 17.

40 A.g.b.

den anlatan Avrupa dışışleri bakanları ve sefirleri, reformları yapmayı ihmal ettiği için Osmanlı yönetimini suçlamışlardır. Yunan zırhlısı *Hydra*'nın gelişinden ve ihtilal cemiyetlerince yapılan yoğun propagandadan sonra adadaki durum katlanılmaz hale gelmiştir.⁴¹ İhtilal komitesinden büyük teşvik gören isyancılar da adada yönetimi ele geçirmek amacıyla Hanya'ya saldırmıştır.⁴² Halepa tepelerinde 700 ve batısında da bilinmeyen sayıda silahlı Hristiyan bulunuyordu.⁴³ Sayılar biraz değişse de, Hanya civarında 12.000 isyancının toplanmış olduğu tahmin edilmekteydi.⁴⁴ Birçok köy ve çiftlik isyancılar tarafından ateşe verilmişti. Şehir birkaç gün içinde alevler içinde kalmış, telgraf hatları ve su şebekesi kesilmiştir. Muazzam bir gıda kıtlığı da vardı. Bu arada, bir grup Hristiyan limandaki yabancı gemilere gönderilmiştir. Bazı Hristiyanlar bu gemilere binmiş, bazıları da Yunan gemileriyle Milo ve Pire'ye gönderilmişlerdir. Osmanlı yetkilileri, erkeklerin isyancılara katıldıklarını, yalnızca kadınların ve çocukların bu gemilere sığındıklarını iddia ederek buna karşı çıkmıştır.⁴⁵

Girit'teki son gelişmelerle ilgili olarak Babıâli tarafından gönderilen telgraflara cevaben Avrupa devletlerinden gelen telgraflar, 11 Şubat 1897'de Encümen-i Vükelâda tartışılmıştır. Yunan hükümetinin, Osmanlı askerlerinin Girit'e gönderilmesine karşı çıkacağına dair Atina'daki Osmanlı Sefaretinden gönderilen telgrafların yanı sıra, Prens George'un [Yeorgios] Girit'e hareketi de gündemdeydi. Oturumun sonunda Hariciye Nezaretinin Avrupa'daki Osmanlı temsilcilerine acil bir genelge gönderilmesine karar verilmiştir.⁴⁶

Avrupa devletlerinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm diplomatik girişimlerine rağmen, Yunan hükümeti savaş gemileri göndermekle kalmamış, aynı zamanda adadaki isyancı faaliyetlerin desteklenmesi için geniş çaplı askeri yardım talimatı da vermiştir. Sözgelimi, savaş gemisi *La-*

41 A.g.b.

42 Turkey No. 10 (1897), No. 119.

43 PRO: FO, 195/1983, No. 26, Biliotti'den Salisbury'ye, 7 Şubat 1897, s. 106-7; Turkey No. 10 (1897), No. 71.

44 'More Fighting in Canea: The Greeks Ordered by the Powers not to Occupy Crete,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14195, 16 Şubat 1897, Salı, s. 2.

45 PRO: FO, 195/1983, 6 Şubat 1897, s. 104; Turkey No. 10 (1897), No. 63; 'Fierce Fighting in Crete,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14187, 6 Şubat 1897, Cumartesi, s. 1.

46 BOA Y.A.Res., 85/10, 1314 N.9.

urium 300 Gras tüfeği, 8.000 mermi ve 6 topla birlikte adaya gitmek üzere hareket eder.⁴⁷ Bu mühimmata ek olarak, isyancılara destek vermek için birçok gönüllü Akrotiri'ye gelir. Bu gönüllüler arasında özellikle bir grup önemlidir: *Fallaga* diye adlandırılan bu grup, Yunanlar ve Kıbrıslılar da dahil olmak üzere üniversite öğrencilerinden oluşmaktaydı.⁴⁸

PRENS YEORGİOS'UN GELİŞİ

Yunan kralının ikinci oğlu Prens Yeorgios, 12 Şubat 1897'de altı fiyotilla hücumbot, bir zırhlı ve üç savaş gemisi eşliğinde Hanya'ya çıkmış ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasında devam etmekte olan çatışmayı alevlendirmiştir.⁴⁹ Fakat ertesi gün adadan ayrılmıştır. Neden? Tüm harekât Etniki Etery tarafından ciddi biçimde sorgulanmış olan hanedanın vatanseverliğinin bir göstergesi olarak planlanmış olabilir. Yunan kralının Girit'in oğluna verileceğine dair çardan ve Avusturya çevrelerinden güvence aldığı da iddia edilmiştir.⁵⁰ Ayrıca Atina'daki Osmanlı sefiri, Yunan hükümetinin Osmanlı-Yunan sınırına birlikler gönderdiğini Babıâli'ye bildirmiştir. Yunanistan'ın Girit'e mühimmat ve gönüllüler göndermeye devam ettiğini de ilave etmiştir. Bundan başka, Yunanistan'ın coşku içinde olduğunu ve halkın savaş ilanından yana olduğunu belirtmiştir. Kral ve Yunan hükümeti, halkın isteklerinin aksine hareket edecek bir durumda değildi.⁵¹

Osmanlı vapuru *Fuad* bir bölük asker ve 200 subayla⁵² birlikte Kandiye'den Estiye'ye hareket ederken Yunan zırhlısı *Miaulis* tarafından topa tutulmuş ve Kandiye'ye geri dönmeye zorlanmıştır.⁵³ Osmanlı Hariciye Nezaretinden, Osmanlı sefirlerine *Fuad* vapurunun topa tutulduğuna ve Girit'te durumun kötüye gittiğine dair çok acil bir telgraf gönderilmiştir. Ayrıca adanın çeşitli bölgelerinde Müslümanlar isyancılar tarafından ab-

47 Turkey No. 11 (1897), No. 78. Silahların ve mühimmatın karaya çıkarılmasında Hanya'daki Yunan konsolosu aktif bir rol oynamıştır. Bkz. Turkey No. 9 (1897), No. 1.

48 Tomadakis: *Ιωάννου Δ. Κονδύλακη άγνωστα απομνημονεύματα* (1905), s. 26-27.

49 Turkey No. 10 (1897), No. 108.

50 Langer: *The Diplomacy of Imperialism*, s. 358.

51 BOA Y.PRK.EŞA., 26/28, 1314 N 26.

52 BOA Y.EE., 114/91, 1314 N 17.

53 Turkey No. 10 (1897), No. 111, ve 112; BOA Y.PRK.HR., 23/19, 1314 N 11; PRO: FO, 195/1983, No.

58, Biliotti'den Salisbury'ye, 12 Şubat 1897, s. 159.

luka altına alınmıştır. Durumu düzeltmek için bazı önlemlerin alınacağı da belirtilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, “Yunan mezalimine” son vermek için en son tedbire başvurmadan önce, kendileri gibi barışın devam etmesinden yana olan düvel-i muazzama ile temasa geçmek için çabalarına devam edecek ve düvel-i muazzama’nın arabuluculuğunu isteyecektir. Fakat eğer Avrupa devletleri kan dökülmesini engellemek ve Girit’ten askerlerini çekmesi için Yunanistan’ı zorlamak üzere derhal ve etkili müdahaleye karar vermeyecek olurlarsa, Osmanlı Devleti’nin sonuçların tüm sorumluluğunu olayların asıl müsebbibi olan Yunan hükümetine bırakarak, bu hususta gerekli önlemi almaya mecbur olacağı ifade edilmiştir.⁵⁴ Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul’daki Avrupa sefirlerini ziyaret etmiş ve defaten Girit İsyanının bertaraf edilmesini istemiştir.⁵⁵

BABİÂLİ’NİN AVRUPA NEZDİNDEKİ DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

Babiâli diğer diplomatik girişimlerine ilaveten, İstanbul’daki Avrupa sefaretlerine bir tebligat sunmuştur. Almanya sefiri, bu tebligata cevaben durumun ehemmiyetini kabul etmiş ve bu durumu hükümetine rapor ettiğini söylemiştir. Aldığı bilgiye göre, Teselya ve Makedonya’da da bazı olumsuz olayların olabileceğini ve bu nedenle Müslüman halka silah dağıtıldığını ilave etmiştir. İsyân meydana geldiği takdirde, bu bölgelerde yeterince Osmanlı askeri olmaması nedeniyle Müslüman ahalinin müdahalesi birçok istenmeyen sonuçlara neden olacaktır. Rusya sefiri de durumun ciddiyetini teslim ederek, Akdeniz’deki Rus donanması kumandanına hemen Girit’e giderek oradaki diğer düvel-i muazzama donanması kumandanlarıyla temasa geçerek adanın sahilinde bulunan şehirlerin korunması ve Yunan savaş gemileri tarafından yapılan her türlü taarruzun önlenmesi hususunda talimat verilmiş olduğunu bildirmiştir. Avusturya sefiri bu konuda söylenecek bir şeyi olmadığını ifade etmiştir. Sefir, durumu hükümetine önceden söylemiş olduğunu eklemiştir. Fransız sefirine göre, bu noktada Girit’e askerlerin gönderilmesi uygun olmayacaktır ve savaş gemilerinin gönderil-

54 BOA Y.PRK.HR., 23/19, 1314 N II.

55 BOA Y.PRK.HR., 23/28, 1314 N 15.

mesiyle ilgili olarak Babiâli'nin düşüncelerini öğrenmek istemiştir.⁵⁶ İtalya sefiri, eğer Babiâli reformları yapmış olsaydı, durumun bu kadar kötü olmayacağını iddia etmiştir. İngiltere sefiri, tezkireyi hükûmetine göndermiş olduğunu ve henüz bir yanıt almadığını ifade etmiştir.⁵⁷

Babiâli'nin diplomatik olarak tüm yolları denediği ve Girit meselesi hususunda Avrupa sefirleriyle ayrıntılı görüşmeler yaptığı açıkça anlaşılıyor. Bu doğrultuda, Avrupa'daki Osmanlı sefirlerine Yunanistan'ın olumsuz tavır ve hareketlerinden dolayı Girit'te harcanan tüm çabaların etkisiz kalmış olduğunu belirten ortak bir telgraf gönderilmesine karar verilmiştir. Yunan hükûmeti yalnızca isyana sebebiyet vermekle kalmamış, adaya savaş gemilerini ve askerlerini bile göndermiştir. Bu, durumun daha da kötüleşmesine yol açarak huzur ve asayişin iadesi için sarf edilen tüm çabaları etkisiz bırakmıştır. Girit'te kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere birçok Müslüman, Hristiyanların husumetine kurban olmuş ve şu an dahi olmaktadır. Bu durumun sona erdirilmesini herkesin arzu ettiğini, fakat Yunanistan'ın taarruzatı bertaraf edilmedikçe bunun gerçekleşmeyeceği ilave edilmiştir. Böylece Osmanlı sefirlerine yapılması gereken ilk şeyin adadan savaş gemilerini ve askerlerini çekmesi ve Girit'teki isyancılara verdiği her türlü destekten feragat etmesi için Yunan hükûmetine baskı yapılması olduğunun bildirilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla, Osmanlı sefirleri Yunan kabinesini, devletlerin uyarılarına ve tembihlerine uygun harekete sevk etmek üzere Avrupa güçlerinin gerekli adımları atmaları hususunda ısrar etmek için bulundukları devletler nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri nezdindeki tüm bu diplomatik çabaları, Babiâli'nin meseleyi diplomatik ve barışçıl yollarla çözmek istediğinin ve askeri müdahalede bulunmak istemediğinin bir göstergesidir. Babiâli'nin adaya askeri bir müdahalenin Osmanlı İmparatorluğu

⁵⁶ Kont Goluchowski yanıtında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanların imparatorluğun haklarına ve onuruna saygı göstermesi için gerekli adımları atması gerektiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanlara karşı etkili önlemler almakta tamamen haklı olduğunu ve Osmanlıların yapabileceklerini zaten yaptıklarını fakat daha etkin önlemler almanın zamanı geldiğini ifade eder. BOA Y.A.Hus., 367/18, 1314 9 17.

⁵⁷ BOA Y.EE., 114/91, 1314 N 17.

⁵⁸ BOA İ.MTZ.GR., 31/1186, 1314 N 26.

lehine olumlu bir sonuca neden olacağını düşünmediği anlaşılıyor, bilakis bu durumu kötüleştirecektir.

AVRUPALILARIN TALEBİ VE OSMANLI'NIN YANITI

Osmanlı takviye kuvvetlerinin Girit'e gönderilmesine engel olmak üzere, Hanya'daki konsoloslar oybirliğiyle İstanbul'daki sefirlerinden adada barışın yeniden tesisi için şu önlemlerin alınmasını istemişlerdir: İlkın, Yunan hükümetine deniz kuvvetlerini Girit limanlarından çekmesi için baskı yapılması. İkinci olarak, adaya takviye Osmanlı askerleri göndermemesi için Babâli'nin ikna edilmesi. Üçüncüsü, adada konuşlandırılan yabancı kuvvetlerin Hanya, Kandiye ve Resmo'yu işgal etmeye zorlanması. Son olarak, Girit jandarma teşkilatının yeniden oluşturulmasının tamamlanması.⁵⁹

13 Şubat 1897'de Encümen-i Vükelâda Girit'teki son gelişmeler tartışılmıştır. Mebuslar, Yunan kralının Avrupa seyahatinde Avusturya imparatoru ile görüşerek Devlet-i Âliyye aleyhinde bir gazete muhabirine beyanat vermiş olması nedeniyle, Yunanistan'ın son harekâtını bazı yabancı devletlerin izniyle yapmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirdiğini düşünmüşlerdir. Mebuslar geçen yılki isyanın bastırılması için Avrupa tarafından yapılan teklifler doğrultusunda Girit'te reformlar yapılması için bir karar alınmış olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu reformların yapılması için karma komisyonlar oluşturulmuş, fakat Hristiyanlar bunu yeterli bulmamış ve tekrar isyan etmişlerdir. Bundan dolayı, Yunan hükümeti meseleye gene *de facto* olarak müdahale etmiş ve "Girit meselesi" bir kez daha bir "Yunan meselesi" rengini almıştır. Yunanların Osmanlı-Yunan sınırına asker sevk etmesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini korumak için ihtiyati tedbirler almasını zorunlu hale getirdiğine karar verilmiştir.

Bir kez daha, Osmanlı hükümetinin diplomatik çabalarının, Halepa tepelerinden Hanya'ya saldırılarına devam eden isyancıların ve Yunan birliklerinin uzlaşmaz tutumları üzerinde caydırıcı bir etkisi olmamıştır. Adadaki durumun kontrolünden çıktığının farkına varan Girit Valisi Beroviç Paşa, 13 Şubat 1897'de Karadağlılarla birlikte bir Rus zırhlısına sığınmıştır.⁶⁰ Bu olay,

59 PRO: FO, 195/1983, No. 48, Biliotti'den Salisbury'e, 11 Şubat 1897, s. 130; Turkey No. 10 (1897), No. 96.

60 PRO: FO, 195/1983, No. 62, Biliotti'den Salisbury'e, 14 Şubat 1897, s. 163; Turkey No. 10 (1897), No. 118.

adada önemli bir dönüm noktasıdır, çünkü Avrupa devletlerinin yardımıyla tayin edilmiş, Rum Ortodoks Osmanlı uyruğundan bir Osmanlı valisi görevini bırakıp, Babîâlî'ye bile danışmadan bir yabancı gemiyle adayı terk etmiş ve Avrupa'ya kaçmıştır. Valinin kaçıışı, doğal olarak adanın yönetiminde bir kopukluğa neden olmuş ve Hristiyanların Osmanlı yönetimine karşı takındıkları tutum ve psikolojileri üzerinde de olumsuz bir etkide bulunmuştur. Sonunda Albay Vassos komutasındaki Yunan donanması 15 Şubat 1897 tarihinde adayı işgal etmiş ve bir duyuru yayınlamıştır.

Halka duyuru. Birçok yıldır vukuu bulan ve hâlâ da tam bir anarşi şeklinde hüküm süren bu korkunç şeyler, gemi aızıya almış fanatikliğin emrinde ailelerin ve malların perişan edilmesi ve barbar çapulcuların talanına maruz kalması, bütün Yunan ırkını sarsmış ve ulusal duyguyu uyandırmıştır. Aynı ırktan, aynı dinden ve ortak bir kader ve tarihe sahip bir halkın bu üzücü durumuna artık dayanılmazdı. Majesteleri Yunanların Kralı, Benim Yüce Kralım, bölgenin askeri işgaliyle olayların bu gidişatına bir son vermeye karar vermiştir. Majesteleri I. Yeorgios, Yunan Kralı adına bölgeyi işgal ediyorum ve cinsiyet ya da milliyet ayrımı yapmaksızın bunu da bölgenin ahalisine ilan ediyorum. Majesteleri adına namusu, hayatı ve malı koruyacağıma ve ahalinin dini inançlarına saygı duyacağıma, onlara barış ve eşit haklar getireceğime söz veriyorum.⁶¹

Albay Vassos'un açıklaması özellikle Hristiyanlara yapılan kötü muamelelerin devam ettiğine, kaosun sürdüğüne ve "uyanık milli duyguya" vurgu yapmıştır. Vassos'a göre, Osmanlı yönetimini sona erdirmenin zamanıdır ve adadaki Yunan askeri işgali bunu başarmanın tek yoludur. Albay Vassos'un açıklaması ada halkına, özellikle kendi himayesi altında olacak Müslümanlara teminat vererek gerilimi yatıştırmak amacındadır. Bu, otoritesini kabul ettirmek için ortamı hazırlamak ve Osmanlı yönetimine bu bölgedeki egemenliğinin süreceği mesajının gönderilmesi girişimidir.

61 Turkey No. 10 (1897), No. 144.

Vassos'un gelişinin hemen akabinde, Yunan konsolosu Hanya'da Yunan bayrağını çekmiştir. Bu arada, gönüllüler ve mühimmat Yunanistan'dan gelmeye devam etmiştir. İsyancıların temel hedefi, şehrin denetimini ele geçirmek amacıyla, Hanya'yı topa tutmaktır. Ancak Avrupa devletleri, isyancıların Hanya'ya saldırılarını yasaklamıştır. Bu nedenle, isyancılar bir süre beklemede kalmışlar, bölgede yaşayan Müslümanlar ise büyük şehirlere gitmek üzere köylerini terk etmeye başlamışlardır. Ancak Kondilaki Müslüman erkeklerin dağlara gidip silaha sarıldıklarını ve geceleri Hristiyanlara saldırdıklarını ileri sürmüştür.⁶² Kondilaki'ye göre, Müslümanların Hristiyanlara karşı "ırkçı nefret"i 1889'dan sonra artmıştır. Müslümanların 1889'dan önce öç almak amacıyla Hristiyanların evlerine saldırdıklarını, fakat daha sonra hiçbir şeye saygı göstermediklerini ve hayvanlar ve hatta zeytin ağaçları da dahil olmak üzere her şeyi yaktıklarını iddia etmiştir.⁶³

Kondilaki hatıratında, Hristiyan isyancıların Vassos'u ve askerlerini olumlu karşıladıklarını ve Yunan askerleri ve gönüllülere kendilerini kanunlara uyan kişiler olarak tanıttıklarını öne sürmüştür. İsyancılara göre, Osmanlı askerleri adadaki asayiş ve barışı tahrip etmiş ve Yunan askerleri karışıklıklara son vermek için adaya gelmişlerdir. İsyancılara göre Avrupa devletleri barışı sağlayamamıştır, fakat Yunan askerleri sayıları çok az olmasına rağmen, adaya barış ve düzen getireceklerdir.⁶⁴ Avrupa devletlerinin temsilcileri, Yunan hükümeti tüm uyarıları dikkate almadığından ve Girit'e savaş gemileri ve askerler göndermeye devam ettiğinden Yunan savaş gemileri ve askerlerini adadan çıkarmak, isyancıları sadakate çağırmak ve reformları denetlemek için zorlayıcı tedbirler alacaklarını bildirmişlerdir. Bu doğrultuda, Avrupa devletleri, İtalyan amiralinin komutasında her biri 100 kişiden oluşan İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan deniz subayları ve Avusturya'dan 50 deniz subayıyla Hanya'yı işgal etmişlerdir.⁶⁵ Ancak Avrupa devletlerinin bu hareketi bile durumu yatıştıramamıştır.⁶⁶

62 Tomadakis: *Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη ά γνωστα α πομνημονεύματα*, s. 51-52.

63 A.g.e., s. 62.

64 A.g.e., s. 64.

65 'More Fighting in Canea: The Greeks Ordered by the Powers not to Occupy Crete,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14195, 16 Şubat 1897, Salı, s. 2.

66 Langer: *The Diplomacy of Imperialism*, s. 361. Kıyı kentlerinin işgal edilmesi için Babıâli'den izin istendiği belirtilmelidir.

İstanbul'daki Amerikan temsilcisinin raporunda şunlar yazılıdır:

Girit'te olayların mevcut hali daha önceki zamanların hepsinden de kötüdür... Altı devletin sefirleri düzeni yeniden sağlamak için fiziki güç kullanmaya bel bağlayan kâğıt üzerindeki reform planlarının sadece katliamlara yaradığını ve karışıklığı daha artırdığını anladıklarında çok geç olmuştu... Sefirlerin Girit'in içişlerine karışması, eğer gerçekten yatıştırma amaçlı idiyse, mahzurlu ve düşüncesiz bir yaklaşımdı; çünkü bu bir taraftan her yerde otoriteye uyulması için sultanın oradaki askerlerini tahkim etmesini önlerken, diğer yandan bunun yerine hiçbir fiziki güç oluşturmadı ve böylelikle de kırsal bölgelerdeki Müslüman ahaliyi korumasız bıraktı.⁶⁷

Amerikan sefiri 24 Şubat 1897 tarihli başka bir raporda, Yunan kuvvetlerinin adayı işgal etmesine izin verdiği için Avrupa devletlerini sorumlu tutmuştur. Amerikan sefirine göre, “eğer Osmanlı İmparatorluğu’nu bir arada tutmak üzere güçler arasındaki ittifak dürüst ve gerçek bir ittifak ise, bu durumda müttefiklerin filosunun gözü önünde silahlı güçlerin karaya çıkmasına müsaade edilmesi aptalca bir durumdur.”⁶⁸

Yunanistan adaya asker gönderdikten sonra Avrupa filosu 9 Şubat 1897’de adadaki Yunan karargâhını bir süre topa tuttu. Yabancı savaş gemilerinin bu eylemi Avrupa’da, özellikle İngiltere ve Yunanistan’da, infiale neden oldu. Bu hareket Avrupa’da, yabancı askerler ile Osmanlı askerleri arasında tam bir işbirliği olarak görüldü. Atina’da düzenlenen büyük mitinglerdeki yoğun protestolarla İngiltere ve Yunanistan’da kitlesel isteri zirveye ulaştı. Protestocular “ülkenin her zamankinden daha çok şimdi kesin olarak Girit için kanını ve servetini dökmeye kararlı olduğunu” ileri sürdüler.⁶⁹ Başbakan Deliyannis, kamuoyunun düşüncesini paylaşarak, “Yunanların hakları ve onurunu muhafaza etmeye kararlı olduklarını ve Girit’teki Hristiyanlara yardım etmeyi sürdüreceklerini” söyledi.⁷⁰

67 USNA, 46/62, No. 1173, Terrell'den Olney'e, 13 Şubat 1897.

68 USNA, 46/62, No. 1185, Terrell'den Olney'e, 24 Şubat 1897.

69 'Indignation in Athens,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14201, 23 Şubat 1897, Salı, s. 1.

70 A.g.g., s. 1.

İtalya'daki kamuoyu düşüncesinin de Girit'teki olayların gidişatı hakkında güçlü bir şekilde Yunan hareketinin lehine olduğuna dikkat çekilmelidir. Ülke genelinde büyük mitingler düzenlenmiş ve birçok genç isyanda etkin roller almak için gönüllü olarak Girit'e gitmiştir.⁷¹ Bunların sayısı yaklaşık 5.000'dir.⁷² Benzer mitingler Paris'te de düzenlenmiştir. Paris'teki Yunan tıp öğrencileri Giritli 15 öğrenciyle birlikte Girit'teki isyancıları desteklemek ve mitingler düzenlemek için Fransız öğrencileri teşvik etmişlerdir.⁷³

Avrupa'daki Osmanlı sefirleri, Osmanlı İmparatorluğu hakkında kamuoyundaki olumsuz intibayı değiştirmek amacıyla siyasi liderler, bakanlar ve diğer önemli şahsiyetlerle temasa geçmiştir. Paris'te bulunan Osmanlı temsilcisi, bütün Fransa'ya dağıtacağı bir risaleye eklemek için adanın Müslüman sakinlerinin fotoğraflarını istemiştir. Sefirin amacı, Müslüman kadın ve çocukların mağduriyetini ve isyancıların vahşiliğini Fransız halkına göstermektir.⁷⁴

Avrupalı amiraller, ilerleyişini ve düşmanlıklarını durduracağına söz veren yazılı bir beyanı imzalamadığı müddetçe askerlerine gönderilecek ikmal malzemelerinin karaya çıkarılmasına engel olacakları hususunda Vassos'u uyarmıştır. Albay Vassos, kuvvetlerine saldırılmadığı müddetçe Avrupa devletlerinin denetimi altında bulunan şehirlere saldırmayacağı yanıtını vermiştir.⁷⁵ Ancak askeri harekâtın başından beri Yunan tarafı Avrupa devletlerinin müdahalesinin uyarılarla sınırlı olacağını ve Yunan emrivakisinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun da sessiz kalacağına inanmıştır.⁷⁶ Albay Vassos adanın doğu bölgesine

71 'Italy Indorses Greece: Her Action Regarded as a Bold Stroke for Humanity,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14196, 17 Şubat 1897, Çarşamba, s. 2.

72 BOA Y.PRK.HR., 23/66, 1314 L 5. Roma'daki Osmanlı sefiri 12 Mart 1897 tarihli telgrafında bu sayının gerçeği yansıtmadığını ve yalnızca beş gönüllünün Napoli'den Girit'e gittiğini belirtmiştir. Bkz. BOA.PRK.HR., 23/75, 1314 L 9.

73 Ahmed Midhat. 'Mertebe-i İrtidâd,' *Tercümân-ı Hakikât*, No. 5690-485, 28 Ramazan 1314, 18 Şubat 1312, 2 Mart 1897, Salı, s. 1.

74 BOA Y.PRK.BŞK., 50/48, 1314 L 3. O dönemde Osmanlıların, Avrupa'daki kendi imaj yönetimiyle derinden ilgilendiklerini hatırlamak önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Deringil: *The Well-Protected Domains*.

75 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 96.

76 'Girit Havâdisi,' *Servet-i Fünûn*, No. 11, 23 Ramazan 1314, 13 Şubat 1312, 25 Şubat 1897, Perşembe, s. 194.

doğru ilerlemeye devam etmiş ve Estiye’de 15 Müslüman köyüne saldırmıştır.⁷⁷

ESTİYE İSYANI

İsyan başlamadan önce padişahın gönderdiği provokatörlerin Estiye’de kışkırtıcı propaganda yaptıkları iddia edilmiştir. Bu kışkırtma, köylerdeki Hristiyan halkı son derece korkutmuş ve kendilerini korumak için dağlardan dindaşlarını çağırılmışlardır. Bazı iddialara göre Estiye’nin Müslüman ahalisi, Kandiye’den gelen Müslüman komitelerinin üyelerince evlerinin Hristiyanlara devredileceği şeklinde tahrik edilmiştir. Bu, zaten gergin olan durumu daha kötüleştirmiştir. Bérard’a göre, Estiye isyanının eşiğindedir.⁷⁸ Bérard’ın olayları, Hristiyanlara karşı “Müslüman fanatizmi” varsayımı doğrultusunda anlattığı anlaşılıyor. Estiye’de büyük bir Müslüman komplosu olduğunu ve “Müslüman fanatizminin” Hristiyan halkı yok etmeyi amaçladığını iddia etmiştir.

İngiliz konsolosunun anlatısı, Bérard’ın anlatısından epeyce farklıdır:

Katliamlar bazı karargâhlardan gelen emirler üzerine gerçekleştirilmiş gibi görünmektedir. Estiye eyaleti oldukça sakin; Müslümanlar ve Hristiyanlar mükemmel uyum içinde birlikte yaşıyorlar. Hristiyanlar hazin trajediden önceki iki gün boyunca, barışın bozulmasını önlemek üzere köylerinden ayrılmamaları hususunda Müslümanlara tavsiyede bulunmuşlardı. Korkacakları bir şey olmadığına ve ne hayatlarının ne de mülklerinin herhangi bir tehlike altında olmadığına dair onlara güvence verdiler.⁷⁹

İsyanın patlak vermesinin nedenleri bir kaynaktan diğerine farklılık gösterse de, burada açık olan şey Hristiyan isyancıların Müslümanların silahlarını almaları ve bu silahları onların eski sahiplerine karşı kullanma-

77 Estiye kazası adanın doğu ucunda bulunmaktadır. 1881 nüfus sayımına göre, Estiye’nin nüfusu 16.834 (4.877 Müslüman ve 11.947 Hristiyan). Hristiyanların ve Müslümanların yakın ilişkileri ve ortak çıkarları vardı. Bu bölgede Müslümanlarla Hristiyanların evlenmesi de çok yaygındı, BOA Y.PRK. DH., 9/45, 1314 N 10.

78 Victor Bérard, *Les Affaires de Crète*, (Paris: Armand Colin et Cie Editeurs, 1900), s. 244-45.

79 PRO: FO, 195/1983, No. 12, Biliotti’den Salisbury’e, 17 Mart 1897, s. 315; Turkey No. 10 (1897), No. 339.

landı. Hristiyan isyancılar, Müslüman köylerine saldırmış ve Müslüman kadınlar ve çocuklar camilere sığınmıştır. Estiye'nin hemen her köyünde Müslümanlar Hristiyanlar tarafından düzenli olarak kuşatılmış ve katledilmişlerdir. Müslümanların kendilerini savunacak az sayıda silahı vardı. Bir süre sonra, bu silahlar Hristiyan isyancılara teslim edilmiştir. Daha sonra, camiler isyancılarca ateşe verilmiş ve camilerde toplanmış olan Müslümanların çoğu öldürülmüştür. Bazıları mağaralara saklanmışlardır.⁸⁰ İsyancılar Müslüman köylerini yağmalamışlar, evlerini ve mallarını yakmışlardır. Ayrıca Giritli Müslüman kızlar Hristiyanlığı benimsemeye zorlanmışlardır.⁸¹ Bazı köy kızlarına ne olduğuna dair hikâyeler isyancıların Müslüman halka ve Müslüman kızlara karşı tutumları hakkında önemli ipuçları vermektedir.⁸² Sözgelimi, Ahladiya Köyü'nde isyancılar 137 Müslümanın parasını ve mücevherlerini çalmıştır. İsyancılar bu 137 Müslümandan erkeklerin tamamını ve sekiz kadını öldürmüştür. Molyana Köyü'nde nahiye müdürü olan Hacı Mihali Fodalbezi, Manoli Zervaki, Anagnosti Maravelaki ve Hacı Yorgi Konomaki adlı isyancılar Müslümanların silahlarını toplamışlardır. 106 Müslümandan 104'ü katledilmiştir. Dahası iki Müslüman kızı Hristiyanlığı benimsemeye zorlamışlardır. Bu iki kızdan biri din değiştirmeyi kabul etmediği için isyancılar tarafından öldürülmüştür.⁸³ Girit'te bulunan Osmanlı yetkilileri, 22 Şubat 1897'de Estiye'de öldürülen Müslümanların sayısının, erkekler, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere, 1.145'e ulaştığını ve 25 yaralı olduğunu bildirdiler.⁸⁴ İsyanın sonunda Estiye'de öldürülen Müslümanların toplam sayısı 2.500'e ulaşmış,⁸⁵ yalnızca 25 Müslüman

80 BOA Y.PRK.DH., 9/45, 1314 N 10; Tahmiscizâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları* (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977), s. 39-40.

81 BOA Y.PRK.UM., 36/109, 1314 N 21; BOA Y.PRK.DH., 9/45, 1314 N 10.

82 Emine meselesinde isyancılar Emine'nin köyüne saldırmış ve amcasını öldürmüşler ve sonra da Emine'yi kaçırmışlardır. Götürüldüğü yerde Emine, Hatime ve Fadime adlı iki Müslüman kız görmüştür. İsyancıların kendilerine nasıl davrandıklarını anlatırken onların yanbanı olmasına şaşırılmıştır. Çünkü isyancılar Girit lehçesiyle konuşmuyordu. (*ceux qui tuaient n'étaient pas du pays: ils étaient de Kritcha, et quelques-uns, tout à fait étrangers, ne parlaient pas le dialecte crétois ...*). Sonunda Emine, Hristiyanlaştırılmıştır. Bkz. Bérard: *Les Affaires de Crète*, s. 247-48.

83 BOA Y.PRK.DH., 9/45, 1314 N 10.

84 BOA Y.PRK.ASK., 117/91, 1314 N 20.

85 Turkey No. 10 (1897), No. 134 ve 165; Turkey No. 11 (1897), No. 198. O dönemde, Hanya ve civarında öldürülen Osmanlı askerlerinin sayısı 16 idi. Üç Osmanlı askeri yaralanmıştı; Kisamo-Kastelli'de 23 Osmanlı askeri öldürülmüş, 8 asker yaralanmıştı; Selene'de 162 Osmanlı askeri öldürülmüş ve 31

kaçmayı başarmıştır.⁸⁶ Bu katliamlara son vermek amacıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemilerinden 100 denizci Estiye'de karaya çıkmıştır.⁸⁷ Sonunda, Estiye'deki Müslüman ahali ve Osmanlı askerleri Avrupa deniz kuvvetleri tarafından kurtarılmıştır.⁸⁸

SARAKİNA VE KANDANOS İSYANLARI VE MÜSLÜMANLARIN GÖÇÜ

Bu sırada batı bölgelerindeki durum daha da kötüleşir. Selino'daki Müslüman aileler ve Osmanlı askerleri Yunan askerlerince topa tutularak kuşatılmıştır.⁸⁹ İngiliz konsolosu "Hristiyanlar tarafından öldürülen Sarakina"⁹⁰Müslümanlarının sayısının 20 erkek, 23 kadın ve 61 çocuk"tan oluştuğunu hükümetine bildirmiştir.⁹¹ Amiraller başka saldırıları önlemek için Selino-Kastelli'ye bir savaş gemisi göndermeye karar verirler. Rus, İtalyan ve İngiliz konsolosları Müslümanların serbest bırakılması için isyancı reislerle görüşmek üzere Selino'ya gitmişlerdir.⁹²

İngiliz konsolosu aynı raporda, durumun kötüye gitmesi nedeniyle Sarakina'nın Müslüman halkının yukarıda belirtilen olaylardan bir süre önce Sarakina'yı terk etmeye çalıştığını belirtmiştir. Konsolos, köylerini terk etmeye başlamış olan Pelekano'daki Hristiyanların, Müslümanlara daha fazla kötü muameleye uğramayacaklarını taahhüt ederek Müslümanlara bulundukları yerde kalmaları için ısrar ettiklerini de sözlerine ekler. Birkaç gün sonra, Demarche ve cemaatin önde gelen Hristiyanları, sahile doğru gitmelerinin aslında daha doğru olacağını Müslümanlara söylemiştir. Oraya sağ salım gitmeleri için Müslümanlara eşlik edeceklerine söz vermişlerdir. Müslümanlar sahile doğru giderken onlara ateş edilir. Buna ilaveten, Konsolos Biliotti 159 Müslüman muhacirden yalnızca 44'ünün Selino-Kas-

asker yaralanmıştır; Kandiye'de 25 Osmanlı askeri öldürülmüş ve 37 asker yaralanmıştır; Resmo'da bir asker öldürülmüştür. Bkz. BOA Y.PRK.ASK., 117/90, 1314 N 19. Estiye'de Hristiyanlarca öldürülen Müslümanların listesi için bkz. Turkey No. 3 (1898), No. 140 (Ek).

86 BOA Y.PRK.TKM., 38/49, 1314 N 24; Turkey No. 10 (1897), No. 198.

87 Turkey No. 10 (1897), No. 160.

88 BOA Y.PRK.HR., 23/51, 1314 N 24.

89 Selene 6.000 Hristiyan ve 3.000 Müslümanın yaşadığı bir bölgedir.

90 Sarakina, Selene bölgesindedir ve Müslüman köylerinden ayrılmıştır.

91 PRO: FO, 195/1983, Biliotti'den Salisbury'e, 19 Şubat 1897, s. 176; Turkey No. 10 (1897), No. 158.

92 PRO: FO, 195/1983, No. 7, Biliotti'den Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 259; Turkey No. 11 (1897), Nos. 158 ve 162.

telli'ye ulaşmayı başardığını belirtmiştir. Tüfeğin zorla alınmasına direnen bir Müslüman tarafından katliamın başlatıldığını ve bunun karışıklığa yol açtığını ifade etmiştir.⁹³

Sahilden dört saat uzaklıkta dolambaçlı bir vadide bulunan Kandanos'ta durum iyi değildir. Kandanos'un tepeleri, 50 askerle birlikte bir garnizonun bulunduğu tepe hariç, 1.000 silahlı Hristiyan isyancı tarafından işgal edilmiştir.⁹⁴ Yunan askerleri ve Giritli Hristiyan isyancılar 26 Şubat'ta iki topla ateş açarak Kandanos'taki garnizonu yerle bir etmişlerdir.⁹⁵ Daha sonra, Kandanos'un Müslüman sakinleri 1.000 isyancı ve 50 Yunan askeri tarafından kuşatılmış, 1.700 Müslümanla, 246 asker ve 3 dağ topunun konuşlanmış olduğu tepe hariç civardaki tüm tepeleri işgal etmiştir. Adanın diğer taraflarında olduğu gibi, Müslümanlar sefil durumdaydı ve 18 gündür ekmek bile bulamamışlardı. Hristiyan reisler, Kandanos'un Müslüman halkına erzak gönderilmesine izin vermediler. Erzaklara, Müslümanlar kadar aç olan isyancılarca el konacağı için bu erzakların Müslümanlara ulaşmayacağı iddia edilmiştir. Müslümanlar kurtarılmak için yalvardılar.⁹⁶ Avrupa güçlerinin temsilcileri, Müslümanların tahliyesi hususunu isyancılarla görüşmek için Kandanos'a gittiler. Bu temsilciler, Müslümanları serbest bıraktıkları takdirde, Avrupa devletlerinin kuvvetleriyle birlikte Kandanos'a girebileceklerini isyancılara söylemişlerdir. İsyancı reisleri, Girit'in meşru sahibinin Yunan kralı olduğu ve tüm Girit halkının kralın yurttaşları olduğu yanıtını verdiler. Bu konu hakkında müzakere etme yetkisi ve hakkının yalnızca krala ait olduğunu sözlerine ilave etmişlerdir. İngiliz konsolosu bu yanıtı kabul etmemiştir. Hristiyan reisler Avrupa temsilcilerine kızmış, fakat bir süre sonra Kandanos'tan ayrılırken Müslümanların silahlarını bırakmaları şartıyla öneriyi kabul etmişlerdir.⁹⁷

93 PRO: FO, 195/1983, No. 7, Biliotti'den Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 259; Turkey No. 11 (1897), Nos. 158 ve 162. İsmail Paşa, Selene'de 140 Müslüman erkek, kadın ve çocuğun öldürüldüğünü Girit'ten bildirmiştir. BOA Y.PRK.UM., 36/109, 1314 N 21.

94 Turkey No. 10 (1897), No. 249.

95 Turkey No. 10 (1897), No. 226.

96 PRO: FO, 195/1983, No. 8, Biliotti'den Salisbury'e, 1 Mart 1897, s. 269-72; Turkey No. 10 (1897), No. 304. Kondilaki, eskiden Kandanos ve civarındaki Müslüman nüfusun Hristiyan nüfustan daha fazla olduğunu belirtir. Fakat karışıklıklardan sonra Müslümanlar Hanya'ya göç etmiştir. Tomadakis: *Ιωά ννου Δ. Κονδυλά κη ά γνωστα α πομνημονεύματα* (1905), s. 149.

97 Tomadakis: *Ιωά ννου Δ. Κονδυλά κη ά γνωστα α πομνημονεύματα* (1905), s. 119.

Girit'teki İngiliz, İtalyan ve Rus konsolosları, 1897'nin Mart ayı ortalarına doğru Hristiyan reislerle anlaşmaya vardıktan sonra, ablukaya alınmış Müslüman halka ve Kandanos garnizonuna yardım etmek için Avrupa kuvvetlerini gönderdiler.⁹⁸ 10 Mart 1897'de Konsolos Biliotti 340 Osmanlı askeri, 523 erkek, 1.047 kadın ve çocuğun tahliyesinin Avrupa kuvvetlerince başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Tahliyeden sonra, anlaşma gereğince Müslümanlar silahsızlandırılmış ve silahları Hristiyanlara verilmiştir. Muhacirler İzmir'e göç etmeyi istemişlerdir.⁹⁹ Geri kalan grup, Avrupa kuvvetleri tarafından Hanya'ya götürülmüştür. Çeşitli yerlere sığınan Müslüman sakinlerin toplam sayısı yaklaşık 2.500'dü. Buna ek olarak, 600 Osmanlı askeri bulunuyordu.¹⁰⁰ Müslümanların göç etmesinden sonra, Hristiyanlar yağmalamak ve talan etmek için Müslümanların evlerine gitmişlerdir.¹⁰¹ Babıâli, Müslüman halk diğer bölgelerden sahile nakledilirken adadaki Avrupa kuvvetlerinin onlara yardım edip etmeyeceğini de İstanbul'daki Avrupa ülkeleri sefirlerine sormuştur. Sefirler yanıt olarak, meseleyi aralarında müzakere edeceklerini ve gereken adımları atacaklarını müştereken söylemişlerdir.¹⁰² Oysa batı bölgelerdeki Hristiyanlar, Selene'nin üstündeki tepelere doğru ilerliyor ve ateş etmeyi sürdürüyorlardı. Çayırılarda otlayan birkaç at ve katırı öldürmüş ve bir Müslümanı da yaralamışlardır.¹⁰³

Rus, İtalyan ve İngiliz konsolosları Müslümanların tahliyesi hususunda isyancı reisleriyle görüşmek için Selene'ye gittiler.¹⁰⁴ Bu görüşmelerde İngiliz konsolosu, Yunanistan'la birleşmenin o an için imkânsız olduğunu ve bundan dolayı da Hristiyanların muhtariyeti kabul etmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Eğer bunu kabul etmezlerse, yabancı devletler

98 PRO: FO, 195/1983, No. 8, Biliotti'den to Salisbury'e, 1 Mart 1897, s. 269-72; Turkey No. 10 (1897), No. 304.

99 Turkey No. 10 (1897), No. 262.

100 Turkey No. 10 (1897), No. 342 (Ek 2). Avrupa devletlerine göre, "Girit sorununa" en iyi "çözüm" kırsal kesimdeki Müslümanların göç etmesi olacaktı. Çünkü Müslümanlar Girit'teki şehirlerin içinde ve civarında toplanırlarsa aciz duruma düşeceklerdi. Bkz. PRO: FO, 195/1983, No. 9, Biliotti'den Salisbury'e, 11 Mart 1897, s. 298-99; ve Turkey No. 10 (1897), No. 304.

101 Tomadakis: *Ιωάννου Δ. Κονδύλα κη ά γνωστα α ποινημονεύματα* (1905), s. 149.

102 BOA Y.PRK.HR., 23/47, 1314 N 22.

103 Turkey No. 10 (1897), No. 249.

104 Turkey No. 11 (1897), No. 158, ve 162; PRO: FO, 195/1983, No. 7, Biliotti'den Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 259.

askerlerini adaya sevk etmesi için Osmanlı İmparatorluğu'na izin vereceklerdir.¹⁰⁵ Bu görüşmeden sonra İngiliz konsolos, gözlemlerini şöyle rapor etmiştir: "Bu bölgedeki Hristiyanların isyanı, ciddi karakterde önemli bir yerel sebebe dayanmıyordu, fakat Girit'te Yunan askerlerinin ve savaş gemilerinin bulunmasından ve Hanya'da korkunç katliamların meydana geldiği inancından kaynaklanıyordu."¹⁰⁶ Selene'nin Müslüman ve Hristiyan ahalisinin bölgelerindeki Avrupa ülkeleri işgalinin devam etmesinden yana olduklarını da belirtmiştir. İngiliz konsolos raporunun son paragrafında, "Girit sorununun çözümünün yalnızca büyük devletlere bağlı olduğunu" öne sürerek Avrupa devletlerince oynanan role büyük önem vermiştir.¹⁰⁷

Selene'de bulunan Müslüman ahalinin Rus, İtalyan ve İngiliz konsoloları vasıtasıyla tahliye edilmesi kararlaştırılmıştır. Adanın çeşitli bölgelerinde Müslümanlar, nakil olacakları yerlere Avrupa deniz kuvvetlerinin askerlerinin koruması altında sevk edildiler. Bu durum, Osmanlı hükümeti tarafından hoş karşılanmış ve Müslüman halkın geri kalan kısmının aynı şekilde nakledilmesi istenmiştir. Bu istek, Osmanlı Hariciye Nezaretince yabancı 'sefirlere tebliğ edilmiştir. Altı Avrupa devletinin temsilcisi, yanıt olarak gerekli talimatların Girit'teki konsoloslara verilmiş olduğunu ve yapılacak toplantıda meseleyi tekrar aralarında müzakere edeceklerini ifade etmişlerdir.¹⁰⁸

O sırada, adanın içinde büyük bir nüfus hareketi vardı. Adanın iç bölgelerinde yaşayan Müslümanlar sahile kaçmaya başlamışlardı. Kıyı bölgelerindeki Müslüman nüfus arttığından, aralarında açlık ve hastalıklar başlamıştı. Şehirlerin ve farklı bölgelerin nüfus haritaları değişiyordu: Toplumsal kargaşanın ilk işaretleri ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki komisyonlarca Girit'in Müslüman halkı için çeşitli yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Komisyonlar halktan para toplamış ve günlük gazetelere ilanlar vererek toplanılan yardımın miktarını ve bağışta bulunan kişilerin isimlerini vermişlerdir.¹⁰⁹

105 Tomadakis: *Ιαβά ννολ Δ . Κονδύλα κη ά γνωστα α ποινημνεύματα* (1905), s. 215.

106 PRO: FO, 195/1983, No. 87, Biliotti to Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 185; Turkey No. 10 (1897), No. 187.

107 PRO: FO, 195/1983, No. 87, Biliotti to Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 185; Turkey No. 10 (1897), No. 187.

108 BOA Y.PRK.HR., 23/47, 1314 N 22; BOA Y.PRK.HR., 23/48, 1314 N 23.

109 'Girit lānesi,' *İkdam*, No. 954, 13 Şevval 1314, 5 Mart 1313, 17 Mart 1897, Çarşamba, s. 1. Bu listelerin Osmanlı gazetelerinin baş sayfalarında yayınlandığı belirtilmelidir.

Hristiyan isyancıların ve Yunan askerlerinin Müslümanlara saldırıları devam etmekteydi. Yerapetra'nın Müslüman ahalisi, Yunan askerleri ve isyancılarca kuşatma altına alınmıştı. İsyancılar, şehri Kral Yeorgios namına kendilerine teslim etmelerini kaymakam ve ahaliden istediler. Çatışma sabahın erken saatlerine kadar devam etmiş, her iki tarafta da ağır kayıplara yol açmıştır.¹¹⁰ Fakat adanın farklı bölgelerinde bulunan Müslümanların, Hristiyanlarca kuşatılmasının gerçek nedeni hususunda somut bir gerekçe verilmemiştir. Kandonos'un Müslüman valisinin kuşatmayla ilgili olarak ne söylediğini belirtmek önemlidir: "25 gündür Müslüman bölgelerinin dışarı ile bağlantısı bulunmuyordu ve ne büyük yangın, ne de Yunan savaş gemilerinin ve askerlerinin orada bulunması hakkında herhangi bir fikirleri yoktu ve Hristiyanlarca neden kuşatıldıklarını da anlayamıyorlardı."¹¹¹ Bu nokta bizi kaçınılmaz olarak, uzak bölgelerdeki eşzamanlı olayların çok iyi bir iletişim ağının veya isyancılar ve Yunan askerlerince oluşturulan gizli bir organizasyon ve provokasyonun sonucu olup olmadığı sorusuna getirir.

Babîâli, Avrupa devletleri nezdindeki Osmanlı sefirlerine bir telgraf göndererek, yabancı devletlerin Yunan hükümetini askerlerini adadan geri çekmesi ve daha fazla silah ve mühimmat göndermekten vazgeçmesi hususunda uyarmalarını istemiştir.¹¹²

OSMANLI-YUNAN SINIRINDA YUNANİSTAN'IN FAALİYETLERİ

Yunan hükümeti Girit'in yanı sıra, Teselya'daki Osmanlı-Yunan sınırına da birlikler göndermiştir. Aynı zamanda, sınır tecavüzleri ve yağmalamaları için çeteler oluşturmaya da devam etmiştir. Etniki Eterya da, Osmanlı İmparatorluğu'nu Yunanistan'a savaş açması için kışkırtmak amacıyla sınıra gönüllüler ve mühimmat göndermiştir. Dahası cemiyetin çeşitli şubeleri Balkan Yarımadası'nda isyancı hareketleri desteklemek için hazırlıklar yapmıştır. Cemiyetin Balkanlar ve Ege Adaları'nın farklı yerlerinde de şubeleri bulunuyordu. Korfu'daki Osmanlı temsilcisinden alınan bir rapor, Etniki Eterya'nın orada bir şubesi olduğunu ve cemiyetin Girit'teki cemi-

¹¹⁰ BOA Y.PRK.EŞA., 26/57, 1314 L 5; BOA Y.PRK.ASK., 119/30, 1314 L 5; BOA İ.MTZ.GR., 31/1197, 1314 L 6.

¹¹¹ PRO:FO, 195/1983, No.7, Biliotti'den Salisbury'e, 22 Şubat 1897, s. 259; Turkey No. 10 (1897), No. 249.

¹¹² BOA İ.MTZ.GR., 31/1186, 1314 N 26.

yetlerle yakın ilişkilerinin olduğunu belirtir. Etniki Etery a Arnavutluk'taki Hristiyan ahalii isyana teşvik etmek için Arnavutluk'a mühimmat göndermiştir.¹¹³ Ayşe Nühket Adıyeke de Girit İsyanı için para ve yardım toplayan Etniki Etery a'nın Zante Adası'ndaki şubesinden bahseder.¹¹⁴ 10 Temmuz 1896 tarihli şifreli bir telgraf, Sakız Adası'nda Yunan konsolosunun oynadığı rol hakkında bilgi vermektedir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, Giritli isyancılara yardım etmek amacıyla Sakız Adası'ndaki Yunan konsolosunun Yunanlar ve bazı Sakızlılardan gizlice bağış topladığını ve bu bağışları Atina Bankası'na gönderdiğini bildirir.¹¹⁵ Bu örnekler, iletişim ağlarının ve isyancılarla artan etkileşimin iyi bir göstergesidir.

Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul'daki Yunan sefiri ile bir toplantı yapmıştır. Tevfik Paşa, sefire "tecavüz ve tedarikatın hukuk-u beynel-düvele ve tarafeynin menafına bil-küllüye mugayir olduğu cihetle bu gibi halatın serian indifai lüzumu"nu söylemiştir. Yunan sefiri ise, "hükümet-i Yunaniye'nin teşebbüsat-ı askeriyyeye mübadereti taraf-ı hükümet-i seniyyeden icra buyurulan tedabire mukabil ve Girit'e asker ihracı ise uyuğunu himayesiyle orada huzur ve asayişin idamesi maksadına mübteni" olduğu yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Tevfik Paşa, asker sevkinin Yunan hükümeti tarafından başlatıldığını ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı askeri tedbirler, hukuki haklarını korumak amacıyla bu zulme karşı verilmiş bir yanittir. Tevfik Paşa'ya göre, Yunan askerlerinin Girit'e sevk edilmesi barış ve düzeni sağlamak şöyle dursun, durumu daha da kötüleştirmiştir.¹¹⁶

ABLUKA HUSUSUNDA AVRUPA'NIN FİKİR AYRILIĞI

Alman hükümetine göre, Osmanlı tarafı Yunan hükümetinin Girit'te devam eden askeri varlığına engel olmak için Yunanistan'a askeri müdahale yoluyla kendi çıkarlarını en iyi şekilde koruyabilirdi. Böyle bir hareket hiç vakit kaybetmeden icra edilmelidir. Eğer Osmanlı hükümeti bunu zamanında yapmazsa, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletlerinin karar-

113 BOA Y.PRK.EŞA., 27/2, 1314 Z 8.

114 Adıyeke: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 145.

115 BOA Y.PRK.UM., 35/20, 1314 M 29.

116 BOA Y.PRK.HR., 23/48, 1314 N 23.

ları üzerindeki etkisini ve Balkan devletleri nezdindeki güç ve nüfuzunu kaybedecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun istikbali ve bütünlüğü tehlikeye düşecektir.¹¹⁷ Bu bağlamda, sarayında yapılan baloda Alman imparatorunun Osmanlı Sefiri Galib Bey'e söyledikleri önemlidir:

... muhâfaza-ı âsâyiş için elimden gelen muâveneti diriğ etdim. Fakat Yunan söz anlamıyor. Bazı düvel ise kendi taraflarından Yunan aleyhinde cebr isti'mâlinde tereddüd gösteriyor. Bu cihetle mesele-
nin yalnız devletler beyninde halli hususundaki ümidlerim gittikçe zâil oluyor. Devlet-i Âliyye tarafından silaha sarılmakdan başka çâre kalmıyor. Binâenaleyh zât-ı akdes-i hümayûn-ı cenâb-ı pâdişahî devlet ve memleketlerini muhâfaza etmek için derhâl asker sevk ederek Atina üzerine yürümeli ve Yunan askeri Girid'den çıkmadıkça asâkir-i şâhânenin dahi Yunanistan'dan çıkmayacağını ilan etmeli bu sûretle meselenin belki kan dökülmeksizin Devlet-i Âliyye lehinde tesviyesi için Almanya'ya dahi bir vesile-i muâvenet olabilir. Aksi takdirde bazı sahib-i mülk tarafından eser-i hayât gösterilmez ise Almanya ne yapabilir?¹¹⁸

Almanya'nın görüşünü paylaşan Avusturya hükümeti de abluka-
nın Pire ve diğer Yunan limanlarına genişletilmesini istiyordu.¹¹⁹ Almanya, Avusturya ve Rusya ittifak halinde Pire Limanı'nın ablukaya alınmasından yanaydılar.¹²⁰ Buna karşılık İngiliz hükümeti, Pire Limanı'nın yerine Girid'in abluka altına alınmasında ısrar etmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı Ha-
notaux, Avrupa devletlerinin kararlarındaki herhangi bir değişikliğin onları zor durumda bırakacağını ileri sürmüştür.¹²¹ Yunanistan'ın, Yunan kuvvetlerinin Girid'ten derhal çekilmesiyle ilgili olarak düvel-i muazzamanın notasına¹²² verdiği yanıt İtalyan hükümeti tarafından yetersiz görülmüştür.

117 BOA Y.PRK.HR., 23/29, 1314 N 16.

118 BOA Y.PRK.EŞA., 26/40, 1314 N 30.

119 Turkey No. 11 (1897), No. 298.

120 'Girid Vakayı' Husûsî Telgrafnamelerimiz,' *Sabâh*, No. 2621, 11 Şevval 1314, 3 Mart 1313, 15 Mart 1897, Pazartesi, s. 1.

121 Turkey No. 11 (1897), Nos. 298, 285 ve 299.

122 Avrupa devletleri Yunan ve Osmanlı hükümetlerine 2 Mart 1897 tarihinde bir nota göndermiştir.

Bu bağlamda, İtalyan hükümetinin tutumu, Tevfik Paşa tarafından Avrupa güçleri arasında orta yolcu ve İngiliz politikasına meyyal olarak değerlendirilmiştir. İtalyan hükümeti, müşterek Avrupa müdahalesine dair Yunan hükümetinin talebini kabul etmeye isteksiz olsa da, İngiltere böyle bir müdahaleyi kabul ettiği takdirde İngiltere ile uyum içinde hareket edecektir.¹²³

Rus Dışişleri Bakanı Kont Mouravieff Yunan hükümetinin verdiği yanıtı “cevab-ı red” olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

Bu cevabı kabul olunamayacak bazı mülâhazâtı hâvî âdetâ bir cevab-ı red nazarıyla bakıyorum. Düvel-i muazzamanın bu bâbdaki efkâr ve mülâhazâtlarını dahi anlamak için düvel-i müşarünileyhim nezdindeki süferâmıza dün akşam telgraflar keşide etdim... İ'tikadımca Yunanistan'a karşı tedâbir-i zecrîye icrâ' olunacağı aşîkârdır. Zaten düvel-i muazzama beyninde hâsıl olan i'tilâf-ı efkâra mebni Girid meselesi fasl ve tesviye olunmuş add edilmelidir. Fakat tarafeyn-i asâkirinin tahşid etmekte olduğu Teselya hududu cihetinden daha ziyade korkuyorum.¹²⁴

Dolayısıyla, Rus hükümeti Rus temsilcilerine bir tamim göndererek görüşünü ifade etmiş ve Avrupa devletleri adına 10.000 ya da 12.000 kişiden oluşan bir kuvvetle bölgenin askeri olarak işgal edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu güç, Fransa ve İtalya tarafından sağlanmalıdır. Daha sonra da Avrupa hükümetlerinin, Yunan ve Türk güçlerinin kademeli olarak geri çekilmesinde ısrar etmesi gerekmektedir. Bir anlamda, Yunan hükümetinin adada güvenliği sağlamak üzere Yunan askerlerini sevk ettiği bahanesi de ortadan kalkacaktır ve bu koşullar altında, bir plebisit imkânsızdır. İngiliz hükümeti, Rusya'nın önerisiyle aynı fikirdeydi, fakat Fransız hükümeti buna karşı çıktı. Sonunda, Almanya ve Avusturya hariç her Avrupa devletinin Girit'e 600 kişi daha göndermesi kararlaştırılmıştır.¹²⁵

Bkz. Turkey No. 4 (1897), No. 1, ve Turkey No. 11 (1897), No. 271 (Ek). Osmanlı'nın yanıtı için bkz. Turkey No. 6 (1897) No. 1.

123 BOA Y.PRK.HR., 23/85, 1314 L 11.

124 BOA Y.PRK.HR., 23/69, 1314 L 6.

125 Turkey No. 11 (1897), No. 267.

Fransız dışişleri bakanı, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada Avrupa devletlerinin kararını açıklamıştır: Padişahın egemenliği altında Girit'in muhtariyetle yönetilmesine ve asayişin sağlanması için Yunan askerlerinin derhal adadan çekilmesine karar verilmiştir. Askerler Avrupa devletlerince işgal olunan bölgelerde toplanacak ve Osmanlı askerleri geri çekilecektir. Ayrıca Avrupa devletlerinden her birinin adaya 500-600 takviye asker göndereceğini ve adada muhtariyet idaresinin hızla tesis edileceğini belirtmiştir. Yunan hükümeti, Albay Vassos'un kumandası altında bulunan askerlerini adada tutmak hususunda ısrar edecek olursa, Avrupalı amirallerin uygun gördüğü zorlayıcı tedbirlerin alınacağını da ifade etmiştir. Adanın ablukasının ilan edileceğini ve gerekli görülürse her türlü mühimmat ve yiyecek sevkine engel olunacağını da ilave etmiştir. Ayrıca amiraller gerektiği takdirde Yunanistan'ın herhangi bir bölümünün fiilen abluka altına alınmasına karar vermeye ve bu ablukayı icra etmeye yetkili olacaklardır.¹²⁶ Hariciye nazırı, Meclis-i Mebusanda bir kişinin sorduğu soruya "devletlerin azim ve kararları Yunan hükümetine karşı olduğu gibi Devlet-i Âliyye hakkında dahi kavî ve müessirdir. Düvel-i müşarünileyhim süfera tarafından kararlaştırılan ıslahat layihasını neticelendirmeğe karar vermişlerdir" yanıtını vermiştir.¹²⁷

EMPERYAL YAYILMACILIK: AVRUPA ABLUKASI VE GİRİT'İN İŞGALI

Bu önerilerle ilgili herhangi bir anlaşmaya varamayan Avrupa devletleri, Yunanistan'dan savaş mühimmatının gelmesine engel olmak için uluslararası güce bağlı askerlerle Girit limanlarını ablukaya almaya müstereken karar vermiştir. Böylece adada düzen ve barış yeniden tesis edilecektir.¹²⁸ Avrupalı amiraller 18 Mart 1897 tarihinde ablukayı ilan etmişlerdir:

¹²⁶ BOA Y.PRK.HR., 23/83, 1314 L 11.

¹²⁷ A.g.b. Hanotaux'un konuşması birçok nedenden dolayı önemlidir. Avrupa devletleri, Yunanistan'a karşı ortak zorlayıcı tedbirler almaya karar vermiştir. Bu, hiçbir şekilde Yunanistan'la müzakere yapmayacakları anlamına gelir. "Girid Havâdisi," *Servet-i Fünûn*, No. 12, 14 Şevval 1314, 6 Mart 1313, 18 Mart 1897, Perşembe, s. 12. Bu arada, Yunan hükümeti Osmanlı-Yunan sınırına asker göndermeye devam etmekte ve savaş hazırlıkları yapmaktadır. Durumun ciddiyeti ve Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında olması muhtemel savaş nedeniyle, Rus hükümeti insiyatif olarak Volo'nun hemen ablukaya alınmasını önermiştir, bkz. Turkey No. 11 (1897), No. 362 (Ek). (Aslında, Lord Salisbury Volo'nun ablukasını hususunda hemfikir idi. Ancak İngiliz Parlamentosu'ndaki bazı milletvekilleri abluka karşı çıktığından Lord Salisbury fikrini değiştirdi), bkz. BOA Y.PRK.HR., 23/87, 1314 L 12.

¹²⁸ Adaya gönderilen mühimmat ve yiyeceğe son verilirse yiyecek sıkıntısı çekmeye başlayan ve çaresiz

İlk olarak, Girit Adası 21 Mart 1897'de saat sekizde Avrupa güçlerinin deniz kuvvetleri tarafından ablukaya alınacaktır. İkincisi, Yunan bandırasını taşıyan herhangi bir gemi hiçbir vesileyle Girit limanlarına giremeyecektir. Üçüncüsü, Avrupa güçlerinin gemileriyle tarafsız devletlerin gemileri, Girit limanlarına serbestçe girip adaya erzak çıkaracaklar ve fakat erzakı isyancılara vermeyecekleri gibi, adanın iç kısımlarına dahi naklettirmeyeceklerdir. Dördüncüsü, Girit sularında kalmış olan Yunan gemilerinin tamamı oradan uzaklaştırılacak ve bu olmadığı takdirde zorlayıcı tedbirler uygulanacaktır.¹²⁹

Duyurunun içeriğini açıklamak amacıyla, adanın her tarafında bazı tedbirler alınacaktır. Avrupa gemileri önemli limanların etrafında dolaşacak ve duyurunun kopyaları belediyelere verilecektir. Bu arada, Avrupa deniz kuvvetlerinin amiralleri Girit'teki Avrupa askerlerinin dağılımını kendi hükümetlerine sundular. Buna göre, 100 İngiliz askeri ve diğer Avrupa devletlerinden 300'er asker Hanya'da; 500 İngiliz askeri Kandiye'de; 300 Alman askeri Suda Körfezi'nde; 300 Fransız askeri Estiye ve İspirlanka'da, 300 Rus askeri Resmo'da; 300 İtalyan askeri Yerapetre'de ve 300 Avusturya askeri Selene ve Kisamo'da konuşlandırılacaktır.¹³⁰ Amiraller ablukanın temel amacının Yunanistan ile Girit arasındaki iletişimi kesmek; Yunanistan'dan mühimmat sevkine engel olmak; adanın güvenliğini sağlamak olduğu hususunda ada halkını bilgilendirmişlerdir. Amiraller halka "iade-i sükûn" da tavsiye etmişlerdir. Bu isteğin sebebi, Yunanların halkı provoke eden risaleler ve posterler dağıtmasıdır.¹³¹

AVRUPALI AMİRALLERCE MUHTARİYETİN İLANI

Muhtariyetin ilanı hakkında Avrupa hükümetleri arasında muhtariyetin Avrupalı amiraller tarafından mı yoksa Hanya'daki konsoloslar tara-

duruma düşen isyancılar barış yolunu seçmeye mecbur olacaktır. "Mukarrerât-ı Düveliye ve Hulâsa-ı Ahvâl-ı Siyâsiye," *Sabâh*, No. 2624, 14 Şevval 1314, 6 Mart 1313, 18 Mart 1897, Perşembe, s. 2.

¹²⁹ Ablukanın sınırları 23°, 24° ve 26°, 30° Greenwich'in doğu boylamı 35°, 48° ve 34°, 45° kuzey boylamı olarak belirlenmiştir. "Girit Havâdisi," *Servet-i Fünûn*, No. 12, 21 Şevval 1314, 13 Mart 1313, 25 Mart 1897, Perşembe, s. 20; "Husûsî Telgraflarımız, Paris 18 Mart," *Sabâh*, No. 2626, 16 Şevval 1314, 8 Mart 1313, 20 Mart 1897, Cumartesi, s. 1; Turkey No. 11 (1897), No. 315 (Ek).

¹³⁰ Turkey No. 10 (1897), No. 302.

¹³¹ "Girit Umûru," *Sabâh*, No. 2631, 21 Şevval 1314, 13 Mart 1313, 25 Mart 1897, Perşembe, s. 3.

findan mı ilan edileceği hususunda görüş ayrılığı çıkmıştır. Bir anlaşmaya varıldıktan sonra, amiraller 18 Mart 1897'de muhtariyeti ilan etmişlerdir. Girit'te muhtariyetin ilanı, çeşitli cemiyetler ve derneklere üye olmaya başlayan Giritli Müslümanlar arasında heyecan yaratmıştır. Müslümanlar muhtariyetin ilanını protesto etmek amacıyla İstanbul'daki İngiliz Sefiri Sir Philip Currie'ye telgraflar göndermişlerdir. Bu telgraflar arasında Hanya Müftüsü İbrahim Şerif ve 300 Müslümanın imzasını havi telgraf ve Katerina Müftüsü Ali Şükrü ve İbrahim Said ile 1.052 Müslümanın imzasının bulunduğu telgraflar bulunmaktadır. Bu telgraflarda "nüfusun sayısal olarak çoğunluğunu oluşturan Giritli Hristiyanların önceden sahip oldukları imtiyazları doğru dürüst kullanmadıkları" öne sürülmüştür.¹³² Müslümanlar, geçmişte Hristiyanların bu imtiyazları suistimal ettiklerini ve Müslüman halkı mahvettiklerini eklemişlerdir. Bu nedenle, adanın içişleri "Babîâlî'nin idaresinden çıkartılmamalıdır. Eğer bu mümkün olmazsa... adanın içişleri Babîâlî ile birlikte Büyük Güçlerin sürekli denetimine verilmelidir."¹³³

Avrupa devletlerinin Girit meselesinin siyasi çözümü hususunda bu kadar ısrar etmelerinin temel nedenlerinden biri, bu konuda oynayacakları rol ve elde edilecek siyasi çıkarlardır. Yunan tarafı askeri olarak müdahale etmezse, bu, Avrupa devletlerine fazladan güç ve fırsat getirecektir. Bu gücü elde ettikten sonra, kendi çıkarlarını daha iyi bir şekilde koruyabilecek ve güçlendirebileceklerdir. Dolayısıyla, adanın Osmanlıların ya da Yunanların tam olarak denetiminde olmasından çok, hem Osmanlılara hem de Yunanlara baskı uygulayabilecekleri için tercihan otonom bir Osmanlı eyaleti olarak kendi denetimleri altında kalmasını istemişlerdir. Ada Osmanlıların ya da Yunanların yetkisine verildiği takdirde, bu, Avrupa devletlerinin siyasi çıkarlarını azaltacaktır.

Avrupalı amiraller adadaki Müslüman ahalinin elindeki silahların toplanma sürecini başlatmıştır. Müslüman ahali silahlarını bırakmak zorunda kalmış ve Bingazi Müslümanları silahlarını teslim etmedikleri takdirde, Avrupa kuvvetlerinin onları topa tutacağı hususunda uyarılmışlardır. Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ, Hristiyan isyancılar saldırılarına devam ederken, Müslümanların silahlarından mahrum edilmesinin adil olamaya-

¹³² Turkey No. 10 (1897), No. 380 (Ek 1 ve 2).

¹³³ Turkey No. 10 (1897), No. 380 (Ek 1 ve 2).

cağını ifade ederek meseleyi müzakere etmiştir. Müslümanların silahlarının hemen toplanması gerekli ise bunlar zaten miri mal olduğundan miri depolarına teslim edilmesi gerekecektir. Süregiden isyandan dolayı mal ve mülklerinden edilen Müslümanların silahlarını zorla almanın hiçbir meşru sebebi olmadığını belirten bir telgrafın Avrupa'daki Osmanlı sefirlerine gönderilmesine ve bu hususun Hariciye Nezareti aracılığıyla İstanbul'daki Avrupa temsilcilerine bildirilmesine de karar verilmiştir. Mebuslara göre, Girit'in Müslüman halkı Hristiyanlara karşı kendilerini koruyabilmek için bu silahlara ihtiyaç duyuyordu. Yalnızca bir taraf silahsızlandırıldığı takdirde, bu şüphesiz diğer tarafın her türlü isteğinde ısrar edebileceği bir duruma yol açabilecektir. Bu, uluslararası hukuk ve adaleti de ihlal edecektir.¹³⁴

Avrupa kuvvetlerince başlıca kıyı şehirlerinin ablukaya alınması ve işgal edilmesine karşın,¹³⁵ Hristiyan isyancılar Yunan askerleri ve Yunanistan'dan gelen gönüllülerle birlikte adanın farklı bölgelerinde Müslümanlara saldırmaya devam etmiştir. İsyancılar sürekli olarak Hanya, Kandiye, Resmo, Estiye ve Yerapetre'deki Müslüman muhacirlere saldırmışlardır. Müslümanlar ciddi bir şekilde açlık tehlikesiyle tehdit edilmiş ve çaresiz durumda kalmışlardır. Üstelik isyancılar yalnızca sivil halka saldırmakla kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı askeri makamlarına ve karakollarına da saldırıyorlardı.

İsyancılar Nisan 1897'de Suda Körfezi'nin girişindeki İzzettin istihkâmına saldırmışlardır. Farklı milletlere ait dört küçük gemi isyancılara ateş açmasına rağmen, ertesi gün saldırılarına yeniden başlamışlardır. Bir İngiliz gemisine isyancıların mevkillerine ateş etmesi ve onları çekilmeye zorlaması için emir verildi. Bunun üzerine Osmanlılar karakolu ele geçirdiler.¹³⁶ Daha sonra, isyancılar Subaşı istihkâmına saldırmışlar, fakat buradaki uluslararası güçler ve Osmanlı güçleri beraberce isyancıların saldırısına top atışıyla karşılık verip onları buradan geri çekilmeye zorlamışlardır. Subaşı istihkâmındaki çatışmada 300'den fazla isyancının öldürüldüğü bildi-

134 BOA Y.A.Res., 86/7, 1314 11 3; BOA İ.MTZ.GR., 31/1202, 1314 Za 4.

135 İngiliz askerleri Kandiye'yi, Fransız askerleri Hanya ve Estiye'yi ve Ruslar Resmo'yu işgal etmiştir. 136 Turkey No. 10 (1897), Nos. 360, 361, 362 ve 394; Turkey No. 9 (1897), No. 6; 'Greece to be Blockaded,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14233, 1 Nisan 1897, Perşembe, s. 1.

rilmiştir.¹³⁷ Mehmed Şakir Bey Apokoron ve Krator'un Hristiyan halkının iltihakdan başka bir şey kabul etmeyeceklerine dair binlerce imzayı havi iki adet defterin amirallere gönderildiğini şifreli bir telgrafta rapor etmiştir. Hristiyan ahalinin çoğunun mevcut durumdan memnun olmadığı da belirtilmiştir. Yoksulluk ve kıtlık nedeniyle aralarında anlaşmazlık çıkmıştır.¹³⁸

Bu saldırılardan adanın ablukasının yeteri kadar etkili olmadığı anlaşılmıştır. Ablukanın yetersizliği hususunda, İngiliz Amirali Harris'in hükümetine verdiği bilgi zikredilmeye değerdir: "Sahil-hattının doğası ve Kithira (Çuha) ve Andikitira (Küçük Çuha) adalarının yakınlığı, her zaman, un ya da silahla dolu olan küçük gemi ve kayıklara gece başarılı bir şekilde kaçma ve kargolarını kuruvazörlere görünmeden karaya indirmeleri şansını vermiştir."¹³⁹ Bu koşullar ışığında, Avrupalı amiraller ve konsoloslar Yunan askerleri adadan çekilmedikçe isyancıların Yunanistan'a iltihak için savaşıma devam edeceklerini öne sürmüşlerdir. Başka bir deyişle, bu bağlamda Yunan askerlerinin mevcudiyeti adada huzurun yeniden tesis edilmesine temel engel olarak görülebilir.¹⁴⁰

MÜSLÜMANLARIN GÖÇÜ VE ASKERİ KORDON

Adanın iç kısımları Hristiyan isyancılarca işgal edildiğinden, bu bölgelerdeki Müslümanlar evlerini terk etmeye ve sahil şehirlerine kaçmaya zorlandılar. Müslümanların çoğu, Giritli Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki katliama "engel olmak" amacıyla İngiliz kuvvetleri tarafından oluşturulan 25 mil karelik askeri kordonun bulunduğu Kandiye'ye göç ettiler. Kandiye'de ve kordon bölgesinin içinde 49.500 Müslüman sivilin toplandığı tahmin edilmiştir.¹⁴¹ Bu insanların çoğu köylüydü ve hiçbir şekilde alım

137 Turkey No. 9 (1897), No. 7; "Girid Vakayı'i, Husûsi Telgrafnâmelerimiz," *Sabâh*, No. 2639, 29 Şevval 1314, 21 Mart 1313, 2 Nisan 1897, Cuma, s. 1.

138 BOA Y.PRK.MYD., 18/34, 1314 L 29.

139 Turkey No. 9 (1897), No. 6. Salisbury ile Hanotaux arasındaki görüşme sırasında, devletlerarasında gerçek bir ittifak olduğu halde, Girit'te barışın tesis edilemediği ifade edilmiştir. Adanın ablukaya alınması bile öngörülen olumlu sonuçlara neden olmamıştır. "Lord Salisbury ile Mösyo Hanoto'nun Mülâkâtı," *Sabâh*, No. 2638, 28 Şevval 1314, 20 Mart 1313, 1 Nisan 1897, Perşembe, s. 2.

140 PRO: FO, 195/1983, No. 159, Biliotti'den Salisbury'ye, 5/6 Nisan 1897, s. 343-44; Turkey No. 10 (1897), No. 388.

141 49.500 sivil Müslümanın 29.000'i Kandiye sancağından, 2.900'ü Estiye, İspirlanka, Yerapetre ve Mirabelo'dan geliyordu. PRO: FO, 78/4890, No. 1, Chermiside'dan Salisbury'ye, 17 Nisan 1897, s. 11-12; Turkey No. 9 (1897), No. 8.

güçleri, işleri ve kalacak yerleri yoktu ve hayır cemiyetinden günlük yalnızca 200 gram un alıyorlardı. Tek mülkleri otlatma konusunda Müslümanlarla Hristiyanlar arasında çatışmaya neden olan birkaç hayvandı.¹⁴²

Aslına bakılırsa, askeri kordonun oluşturulması ve şehrin cemaat ekseninde yeniden düzenlenmesi gerilimi artırmıştır. Başka bir deyişle, askeri kordon Hristiyanlar ve Müslümanları birbirinden ayırmış ve farklılıklarını vurgulamıştır. Avrupa kuvvetleri, iki cemaat arasına askeri bir hat çekerek Girit toplumu içindeki dışlamayı önemle vurgulamıştır. Ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar askeri kordondan hoşnuttu. Kordon hattını ihlal ettikleri için sürekli olarak birbirlerini suçlamışlardır. Bu nedenle, her iki taraf da kordon bölgesinin genişletilmesi için Avrupalı yetkililere başvurmuştur. Bir taraftan Babıâli tüm Müslümanları korumak ve hayvanları için daha fazla otlak elde etmek amacıyla kordon bölgesinin genişletilmesini talep etmiştir.¹⁴³ Diğer taraftan ise, Kandiye Arhanes'teki müdafaa komitesi ile Arhanes ve Monofatsi'nin Hristiyan reisleri askeri kordondan hoşnutsuzlukları hususunda Avrupalı amirallere başvurmuşlardır. Müslümanların askeri kordona riayet etmemesinden şikâyet etmişler ve Müslümanların saldırılarını önlemedikleri için Kandiye'deki Avrupa birliklerinin kumandanlarını suçlamışlardır. Hristiyan reisler "Sizin yüksek korumanız altında, Müslümanlar tarafından bize karşı en utanç verici şeyler yapıldı. ... eğer... Müslümanları durduracak kadar kuvvetli değilseniz bu durumda gelin gücü olanları serbest bırakalım... Müslümanlara saldıracağız ve onları Kandiye kalesinin içine hapsedeceğiz" demişlerdir.¹⁴⁴ Bu zorlukların dışında, Kandiye'nin su yolu aralıklı olarak isyancılar tarafından kesilmiş ve bu su sıkıntısına neden olmuştur.¹⁴⁵

Müslüman muhacirlerin çaresiz durumları, Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerine gitmek için Girit'ten göç etme niyetin-

142 PRO: FO, 78/4890, No. 14, Chermside'dan Salisbury'e, 13 Nisan 1897, s. 20; Turkey No. 10 (1897), No. 406; "Girit," *İkdâm*, No. 1185, 7 Cemâziyyelahir 1315, 22 Teşrinievvel 1313, 3 Ekim 1897, Çarşamba, s. 2.

143 Turkey No. 10 (1897), Nos. 410 ve 414.

144 PRO: FO, 195/1983, No. 258, Arhanes'teki Müdafaa Komitesinden Chermside'a, 10 Mayıs 1897, s. 412-413; PRO: FO, 78/4890, No. 258, Arhanes'teki Müdafaa Komitesinden Chermside'a, 10 Mayıs 1897, s. 61-62; Turkey No. 3 (1898), No. 24 (Ek 1).

145 Öte yandan, Hristiyan reisler tarafından çeşitli fikirler dile getirilmiştir. Su şebekesinden Hristiyanlarla Avrupa garnizonu arasında düşmanlık yaratmak amacıyla Müslümanlarca kesildiğini iddia etmişlerdir. PRO: FO, 78/4890, No. 5, Chermside'dan Salisbury'e, 8 Mayıs 1897, s. 42.

de oldukları söylentisine neden olmuştur. Ancak, Kandiye ve Laşid sancaklarının önde gelen Müslüman şahsiyetleri Müslümanlardan hiç kimsenin göç etme niyetinde olmadığını Kandiye mutasarrıflığına teyid etmişlerdir. Adadaki Müslümanların Babiâli ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlardan iane aldıklarını belirtmişlerdir.¹⁴⁶

Girit vali vekili, Rus, İngiliz ve İtalyan konsolosları arasında Müslümanların göçü hususunda yapılan toplantı sırasında, Avrupalı konsoloslar sorun iki aydan daha fazla sürdüğü takdirde, şehirlerde toplanmış olan Müslümanların temel ihtiyaçlarını sağlamanın zor olacağını dile getirmişlerdir. Buna ilaveten, Avrupalı temsilciler isyanın başlangıcında şehirlerden Yunanistan'a göç etmiş olan 20.000 Hristiyan evlerine geri dönmelerine dair çağrı yapıldığı için Müslüman muhacirlerin tahliye edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu Müslüman muhacirler için yeni evler bulmak çok zor olacaktır. Bu nedenle, Müslüman muhacirlerin geçici olarak Kâlâ-ı Sultanîye ve İzmir'e göç etmeleri gerekmektedir. Ancak Girit vali vekili, Müslümanların günlük ihtiyaçlarının sağlandığını ve adayı terk etmeleri için bir neden bulunmadığını ifade etmiştir. İskân sorunuyla başa çıkmak amacıyla Yunanistan'dan gelen Hristiyanları kordon dışındaki kasabalar ve köylerde tahrip edilmiş Müslüman evlerine yerleştireceklerini belirtmiştir. Bunlar yeterli olmazsa, Hristiyan ailelerin bir kısmı da köylerdeki Hristiyanların evlerine yerleştirilebilirdi.¹⁴⁷ Avrupa devletlerinin temsilcileri Müslüman muhacirlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine göç etmesini olumsuz koşullar için kesin çözüm olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda, Müslüman ahalinin bu zorunlu göçünü, Bulgaristan, Dobruca, Sırbistan ve Teselya'da olduğu gibi, Hristiyanların egemen olduğu siyasi ve idari bir düzenin oluşumu izleyecektir.¹⁴⁸

Avrupa konsolosları ve amiralleri yiyecek ve tıbbi yardım sağlamak amacıyla Hristiyan reislerle temasa geçmek¹⁴⁹ ve muhtariyet önerisini kabul

146 "Girid Ahâli-i İslâmiyesi ve Bazı Garazkârânın Tasniâtı," *Sabâh*, No. 2678, 9 Zilhicce 1314, 30 Nisan 1313, 12 Mayıs 1897, Çarşamba, s. 1-2.

147 BOA Y.PRK.UM., 37/129, 1314 Za 12.

148 PRO: FO, 78/4890, No. 1, Chermiside'dan Salisbury'e, 17 Nisan 1897, s. 11-12; Turkey No. 9 (1897), No. 8.

149 Girit müyârinin ablukaya alınmasından sonra, Hristiyan isyancılar için yiyecek ve ilaç temin etmek zorlaşmıştır.

etmeleri tavsiyesinde bulunmak için “sürekli olarak girişimde” bulunmuşlardır. Bu doğrultuda, İngiliz gemisi *Trafalgar*’ın kaptanı olan İngiliz konsolos yardımcısı Calocherino, Kandiye civarındaki Hristiyan reislere iki mektup vermesi için Albay Chermside tarafından görevlendirilmiştir. Kastelli Pedia-dos Sancağı’nın kaptanı Antonis Trifitso ve Arhanes’ten Yeorgi Kapetanaki’ye gönderilen ilk mektupta Albay Chermside, savaşı provoke etmemeleri ve sürdürmemeleri hususunda Hristiyan reislerine tavsiyede bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı sultanı artık Girit’in işlerine müdahale edemeyeceğinden muhtariyet yönetiminin nasıl Hristiyanların avantajına olacağını da izah etmiştir. Daha da önemlisi, Avrupa’nın Giritlilerden yana olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak, “Avrupa, Girit’in bundan böyle Türkler tarafından yönetilmemesi, fakat özerk olması ve kendi halkı tarafından yönetilmesine karar vermiştir; dolayısıyla Hristiyanlarca yapılacak herhangi bir agresif saldırı, davalarına Avrupa nezdinde sadece zarar verecektir.”¹⁵⁰ Hristiyanların da Müslümanlar gibi barışın muhtariyet hükümeti tarafından yeniden tesis edileceğine inandıkları anlaşılıyor. Dolayısıyla, Hristiyanlar için temel amacın ve “Girit Sorunu” için tek “çözüm”ün Yunanistan’a ilhak olduğu anlaşılıyor.¹⁵¹

Diğer mektup, Maloviz Sancağı’nın Hristiyan isyancı reislerine gönderilmiştir. Bu mektup, Albay Chermside’in tıbbi yardım göndermeye hazır olduğunu isyancı reislerine bildirmiştir. Ancak, isyancı reisleri “bizim sancağımızın hiçbir ilaca ihtiyacı yoktur, fakat ihtiyaçları olsa bile, bizi ablukaaya alan, açlıktan ölmeye mahkûm eden bir hükümetten ilaç istemezler” yanıtını verdi.¹⁵²

Bu sırada, valinin seçimi ve adanın gelecekteki hükümet şeklinin nasıl olacağı hususunda yabancı devletler arasındaki tartışmalar devam etmiştir. Babıâli bu konuda bulundukları ülkelerdeki dışişleri bakanlarına iletmek üzere Avrupa’daki sefirlerine bir genelge göndermeye karar vermiştir. Bu genelgede, adadaki muhtariyet idaresinin şekli nasıl olursa olsun *hukuk-ı hükümrânî ve tamâmiyet-i mülkiyyeye* uygun olması gerektiği belir-

¹⁵⁰ PRO: FO, 78/4890, Chermside’dan Salisbury’e, 15 Nisan 1897, s. 28; Turkey No. 9 (1897), No. 9 (Ek 2).

¹⁵¹ PRO: FO, 195/1983, No. 17. Calocherino’dan Salisbury’e, 16 Nisan 1897, s. 378.

¹⁵² PRO: FO, 78/4890, Hristiyan isyancılardan Chermside’a, 5 Nisan 1897, s. 39; Turkey No. 9 (1897), No. 11 (Ek).

tilmiştir. Bir başka önemli nokta, Osmanlı uyruğundan Rum milletinden bir kişinin vali olarak seçilmesidir. Avrupa devletlerinin görüşmelerinde bu noktayı göz önünde bulundurmaları gerekiyordu. Genelge, Şarki Rumeli'ye verilen muhtariyetin Osmanlı Devleti için getirdiği sonuçları hatırlatarak devam etmiş ve Cebel-i Lübnan ve Sisam'dakilere benzer şekilde olmadıkça Girit'teki muhtariyet idaresinin Osmanlı Devleti'nin hukuk ve bağımsızlığına zarar vereceğini belirtmiştir. Dolayısıyla, böyle bir şeyi kabul etmenin mahzurları olacaktır. Genelge, Yunan hükümetinin Girit'e taarruzu ve Osmanlı-Yunan sınırına asker yığması nedeniyle Girit'in Yunan bir valiyeye verilmesini Osmanlı İmparatorluğu'nun kabul etmeyeceği ifadesiyle son bulmuştur.¹⁵³

SAVAŞIN EŞİĞİNDE

Bu arada, Yunan askerleri Osmanlı-Yunan sınırında Yunanlarla Osmanlılar arasındaki gerilimi artırarak provokasyonlarına ve saldırılarına devam etmekteydi. Yunan hükümeti bu saldırıların çeteler tarafından yapıldığını iddia ediyor ve kendisini mağdur taraf olarak göstermeye çalışıyordu.¹⁵⁴ Yunan askerlerince Kranya Köyü'nde bulunan Osmanlı garnizonuna yapılan saldırılar, Yunan planı hakkında net bir fikir vermektedir.¹⁵⁵ Girit'teki Avrupalı amiraller, Osmanlı Girit'i ve Osmanlı-Yunan sınırındaki durum hızla kötüleştiğinden Yunan gemilerinin saldırgan hareketlerini engellemek için Atina Körfezi'nin ablukaya alınmasına karar vermişlerdir. Bu doğrultuda, ablukanın ayrıntılarıyla ilgili olarak hükümetlerine bir karar sunmuşlardır.¹⁵⁶

153 BOA İ.MTZ.GR., 31/1203, 1314 Za 6; BOA Y.A.Res., 86/8, 1314 11 3. Babiâli, 1832 yılında imtiyaz fermanı yayınlarken Sisam'a muhtariyet vermiştir. Sisam'daki muhtariyet idaresinin ayrıntıları için bkz. Ali Fuat Öreñ, "Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)" İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), özellikle, s. 54-74. Lübnan'da muhtariyet rejimi 1861'de ve Şarki Rumeli'de 1879'da kuruldu. Daha fazla bilgi için bkz. Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920* (Londra, New York: Centre for Lebanese Studies and I.B.Tauris and Co Ltd., 1993); ve Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilâyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992).

154 'King George's Plans Work Badly,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No.14247, 18 Nisan 1897, Pazar, s. 1. 155 Mehmet Oytun Yılmaz, 'The 1897 Greko-Ottoman War' (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003), s. 77.

156 Amirallerin kararının tam metni için bkz. Turkey No. 11 (1897), No. 412 (Ek 3); veya BOA Y.PRK. MYD., 18/64, 1314 Za 6.

Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ etkin askeri önlemler almadan önce, son bir kez daha diplomatik yolların kullanılmasına karar vermiş ve Hacıye Nezareti Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki temsilcileri için bir telgraf genelgesi hazırlayarak Yunan hükümetinin sadece Girit'te askerlerini konuşlandırmadığı, aynı zamanda Osmanlı-Yunan sınırına da asker gönderdiği hususunda Avrupa devletlerini bilgilendirmelerini istemiştir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti kendi haklarını korumak için sınıra asker sevk etmeye mecbur edilmiştir. Eğer Yunan askerleri adayı işgale devam ederlerse, askeri bir harekâtın sorumluluğu tamamen Yunan hükümetinde olacaktır. Devlet-i Âliyyenin asayiş ve haklarını korumaktan başka herhangi bir amacı olmadığı ve fakat Yunan tarafı birkaç gün içinde bu zulme son vermezse, Devlet-i Âliyyenin gerekli adımları atacağı ilave edilmiştir.¹⁵⁷

6 Nisan 1897 tarihinde kutlanacak olan Yunan bağımsızlığının yıldönümünün yaklaşması nedeniyle Yunan coşkusunun doruğa ulaşacağından ve bunun Osmanlı-Yunan sınırında yeni çatışmalara yol açabileceğinden korkuluyordu.¹⁵⁸ Bu nedenle Rus hükümeti, hem İstanbul hem de Atina'da deklare edilmesi için bir öneri hazırladı. Bu öneride "Saldırgan olan taraf genel barış halinin bozulmasının bütün sonuçlarından sorumlu tutulacaktır... Bunun da ötesinde savaşın nedeni ne olursa olsun, [Büyük Güçler] saldırganın hiçbir şekilde bundan en küçük bir fayda bile elde etmesine müsaade etmeyecektir" denilmiştir.¹⁵⁹ Diğer Avrupa devletlerinin uzlaşma sağlaması üzerine, Avrupa devletlerinin İstanbul ve Atina'daki temsilcileri Osmanlı ve Yunan hükümetlerine ortak bir bildirimde bulunmak üzere görevlendirilmiştir.¹⁶⁰

Babıâli 8 Nisan 1897'de, Avrupa temsilcilerinin ortak bildirisine bir yanıt göndermiştir. Bu yanıtta, Avrupa hükümetlerinin barışçıl niyetlerinin Osmanlı hükümeti tarafından paylaşıldığını fakat Osmanlı-Yunan sınırına

157 BOA İ.MTZ.GR., 31/1204, 1314 Za 4; Adıyeye: *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 186.

158 Yunanların heyecanlı bir biçimde Yunan bağımsızlığının yıldönümünü kutladıkları bildirildi. Kral, katedralde dini törenlere katılırken, pankartları sallayarak "yaşasın savaş" diye bağırarak halktan büyük alkış aldı. Aynı gün, Avrupa devletlerinin tutumlarını protesto etmek ve kararın bir kopyasını krala sunmak için "çok yaşa savaş" diye bağırarak kalabalıkla birlikte bir miting düzenlendi. 'Ovation to the King,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14238, 7 Nisan 1897, Çarşamba, s. 1.

159 Turkey No. 10 (1897), No. 414.

160 'The Powers Want Peace,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14238, 7 Nisan 1897, Çarşamba, s. 1.

silahlı kuvvetlerini ilk konuşlandırmanın Yunanlar olduğunu, dolayısıyla Osmanlı ordusunu kuvvetlerini sınıra göndermeye zorladıkları belirtilmiştir. “Yunan askerler orayı boşaltır boşaltmaz ve cephedeki Yunan ordusu lağvedilir edilmez, Asakir-i Şahane’nin seferber edilmesine neden olan sebepler ortadan kalkacaktır.”¹⁶¹

Yaklaşan savaşa gelince, Babıâli savaşın sorumluluğunun kendi üzerine yıkılması ihtimaline karşı herhangi bir saldırgan tutum takınmak için çok çaba sarfetmiştir. Bu tereddüt şu noktalardan kaynaklanmaktaydı: İlk olarak, Avrupa hükümetleri, Yunan hükümeti sınırda taarruza başlayınca kadar Devlet-i Âliyyenin Yunanistan’a savaş ilan etmesinin uygun olmayacağı hususunda Osmanlı İmparatorluğu’nu defalarca uyarmıştır. İkinci olarak, Yunan Başbakanı Deliyiannis sınıra tecavüz edenlerin eşkiyadan ibaret olduğunu ve Yunan hükümetinin onların hareketlerini onaylamadığını ve bunları önlemek için elinden geleni yaptığını ifade etmiştir. Burada, Deliyiannis’in savaşın sorumluluğunu Osmanlılara yüklemeye çalıştığı açıkça anlaşıyor. Ayrıca Deliyannis, Yunan meselesinin başından beri Avrupa hükümetlerinin güven ve sempatisini kazanmak için girişimlerde bulunmuştur. Üçüncüsü, Osmanlı tarafı, büyük bir devletin teşvik ve yardımı olmadan Yunanların böyle büyük bir harekete cüret edemeyeceği kanaatindedir. Avrupa devletleri Girit meselesi hususunda uluslararası bir konferans teşkili gibi önlemlere başvurursa, bu Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü tehdit edebilirdi. Dördüncü olarak, Balkan hükümetlerinin ilerideki tutumu Osmanlılar tarafından tahmin edilemezdi. Bu nedenle, savaş ilanı hususunda Osmanlı İmparatorluğu’nun sabır, dikkat ve mantıkla hareket etmesi gerektiği düşünülmüştür. Son dakikaya kadar beklemek Osmanlı İmparatorluğu’nun çıkarına olacaktır.¹⁶² Ancak yabancı devletlere yazılacak notaya şu hususların da eklenmesine karar verilmiştir: Devlet-i Âliyye, Avrupa devletlerinin barışçıl nasihatleri doğrultusunda şimdiye kadar “tarik-i sükûn” ve “hikmet”ten ayrılmamış olduğu gibi, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaktan başka hiçbir emel ve arzusu yoktur. Yunan hükümeti gibi düzensiz bir hükümet olmadığı,

161 Turkey No. 10 (1897), No. 431 (Ek).

162 BOA Y.PRK.BŞK., 51/33, 1314 Za 11.

kanunlara ve uluslararası hukuka uygun hareket eden bir düvel-i muazza-
ma olduğu da belirtilmiştir. Osmanlı hükümeti bunu dünyaya ispat etmek
amacıyla Yunan hükümetinin Osmanlı Girit'i ve Osmanlı-Yunan sınırın-
dan kuvvetlerini çekmesini bekleyecektir. Ayrıca bu yapılmadığı takdirde,
Osmanlı Devleti kendi meşru haklarını korumak amacıyla askeri hareket
icrasına mecbur edilecektir, fakat eğer Yunan hükümeti bu uyarıya uyar ve
düşmanca tavrından vazgeçerse, Devlet-i Âliyye, Girit'teki muhtariyet idare-
sinin hüküm ve şartlarını Avrupa devletleriyle müzakere edecektir.¹⁶³

Dahası, II. Abdülhamid, Osmanlı kuvvetleri Makedonya'da toprak
kazansa bile Babiâli'nin bunu temelli elinde tutmasına izin verilmeyeceği ve
Yunanistan'a geri vermeye mecbur edileceğinin farkındadır. Tüm bu faktör-
ler Osmanlı padişahının Yunanistan'a savaş ilan etme hususundaki isteksiz-
liğinde bir rol oynamıştır.¹⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik koşul-
larının savaş için uygun olmadığı da öne sürülmüştür. Ermeni meselesinin
ekonomik durum üzerinde olumsuz bir etkisi olmuş ve Osmanlı Devleti'nin
mali itibarına ciddi biçimde zarar vermiştir. Sultan II. Abdülhamid'in meş-
hur savaş korkusu da bu isteksizlik için bir neden olarak görülebilir.¹⁶⁵

Öte yandan, Yunan hükümeti sınırdaki provokasyonlarını ve teca-
vüzlerini hızlandırırken, beklenti Osmanlı İmparatorluğu'nun taarruzları
engellemek ve gerekirse karşılık vermek için muamele-i bil-misil kaidelerini
uygulayacağı yönündeydi. Buna rağmen, orduyu savaşa hazır hale getirme
konusunda hâlâ bir tereddüt vardı. Dolayısıyla bu durum, Müslüman ahali
ve Alasonya ve Yanya ordu-yı hümayunlarında olumsuz bir etki yaratmıştır.
Daha da kötüsü, Yunan tarafı, sınıra tecavüz etmeleri için Sırplar ve Kara-
dağlıları da kızdırmaktaydı. Bu nedenle, Yunan tarafı Girit ve Rumeli'de
yapmış olduğunun aynısını burada yapmaya çalışmıştır. Avrupa devletle-
rinin, Yunan hükümetinin teşebbüslerine tepki göstermede isteksiz oldu-
ğu ve hatta Yunanistan'ın isteklerine sempatiyle yaklaştığı iddia edilmiştir.
Dolayısıyla, Girit meselesinin “çözümü” ve Balkan devletlerince yapılacak
ortak bir saldırının önlenmesi, muhtemelen yalnızca Osmanlı İmparatorlu-

163 A.g.b.

164 'What the Sultan Wants,' *The New York Times*, Cilt. XLVI, No. 14247, 18 Nisan 1897, Pazar, s. 21.

165 Mehmet Oytun Yılmaz, 'The 1897 Greko-Ottoman War,' s. 74.

ğu tarafından askeri harekât yapıldığı takdirde mümkün olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun her zaman, Yunan devleti kurulduktan uzun süre sonra bile, Yunan tarafının uygunsuz davranışlarını ve hissiyât-ı milliyesini hoş gördüğü, fakat Yunan tarafının şimdi Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatına son vermek amacıyla olduğu ve Anadolu'da bile bekasını tehlikeye düşürmek istediği iddia edilmiştir.¹⁶⁶

Alasonya'nın doğusundaki Osmanlı mevzilerine Yunan askerlerinin saldırıldığı 17 Nisan 1897'de bildirilmiştir. Bir gün sonra, 14 Osmanlı mevziinin alındığı ve Yunan askerlerince Menekşe'ye saldırıldığı da bildirilmiştir. Osmanlı hükümeti ne pahasına olursa olsun mevcut mevzilerin kaybedilmemesine dair talimatlar göndermiştir.¹⁶⁷ 18 Nisan'da Osmanlı gazetelerinde savaş ilanı ile ilgili olarak aşağıdaki genelge yayınlanmıştır: 1 Nisan 1897 gecesi Yunan tarafı düzenli ordusuyla Osmanlı-Yunan sınırına saldırarak savaşı başlatmıştır. Bundan dolayı, Osmanlı İmparatorluğu haklarını ve bütünlüğünü korumak amacıyla, muamele-i bil-misil kaidesine dayanarak, savaşa girmeye mecbur edilmiştir.¹⁶⁸

Birkaç gün içinde Osmanlı kuvvetleri tüm dağ geçitlerini işgal etmiş ve Yunanları Meluna Geçidi'nden geri püskürtmüştür. Daha sonra Larissa düşmüş ve Yunan ordusu Farsalos'a geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Bu, Yunan kuvvetlerinin moralini bozmuş ve Yunan ordusunun dağılmasına neden olmuştur.¹⁶⁹ Yunanistan'ın yenilmesi Yunan askeri kuvvetlerinin güçsüzlüğünü açıkça çıkarmış ve Yunanların askerlerini tanzim edemeyeceği gerçeğini göstermiş ve Yunan hazinesini çok zor bir duruma sokmuştur.¹⁷⁰ Bu bağlamda, bazı Yunan gazetelerinin Yunan yenilgisinin gerçek nedeni olduğu için Yunan kralını sert bir şekilde suçladıklarını belirtmek gerekir. Öte yandan, savaş sırasında Yunan ordusunun başkomutanı olan veliaht prens tüm suçu Yunan parlamentosu ve bazı bakanların üzerine yüklemiştir. Veliaht prens bakanların Yunan ordusunun yeniden düzenlenmesi ve modernleşmesine gereken önemi vermemiş olduklarına

166 BOA Y.PRK.ŞD., 2/34, 1314 Za 14.

167 Turkey No. 11 (1897), Nos. 434 ve 439.

168 "İlân-ı Harb," *Sabâh*, No. 2655, 16 Zilkade 1314, 6 Nisan 1313, 18 Nisan 1897, Pazar, s. 1.

169 Langer: *The Diplomacy of Imperialism*, s. 371-72.

170 BOA Y.PRK.EŞA., 27/2, 1314 Z. 8.

inanıyordu. Ona göre, Yunan hükümetinin bozuk düzeni bu felaketin ye-
gâne sebebidir.¹⁷¹

Yunan kuvvetleri 17 Mayıs 1897'de Domokos'ta yenilmiştir. Bu ye-
nilgi, bir ay süren 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının bitmesi anlamına geliyor-
du. Bu yenilginin hemen ardından Rus çarı, teyzesi Olga'nın isteği üzerine
savaşı bitirmek için II. Abdülhamid'e acil bir mesaj göndermiştir. Bu doğ-
rultuda, Lamia'da ateşkes imzalanmıştır.¹⁷² Osmanlı temsilcileriyle Avru-
palı temsilciler arasındaki barış görüşmeleri 3 Haziran 1897'de İstanbul'da
Tophane Kasrı Hümayûnlarında başlamıştır. Osmanlı Hariciye Nazırı
Tevfik Paşa, Teselya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ilhakında ısrar etmiş-
tir. Tevfik Paşa Berlin Antlaşmasına dayanarak Teselya'nın Yunanistanca
ilhakının Rumeli'deki Yunan tacizlerini önleyemeyeceğini öne sürmüştür.
Yunanistan Berlin Anlaşmasındaki taahhütlerinin aksine, oradaki isyancı
faaliyetleri önleyememiştir. Avrupalı temsilciler Hristiyan idaresindeki bir
yerin yeniden Osmanlı idaresine verilmesine izin vermeyeceklerini ifade
ettiler. Tevfik Paşa da Teselya'da yalnızca Hristiyanların yaşamadığını aynı
zamanda Müslüman, Yahudi ve diğerlerinin de bulunduğunu ileri sürmüş-
tür. Böyle olsa bile, bir memleketin ekseriyet halkının mensup olduğu dinin
başka bir dine mensup bir hükümet idaresinde bulunmasının tuhaf olma-
dığını belirterek sözlerine devam etmiştir. Tevfik Paşa'ya göre, "Yunanların
harekât-ı asayiş-i şeknane hayal-pervaneleri o kadar açık bir surette ortaya
çıkmiştir ki onlara ciddi bir ders-i ibret verilmelidir."¹⁷³

ETNİKİ ETERYA'NIN SAVUNMASI

Osmanlı-Yunan Savaşından sonra, Etniki Eteryaya savaştan önceki
faaliyetlerini açıklamak ve Yunanistan'ın felaket performansından sorum-
lu olmadığını ispat etmek için bir risale yayınlamıştır. Bu risalede üç argü-
man vurgulanmıştır: İlk olarak, Yunan bağımsızlık savaşından sonra Yu-
nanların çoğunun esaret altında kaldığı belirtilmiştir. İkinci olarak, Yunan
kuvvetlerinin yeniden yapılanmasına acil ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

171 USNA, T159/12, No. 34, Rockhill'den Sherman'a 27 Ocak 1898.

172 USNA, T159/12, No. 34, Rockhill'den Sherman'a 27 Ocak 1898, s. 119; 'Queen Olga to the Tzar,'
The New York Times, Cilt. XLVI, No. 14266, 10 Mayıs 1897, Pazartesi, s. 7.

173 BOA Y.PRK.ZB., 19/8, 1315 M 17.

Üçüncü olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na nüfuz ederek esaret altındaki Yunanlar Etniki Eterya tarafından örgütlenmelidir. Risale, Etniki Eterya ile 1896 Girit İsyanı arasında bir bağlantı olduğunu kabul etmemiştir. Etniki Eterya'nın 1896 yazında Giritliler için yardım toplamak amacıyla bir kampanya başlattığı, toplanan mühimmat, giyecek, yiyecek ve paranın adaya gönderildiği kabul edilmiştir. İsyanlılara, yetimlere ve hastalara yardım etmek için Girit'e 58.868 drahmi gönderilmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca Giritlileri kışkırtmadan bilgi toplamak ve esaret altındaki kardeşleri(mizi) organize etmek için büyük çaba harcadığı belirtilmiştir. Cemiyetin 1897 Girit İsyanına neden olmadığını kanıtlamak için şu örnek verilmiştir: Girit'ten Hıristiyan bir milletvekili mühimmat ve gönüllüler için Etniki Eterya'ya baş vurmuş fakat cemiyet 1896 Ağustos düzenlemelerinin adada başarılı olmayacağını bilincinde olduğundan milletvekilinin talebini kabul etmemiştir. Bu nedenle, düzenlemeler başarısız oluncaya kadar beklemeyi tercih etmişlerdi ve askeri harekât için durum ancak bundan sonra uygun olacaktı.¹⁷⁵ Askeri güçlerin ve savaş gemilerinin Girit'e gönderilmesinde Etniki Eterya'nın ne Yunan hükümetini ne de Yunan kralını etkilemediği belirtilmiştir. Aksine, etkili adımlar atıldığı takdirde, cemiyetin Deliyannis hükümetini destekleyeceği hususunda Yunan hükümetine bilgi verilmiştir.¹⁷⁶

Ayrıca cemiyetin Osmanlı-Yunan Savaşından sorumlu olmadığı da kanıtlanmıştır. Yunan kralı ve Deliyannis savaşı ülkeyi bir devrimden kurtaracak tek yol olarak düşündüklerinden Deliyannis'in izniyle Osmanlı-Yunan sınırına çeteler gönderilmiş ve Yunan hükümetine ait mühimmat Deliyannis'in talimatlarıyla bunlara verilmiştir. Bu risalenin Yunan hükümeti ile Etniki Eterya arasındaki işbirliğini göstermeye çalıştığı açıkça görülüyor. Başka bir deyişle, cemiyet felaketin sorumluluğunu Yunan yetkilileriyle paylaşmak ve özürlerini ifade etmek istemektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Έκθεσις των Πραγμάτων υπό της Εθνικής Εταιρίας, s. 10, 12, USNA içinde, T159/12, No. 29, Rockhill'den Sherman'a 4 Ocak 1898.

¹⁷⁵ A.g.b., s. 21.

¹⁷⁶ A.g.b., s. 29-30.

¹⁷⁷ USNA, T159/12, No. 29, Rockhill'den Sherman'a 4 Ocak 1898.

Girit'teki koşullar hakkındaki tartışmamıza geri dönecek olursak, Girit'teki Avrupalı amiraller 1897 Mayısının sonlarına doğru korunan kıyı şehirlerinde ticaret yapmaları için isyancılara kolaylıklar sağlamaya karar vermişlerdir. Kandiye'nin Müslüman valisi bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır. Vali “kendisinin sağlayacağı korumalardan daha güçlü korumalar sağlanmadıkça yoksul Müslüman halk nedeniyle Hristiyan isyancılara gidecek erzakın güvenli bir şekilde yerine ulaşmasını garanti edemeyeceğini” belirtmiştir.¹⁷⁸ Öneri Müslüman ahali tarafından da şiddetle reddedilmiş ve bu doğrultuda, Müslümanların önde gelen şahsiyetleri Albay Chermside'ı çağırması ve şunları söylemiştir:

Kandiye eyaletinin Müslümanları çalışkandır ve kanunlara uyarlar, yerel hükümete itaat etmişlerdir, ayaklanan onlar değil Hristiyanlardır. Evleri, mahsulleri, tohumları, hayvanları ve hatta şu anda da arazi ve zeytinliklerini de kaybettiler; geçici olarak mahvolmuş durumdalar.¹⁷⁹

Aynı gün, Albay Chermside'a eşlik eden Avrupalı generaller Hristiyan isyancılarla bir toplantı yapmıştır. Hristiyan isyancılar da koruma altındaki kasabalar üzerinden ticarete karşıydılar, fakat erzak ve giyecek satın almak için sahildeki ticaret olanaklarına razı olacaktı. Hristiyan isyancıların imha ya da adadan uzaklaştırma yoluyla Müslümanlardan kurtulmak konusunda hemfikir oldukları toplantıda belli olmuştur.¹⁸⁰

Yunan askerlerinin Girit'ten çekilmesi 9 Mayıs 1897'den 26 Mayıs 1897'ye kadar sürmüştür. Bu çekilme ve Yunan kuvvetlerinin Teselya'da yenilgiye uğraması, “Girit Sorunu”nda kritik bir noktayı öne çıkartacak yeni gelişmelere yol açacaktır. Yunan birliklerinin Teselya'da yenilgiye uğramasının bazı Hristiyan reislerinin tutumlarını etkilemiş olduğu ileri sürülmüştür. Hristiyan reisler artık “ilhak veya ölüm” talebinde bulunmamışlardır. Aksine, muhtariyeti kabul etmeye daha eğilimli oldukları anla-

178 PRO: FO, 78/4890, No. 7, Chermside'dan Salisbury'e, 11 Mayıs 1897, s. 53.

179 PRO: FO, 78/4890, No. 7, Chermside'dan Salisbury'e, 11 Mayıs 1897, s. 54.

180 PRO: FO, 78/4890, No. 7, Chermside'dan Salisbury'e, 11 Mayıs 1897, s. 55.

şılmıştır.¹⁸¹ Öte yandan, İngiliz konsolosuna göre, Osmanlı-Yunan Savaşın-da Osmanlıların başarısı “Giritli Müslümanların dini duygu ile karışmış yurtseverliğini” artırmıştır.¹⁸² Konsolos Biliotti ile aynı fikirde olan Albay Chermside, Teselya’daki Osmanlı zaferinin “Müslüman ahalinin ciddi ma-nada galeyana gelmesine” yol açtığını öne sürmüştür.¹⁸³ İngiliz konsolosu ve Albay Chermside adada meydana gelen olayları basitçe çok eskilere dayanan “İslami fanatiklik” ve Müslümanların Hristiyanlara karşı dini düşmanlığı perspektifinden ele almışlardır. Biliotti ve Chermside, Giritli Müslüman-ların, Hristiyanları öldürmek ve Girit Adası’nda Hristiyanlığı yok etmek istediklerini ve Giritli Hristiyanların da Müslümanları öldürmek ve adada İslamı yok etmek istediklerini iddia etmişlerdir. “Yunanistan’a ilhakın”¹⁸⁴ eskiden ateşli bir savunucusu ve aynı zamanda Girit Meclisinde Kandiyeli Hristiyan bir milletvekili ve Syllagos Başkanı olan M. Hacidaki ve Hristi-yanların önde gelen şahsiyetlerinden ve isyancılardan biri olan Hacı Kons-tantinos İonniadis arasındaki yazışma, Yunanların yenilgiye uğramasından sonra, Hristiyan isyancıların tutumlarındaki kesin değişikliğin göstergele-ridir. M. Hacidaki mektubunda Hristiyanların daha ılımlı ve anlayışlı ol-ması gerektiğini belirterek şunları ifade etmiştir:

Yunan ordusu istilaya karşı olan hiçbir ciddi ve devamlı direnme-ye karşı duramaz ve ... Türk ordusu birkaç gün içinde Atina önle-rine ulaşacak... Böyle bir durumdan sonra, Hristiyanlar kesinlikle dikkatli ve vakur olmalı ve provakatif davranmamalıdır. Girit’tte savaşıyan insanların kendilerini yeni pazarlıklara hazırlayıp yöneltme-leri onların hem görevi hem de hakkıdır... Bugüne kadar birlik için kahramanca savaşmış, aynı şekilde, sağduyuyla, Avrupa ile yapılan bu daha da zor olan pazarlık işini bir sonuca ulaştıracaklardır. Ba-rış ya da en azından ateşkes imzalanana kadar, vakur durmalısınız; Konsolos ve Amirallere saygıda kusur etmeden, ateşkese kadar Yu-nanistan’la ortak mücadeleyi terk etmemenin bir namus meselesi

181 Turkey No. 3 (1898), No. 7 (Ek), No. 28 (Ek).

182 Turkey No. 3 (1898), No. 22.

183 Turkey No. 3 (1898), No. 49.

184 Turkey No. 3 (1898), No. 49.

olduğunu söylemelisiniz... En önemlisi de.... Türk askerlerinin Girit'i terk etmesidir ve siz de bunda ısrarcı olmalısınız ve bunu elde etmek için de diğer bütün şeylere ses çıkarmamalısınız.¹⁸⁵

Adadaki muhtariyet idaresi hususunda Hristiyan reislerin tutumlarındaki belirgin değişiklik, Girit'in özerkliğinin detaylarının tartışılması için zemin hazırlamıştır. Hristiyan reislerin dil ve üslubundaki değişimle birlikte hem Avrupa devletleri hem de Hristiyan reisleri adada sivil hükümetin oluşumu ile ilgilenmeye başlamışlardır. Avrupa devletleri, Avrupalı bir valinin atanması, Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi ve Avrupa'nın koruması altında Girit'in Babiâli'den kurtulması şeklindeki muhtariyetin temel niteliklerini uygulamaya koymayı düşünüyorlardı. Ayrıca Avrupalı amiraller Hristiyan reislere muhtariyetin tesisi için Avrupalıların planıyla uyumlu olarak hareket etmelerini tavsiye etmişlerdir.¹⁸⁶

Bu doğrultuda ilk girişim, Giritlilere yönelik iki duyuru yayınlayan Hacı Mihalıs Yanaris'ten gelmiştir. Yanaris, ilk duyuruda, genel meclisin oluşturulması için delegeler seçmek üzere halkın çağrılmasını ve asayişin korunması amacıyla bir yerel muhafız sistemi oluşturulmasını önermiştir. İkinci duyuruda, "bizim mücadelemiz Müslüman hemşehrilerimize yönelik değildir, fakat adamızdaki Türklerin kötü yönetimine karşıdır... Mezhep farkı gözetmeksizin hepimiz Giritliyiz" diyerek din ve milliyet farkı gözetmeksizin Giritlilerin hayatı, onuru ve malına saygı gösterilmesi hususuna özel bir vurgu yapmıştır.¹⁸⁷

O dönemde Atina'da yaşayan ve aslen Giritli olan Sfakianakya tarafından Girit için başka bir hükümet planı önerilmiştir. Sfakianakya, Osmanlı padişahının hükümdarlığı altında özerk bir prenslik kurmayı amaçlıyordu.¹⁸⁸ Birçok isyancı ilk amaçlarından vazgeçip yeni bir muhtariyet hükümetin kurulmasını kabul ederken, batı bölgelerinden bazı Hristiyan

185 PRO: FO, 195/1983, No.19, Biliotti'den Salisbury'e, 10 Mayıs 1897, s. 415-17; FO 78/4890, No. 8, Hadjidaki'den Ionniadis'e, 29 Nisan 1897, s. 70-71; Turkey No. 3 (1898), No. 24 (Ek).

186 PRO: FO, 195/1983, No. 200, Biliotti'den Salisbury'e, 6 Haziran 1897, s. 402; Turkey No. 3 (1898), Nos. 22 ve 23.

187 PRO: FO, 195/1983, 29 Mayıs 1897, s. 435-36; Turkey No. 3 (1898), No. 32 (Ek). Bu önerinin Profesör Jannaris tarafından hazırlandığını belirtilmelidir.

188 Turkey No. 3 (1898), No. 53; Samuel Beach Chester. *Life of Venizelos*, s. 52.

reisler hâlâ Yunanistan'a ilhaktan yanaydı ve muhtariyete şiddetle karşı çıkıyorlardı. Muhtariyet rejiminin kurulması için atılacak her türlü adıma mani olmayı amaçlamışlardı.¹⁸⁹ İlhak yanlılarının tutumlarında, Etniki Eteryaca desteklenen ve finanse edilen Girit'teki Yunan entrikalarının önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir.

Muhtariyeti kabul edip etmeme hususunda Giritli delegelerce bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Fakat Girit Meclisindeki gruplar arasındaki çatışmalar çok ciddi olduğundan toplantının nerede yapılacağına bile anlaşılamamışlardır. Doğu ve orta bölgelerden gelen delegeler toplantıyı orta noktada bulunan Arkadi Manastırı'nda yapmak istemişlerdir. Batı bölgelerden gelen delegeler ise toplantının hem Avrupa hem de Osmanlı etkisinden uzak olan Arminos'ta yapılması hususunda ısrar etmişlerdir. Sonunda, toplantı 10 Temmuz 1897'de Arminos'ta yapılmış ve burada Dr. Sfakianakis başkan olarak tayin edilmiştir.¹⁹⁰ Batı bölgelerinden gelen delegelerin çoğunun, ideolojilerini şekillendiren Etniki Eteryanın elinde bir "araç" olduğu öne sürülmüştür. Girit işlerinde Yunan entrikalarının oynadığı rol, İngiliz konsolosunun Londra'ya yazdığı uzun ve gizli raporda açıkça görülebilir:

Atina'daki Girit Komitesi, malzeme ve para sağlayan Yunan hükümetiyle işbirliği içinde ve çok aktif. Önceki Yunan Başkonsolosu M. Gennadius Girit'teki Kraliyet Komiseri görevine devam etmekte ve önemli bir rol oynamaktadır. Akrotori reislerinden, eski maşaları Benizelo, Foumi, vb. ile doğrudan irtibat halindedir. Bunlar yaklaşan genel kurul delegelerini toplamak üzere bir savaş gemisiyle sahil boyuna gönderilmişlerdir. M. Gennadius, pazarlıklara başlamadan önce, en sonuncusuna kadar Türk askerlerinin geri çekilmesini talep etmelerinde ısrar ederek, Giritlilere Avrupa'yla anlaşmaya varmamasını salık vermektedir.¹⁹¹

189 Chester: *Life of Venizelos*, s. 52; protestonun tam metni için bkz. PRO: FO, 195/1983, No. 258, Arhanes'teki Müdafaa Komitesinden Chermside'a, 10 Mayıs 1897, s. 412-13; PRO: FO, 78/4890, No. 258, Arhanes'teki Müdafaa Komitesinden Chermside'a, 10 Mayıs 1897, s. 61-62; Turkey No. 3 (1898), No. 24 (Ek 1).

190 Turkey No. 3 (1898), No. 74.

191 PRO: FO, 195/1983, No. 211, Biliotti'den Salisbury'ye, 10/11 Haziran 1897, s. 433-34.

Bu arada, Avrupalı amiraller dikkatlerini Osmanlı askerlerinin kademeli olarak geri çekilmesine yöneltmişlerdir. Başka bir deyişle, adanın geleceği için ne yapılması gerektiğini Babiâli'ye dikte etmişlerdir. Buradaki amaç, adadaki Osmanlı denetimini en aza indirmektir. İngiliz amiraller bu görüşün etkin destekleyicisi olmalarına karşın Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi için en uygun zaman konusunda farklı düşüncelere sahiptiler. Albay Chermside, Hristiyan isyancıların silahlarını ve saldırgan tutumlarını bırakmayı ve evlerine dağılmayı kabul etmeleri şartıyla, askerlerin kademeli olarak çekilmesinden yanaydı. Albay Chermside ile aynı fikirde olan Amiral Harris ise tüm Giritliler silahlarını bırakmadıkça Osmanlı askerlerinin adadan tahliyesinin güvenli olmayacağını iddia etmiştir. Amiral Harris için Osmanlı askerlerinin çekilmesinin zamanlamasının önemli olduğu anlaşıyor, çünkü Harris mevcut isyanın kısmen Osmanlı askerlerinin sayısının azalmasının sonucu olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı askerleri adadan çekildiği takdirde, durum tekrar isyancıların lehine dönebilirdi.¹⁹²

GİRİTLİLERİN MEMNUNİYETSİZLİKLERİ

Avrupalı kuvvetlerle ada halkı arasındaki ilişki kötüydü. İsyanın başlangıcından itibaren Kandiye'deki yaşam koşulları değişmemiş ve Müslüman muhacirlerin sayısı 52.000'e ulaşmıştı. Şehir Müslümanların acı ve sıkıntılarını dindirmekten uzak bir şekilde 1.500 İngiliz askeri ve bir İtalyan taburu tarafından denetlenmekteydi. Doğu eyaletlerinin reisi A. Korakas'ın Albay Chermside'a yazdığı mektuptaki şu ifadelerden anlaşıldığı gibi Hristiyanlar da mağdur durumdaydılar: "Hristiyanların durumu dayanılmazdır ve İngiliz-İtalyan askerlerine karşı öfkeleri kelimelerle tarif edilemez."¹⁹³ Hristiyan reisler reformların gerekliliğine dair fikirlerini ifade etmek ve şartlardan şikâyetçi olmak amacıyla İtalyan amirali ziyaret etmişlerdir. Amiral Canevaro, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki barış görüşmeleri tamamlanmadan kötü koşulların son bulmayacağı yanıtını vermiştir.¹⁹⁴ Müslümanlar da adada bulunan Avrupalı askerlerden memnun

192 Turkey No. 3 (1898), No. 28 (Ek).

193 Turkey No. 3 (1898), No. 97 (Ek 1).

194 Turkey No. 3 (1898), Nos. 80, 72 ve 70; 'Girid Havâdisi,' *İkdâm*, No. 1080, 19 Safer 1315, 9 Temmuz 1313, 21 Temmuz 1897, Çarşamba, s. 2.

değillerdi. Kandiye'nin Müslüman ahalisince II. Abdülhamid'e hitaben yazılan bir dilekçe bu memnuniyetsizliği ifade etmektedir.

... Vali vekili saâdetlü İsmail Hakkı Bey ile İngiliz konsolosu Mösyö Biliotti'nin iltimâsıyla jandarma kumandanlığına ta'yin kılınan Binbaş ı rıf'atlı Yusuf Cemil Efendi ve a'vaneleri bizim gibi biçareleri güna gün gardlarla dâğdâr ve yeis-i külliye dûçâr etdiriyorlar. Tazallüm-i hâl için hükûmete mürâcaat edenler bed muamele ile tahkîr olunarak tard ve Avrupalılar ile tahvîf ediyorlar. Fransız ve İtalya askerleri kızlarımızı za tecavüz etmeğe tasaddî ediyorlar. Mesken ittihâz ettiğimiz yerlere gelip kapılarımızı dak ile cebren içeriye girmek istiyorlar. Eşyâ-yı (?) bahanesiyle evlerimizin kapılarını kırarak içeriye giriyorlar. Buldukları nukud ile değerli eşyâyı ahz ve gasb ediyorlar. Hiçbir sebep olmadığı halde sokakda yürürken veyahud tedârik-i mâişet için bir işle meşgûl iken bazılarımız derdest edilerek ve ellerimize çelepçek geçirilerek zift karanlık deliklere tıkıyorlar. Ahvâl-i maruza-ı na-marziyyeye hükûmet-i mahalliye nazar-ı bi-kayd ile bakıyor. İş bu ahvâl-in men-i vukû' ve sailenin istikmâli zımnında defaatle hükûmete mürâcaat eyledik ise de her vakit red ile cevap alarak tard ve tahkîr olunduk. Nihayet ahvâl-i maruzânın ba-arzuhal makam-ı vilayete arzını tensib eyleyerek ol vechile arzuhali tanzim ile takdim ettiğimiz sırada yaver-i hazret-i şehriyarileri Şükrü Bey kulları beraber olduğu halde vali vekili İsmail Hakkı Bey arzuhali eline alarak mütâlaa ettikten sonra "bunlar ayıpdır bilmiyor musunuz ki Fransızla İtalyanlar iki vapur getirib sizi cezireden külliye teb'id edebilirler" diyerek kullarını tard eylemiştir...¹⁹⁵

Ayrıca Atina'daki Giritli Hıristiyan sığınmacılar, Resmo Psikoposu Denis, toprak sahibi Dr. Sfakianakis Peridi, tüccar Anemoyanakis, imalatçı Kapnistio imzalı bir telgraf göndermişlerdir. Telgrafta Girit'teki diğer Avrupa işgal kuvvetlerinin tersine İngiliz askerlerinin Kandiye'deki kötü durumu denetleyemediği belirtilmiştir. Ayrıca "başı-bozukların İngiliz komutanın gözleri önünde alenen ev ve dükkânları yağma ettikleri, köylere

195 BOA Y.PRK.AZJ., 34/63, 1315 M 25.

saldırdıkları, halkı öldürdükleri, ülkeyi tahrip ettikleri, ablukanın neden olduğu mühimmat yetersizliğinden dolayı Hristiyanların bu saldırıları zar zor püskürtbildiğini” iddia etmişlerdir.¹⁹⁶

Chermside, “ahalinin iki kesimi,” Müslüman ve Hristiyanların birbirlerine “oldukça düşman” ve “karşılıklı olarak saldırgan” olduklarını bu nedenle, Müslümanların silahsızlandırılmasının süregiden düşmanlıklara çare olmayacağını öne sürmüştür.¹⁹⁷ Chermside bu doğrultuda, Lord Salisbury’e şu hususları bildirmiştir: “Kanlı-Kastelli’de Hristiyanların zaiyatı on iki ölü ve on iki yaralıya ulaşmıştır. Bazıları kesilmiş ve bazıları da yakılmıştır. Yakılmış dört buğday deposu ve iki yağ fabrikası da bulunmaktadır. Hristiyanlar tarafından kesilmiş iki Müslüman kafası şehre getirilmiştir.”¹⁹⁸ Girit’teki İngiliz temsilcileri isyanın niteliğini devamlı olarak Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki düşmanlık açısından açıklamışlardır. Ezelden beri var olduğuna inanılan düşmanlık nedeniyle Müslümanların silahsızlandırılmasının bile sorunu çözmeyeceğini öne sürmüşlerdir.

Avrupalı amiraller Kandiye’de silah taşımayı yasaklamışlardı. Vali-likten izinleri olan çobanlar ve köy koruyucuları gibi Müslümanlar, ruhsatları olması şartıyla, silah taşıyabileceklerdi. Bu ruhsatlı kişilerin isim listesi İngiliz amiralliğine verilecekti. Listede adı olanlar, yalnızca şehrin dışında ve görevlerini ifa ederken silah taşıyabilecekti.¹⁹⁹

Kandiye’de 17.000, Resmo’da 5.000, Kidonya’da 7.500 silahlı Müslümanın olduğu tahmin edilmekteydi. Silahlı Hristiyanların sayısı ise şöyle tahmin edilmekteydi: Laşid’de 18.000, Kandiye’de 21.000, Resmo’da 13.000 ve Hanya’da 17.500.²⁰⁰ Temmuz 1897’nin sonlarına doğru Hristiyanlar ürünlerini satmak için adanın önemli şehirlerine getirmeye başlamışlardır. Ancak Hanya’daki Müslümanlar, Hristiyanların ürünlerini boykot etmişlerdir. Müslümanlar bu mahsulün, Müslümanlara ait bahçe ve bağlardan Hristiyanlar tarafından toplanmış olduğunu öne sürmüşlerdir. Hanya’daki

196 Turkey No. 3 (1898), No. 57.

197 Turkey No. 3 (1898), No. 60.

198 Turkey No. 3 (1898), No. 61.

199 ‘Girid Ahvâl-i Hazırası,’ *İkdam*, No. 1076, 15 Safer 1315, 5 Temmuz 1313, 16 Temmuz 1897, Cumar-tesi, s. 3.

200PRO: FO, 195/1983, No. 243, Biliotti’den Salisbury’e, 30/31 Ekim 1897, s. 560.

boykot üç gün sürmüş ve Resmo ve Kandiye'deki Müslümanlar da bir boykot girişiminde bulunmuşlardır. Böyle bir boykot adada ilk kez denenmiştir.²⁰¹

Babıâli adadaki durumla ilgili olarak farklı kaynaklardan değişik mesajlar almaktaydı. Girit vali vekili, Babıâli'ye Müslümanların yaşadığı koşullardan memnuniyetsizliğiyle ilgili bir telgraf göndermiştir. Müslümanların kordon dahilinde bile emniyetlerinin güvence altına alınamadığını söylemiştir. Hıristiyanlar mallarını koruma bahanesiyle, Avrupa kuvvetlerini yanlarına alarak Müslümanların evlerine saldırmışlardır. Kumandan ve uygunsuz faaliyetleri hakkında birçok şikâyet almışlardır. Kumandanın görevinden azledilmesi gerekmektedir. Etniki Eterya'nın hâlâ Giritli Hıristiyanları adaya gönderdiği de belirtilmiştir. Bu hususlar Meclis-i Mahsûs-u Vükelânın 12 Temmuz 1897 tarihli oturumunda tartışılmıştır. Mebuslar, adadaki durumun düzeltilmesiyle ilgili olarak görüşmeleri hızlandırmak üzere, Osmanlı sefirleri vasıtasıyla Hariciye Nezaretinin yeni bir girişimde bulunmasına karar vermişlerdir. Rus hükûmeti bu konuyla ilgili olarak diğer parlamentolara müracaat etmekte tereddüt etmeyeceğini bildirmiştir. Rusya dışişleri bakanlığına bir telgraf göndererek bu beyanından dolayı teşekkür edilmesi Osmanlı Hariciye Nezaretine tebliğ edilmiştir.²⁰²

Babıâli Müslüman halkı korumak amacıyla Girit'teki Osmanlı kuvvetlerinin kumandanı olan Tefvik Paşa'nın görevden alınarak, yerine Cevad Paşa'nın getirilmesine karar vermiştir. Avrupalı amiraller "askerlerimizin durumu burada çok kötü olur... [Cevad Paşa] fiili olarak valilik görevine başladı" diyerek buna karşı çıkmışlardır.²⁰³ Avrupa devletleri, 1896'da olduğu gibi, kumandanlık görevine güçlü bir kişinin tayin edilmesine oybirliğiyle karşı çıkmışlardır. Dahası, Cevad Paşa'nın tayininin Osmanlı askerlerinin adadan tahliyesinin ertelenmesine neden olabileceği düşünülüyordu. Avrupalı devletler Osmanlı yetkililerini, adaya Osmanlı askerlerinin yerleştirilmesi için bir girişimde bulunulduğu takdirde bunu önlemek için güç kullanılacağı konusunda da uyarmışlardır.²⁰⁴

201 PRO: FO, 195/1983, No. 22, Biliotti'den Salisbury'e, 21 Temmuz 1897, s. 460-461; Turkey No. 3 (1898), No. 141.

202 BOA Y.A.Res., 87/64, 1315 2 II.

203 Turkey No. 3 (1898), No. 101.

204 Turkey No. 3 (1898), No. 116.

Cevad Paşa şifreli telgrafında hayvanların otlatılması, muhtariyet idaresi ve takviye Osmanlı askerlerinin sevkine dair detaylı bilgi vermiştir. Girit'in yönetiminin tamamen amirallere bırakılmış olmasından şikâyet etmiştir. Cevad Paşa'ya göre, vali vekilinin de yerel yöneticilerin de nüfuzu kalmamıştır. Ve dolayısıyla, adaya sevk edilecek askerlerle ilgili olarak amirallerin görev alanlarının belirlenmesi gerekmektedir. Buna ilaveten, kordonun genişletilmesi gerektiğini ve belirlenmiş sınırların uzun vadeli bir çözüm olmayacağını ve Müslüman halka fayda sağlamayacağını belirtmiştir. Çünkü Müslümanlar kordon dahilindeki evlerine geri dönmeye cesaret edemeyeceklerdir. Müslüman cemaatin yanmış yıkılmış evlerini yeniden inşa ve tamir etmeye kudreti ve gücü olmadığını da ifade etmiştir. Muhtariyet idaresi hususunda, Fransız amiralinin görüşlerini de aktarmıştır. Fransız amiral, halkın oyuyla seçilen Hristiyan Meclisinin Yunan devletini memnun etmek amacıyla muhtariyeti reddeceğine ve Yunanistan'la birleşmede ısrar edeceğine inanmaktaydı. Bu talep, Avrupa devletlerince kabul edilmezse, Hristiyanlar muhtariyeti kabul edeceklerdir. Fakat Cevad Paşa endişeliydi. Eğer bu gerçekleşmez ve Hristiyanlar muhtariyeti kesinkes reddedip Yunanistan'a iltihakta ısrar ederlerse, Avrupa devletlerinin güç kullanmaktan başka çaresi kalmayacaktır. Cevad Paşa, muhtariyetin zorla Hristiyanlara kabul ettirilmesi için Osmanlı askerlerinin gönderilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Böylece, Osmanlı askerlerinin sevkı hususunda Avrupa devletleriyle müzakere kapısının açılacağını ifade etmiştir. Cevad Paşa bu uzun telgrafın sonunda, efkâr-ı umumiyeyi kızdırmamak için bazı amirallerin Girit meselesinin çözümünü istemediklerini ve bazı amirallerin de çeşitli siyasi amaçları olduğunu iddia etmiştir. Devletler Girit'i ellerinde bir koz olarak tutacak ve Devlet-i Âliyyeyi Osmanlı-Yunan barışının akdine mecbur etmek için kullanacaklardır. Cevad Paşa'ya göre, Babiâli Girit meselesinin en kısa sürede "çözümü" için ciddi bir teşebbüste bulunmalıydı. Aksi takdirde, Hristiyanların arzu ettiği gibi mevcut durum çözümlenmemiş olarak devam edecek ve Müslüman halk çaresizlikten hoş olmayan hareketlere kalkışacaktır. Cevad Paşa, bunun sonucunda Hristiyan devletlerin Endülü's'te olduğu gibi Müslümanları perişan etmelerinden korkmuştur.²⁰⁵

Genel meclisin Hristiyan üyeleri Apokoron'dan Arhanes Köyü'ne taşınmışlardır. Atina komitesinin aktif üyeleri olan Venizelos ve Fournis bu üyelerin başında bulunuyordu. Başkan Dr. Sfakianakis'in görev süresi sona erdiğinden, yeni komite ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Adaylar Venizelos ve Hacidakis'ti. Etniki Etery'a'nın yandaşları Venizelos'u desteklerken, muhtariyet yanlıları Hacidakis'ten yanaydılar.²⁰⁶ Sonuçta, Venizelos genel meclisin başkanı olarak seçilmiştir. Venizelos muhtariyet idaresinin tesisi-ne bir tehdit olarak görüldüğünden, onun seçilmesi adadaki İngiliz temsilcilerini memnun etmemiştir. Biliotti "bu seçimin sonucunda, Girit işleri-nin başında bulunanların bundan böyle Hristiyan yurtseverler olmadığını, Atina komitesi olduğunu" beyan etmiştir.²⁰⁷ Amiral Harris de, Venizelos'un seçilmesinin "Giritlilerin isteklerine aykırı" olduğuna inanmaktadır.²⁰⁸

Genel meclis Ağustos 1897'nin sonunda, Avrupa devletlerince öne-rilen muhtariyet sistemini kabul ettiklerini bildiren bir dilekçeyi Avrupalı amirallere göndermiştir.²⁰⁹ Bu sırada genel meclis, muhtariyeti kabul et-tiklerini Hristiyan ahaliye ilan etmek için Venizelos'un başkanlık görevine son verildiğine dair bir duyuru yayınlamıştır.²¹⁰ Genel meclisin İsfakiyeli üyeleri 9 Eylül 1897'de adadaki siyasi koşulları göz önüne alarak Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi koşuluyla muhtariyeti kabul ettiklerini belir-ten bir dilekçeyi amirallere göndermişlerdir.²¹¹

Avrupa devletlerinden İngiltere ve İtalya ve bir dereceye kadar Fran-sız Meclisi, Osmanlı Girit'inde Hristiyanların arzu ettikleri bir muhtariyet idaresi tesis etme ve yavaş yavaş Müslümanların adayla bağlantısını kesme eğilimindeydiler. Bu hususta bir teklif hazırlamak ve bunu Babıâli'ye sun-mak istiyorlardı. Ancak bunun, Avrupa devletlerinin Devlet-i Âliyye ahali

206PRO: FO 195/1983, No. 24, Biliotti'den Salisbury'e, 23 Ağustos 1897, s. 475-76; Turkey No. 3 (1898), No. 167 (Ek), No. 167.

207Turkey No. 3 (1898), No. 159.

208Turkey No. 3 (1898), No. 201(Ek); Chester, *Life of Venizelos*, s. 54.

209PRO: FO, 195/1983, Biliotti'den Salisbury'e, 31 Ağustos 1897, s. 494; Turkey No. 3 (1898), No. 179.

210PRO: FO, 195/1983, Biliotti'den Salisbury'e, 31 Ağustos 1897, s. 494; Turkey No. 3 (1898), No. 179; Zorka Parvanova, 'Changes in the Political Status of the Island of Crete, 1894-1899,' *Études Balkaniques*, No. 4, 1989, s. 81.

211 PRO: FO 195/1983, No. 29, Biliotti'den Salisbury'e, 7 Eylül 1897, s. 517; Turkey No. 3 (1898), No. 187.

hakkında göstermek istedikleri tarafsızlık politikasına tamamen aykırı olduğu öne sürülmüştür. Yalnızca birkaç Hıristiyanın gayr-i meşru amaçları uğruna 100.000 Müslümanın hak ve çıkarlarının feda edilmesi gibi bir temennide bulunmaları tehlikelidir. Zararlı sonuçlara neden olacak bu tür isteklere engel olmak gerekiyordu. Aynı zamanda, Devlet-i Âliyyenin haklarını ihlal edecek bu “sorunun” uzamasına da engel olmak gereklidir. Müslümanların mallarını yok etme amacıyla bulunan hareketlere son vermek amacıyla mevcut sorunun çözülmesi de elzemdir.²¹²

GİRİTLİ MÜSLÜMANLARIN YAŞAM SAVAŞI

Kandiye'nin Müslüman ahalisi askeri kordon dahilindeki otlak alanından memnun değildi. Otlak alanının genişletilmesi için İngiliz amiraller ve Koramiral Canevaro'ya başvurdular. 22 imzayı havi bir telgraf Müslümanlar tarafından Canevaro'ya gönderilmiştir:

Son dört beş aydır Kandiye'nin etraflarında sanki kuşatılmış gibiydik ve eksiklik ve sıkıntılardan acı çekiyorduk. Adaleti bekliyorduk ve ısrarcı olmamaya da dikkat ediyoruz; fakat askeri kordonun içinde hiç ot kalmadığından, büyük baş hayvanlarımızı tarafsız bölgenin biraz içine doğru sürerek onları otlatmaya gayret ediyorduk; maalesef Emperyal birliklerin kumandanı artık bizim kordona yaklaşmamıza bile izin vermediğinden, hayvanlarımız ölmeye başladılar.²¹³

Otlak alanının genişletilmesi hususunda Chermside ve Cevad Paşa arasında yoğun telgraf alışverişi oldu. Hıristiyanlar, genişletilmiş olan sınır-daki Hıristiyan mülklerinin garanti altına alınması ve Avrupalı askerlerce korunup nöbet tutulması ve Müslümanların silahsızlandırılması koşuluyla Müslümanların talebini kabul ettiler.²¹⁴ Kandiye'nin Müslüman ahalisi “bize eziyet eden kişiler silahlı oldukça savunma araçlarımızı bırakamayız; Estiye ve Sarakina katliamlarını çok canlı biçimde hatırlıyoruz” diyerek Hı-

212 BOA Y.PRK.ŞD., 2/40, 1315 Ca 10.

213 Turkey No. 3 (1898), No. 144 (Ek 1).

214 Turkey No. 3 (1898), No. 147.

ristiyanların şartlarını kabul edilemez olarak nitelendirmişlerdir.²¹⁵ Ağustos ayı ortalarında Müslümanların ürünlerinin Hristiyanlarca toplanmasından dolayı, Cevad Paşa otlak alanının genişletilmesi konusunun kapandığını İngiliz amirallerine bildirmiştir.²¹⁶

Girit vali vekilinden alınan raporlara göre, isyancılar Müslüman köylerine saldırmaya devam etmişlerdir. Sözgelimi, 2.000'den fazla isyancı İpsilia Köyü'ne saldırmış ve zeytin ağaçlarını ateşe vermiş, 500 koyun ve 60 yük hayvanını kaçırmıştır. Bir Müslüman çobanı öldürmüş ikisini yaralamışlar, Selim adlı bir Müslümanı da öldürmüşlerdir.²¹⁷ Kışın yaklaşmasıyla birlikte Müslüman muhacirlerin sorunları iki kat artmıştır. 3 Ekim 1897'de Osmanlı gazetesi *İkdâm*, Müslümanlar tarafından Babiâli'ye gönderilen Girit'in Müslüman ahalisinin yaşam savaşını anlatan bir dilekçeyi yayınlamıştır:

İçinde bulunduğumuz durum tamamen dayanılmazdır. Kış gelmektedir ve bizim gidecek hiçbir yerimiz yoktur... Yardım parasıyla aldığımız azıcık unla kışı karşılamaktayız... Hasat zamanı neredeyse başlayacaktır. Eğer evlerimize dönmezsek, gelecek hasat dönemine kadar geçimimizi nasıl sağlayacağız?²¹⁸

23 Ekim 1897'de *İkdâm*'da yayınlanan başka bir makalede şunlar belirtilmiştir:

Girid ahâlî-i İslâmiye'nin ahvâl-i felâket iştîmâli en katı kalbleri bile dâğdâr-ı hezan edecek derecede iken Girid havane-i usatı mikdarı yüz bine balığ olan mazlûmîn-i İslâmiye'nin mal ve mülklerini elinden alarak her türlü şenâati irtikâb ettikleri halde zamir-i şekâvet-engizlerinde merkûz olan a'mâl-i habaset ve denâete bir türlü pâyân

215 Turkey No. 3 (1898), No. 170 (Ek 9).

216 Turkey No. 3 (1898), Nos. 147 ve 148.

217 Turkey No. 3 (1898), No. 193 (Ek).

218 "Girid," *İkdâm*, No. 1154, 6 Cemâziyyelevvel 1315, 21 Eylül 1313, 3 Ekim 1897, Pazar, s. 3. Adanın ekonomik koşullarıyla ilgili olarak Müslüman ileri gelenler ve Yahudiler Avrupa amirallerine vermek üzere bir dilekçe hazırlamışlardır. Bu dilekçede, "Girit sorununun çözümü müzakere edilirken isyan sırasında isyancıların saldırılarına maruz kalan kişilerin zararları dikkate alınmalıdır" denmiştir. "Girid," *İkdâm*, No. 1172, 24 Cemâziyyelevvel 1315, 9 Teşrinievvel 1313, 21 Ekim 1897, Perşembe, s. 2.

olamadığı için o bi-çare çıplak bıraktıkları ehl-i İslamı şimdi bir mel'anet-i diğer icrâsıyla ithâma kalkışmışlardır. Zavallı Girid Müslümanları şimdi yalnız yiyecek değil kışın artık yaklaşması hasebiyle yakacak, giyecek, barınacak yer için her türlü muâvenete kalmış... Girid havane-i usatı yeniden diğer bir sûrette tertib-i mel'anete şitâb ederek amiraller ile konsoloslara bir telgrafta düzerek ahâli-i İslâmiye'ye karşı düvel-i muazzamanın himâyesini taleb etmişler...²¹⁹

Öte yandan, Hristiyanlar, Müslümanların Hristiyanların mallarını yağmaladıklarından ve Kandiye'deki Hristiyanlara saldırdıklarından şikâyetle Avrupalı temsilcilere telgraflar göndermişlerdir.²²⁰ İngiliz Albay Grenfell, Hristiyanlarca gönderilen telegraflar konusunda Hristiyanların siyasi amaçlarla durumu abarttıklarına inanmaktadır.²²¹ İngiliz konsolosu da Hristiyanların şikâyetlerinin mübalağalarla dolu olduğuna inanıyordu. Bir raporda bu mübalağanın nedenini şöyle açıklamıştır: "İster Müslüman ister Hristiyan olsun tüm Giritlilerin mizacında tüm sözleri fazlasıyla abartmak ve bir kez olmuş bir şeyden sık sık olmuş gibi söz etmek, bir kişiye olmuş bir şeyden tüm cemaatle ilgiliymiş gibi söz etmek vardır."²²² Avrupalı temsilciler müşterek olarak şikâyetlerini abarttıkları için Giritlileri suçlamışlardır. Avrupalı temsilcilere göre, Giritlilerin şikâyetleri neredeyse tamamen Giritlilerin mizaçlarından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bu temsilciler Giritlilerin davranışını yerel stereotiplere başvurarak açıklamışlardır.

Amiraller konseyi Chermside'a şöyle demiştir: "Eğer emrinizde olayların bu gidişatına bir dur diyecek aracınız yoksa amiraller konseyi adına kesinkes valiyi bilgilendirin ki [amiraller] düzenin sağlanmamasından Osmanlı hükümetini sorumlu tutabilsinler."²²³ Burada, adada düzeni yeniden sağlayamadıkları için amiraller yerel hükümeti suçlamaya çalışmışlardır. Albay Chermside raporunda belirttiği gibi, Kandiye'de düzenin yeniden tesis

219 "Usatın Son Tertib-i Mel'aneti," *İkdâm*, No. 1174, 26 Cemâziyyelevvel 1315, 11 Teşrinievvel 1313, 23 Ekim 1897, Cumartesi, s. 1.

220 Turkey No. 3 (1898), Nos. 209 ve 230.

221 Turkey No. 3 (1898), No. 228 (Ek 1).

222 Turkey No. 3 (1898), No. 230.

223 PRO: FO, 78/4890, Ek 1, Grenfell'den Chermside'a, 20 Ekim 1897, s. 225-26; Turkey No. 3 (1898), No. 228.

edilmesi için kırsal kesimde yaşayan Müslüman muhacirlerin ve şehirli Hıristiyan sığınmacıların geri dönüşü en önemli gerekliliktir. Ayrıca Chermside, kolluk kuvvetleri yetersiz ve az maaşlı olduğu sürece hırsızlık ve yağmayla önlemenin zor olacağını öne sürmüştür. Mahkemelerin olmaması da Kandiy'e de olumlu koşulların yeniden tesis edilmesi için engel oluşturmaktaydı. Hepsinden önemlisi, yerel hükümeti "yozlaşmış, zayıf ve yoksul *Şarklı bir hükümet*" olduğu için kınamıştır.²²⁴ Chermside'a göre, Girit'teki olaylar ve karışıklıklar Osmanlı yönetiminin "şarklı" tipinin iyi bir örneği olarak görülebilirdi. Chermsid'e, barışı ve düzeni sağlama yeteneğinden yoksun olduğuna inandığı Osmanlı yönetimini etkisiz olmakla suçlamıştır. Avrupalılara göre, Osmanlı yönetimi "yozlaşmış" ve "şarklı" idi. Adadaki sorunlar hükümetin yetersizliklerinin bir sonucuymuş ve Giritliler de bunun "kurbanlarıydılar." Başka bir deyişle, Avrupalılar Osmanlı yönetimini çağdışı şarklı bir mekanizma olmakla suçlamış ve görüşlerini oryantalist bir söylemle ifade etmişlerdir.

Buna karşılık, Osmanlı gazetelerinde yayınlanan makaleler adada düzeni sağlayamadıkları için Avrupa askerlerini sorumlu tutmuş ve onları sert bir biçimde eleştirmiştir. Avrupa müdahalesinin hiçbir şey yapamadığı ve bu müdahalenin Müslümanların sahildeki kasabalara kaçmasına ve burada ianelerle geçinmelerine neden olduğu öne sürülmüştür. İç bölgelerdeki Hıristiyanlar parti farklılıklarıyla oldukça bölünmüşler ve birbirleriyle çekişmekteydiler. Yalnız Apokoron'da hergün beş altı kişi öldürülüyordu. Buna ilaveten, durumun 1866 İsyanında bile bu kadar kötü olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Hıristiyanların Yunan provokasyonu nedeniyle korkunç hareketlere sürüklendikleri ve bunları yola getirmek için güçlü bir idareye ihtiyaç olduğu iddia edilmiştir.²²⁵ Aynı şekilde, Avrupa kuvvetlerinin adada isyanı önlemek ve barışı yeniden tesis etmek için adaya gelmelerine rağmen, isyancılar karşısında aciz kaldıkları ifade edilmiştir. Aksine, Avrupalı askerler sefaletin devam etmesine yol açmışlardır. Bundan dolayı, "Avrupa birlikleri adadan tahliye edilmelidir. [Adanın] hükümdarının bu hususu nihayete erdirmesinin artık zamanı gelmiştir ve en doğrusu da budur."²²⁶

²²⁴ Turkey No. 3 (1898), No. 4 (Ek), s. 230; Turkey No. 3 (1898), No. 228 (Ek 2) (vurgu bana aittir).

²²⁵ "Girid," *İkdâm*, No. 1185, 7 Cemâziyyelahir 1315, 22 Teşrinievvel 1313, 3 Ekim 1897, Çarşamba, s. 2.
²²⁶ "Girid Meselesi," *Ma'lûmât*, No. 1, 19 Cemâziyyevelvel 1315, 4 Teşrinievvel 1313, 16 Ekim 1897, Cumartesi, s. 1.

Yunan hükümeti Giritli Hristiyanlar ve Giritli isyancıları Atina'dan Girit'e göndermeye devam ederek durumu daha da kötüleştirmiştir. Bundan başka, Osmanlılar yabancı gemilerle Yunan iskelelerinden geçerken, Yunan saldırılarına maruz kalmışlardır. Avusturya gemisindeki bazı Osmanlı memurları ve aileleri Yunanlar tarafından saldırıya uğramış ve malları yağmalanmıştır.²²⁷ Ayrıca 10.000 kadar Gara tüfeği Pire Limanı'ndan Girit'e nakledilirken İtalyan gemilerince yakalanmıştır.²²⁸

Osmanlı memurlarının ve diğer Müslümanların yağmalanması Girit'teki Müslüman ahali arasında öfkeye yol açmıştır. Sonuç olarak, Müslümanlar tarafından Hristiyanlara bazı saldırılar yapılmıştır. 17 Eylül 1897'de Çikalarya Köyü'nde üç Hristiyan Müslümanlarca öldürülmüştür.²²⁹ Bu olay, suçlu Müslümanların Uluslararası Polis Mahkemesinde yargılanmaları açısından önemlidir.²³⁰ Babıâli bu kararı protesto etmek amacıyla Uluslararası Askeri Komisyonunun fesh edilmesini ve sanık Müslümanların yargılanmaları için en yakın vilayet olan Rodos'a gönderilmesini talep ettiği bir notayı Avrupa devletlerine göndermiştir.²³¹ Bu nota, amirallerce dikkate alınmamış ve Müslümanlar 27 Ekim'de Uluslararası Askeri Mahkemede yargılanmış ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılmışlardır.²³²

Girit'in yönetim şeklini tartışmak amacıyla Milopotamu'da 300 kadar Hristiyan reisinden oluşan Girit Cemiyetinin toplanmasına karar verilmiştir. Cemiyette bulunacak delegelerin çoğu, önceden Yunanistan'a gitmiş ve daha sonra Avrupalı amirallerin izniyle Girit'e geri dönmüşlerdir. Bu kişiler, yapılması düşünülen toplantıda hazırlanacak layihanın çerçevesi ve içeriğini müzakere etmek üzere amiraller tarafından görevlendirilmişlerdir. Dahası,

227 BOA Y.PRK.ŞD., 2/40, 1315 Ca 10; "Girit," *İkdâm*, No. 1180, 1 Cemâziyyelahir 1315, 17 Teşrinievvel 1313, 29 Ekim 1897, Cuma, s. 2.

228 Bu konuda bir makale Osmanlı gazetesi *İkdâm*'da yayınlanmıştır. Bkz. "Mülâhaza," *İkdâm*, No. 1181, 3 Cemâziyyelahir 1315, 18 Teşrinievvel 1313, 30 Ekim 1897, Cumartesi, s. 1.

229 Turkey No. 3 (1898), Nos. 209 ve 213.

230 12 Ağustos 1897 tarihli amirallerin toplantısında Girit'teki yargı sistemi hususunda bir karara varılması kararlaştırılmıştır. Adada Askeri Yargı Komisyonunun tayin edilmesine karar vermek için amiraller kendilerini Türk mahkemesinin yerine ikame etmiştir. Turkey No. 3 (1898), No. 149.

231 Turkey No. 3 (1898), No. 236 (Ek 5).

232 Turkey No. 3 (1898), No. 237. Hanya'da mahkemenin bulunması nedeniyle, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında herhangi bir anlaşmazlığı önlemek amacıyla olağanüstü önlemler alındığı bildirilmiştir. Bu doğrultuda, İngiliz, Fransız ve İtalyan savaş gemileri Hanya'ya sevk edilmiş ve bir topçu birliği de oraya yerleştirilmiştir. Devriye kollarının sayısı abartılmıştır. BOA Y.PRK.MYD., 20/11, 1315 C 8.

bu cemiyetçe bir bayrak hazırlanacak ve müzakerenin sonunda gösterilecektir. Adadaki isyanlara katılmış Kalıyadı adında bir rahip ve bazı Yunanlar toplantıya katılmak için Hanya'ya gelmişlerdir. Bu hususlar Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ toplantısında tartışılmış ve Girit'teki bu son gelişmeleri protesto etmek için Avrupa'da bulunan Osmanlı sefirlerine bir telgraf gönderilmesine karar verilmiştir. Avrupalı amirallerin isyanları bastırmak amacıyla tayin edilmiş olduklarını teyid etmek üzere bir telgraf hazırlanmıştır. Devlet-i Âliyye tüm detayların müzakere edilmesi şartıyla muhtariyet idaresinin uygulanması konusunda Avrupa devletlerinin teklifini kabul ettiğine göre, Hristiyan isyancı reislerinin fikirlerini sormaya gerek olmadığı ve bunu yapmanın şiddetin artmasına neden olabileceği vurgulanmıştır.

Ayrıca düvel-i muazzamanın Devlet-i Âliyyenin egemenlik ve mülkiyet haklarının zarar görmeyeceğini teminat altına aldığı belirtilmiştir. Bir bayrak hazırlanması ve gösterilmesine izin verilmesi, düvel-i muazzamanın Devlet-i Âliyyeye vermiş olduğu teminatlara tamamen aykırıdır. Telgraf, Osmanlı sefirlerine nezdinde bulundukları devletin dışişleri bakanlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tür şeylere izin vermeyeceği hususunda uyarıda bulunmalarının tebliğ edilmesiyle sona ermiştir.²³³

GİRİT MECLİSİNİN MUHTIRALARI

Meclis toplantısı, Melidoni'de (Milzoni) yapılmış, Sfakianakis başkan olmuş ve meclis memurları seçilmiştir. Toplantıda meclisin adı da değiştirilmiştir. Meclisin adı önceden "Genel İhtilal" meclisiyken, "Girit Meclisi" olarak değiştirilmiştir. Yeni Girit Devleti'nin bayrağı da oluşturulmuştur.²³⁴ 28 Ekim 1897'de yeni seçilen Girit Meclisi, amiraller meclisine iki tezkire göndermiştir. İlk tezkire, kimin vali olacağı hususuna değinmiş ve Girit valisinin Osmanlı uyruğu arasından seçilemeyeceği hususunun altını çizmiştir. Bunun nedeni ise şöyle açıklanmıştır: bir Osmanlı uyruğu adaya vali olarak seçilirse, Babiâli kaçınılmaz olarak adanın içişlerine müdahale edecektir. Osmanlı valisi Babiâli'nin hizmeti altında olacağından hiçbir zaman Giritlilerin gereken saygınlık ve güvenini kazanamaz. Dahası, bir Osmanlı uyruğu seçildiği takdirde, bu kişi adayı gene Osmanlı tarzında

²³³ BOA Y.A.Res., 89/23, 1315 5 17.

²³⁴ BOA Y.PRK.MYD., 20/9, 1315 C 7; Turkey No. 3 (1898), No. 238 (Ek 5,6). Bkz. Appendix 2.

yönetir ki, bu da adanın Avrupa medeniyeti yolunda ilerlemesinde başlıca engeldir.²³⁵ Buradaki amaç, adanın mutlak idari denetimine sahip olmak ve adayı Osmanlı etkisinden tamamen dışlamaktır.²³⁶

İkinci tezkirede, Osmanlı askerlerinin çekilmesi hususuna değinilmiş ve bu, yeni bir hükümetin kurulması için ilk kriter olarak görülmüştür. Osmanlı askerlerinin adada idamesinin Müslüman halkı korumak amacıyla meşrulaştırılmasının anlamsız hale geldiği iddia edilmiştir. Girit Meclisi, Müslüman halkı üç gruba ayırarak Osmanlı askerlerinin derhal çekilmesinin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Müslüman ahalinin en önemli kısmını oluşturan ve şehirlerde yaşayan birinci grubun, Hristiyanların orada azınlıkta olması nedeniyle, Hristiyanlardan gelen bir tehdide maruz kalmadıkları belirtilmiştir. Müslümanların ikinci grubu şehirler civarında yaşadıklarından, güçlü idari merkezlerce herhangi bir tehlikeden korunacaklardır. Üçüncü grup uzak bölgelerde yaşamakta ve isyanlar, göç ve salgın hastalıklar sonucunda sayıları önemli ölçüde azalmıştır. Bu nedenle, Girit Meclisi, geçmiş tecrübelerle dayanarak, Osmanlı askerlerinin uzak bölgelerde Müslümanları koruyamayacağı ifade etmiştir.²³⁷

1 Kasım 1897 tarihinde Meclis-i Mahsûs-u Vükelâda aşağıdaki hususları tartışmak amacıyla Mahmud Celaleddin Paşa, Rauf Paşa, Turhan Paşa ve Aleksandr Paşa'dan oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. İlk olarak, Girit ihtilallerinin nedenleri tartışılmıştır. İkinci olarak, Girit'e yabancı bir vali tayininin devletin menfaatlerine uygun olup olmayacağı ve üçüncü olarak Osmanlı askerlerinin Girit'i tahliye etmesi fikrinin uygun olup olmadığı hususları tartışılmıştır. Ve son olarak, Yunan hükümetinin o anda ve gelecekte nasıl hareket edeceği tartışılmıştır.²³⁸ Mahmut Paşa, Girit ile ilgili belirli hususları belirlemek amacıyla bir komisyonun oluşturulduğuna dair yabancı devletlere ortak bir telgrafla bilgi verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu yapıldığı takdirde, Avrupa devletlerince kararlaştırılan bir çözümün geçersiz olacağını öne sürmüştür.²³⁹

235 Turkey No. 3 (1898), No. 238 (Ek 3).

236 Chester: *Life of Venizelos*, s. 52.

237 Turkey No. 3 (1898), No. 238 (Ek 4); BOA Y.PRK.AZJ., 35/25, 1315 C 1.

238 BOA Y.A.Res., 89/58, 1315 G 5.

239 BOA Y.PRK.ŞD., 2/42, 1315 C 19.

Girit Meclisince ilan edilen memorandumun Giritli Hristiyanların görüşlerini yansıtmadığı öne sürülmüştür. Aksine, onlar Etniki Eterya tarafından yetiştirilen ve beslenen 30-40 avukattan oluşan bir grubun düşüncesi idi. Osmanlı askerlerinin Girit'ten ihracı ve diğer hususlara dair talepler yalnızca isyancı reislerin düşüncesi olmayıp, Avrupalı amirallerin de düşüncesidir. Bilhassa İtalyan amiralin bu fikre katkısı olmuştur. Avrupa devletlerinin Girit için kayda değer bir hizmet göstermedikleri, bunun yerine isyancıları şımarttıkları iddia edilmiştir. Avrupa devletleri "gücün rolünden övgüyle söz ederek" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki stratejik önemini dikkate alarak kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Avrupa devletlerinin, ihtilalin Avrupa'ya yayılmasını önlemek amacıyla savaş gemileri ve amirallerini Girit'e gönderdikleri de iddia edilmiştir. Avrupa devletlerinin bazı durumlarda Yunan savaş gemilerinin ve askerlerinin eşkıya ile birleşerek şehirleri topa tutmasını engellediği inkâr edilemez. Fakat böyle eylemlerin fayda ve zararı hesaplandığında, görülen zarar ve ziyanın elden edilen faydadan çok daha büyük olduğu görülmektedir. O halde, Avrupa devletleri Girit'ten vazgeçmelidir.²⁴⁰

Girit valiliği ve adaya takviye Osmanlı askerlerinin sevk edilmesi hususları, 1897'nin son aylarında Osmanlı ve Avrupa hükümetlerince tartışılmıştır.²⁴¹ Rusya, Girit valiliği için Karatodori Paşa, Babıâli'nin eski Amerika Birleşik Devletleri Sefiri Movroyeni Bey ve Karadağ prensinin kuzeni Bojo Petrovich'i önermiştir. İlk ikisi, Avrupa devletlerince reddedilmiş ve Karadağ prensi kendi akrabasının Girit'e atanmasını reddetmiştir. Rus hükümeti, Aralık 1897'de Prens Yeorgios'un adaya vali olarak tayin edilmesini önermiştir. O dönemde Babıâli, süresi dolmuş olan askerlerin yerine 5.000 asker sevk etme niyetindeydi ve bu niyetleri hakkında İstanbul'daki Avrupa temsilcilerini bilgilendirmiştir. Avrupa hükümetleri Osmanlı askerlerinin adaya çıkmasına şiddetle karşı çıkmış ve askerlerin sevkine engel olmuşlardır.²⁴²

SONUÇ

Bu bölüm 1897 Girit İsyanının oluşumunun arkasında yatan temel nedenleri ortaya koymuştur. Fikret Adanır'ın doğru bir şekilde ifade ettiği

²⁴⁰BOA Y.PRK.MYD., 20/43, 1315 C 29.

²⁴¹ Girit'e vali seçimi hususunda Avrupa devletleri arasındaki yazışma için bkz. Turkey No. 12.

²⁴² Turkey No. 3 (1898), No. 261; Chester: *Life of Venizelos*, s. 58-59; Tatsios: *The Megali Idea*, s. 133.

gibi, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı egemenliğine karşı herhangi bir kalkışma Avrupa devletlerinin müdahalesine neden olmak için yeterlidir.²⁴³ Doğu Akdeniz’de kolonyal ve emperyal çıkarları çatışan bu devletler, özerk bir hükümetin kendi çıkarlarına çok az zarar vereceğini düşünmüş ve bu nedenle, muhtariyet rejiminin kurulmasını istemişlerdir. Vakit henüz Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması için uygun olmadığından, bu devletlerin tutumları Osmanlı İmparatorluğu’nun Girit’teki egemenlik haklarını azaltmayı ve Akdeniz’deki ulaşım yollarını denetlemek için adada merkezi olmayan bir yönetim sistemi dayatmayı amaçlayan bir stratejiye dayanıyordu. Anlaşılan, bu emperyal güçlerin aralarındaki Doğu Akdeniz’deki çıkarlarıyla ilgili rekabet, adaya muhtariyet statüsünün önerilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Muhtariyet idaresinin tesisine ilk kez Avrupa devletlerince karar verilmiş ve daha sonra Osmanlı hükümeti ve yerel aktörler bunu kabul etmeye mecbur edilmişlerdir. Başka bir deyişle, bu hem Osmanlı hükümeti hem de Giritliler için bir emrivakidir. Avrupa devletlerine göre, Girit İsyanı “vahşi” ve “savaşçı” Giritlilerin çok eski dini çatışmalarının bir ifadesidir. Avrupa devletleri, Giritli Müslüman ve Hristiyanların mevcut yönetim sisteminde bir arada yaşamayacaklarına dair bir atmosfer yaratmıştır. Muhtariyet idaresinden sanki “Girit Sorunu”nun tek “çözümüymüş” gibi bahsetmişlerdir. Fakat unutmamamız gerekir ki, Girit Adası’nda muhtariyet sisteminin kurulmasında kolonyal ve emperyal kaygılar önemli bir rol oynamıştır.

Giritli romancı Nikos Kazancakis bu konuda şu yorumları yapmıştır:

Yunanistan’dan hiçbir şey ümit edilmemesi gerekir. O çok zayıf... Girit (yutulacak) iyi bir lokma. Ve dünyanın güç sahipleri onun sultanın tabağında kalmasından yana. Şayet başına bir felaket gelirse ve mirasının da bölünmesi gerekirse, Büyük Güçler’in her biri Girit’in kendi payına düşeceğini ümit eder. Eğer, tersine Yunanistan ile birleşirse, ne Tanrı, ne de Şeytan bir daha onları birbirlerinden ayırabilir.²⁴⁴

243 Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (çev. İhsan Çatay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 150.

244 Nikos Kazantzakis, *Freedom and Death* (Londra: Faber and Faber, 1983), s. 361. Kazancakis’in romanının 1897 İsyanı hakkında olmadığı, 1889 İsyanıyla ilgili olduğu belirtilmelidir.

1897 Girit İsyanı süresince adanın iç dinamiklerine ilişkin olarak, valinin kaçışı adanın yerel dinamiklerinde önemli bir krizi temsil ettiğinden dikkate değer bir gelişmedir. Osmanlı hükümetinin Girit'teki en yüksek kademesinin adadaki durumu denetleyemediği anlaşılmaktadır. Valinin gitmesinin Osmanlı saltanatının egemenlik haklarına zarar verdiği; yerel hükümetin yönetim yetkisinde iktidar boşluğuna neden olduğu ve adadaki gerilimleri artırdığı kesindir. Ada, o zamandan sonra Osmanlı valisi tarafından değil, Avrupalı amirallerce yönetilmiştir.

Osmanlı belgeleri incelendiğinde, Osmanlının iç çatışmalarında diplomatik aktörlerin rolünün öneminin arttığı anlaşıyor. Ayrıca Osmanlı Hariciye Nezaretinin, devamlı olarak Avrupa'daki temsilcilerine sürmekte olan isyanı sona erdirmek üzere etkili önlemlerin alınması ve karmaşık "krizin" çözülmesi için Avrupa hükümetlerine baskı yapmaları hususunda talimat verdiği anlaşıyor. Bu telgraflar Osmanlı devlet adamlarının 1897 Girit İsyanını diplomatik yöntemlerle sona erdirmekten yana olduklarını vurgulamaları açısından oldukça önemlidir. Avrupa devletleri, takviye Osmanlı askerlerinin adaya sevk edilmesini önleyerek Osmanlı birliklerinin isyancılar üzerindeki askeri üstünlüğünü sınırladığından Osmanlı İmparatorluğu iktidar boşluğunu doldurmak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı hariciye nazırı da Girit meselesi hususunda bir uzlaşma ilkesine varmak için İstanbul'daki Avrupa temsilcileriyle birlikte çok yoğun olarak çalışmıştır. Girit isyanlarını bastırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik hakları ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek için Babıâli tarafından birçok düzlemde iletişim başlatılmıştır.

Yukarıda zikredilen İngiliz belgelerinde, Müslümanların göçünün gerekli olduğuna dair sürekli göndermeler yapılmıştır. Bu belgeler, adadaki durumun Giritli Müslümanlar ve Hristiyanların adada artık birlikte yaşayamayacakları noktasına ulaşmış olduğu izlenimini yaratmıştır. İngiliz emperyal perspektifinden, Müslümanların göçü "Girit sorununun" "çözümünde" önemli bir rol oynayacaktır. Aslında, İngiliz hükümeti Müslümanlar adadan göç etmeye zorlandığı takdirde, Osmanlı Girit'inin bir İngiliz sömürgesi olacağını bilincindedir. İngiliz konsolosluk belgeleri, adada gerilimi artıran Müslümanların "dini fanatizmine" sürekli olarak göndermeler yapmıştır.

Hem Osmanlı hem de İngiliz belgeleri derin bir şekilde zarar görmüş olan Giritli Müslümanların acıklı hikâyesine odaklanır. Müslüman cemaatin çoğunluğunun muhtariyeti hoş karşılamadığı belirtilmelidir.²⁴⁵ Müslümanlar sayıca dezavantajlı olmalarından dolayı orantısız kayıplara duçar olacaklarından korkmuşlardır. Osmanlı arşiv malzemeleri, 1923 nüfus mübadelesine kadar çok sayıda Giritli Müslümanın adada yaşamaya devam etmekle birlikte, yeni rejimin kurulmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine Müslüman göçü yaşandığını göstermiştir.²⁴⁶ Belgeler detaylı olarak incelendiğinde, isyanın yıkıcı etkisi açıkça görülebilir. Giritliler süre giden isyanlar süresince ağır kayıplara uğramışlardır. Müslümanlar kıyı şehirlerine göç etmeye mecbur edilmişlerdir. Buralarda açlık, kalacak yer sıkıntısı ve yiyecek kıtlığıyla karşı karşıya kalmışlardır. Çeşitli yardım kuruluşları Giritli Müslümanların acılarını hafifletmeye çalışsa da, bu kuruluşlar yeterli yiyecek ve yiyecek sağlayamamışlardır. Adanın iç kesimlerinde yaşayan Giritli Hristiyanlar da açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Başka bir deyişle, bu isyanların sonucunda adanın ekonomik ve sosyal dengesi değişmiştir. Özellikle adanın Müslüman cemaati gelecekle ilgili ümitlerini kaybetmiştir.

245 Muhtariyet idaresinde Müslüman cemaatin deneyimini anlatan son çalışma için bkz. Elektra Kostopoulou, 'The Muslim Millet of Autonomous Crete: An Exploration into its Origins and Implications' (İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009) (V. Bölüm).

246 1898 yılında Giritli Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine göçleri için bkz. örneğin, BOA A.MKT., 503/29, 1316 C 24; BOA A.MKT., 504/6, 1316 B 28; 1900 yılında Aydın vilayetindeki Giritli Müslüman muhacirler için bkz. BOA Y.MTV., 193/156, 1317 R 25; BOA Y.A.Res., 100/31, 1317 M 20; BOA Y.A.Res., 193/56, 1317 R 30; BOA Y.PRK. MYD., 22/55, 1317 C 8.

OTORİTEYE MEYDAN OKUMA, SİYASETİ DEĞİŞTİRME: GİRİT'TE OSMANLI İDARESİNİN SONA ERMESİ

DİPLOMATİK SİYASET VE PRENS YEORGİOS'UN ADAYLIĞI

Prens Yeorgios'un¹ 1898 yılının ilk aylarında Girit valiliğine adaylığı, Avrupa devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ciddi bir “sorun” haline gelmişti. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Rus hükümeti, Prens Yeorgios'un Girit valisi olarak atanmasını önermişti. Almanya ve Avusturya hariç diğer Avrupa devletleri, Rus önerisini desteklerken, Osmanlı İmparatorluğu Prens Yeorgios'un atanmasına şiddetle karşı çıkarak, valilik makamına Osmanlı uyuğundan birinin tayin edilmesi için sürekli olarak ısrar etmiştir. Osmanlı hükümetine göre, Prens Yeorgios'un adadaki valilik makamına atanması ileride Girit'in Yunanistan'a ilhakına yol açacaktır. Ayrıca ülkenin yapmış olduğu insani ve maddi fedakârlıkların ve Osmanlı-Yunan Savaşında Osmanlı ordusunun kazandığı galibiyetin, adanın kaybıyla sonuçlanacak olması büyük bir haksızlık olarak görülmüştür.²

1 Kral I. Yeorgios'un ve Helen Kraliçesi Olga'nın oğlu olarak 1869 yılında doğdu. Pire'de Askeri Akademiye girdi. Kopenhag'daki Deniz Harp Okulunda eğitim gördü ve 1889 yılında mezun oldu. Aynı yıl, Yunanistan'a geri döndü ve Yunan Kraliyet Donanmasında görevlendirildi. 1892 ve 1898 yılları arasında Müfettişler Kurulunun başkanıydı. Ocak 1897'deki Girit krizi esnasında bir hücumbot filotilasıyla Hanya'ya çıktı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında filotillası Osmanlı kıyılarını topa tutmakla görevlendirilmişti. 1898'in Aralık ayında Girit'e yüksek komiser olarak tayin edildi. Prens Yeorgios 1906'da Girit'ten ayrıldı. A.A. Pallis (ed.), *The Cretan Drama: The Life and Memoirs of Prince George of Greece, High Commissioner in Crete (1898-1906)*, (New York: R. Speller, 1959), s. xxi-xxv.

2 Turkey No. 5 (1898), No. 45. Prens Yeorgios'un çarla ailevi ilişkisi olduğu ve 1897'deki Japonya ziyaretleri sırasında Nikolay'ı suikast girişiminden kurtardığı iddia edilmiştir. Rus hükümeti, Prens Yeorgios tayin edilmeksizin Girit sorununa bir çözüm bulmanın çok zor olduğunu iddia ederek devamlı kendi önerisinde ısrar ediyordu, bkz. Turkey No. 5 (1898), No. 21. Marcapoulos makalesinde, Prens Yeorgios'un seçimine karşı Yunan kraliyet ailesiyle Rus ve İngiliz kraliyetleri arasındaki hanedanlık bağlantısının çok güçlü bir faktör olduğunu iddia ederek kraliyet bağlantılarına büyük bir önem atfetmiştir. Ayrıntılar için bkz. George J. Marcopoulos, 'The Selection of Prince George of Greece as High Commissioner in Crete,' *Balkan Studies*, Cilt. X, No. 2, 1969, s. 335-50.

Bu bölüm, diplomatik siyasetin adanın iç dinamiklerine nasıl meydan okuduğunu göstermeyi amaçlamaktadır ve İstanbul ile Avrupa başkentleri arasında gidip gelen pek çok rapor ve telgraf üzerinde yoğunlaşmıştır. Gelgelim, Osmanlı hükümeti ve Avrupa devletleri Girit'e atanacak valinin milliyeti hususunda mutabakata varamamıştı. Düvel-i muazzama, özellikle İngiltere, bu makama bir Yunan uyuğunun atanmasında ısrar etmiştir. Osmanlı hükümeti ise, buna karşı çıkmış ve Osmanlı uyuğundan birinin tayin edilmesinde ısrar etmiştir. Ayrıca bu bölüm, çoğunlukla şiddetle ilişkilendirilen Osmanlı birliklerinin adadan çekilmesini de tartışmaktadır. Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesine neden olan Kandiye'deki İngiliz birlikleriyle Osmanlı kuvvetleri arasındaki çatışmayı incelemektedir. Bunun yanı sıra, Giritli Hristiyanların, adadaki Osmanlı kuvvetlerinin varlığını, mevcut idarenin ortadan kalkması ve yeni bir idarenin tesis edilmesinde temel engel olarak gördüklerini ve Osmanlı askerleri tahliye edilmeden Girit'te hiçbir gelişmenin sağlanamayacağına inandıklarını göstermektedir.

Osmanlı hükümeti ile aynı çizgide olan Avusturya hükümeti de, Prens Yeorgios'un adaylığına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış, Viyana'daki Osmanlı sefirinin 20 Ocak 1898'de gönderdiği telgrafta açıkça görülmektedir. Osmanlı temsilcisi ile Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Goluchowski arasındaki görüşme sırasında, Kont Goluchowski, Prens Yeorgios'un adaylığının kesin bir öneri olmadığını, fakat bunun padişaha bir ihtar olduğunu Babiâli sefirine söylemiştir. Kont Goluchowski, böyle bir adaylık padişah tarafından kabul edilecekse, "o halde bütün bu sevkıyatı icra etmenize ve muharebeye girişmenize ve bunca fedakârlıklar ihtiyar etmenize sebep nedir?" diye sorarak sözlerini sürdürmüştür. Kont Goluchowski'ye göre, bu öneri Babiâli tarafından kabul edildiği takdirde, diğer Balkan devletleri için tehlikeli bir örnek oluşturacak ve Balkan hükümetlerinin saldırgan isteklerini kıskırtabilecek ve cesaretlendirebilecektir.³ Yunan Başbakanı Zaîmis Avusturya'nın tavrı hususunda Kont Goluchowski'nin prensin adaylığını Girit'in Yunanistan'a ilhakıyla özdeş olarak görmesi nedeniyle, Avusturya devletinin Prens Yeorgios'un adaylığını kabul etmediğini ileri sürmüştür. Avusturya hükümeti, Sırbistan ve Bulgaristan'ın Balkanlar'daki

3 BOA Y.PRK.HR., 25/16, 1315 Ş 27.

toprak taleplerinden korkuyordu. Zaîmis'e göre, Avusturya hükümetinin endişesi boşunaydı. Çünkü Bulgaristan, Osmanlı padişahı tarafından yeni atanan Bulgar piskoposundan hoşnut olmuş ve Sırbistan ise, Sırp hükümetinin Yunanistan'ın adaya doğru genişlemesini kabul edeceğini zaten beyan etmişti.⁴ Zaîmis, Avusturya hükümetinin muhalefetine esas nedeninin, Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu kıskanması olduğuna işaret etmiştir. Avusturya hükümeti, Prens Yeorgios'un tayininin, Rusya'nın nüfuzunu artıracığını ve Avusturya'nın Balkan Yarımadası'ndaki çıkarlarını tehlikeye sokacağını düşünüyordu.⁵

Alman hükümeti de, Prens Yeorgios'un adaylığını kabul etmemiştir. Alman hükümeti, Prens Yeorgios adaya atandığı takdirde, adanın Yunanistan'a ilhak edileceğine, bunun ise Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne aykırı olacağına inanıyordu. Üstelik Alman hükümetine göre bu tayin, Bulgar, Sırp, Karadağlı ve Arnavut provokatörleri barışı daha da tehlikeye sokacak zorbalıklar yapmaya cesaretlendirecektir. Alman imparatoru, imparatorluk sarayında verilen ziyafette Osmanlı sefirine Prens Yeorgios'un tayinini reddetmek hususunda padişahın ısrarının haklı olduğunu söylemiştir. Birçok meşakkat ve Osmanlı-Yunan Savaşında kazanılan zaferden sonra, böyle bir öneri haksız, hukuk ve akla aykırı olacaktır. Ayrıca Alman imparatoru, İngiliz hükümetinin Prens Yeorgios'u Girit'e göndermesi durumunda, Alman hükümetinin adadan donanmasını ve kuvvetlerini çekeceğini söylemiştir.⁶

Babîâli 9 Şubat 1898 tarihinde, St. Petersburg'daki sefirine Prens Yeorgios'un Girit'e atanmasına ilişkin Rusya'nın önerisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne aykırı olduğunu bildiren bir telgraf göndermiştir. Babîâli açısından bu durum, birçok fedakârlıklardan sonra kazanılan son zaferi zedeleyecektir. Bununla beraber, bu önerinin Girit'in Yunanistan'a ilhakına yol açabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle, Osmanlı uyruğundan birinin adaya vali olarak atanmasını güvence altına almak için çaba sarf etmek gerekmektedir.⁷ Bu doğrultuda, 28 Ocak 1898'de, St. Petersburg'da-

4 USNA, T159/12, No. 36, Rockhill'den Sherman'a, 3 Şubat 1898.

5 BOA Y.PRK.EŞA., 28/68, 1315 Ş 19.

6 BOA Y.PRK.EŞA., 28/79, 1315 N 17.

7 BOA Y.PRK.EŞA., 28/81, 1315 N 18.

ki Osmanlı Sefiri Hüsnü Bey, bir Osmanlı valisinin Girit'e tayin edilmesi hususunda Rusya dışişleri bakanını ikna etmek üzere onunla bir görüşme yapmıştır. Rus bakan, İstanbul'daki Rus sefirinin Rus hükümetinin yanıtını, uzun bir raporla birlikte, padişaha ilettiğini Hüsnü Bey'e söylemiştir. Görüşme sırasında Osmanlı sefiri, Osmanlı uyruğundan olmayan birinin tayin edilmesinin birçok zorluklara neden olacağını ve Rusya'nın siyasi çıkarlarına aykırı olacak Pan-Helenizmi uyandıracağını belirtmiştir.⁸

Albay Vassos'un adaya çıkışından, Padişah II. Abdülhamid'in Prens Yeorgios'un valiliğini kesin olarak reddedişine kadar Girit'teki belli başlı olaylarla ilgili olarak, Rus hükümetinin görüşü 9 Şubat 1898 tarihinde Resmi *Haberci*'de yayınlandı. Şu noktalar belirtilmiştir:

Rusya'nın, prensi vali olarak teklif etmesinin amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü güvence altına almak ve Doğu'daki barışı korumaktır... Padişahın ve bazı güçlerin muhalefeti nedeniyle, Rusya önerisinde ısrar etmemiştir ve Rusya'nın, padişahı [Avrupa] güçlerini ve Giritlileri memnun edecek başka herhangi bir öneriye destek vermeye itirazı olmayacaktır.⁹

Rusya'nın siyasetindeki bu değişikliğin, Yunan savaş tazminatı ve Osmanlı askerlerinin Teselya'dan çekilmesiyle ilgili olduğu öne sürülmüştür. Teselya'nın Osmanlı askerleri tarafından süresiz işgalinden kaygılanarak İngiltere'nin önerisini kabul eden Rus hükümeti, savaş tazminatının Osmanlı İmparatorluğu'na ödenmesine ve Teselya'nın tahliyesine kadar Prens Yeorgios'un adaylığında ısrar etmemiştir.¹⁰

Bu sırada, adadaki Osmanlı yetkilileri Girit meselesiyle ilgili bazı hamlelerde bulunmuşlardır. Cevad Paşa, Babiâli'ye gönderdiği şifreli bir telgrafta, Girit meselesini "çözmek" için yaptığı girişimleri dile getirmiş ve Hanya despotuna gizli bir ulak gönderdiğini bildirmiştir. Ulak, Hanya despotuna gerekli önlemler alınmadığı takdirde, sorunun uzayabileceği-

8 BOA Y.PRK.EŞA., 28/81, 1315 N 18.

9 Turkey No. 5 (1898), No. 56.

10 USNA, T159/12, No. 38, Rockhill'den Sherman'a, 14 Şubat 1898.

ni, ayrıca hem Müslümanların, hem de Hristiyanların zarar göreceklərini söylemiştir. Cevad Paşa, Hristiyanların görüşlerini ve taleplerini dinlemek üzere özel bir görüşme yapmayı önerir. Ne varki, despot, Cevad Paşa ile böyle bir görüşme yapmaya yetkisi olmadığını ve Hristiyanlar nezdinde nüfuzu olmadığını söylemiştir. Cevad Paşa'ya göre, önerisinin despot tarafından reddedilmesinin esas sebebi, amirallerle Hristiyan isyancı reisleri arasında yürütölen pazarlıklardı ve şimdilik Hristiyanlar üstünlük elde etmişlerdi. Cevad Paşa, Prens Yeorgios'un valilik makamına adaylığının ilan edilmesinden sonra, Hanya despotunun Yunanistan, Rusya ve Giritli Hristiyanlardan korktuğu için görüşmelerden kaçındığını belirtmiştir. Cevad Paşa, gerek despot ve gerekse diğər Hristiyanların Prens Yeorgios'un vali olmasını beklemeye devam ettiklerini ilave eder. Aynı zamanda, bu konuda Yunan gazeteleri, Yunan siyasi çevreleri ve adadaki Rus ve Fransız konsoloslarının Hristiyanları cesaretlendirdiklerini ifade etmiştir. Cevad Paşa, Hristiyanların Prens Yeorgios'un tayini ile ilgili beklentilerinden vazgeçmedikçe, Girit'te düzenin yeniden sağlanması için gerekli önlemleri tartışmaya yanaşmayacaklarını telgrafın sonunda belirtmiştir.¹¹

Adanın Hristiyan ahalisi, Prens Yeorgios'un adaylığını desteklerken,¹² Müslümanlar Prens Yeorgios'u yönetici olarak kabul etmelerinin mümkün olamayacağını ileri sürerek buna karşı çıkmışlardır. Müslüman temsilciler ve ileri gelenler, Kandiye ve Laşid eyaletlerindeki Müslüman halk namına, Prens Yeorgios'un adaylığının kendileri için neden kabul edilemez olduğunu açıklamak üzere, Padişah II. Abdülhamid'e dilekçe göndermişlerdir:

Asiler tüm ağaçlarımızı ve evlerimizi tahrip ettiler... Her geçen gün acil ihtiyaçlarımız artıyor ve yoksulluğumuz en üst seviyeye ulaştı... Adadaki Müslümanların tamamıyla yok edilmesini amaçlayan bu isyanda isyancıların benzeri görülmemiş barbarlık ve zulümlerinin yalnızca Yunanistan'ın kıskırtmaları ve talimatlarından kaynaklan-

11 BOA Y.PRK.ASK., 136/54, 1315 L 8.

12 Miller: *Travels and Politics*, s. 344. Miller, Hristiyanların fikirleri hususunda yazarken Hristiyanlar "prensi büyük bir coşkuyla karşıladılar. Ancak tüm Giritliler gibi, yoğun bir şekilde yalıtılmış olarak, kıta Yunanlarının küçük zümresine makam ihsan edilmesine muhtemelen uzun vadede gücenecekler" demiştir.

dığı açıktır; bazı Güçler'in Prens Yeorgios'un Girit valisi olması gerektiği hususundaki önerisi son derece haksızdır ve Müslüman unsurun tamamıyla yok edilmesi anlamına gelecektir... Yunanistan'ın düşmanca baskısı altında yaşamamız mümkün değildir... Bizim için ölümcül zehir olan mezkur aday, kabul edilemez.¹³

Girit meselesi hususunda, Alman hükümeti şu iki öneriyi sunmuştur: Avrupa devletlerinin görevlendirdiği bir komiser bölgeyi geçici olarak yönetmek üzere aday gösterilmeli ya da bölgenin kontrol altına alınması ve yeniden düzenlenmesi hususu Avrupa devletlerinden ikisine bırakılmalıdır. Bunun yanı sıra, Alman hükümeti, önerilerinin kabul edilmemesi halinde, Alman hükümetinin Alman bayrağını adadan çekeceğini bildirmiştir.¹⁴ Rus hükümeti, bir komiser bulmanın, adaya geçici bir vali seçiminden daha kolay olmayacağı görüşündeydi ve ikinci öneriye ilişkin, bunun birçok sakıncayı içereceğini ve duruma faydası olmayacağını ifade etmiştir.¹⁵

Babıâli 22 Şubat 1898'de, Avrupa'daki temsilcilerine Avrupa devletlerine derhal durumun açıklanması talimatını vermiştir:

Girit'in belirsiz durumu... genel barış için tehlike arz etmekte ve Devlet-i Âliyyeyi fazlasıyla yaralamaktadır. Bundan dolayı, rıza gösterdiğimiz özerkliğe koyduğumuz koşullara göre, İmparatorluğun bütünlüğü ve egemenliğine saygı duyulmasına dair verdikleri güvencelere dayanmış olarak, Güçler'in hakkaniyet hissiyatları için sunmuş olduğumuz noktaların uygulama ve yürürlüğe konulmasında daha fazla gecikmeye müsaade edilmemesi önemlidir.

Girit meselesinin çözümüne kadar Osmanlı birliklerinin Teselya'da kalmasında ısrar edilmiştir. İngiliz, Fransız, Rus, Avusturya ve İtalyan hükümetleri, "Girit Sorunu" ile "Teselya'nın tahliyesi"nin birbirine bağımlı olmadığını ve ikisi arasında hiçbir bağ olmadığını ileri sürerek Babıâli'nin isteklerine kesin olarak karşı çıkmışlardır.¹⁶

13 Turkey No. 5 (1898), No. 113 (Ek).

14 Turkey No. 5 (1898), Nos. 61 ve 75.

15 Turkey No. 5 (1898), No. 79.

16 Turkey No. 5 (1898), Nos. 76, 82, 91 ve 101.

Bu arada, Kandiye'deki Müslüman muhacirlere yardım temini kriz noktasına ulaşmıştı. 1897 Girit İsyanı patlak verdiğinde, Osmanlı hükümeti adadaki Müslüman muhacirlere yardım toplamak amacıyla İstanbul'da bir komisyon oluşturmuştur. Adanın ileri gelenlerinden müteşekkil Kandiye, Hanya, Laşid ve Resmo'da oluşturulan komisyonlar yardıma ihtiyaç duyan Müslümanların listelerini hazırlamışlardır. İstanbul'daki merkez komisyon, Ocak 1898'e kadar un sağlayabileceğini bildirmiştir. Girit Vali Vekili İsmail Paşa, yerel komisyonların yetimlere, hastalara ve yaşlılara yiyecek dağıtmadıklarını, fakat kendi akraba ve arkadaşlarını kayırdıklarını hükümetine rapor etmiştir.¹⁷ 1898 yılı Şubat ayı başında, Kandiye'deki komite, kadınlar ve çocuklar için çeşitli yiyecekler ve iki ay yetecek kadar un ve diğer erzağı almıştı. Konsolos Biliotti, Kandiye'deki Müslüman yardım komitesinin 8.000 çuval un, 90 kutu yiyecek ve yataklara sahip olduğunu hükümetine bildirmiştir. Kandiye'deki İngiliz yardım komitesi, Paleokastro'daki sığınmacılara yardım dağıtmıştır. Hanya'daki Rus konsolos yardımcısı, Paleokastro'daki muhacirlere 500 liralık yiyecek vermiş ve Malevizi, Temnos ve Pedy'a'daki Hristiyan ailelere de toplam 1.000 lira daha dağıtması için talimat vermiştir. İngiliz konsolos 11 Mart 1898'de, İngiliz hükümeti tarafından verilen 280 liranın zaten muhacirlere dağıtılmış olduğunu Londra'ya bildirmiştir.¹⁸

Daha önce de belirtildiği gibi, isyanlar sonucunda Müslümanlar büyük sahil şehirlerinde toplanmış ve Hristiyanlar adanın iç kesiminde kalmışlardı. Müslümanlarla Hristiyanlar arasında iletişim kopukluğu olduğu iddia edilmiştir. Adadaki Avrupalı temsilciler iki tarafı bir araya getirmek için, Hristiyanlarla Müslümanların bir araya geleceği bir pazar kurulmasını önermişlerdir.¹⁹ Bu doğrultuda, Kandiye'deki konsolos yardımcısı Hanya'daki konsoloslarına, Kandiye şehri ile askeri kordonun gerisinde kalan Hristiyan köyleri arasında bağlantının açılmasını öneren ortak bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, bu köylerdeki Hristiyanların Kandiye'deki pazarda satmak için ürünlerini getirmeye ve bağlarında kullanacakları sülfürü

17 Turkey No. 5 (1898), No. 31 (Ek 13).

18 Turkey No. 5 (1898), Nos. 72, 77 ve 96.

19 Miller: *Travels and Politics*, s. 330, 338.

krediyle almak için tüccarlarla temas kurmaya istekli oldukları belirtilmiştir.²⁰ Konsolos yardımcıları bu konuyu, Müslüman ileri gelenlerle müzakeretmeye karar verdiler. Birkaç görüşmeden sonra, Müslüman ileri gelenler, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında herhangi bir çatışmayı önlemek için amirallerin önlemler alması şartıyla konsolos yardımcılarıyla mutabakata varmışlardır. Müslüman ahali, satacak hiçbir şeyleri bulunmadığını ve bir şey almaya da paraları olmadığını öne sürerek, Kandiye civarındaki askeri kordonda açılan pazara gitmeyi reddetmiştir. Müslümanlara göre, bu pazardan yalnızca Hristiyanlar yararlanacaktı. Ancak 16 Mart 1898'de, Kandiye'de ilk pazar açıldı.²¹ Giritli Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki çatışmaları önlemek için Avrupa devletlerince belli önlemler alınmıştır.²²

M. Stergiadis, N. Tzangakis, P. Valiadis, Th. Alepudelis, G. Burnellos ve Talianis gibi bazı Kandiye tüccarlar konsoloslara bir mektup göndererek Kandiye'ye 200.000 kilogram sülfür ve 150.000 okka arpa getirmek ve bunları Kandiye'den Palyokastro, Pelagia ve Hersonisos'a gönderip, bu bölgelerde aşıktan kırılmakta olan halka satmak için izin istemişlerdir. Bu tüccarlar, vergilerin yüksekliğinden yakınmışlar ve gümrük vergisi ve yüzde 3'lük ek vergi ödemeden sülfür ve arpayı götürmeyi teklif etmişlerdir.²³

OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA İLE İŞBİRLİĞİNE TEŞEBBÜS ETMESİ

Sultan II. Abdülhamid, 1898 Mart'ında Girit'e yabancı birinin genel vali olarak atanmasına şiddetle muhalefet ettiğini yeniden vurgulamıştır. Ona göre, yabancı birinin adaya vali olarak tayin edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına aykırıdır. Bunun etkileri, Oniki Ada ve Boğazlar'a sirayet edecektir. Babiâli'den üst düzey bir Hristiyan memurun belirtilen makama tayini uygun olacaktır.²⁴ St. Petersburg'taki Osmanlı sefiri, Rus çarına yaptığı ziyaret esnasında, padişahın tebligatından söz etmiş ve hatta Rus hükümetinin önceden Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey bir Hristiyan memurun vali olarak tayin edilme-

20 Turkey No. 5 (1898), No. 87.

21 Turkey No. 5 (1898), Nos. 94 ve 110. Adanın başlıca şehirlerinde de pazarlar kurulmuştur.

22 Miller: *Travels and Politics*, s. 339.

23 Turkey No. 5 (1898), No. 146 (Ek 1).

24 BOA Y.A.Res., 91/41, 1315 L 19.

sini diğer Avrupa devletlerine teklif ve tavsiye ettiğini belirtmiştir. Gene de, İngilizler ve Fransızlar, adaya Osmanlı uyruğundan üst düzey bir Hristiyan memurun tayin edilmesi hususunda meclislerinde yapılacak tartışmalarda kendilerini savunamayacaklarını öne sürerek buna karşı çıkmışlardır.²⁵

Rus çarının yorumları, adaya vali seçiminin İngiliz ve Fransız devletlerinin kararlarına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda sadrazam, Avrupa devletlerine bir genelge göndermeye karar vermiş ve Paris ve Londra'daki Osmanlı sefirlerine bulundukları ülkelerle temasa geçmeleri için başka bir telgraf göndermesini Osmanlı Hariciye Nezaretinden istemiştir. Babiâli genelgede, herhangi bir yabancının Girit'e vali tayin edilmesinin haklarına ve bağımsızlıklarına aykırı olduğu gerçeğinin bir kez daha altını çizmiş; "bizimle ilgili sorunlarda görüşmeleri başlatmak için İstanbul'daki sefirlerine acil talimatlar göndermelerinin çok iyi olacağını kabinelerden istirham ettik" demiştir.²⁶ Genelge, Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey bir Hristiyan memurun adanın valilik makamına seçilmesi ve tayin edilmesi önerisiyle sona ermiştir. Bu arada, Alman hükümeti önerileri diğer Avrupa devletleri tarafından kabul edilmediğinden, Girit'ten kuvvetlerini çekme kararı almıştır. Alman askerleri 16 Mart 1898'de bu doğrultuda adadan çekilmiştir.²⁷

Üst düzey Hristiyanlar arasından bir adayın seçimi hususunda, "Aleksandros Karatodori Paşa'nın bu makama çok uygun olduğu düşüncesindeyiz" denilmiştir.²⁸ Avrupa hükümetleri, Aleksandros Karatodori Paşa'nın Girit'e vali olarak tayin edilmesinin "Girit Sorununa" kâfi "çözümü" getiremeyeceğini iddia ederek, bu öneriyi kabul etmemişlerdir. Hemen ardından, Rus hükümeti, Avrupa temsilcilerince 1897'de İstanbul'da kararlaştırılmış olan muhtariyet idaresinin esaslarının yürürlüğe konulması için, Girit'teki Avrupalı amirallerin geçici olarak görevlendirilmesi önerisinde bulunmuştur.²⁹

Avusturya hükümeti, Girit valisi hususunda çeşitli hükümetler arasındaki karşıt görüşler ve Girit meselesinde bir anlaşmaya varılamaması

25 A.g.b.

26 Turkey No. 5 (1898), No. 102.

27 Turkey No. 5 (1898), No. 104.

28 Osmanlı belgelerinde, Arabistan ve Anadolu'nun kıyılarında bulunan Osmanlı donanmasının bundan etkilendiği zikredilmiştir. BOA İMTZ. GR., 34/1474, 1315 L 27; BOA Y.A.Res., 91/57, 1315 10 27.

29 Turkey No. 5 (1898), No. 120 ve 137.

nedeniyle, 24 Mart ve 15 Nisan 1898 arasında kuvvetlerini Girit'ten çekme kararı almıştır. Ancak Girit konusunda diğer Avrupa devletleriyle diplomatik işbirliğine devam etmeye karar vermiştir.³⁰

Avusturya hükümetinin kararından sonra, 8 Nisan 1898 tarihli za-bıtlarda, amiraller adanın denetimini yeniden düzenlemeye karar verdiler. Bu doğrultuda, İngiliz askerleri Moloviz, Kandiye, Temnos, Menufaç, Pedy bölgesini koruyacak, Ruslar, Apokoron, Resmo, Ayos Vasilyos, Milopota-mu, Amari ve Piryotisa, Fransız askerleri, Mirabela, Laşid, Viano, Yerapetre ve Estiye'yi, İtalyanlar Hanya, Kisamo, Selino ve İsfakiye'yi koruyacaktı. Ak-rotiri Yarımadası ve adanın, Suda ve Hanya körfezlerinin güneyine uzanan bölümü tüm Avrupa devletleri tarafından korunacaktı.³¹

Babiâli 1898 yılı Nisan ayı başında, valilik makamına Osmanlı İm-paratorluğu'ndan üst düzey bir Hristiyan memurun tayin edilmesini Avru-pa devletlerine kabul ettirmek için girişimlerine devam etmiştir. Bu amaçla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey Ortodoks Hristiyan bir memurun tayinini kabul etmesi yönünde Fransız devletine baskı yapması için Paris'te-ki Osmanlı sefirine 1 Nisan 1898'de şifreli bir telgraf gönderilmiştir. Gi-rit'in coğrafi olarak Tunus, Trablus ve kısacası, Arabistan ve Anadolu sahili-ne yakın olması nedeniyle Girit idaresindeki değişikliğin Fransız devletinin yararına olmayacağı telgrafın sonunda belirtilmiştir.³²

Aynı konuda Londra'daki Osmanlı sefaretine başka bir telgraf gön-derilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve padişahın egemen-lik hakları ve Müslümanların çıkarlarının korunması için Girit'te yapılma-sı gereken şeyin, Sisam ve Cebel-i Lübnan'da uygulanan örneklerle uygun olarak bir muhtariyet idaresinin tesis edilmesi ve Osmanlı İmparatorlu-ğu'ndan üst düzey Ortodoks Hristiyan bir memurun adaya tayin edilmesi

30 Turkey No. 5 (1898), Nos. 118, 123 ve 125; BOA Y.EE., 114/96, 27 Mart 1898, Sarı Kitap Tercümesi. Sarı Kitabın bazı bölümlerinin tercümesi BOA Y.PRK.HR., 25/19, 1315 N 1'de bulunabilir.

31 Turkey No. 5 (1898), No. 199 (Ek 2).

32 BOA Y.PRK.BŞK., 56/3, 1315 Za 9. Osmanlı hükümeti, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasındaki dostluk ve ortaklığın sağlamlaştırılması hususuna sık sık gönderme yap-mıştır. Selim Deringil'in belirttiği gibi, o dönemde "doğal müttefikler" teması önemli bir "diplomatik hile" haline gelmiştir. Bkz. Selim Deringil, *The Ottoman Empire and Russian Muslims: Brothers or Rivals?* Selim Deringil, *The Ottomans, the Turks, and World Power Politics* içinde (İstanbul: Isis Press, 2000), s. 74.

olduğu bildirilmiştir. Böylece, İngiliz hükümetinin istekleri doğrultusunda adada asayiş yeniden sağlanacaktır.³³

Babîâlî'nin Avrupa nezdindeki diplomatik çabaları nafîle olmuştur. Almanya ve Avusturya dışişleri bakanlıklarının gizli ifadelerinden anlaşıldığına göre, bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey Hristiyan bir memurun atanmasını kabul etmeleri Rus hükümetinin onayına bağlıydı. Bu nedenle, 3 Nisan 1898 tarihinde yapılan toplantıda Encümen-i Mahsûs-u Vükela, dikkatini Rusya'ya yöneltmeye karar vermiştir. Bu amaçla, St. Petersburg'daki Osmanlı temsilcisine gönderilmek üzere, Girit meselesinin bir Avrupa meselesine dönüştüğünü ifade eden bir telgraf kaleme alındı. Osmanlı Devleti'nin, diğer Avrupa devletlerinin görüşlerini nazar-ı dikkate alması tabii idi. Devlet-i Âliyyenin "mücâvir ve muhibb-i hâssı" olan Rusya devletiyle işbirliği yapmasının Osmanlı Devleti için bilhassa önemli olduğu da ilave edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki müşterek tavır ve ortaklık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Girit'teki egemenlik haklarına, Akdeniz ve Boğazlar'daki haklarının korunmasına yönelik bir tehdit oluşturabilecek herhangi bir olumsuz siyasi sonucun bertaraf edilmesi için yararlı olacaktır. Osmanlı teklifi, Rus hükümeti tarafından onaylandığı takdirde, diğer Avrupa hükümetleri de bunu kabul edecektir. Telgraf, adadaki isyanın Müslümanların haklarını ve çıkarlarını tehdit etmekle kalmadığını, aynı zamanda yerel ticareti de etkilediğini belirtmiştir. Bu nedenle, bu olumsuz koşulların sona erdirilmesi gerekmektedir. Telgrafın sonunda, bu konuda diğer Avrupa devletleri nezdinde Rusya'nın arabuluculuğu istenmiştir.³⁴

O dönemde, Rusya Uzakdoğu'ya özel bir önem vermekte, Çin ve İran'a yönelik yayılmacı politikası hızlanmaktaydı. Bu, Uzakdoğu'daki bazı ülkelerle husumete yol açmıştır.³⁵ Buna binaen, Rusya'nın İslam ülkeleriyle ilişkilerini bozmayı göze alamayacağı iddia edilmiştir. Eğer sultan, çarın valilik makamı için Osmanlı uyuğundan birini seçmesine izin verseydi, Osmanlı hükümetinin teklifi o kadar da ümitsiz bir teklif olarak kalmayacaktı. Rus imparatoru, Osmanlı Devleti'nin önerisini reddettiği ve Prens

33 BOA Y.PRK.BŞK., 56/2, 1315 Za 9.

34 BOA İ.MTZ.GR., 34/1475, 1315 Za 12.

35 Alan Bodger, 'Russia and the End of the Ottoman Empire,' Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* içinde (Londra: Frank Cass, 1996), s. 76-77.

Yeorgios'un tayininde ısrar ettiği takdirde, diğer Avrupa devletleri Rusya'yı destekleyebilirlerdi. Ancak Rus hükümeti, Prens Yeorgios'un tayinini onaylaması yönünde Osmanlı Devleti'ne baskı yapılması için zorlayıcı tedbirler alınması kararına katılmamıştır. Zira Rus imparatoru, padişahın Rusya'daki Müslümanları kendisine karşı kıskartmasından çekinmiştir.³⁶

II. Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve Girit'teki egemenlik hakları için Rusya'nın destek ve arabuluculuğunu hayati olarak gördüğünü belirtmek gerekir. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu vali meselesinin sonuçlandırılması hususunun Rusya'nın desteğine bağlı olduğunu düşünmüştür. Çünkü padişah ve nazırları, Prens Yeorgios'un tayininin Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini tehlikeye atacağından, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki güvenliğine gerçek bir tehdit oluşturacağından ve adadaki selametini tehdit edeceğinden emindiler. Bu nedenle, Petersburg'daki temsilcilerine sürekli olarak diğer Avrupa devletleri arasında aracılık etmesi ve onları uzlaşmaya ve Prens Yeorgios'un Girit'e tayin edilmesine dair ısrarlarından vazgeçmeye ikna etmesi için çara çağrıda bulunmaları talimatını vermiştir. Buna rağmen, Rus hükümeti arabuluculuğu kabul etmemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Prens Yeorgios'un tayin edilmesini onaylamaya zorlamıştır.

Rus dışişleri bakanı, Rus hükümetinin daha önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey Hristiyan bir memurun Girit'e vali olarak atanmasını önermiş olduğunu, ama önerisinin diğer Avrupa devletleri tarafından şiddetle reddedildiğini, böylece Rus hükümetinin önerisinden vazgeçmeye zorlandığını ifade etmiştir. Bu muhalefet nedeniyle, Osmanlı uyuşğundan Hristiyan bir kişinin vali olarak tayin edilmesini sağlamak için harcanan çabaların herhangi bir sonuç vermeyeceğini ilave etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin isteği doğrultusunda herhangi bir çözüme ulaşılması için diğer kabineler arasında arabuluculuk yapmasının Rus hükümeti için imkânsız olduğunu belirtmiştir.³⁷

Osmanlı İmparatorluğu'ndan üst düzey bir Hristiyanın Girit'e vali olarak tayin edilmesinin İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından şiddetle red-

36 BOA Y.PRK.BŞK., 56/101, 1315 L 28.

37 BOA Y.PRK.HR., 25/47, 1315 Za 19.

dedildiği Rus dışişleri bakanının yanıtından açıkça anlaşılmıştır. Osmanlı hükümeti, bütünlüğünü ve haklarını korumak ve adanın Müslüman sakinlerinin güvenini kaybetmemek için bir şeyler yapmaya ihtiyaç duymuştur. Prens Yeorgios'un tayini, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve padişahın egemenlik hakları için çok ciddi bir tehdit oluşturacaktır. Bu nedenle, diplomatik araçlarla tayinine engel olmak yapılması gereken tek şeydi. Babıâli, bu ülkelerdeki sefirlerine uzun bir telgraf göndererek bir yabancının vali olarak kabul edilmesinin imparatorluğun egemenlik haklarını tehlikeye atacağını, Babıâli'nin bir yabancıyı kabul etmemekte ısrar edeceğini ve hâlâ Aleksandros Karatodori Paşa'nın veya başka bir Hristiyan memurun tayin edilmesinin en iyi şey olacağını bildirmiştir.³⁸

İngiliz hükümeti, Osmanlı hükümetine Padişah II. Abdülhamid'in iradelerinin İngiliz hükümeti tarafından dikkate alınmış olduğu yanıtını vermiştir. Ancak şayet İngiliz hükümeti Girit valiliğine Osmanlı uyruğundan birinin atanmasını kabul edecek olursa, adanın Hristiyan ahalisi buna karşı çıkacaktır. İngiliz hükümetine göre bu durum, Avrupa askerlerinin adaya sevkini gerektirecekti. Bu noktada, adaya askeri kuvvetler göndermek İngiliz hükümeti için imkânsızdı.³⁹ “Prens Yeorgios, padişah hazretlerinin onayıyla vali olarak tayin edilirse, Osmanlı hükümetinin korkuyla beklediği çok kötü etkilerin ortaya çıkmayacağı” varsayılmıştır.⁴⁰ II. Abdülhamid, Lord Salisbury'nin açıklamalarına yanıt olarak şöyle demiştir: “Lord Salisbury'nin yanıtı, bende derin bir üzüntüye neden oldu... Prens Yeorgios'un vali olarak tayin edilmesi Devlet-i Âliyye için daha fazla tehlikeye neden olacaktı ve böyle bir öneriyi kabul etmem benim için mümkün değildir.”⁴¹

Valilik meselesine ilaveten, Girit'teki Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi de gündeme gelmiştir. Girit'teki Avrupalı amiraller, hükümetlerine 2 Nisan 1898 tarihinde aşağıdaki tezkereyi göndermişlerdir:

Avusturya-Macaristan askerlerinin ayrılışı amiralleri uluslararası askerlerin sayısının artırılmasını talep etmeye zorlamaktadır... zira bü-

38 BOA.İMTZ.GR., 34/1476, 1315 Za 17; Turkey No. 5 (1898), No. 165.

39 BOA.İMTZ.GR., 34/1477, 1315 Za 22; BOA Y.PRK.A., 11/83, 1315 Za 21.

40 Turkey No. 5 (1898), No. 152.

41 Turkey No. 5 (1898), No. 156.

tün gerçek farklılıklar Türk askerlerinin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır, amiraller hükümetlerine garnizonun yarısının hemen geri çağırılması ve diğer yarının da kesin gidişine kadar bir ya da iki noktada yoğunlaştırılması için Babîâlî'ye ısrar etmeleri hususunda yalvamaktadırlar.⁴²

Babîâlî, Osmanlı askerlerinin yarısının derhal geri çekilmesi ve geri çekilmeye kadar belirli noktalarda toplanmalarına karşı çıkmıştır. Bu askerler, Osmanlı hükümetinin toprak ve egemenlik haklarının somut bir kanıtı olarak görülmüşlerdir. Askerlerin geri çekilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarıyla ilgili Avrupa devletleri tarafından verilen güvencelere de aykırıdır.⁴³

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa hükümetlerinin cevaplarıyla hiçbir şey yapamayacak halde ve güçsüz kalmıştı ve yabancı devletlerin Prens Yeorgios'u Girit'e tayin edebileceğinden korkuyordu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını alt üst edecek ve adadaki egemenlik haklarını ve birliğini tehlikeye atacaktı. Osmanlı nazırları 13 Nisan 1898'de, Girit meselesini ayrıntılı olarak ele almak için Encümen-i Mahsûs-u Vükelâda toplandı. Osmanlı nazırlarına göre, yabancı birinin Girit'e vali olarak atanması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ilkesine uygun düşmeyecek ve Prens Yeorgios'un valilik makamına tayini bir emrivaki olacaktı. Bundan başka, Prens Yeorgios'un Yunan askerleri ile birlikte Girit'e çıkması, Osmanlı ve Yunan hükümetleri arasındaki ilişkiyi bozacağından 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile Girit meselesinin ayrı şeyler olmadığını düşündüler. Dahası, Yunan hükümeti, Avrupa devletlerinin barışçıl tebligatlarını hiçe sayarak Osmanlı-Yunan sınırına tecavüz etmeye cüret etmişti. Avrupa devletleri, Osmanlının galibiyetinden sonra bile, Prens Yeorgios'u valilik makamına tayin etme girişiminde bulundular. Buna ilaveten, Osmanlı ve Avrupa heyetleri arasındaki barış görüşmeleri esnasında, Osmanlı heyeti Girit meselesinin Babîâlî'nin istekleri ve hakları doğrultusunda çözümünü isterken, Avrupa heyeti, Girit meselesinin Osmanlı-Yunan Savaşına bağlı olmadığını

42 Turkey No. 5 (1898), No. 142.

43 Turkey No. 5 (1898), No. 155.

ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve Osmanlı padişahının egemenlik hakları için verilen güvencelerin zarar görmeyeceğini ileri sürdü. Nazırlar, Avrupa devletlerinin, Prens Yeorgios'u Girit'e vali olarak tayin etmesinden ve Osmanlı Devleti'ni bu atamayı onaylamaya mecbur etmelerinden korkuyordu.

GİRİT'TE YEREL KOŞULLAR

Adadaki yaşam koşulları bir önceki yılla benzerdi. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar karışıklıktan dolayı sıkıntı çektiler. İngiliz konsolosunun raporlarına göre, iç bölgelerdeki bazı Hristiyanlar yiyecek sıkıntısı içindeydi. Bu aileler, yağsız veya ekmeksiz olarak yedikleri otlarla yaşıyorlardı. Bazıları Yunanistan'a giderken, diğerleri yerel yardıma bağımlıydılar. Kırsal kesimdeki Hristiyan nüfus, şehirlerdeki Müslüman muhacirler ve yoksul Müslümanlar Rus hükümeti ve İngiliz Westminster Yardım Komitesinden yardım aldı.⁴⁴ Westminster dükü de Hristiyanlara yiyecek ve bağlarında kullanmaları için sülfür dağıttı.⁴⁵ Müslüman muhacirler zor durumdaydı ve büyük ölçüde Osmanlı hükümetinin yardım kaynaklarına bağımlıydılar. Hanya'da 12.124, Resmo'da 10.712, Kandiye'de 29.740 ve Laşid'de 7.534 Müslümanın Osmanlı hükümetinden yardım aldığı tahmin ediliyordu.⁴⁶

Hanya'da, bir Osmanlı askeri ile iki Fransız askeri arasında çatışma çıktı. Fransız anlatısına göre, geçiş hakkı için tartışmışlar ve Fransız askerleri, bir Osmanlı askerini ele geçirmişti. İki Karadağlı jandarma onları ayırmak için müdahale etti. Osmanlı askeri Yakub serbest bırakıldı, fakat Yakub geri dönerek Fransız askerlerine iki el ateş etti. Bunun ardından, Yakub Osmanlı karakoluna giderken yeniden havaya ateş etti ve karakola girdi. Fransız nöbetçi girişi kapattı. Ama Yakub pencereden atlayarak bıçağıyla caddede koştu ve daha sonra Karadağlılar onu yakaladı ve bıçağını aldılar. Karakolun pencerelerinden birinden bir el ateş edildi.⁴⁷

44 Turkey No. 5 (1898), No. 248, No. 206 8Ek 2); Turkey No. 6 (1898), No. 33; PRO: FO, 78/4969, 'British Relief Work in Crete,' 27 Haziran 1898, s. 163.

45 Turkey No. 5 (1898), No. 225 (Ek 1). Sülfür üzüm asması için ilaç olarak kullanılıyordu.

46 Turkey No. 5 (1898), No. 199 (Ek 1).

47 Turkey No. 5 (1898), No. 204.

Ancak, Osmanlı anlatısına göre, Soğukçeşme'ye doğru giderken birkaç sarhoş Fransız askeri, Yakub'a saldırmış ve tüfeğini almaya çalışmıştı. Yakub kendini savunmaya çalışırken, Fransız askerlerinden biri süngüsüyle ona vurmuştu. O sırada, Karadağlı jandarmalar olay yerine koşmuş ve Yakub'u yaralamıştı. Karadağlılar kaçmaya çalışan Yakub'u takip ederek ateş ettiler. Karadağlıların atışları sonucunda, bir Müslüman ve iki Hıristiyan yaralandı.⁴⁸ Çatışmadan hemen sonra, Girit'teki amiraller, Cevad Paşa'ya Osmanlı askerlerinin kaleleri terk etmeleri talimatını verdi.⁴⁹

Adadaki Osmanlı karakolu meselesi hususunda, İngiliz dışişleri bakanı Babiâli'nin sadece diğer ülkelerin temsil edilmesiyle güçlerini azaltmaya razı edilemeyeceğini düşündü. Diğer yandan, amiraller adına kesin bir öneri de dikkate alınacaktı. İngiliz dışişleri bakanı Babiâli'nin bu hususta Avrupa devletlerinin önerisine uymaması halinde, her türlü sonucun tüm sorumluluğunu da üstlenmek zorunda olduğunu belirtti.⁵⁰

Lord Salisbury adada geçici bir hükümet kurulması için amirallere talimat verilmesi hususundaki Rus önerisiyle ilgili olarak, amirallerin yetersiz askeri kuvvetlerle tüm adayı denetleyemeyeceklerini beyan etti. Ancak, yeterli miktarda askerin denetimi para olmadan mümkün olamazdı. Paranın sadece borç yoluyla temin edilebileceğini ve bunun İngiliz Parlamentosu tarafından onaylanıp onaylanmayacağını oldukça belirsiz olduğunu da ekledi.⁵¹ Lord Salisbury bu çekincelerini ifade ettikten sonra, ne uluslararası güçler ne de Osmanlılarca işgal edilmeyen adanın iç bölgelerinin geçici yönetimini devralması için bir icra komitesi atamak üzere Girit Meclisinin davet edilmesini önerdi. Bu komitenin, amirallerin tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmesi gerekiyordu.⁵² Bu anlamda, Rus Dışişleri Bakanı Kont Mouravieff, Rus ve İngiliz görüşleri arasında önemli farklar olmadığını dile getirdi⁵³ ve şunu önerdi: "Lord Hazretleri'nin isteğiyle, ancak, amirallerin veto hakkının saklı tutulması koşuluyla, Meclis tarafından Girit'te icra komitesi göreve atanmalı."⁵⁴

48 Turkey No. 5 (1898), No. 197 (Ek).

49 BOA Y.PRK.MYD., 21/73, 1316 Ca 17; Turkey No. 5 (1898), No. 187.

50 Turkey No. 5 (1898), No. 192.

51 Turkey No. 5 (1898), No. 193; BOA Y.EE., 114/96, 22 Nisan 1898.

52 Turkey No. 5 (1898), No. 193.

53 BOA Y.EE., 114/96, 1 Mayıs 1898.

54 Turkey No. 5 (1898), No. 215.

Bu öneri, İngiliz hükümeti tarafından kabul edildi. Böylece, amiraller adanın iç bölgelerinin idaresinden doğrudan sorumlu olacaktı.⁵⁵

İngiliz konsolosu 16 Haziran 1898'de hükümetine "adanın hiç kimse tarafından yönetilmediği" şikâyetinde bulundu.⁵⁶ Ona göre, adada bir iktidar boşluğu vardı. Avrupalı amirallerin yetkisi şehirlerin ötesine geçemediğinden, adanın iç kısmı Hristiyanlarca denetleniyordu ve birçok Avrupalı memurun çatışan yetki alanları şehirlerde bazı zorluklara yol açıyordu. Avrupa deniz kuvvetleri, kara askerleriyle ters düşmüşlerdi ve bazı durumlarda da konsolosların tavsiyeleri amirallerce göz ardı ediliyordu. Osmanlı yetkilileri de uyum içinde değildi. Bu durum, Mehmet Şakir Bey'in Osmanlı askerleri konusunda İngiliz konsolosunun ifadelerine çok fazla önem verdiğini ileri sürerek Cevad Paşa'yı eleştirdiği tezkiyesinden de anlaşılabilir. Mehmed Şakir Bey, Cevad Paşa'nın bu konudaki korku ve endişelerinin kendi hüsnü kuruntusu olduğunu ve doğrulanamayacaklarını iddia etti. Cevat Paşa'nın tutumunun mevkiine yakışmayacak şekilde tatsız bir atmosfer yarattığını ve düşmanlarının alaycı bir şekilde gülmelerine neden olduğunu dile getirdi. Mehmed Şakir Bey'e göre, İngiliz konsolosu ve Kandiye kumandanı, Cevad Paşa'nın zaaflarından istifade etmek isteyen iki kurnaz İngiliz'di.⁵⁷

Adanın gelecekteki idaresine yönelik sorun çözülmediği için, Avrupa devletleri bir önceki yıl, İstanbul'daki Avrupalı temsilcilerce karara bağlanan esasları uygulamayı düşündü. Buna göre, icra komitesi şu noktalar esas alınarak oluşturuldu: Girit Meclisi icra komitesini tayin edecekti. İcra komitesi geçici bir nitelikte ve amirallerle devamlı temas halinde olacaktı. Eğer icra komitesi yetkilerini aşarsa, amiraller komiteyi görevden uzaklaştıracaktı. İcra komitesi, adanın Girit Meclisine bağlı olan bölümlerini idare ederken, Osmanlı ve Avrupa askerlerinin elinde bulunan bölgeler şimdiye kadar yapıldığı gibi amirallerin denetimi altında olacaktı.⁵⁸ Dahası, Avrupa

55 Turkey No. 5 (1898), No. 216.

56 Robert Holland, 'Nationalism, Ethnicity and the Concert of Europe: The Case of the High Commissionership of Prince George of Greece in Crete, 1898-1906,' *Journal of Modern Greek Studies*, Cilt. XVII, No. 2, Ekim 1999, s. 255; Bu bölümü, British Accounts and Papers, Turkey No. 5 (1898), No. 248'den almıştır.

57 BOA Y.PRK.MYD., 21/73, 1316 Ca 17.

58 Turkey No. 5 (1898), No. 238 (Ek).

devletleri bir uluslararası bankalar konsorsiyumu oluşturmayı düşünüyor-
du. Bu konsorsiyum yüzde 3'lük gümrük vergisinin tamamını ya da bir bö-
lümünü tahsil etmek üzere görevlendirilecekti.⁵⁹ Rus hükümeti, adada ge-
çici bir hükümet kurulacağına dair Babiâli'nin bilgilendirilmesi gerektiğini
düşünüyordu. Fransız hükümeti, Rus hükümeti ile aynı görüşteydi fakat
İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury bunu gereksiz gördü. Rus hükümeti
ısrar etti ve 1898 yılının Temmuz ayı başında, dört Avrupa devletinin birin-
ci tercümanları, yukarıda belirtilen noktalara dayanarak bir icra komitesi
tayin etmek üzere Girit Meclisine yetki verileceğini Babiâli'ye bildirdiler.⁶⁰

GEÇİCİ HÜKÜMET VE GİRİT MECLİSİ

Geçici hükümetin esaslarını hazırlamak ve seçim şekline karar ver-
mek için Girit'teki konsoloslar amiraller meclisince görevlendirildi. Girit'te-
ki Avrupa konsolosları detaylı bir nizamname hazırladı. Buna göre, icra ko-
mitesi, Girit Meclisince seçilecek ve dört uluslararası bölgenin her birinde
bir temsilci tarafından temsil edilecekti. Yargılamalar Girit kanunlarına
göre yapılacak ve yerlilerden ve yabancı yetkililerin kumandası altındaki Av-
rupalı unsurlardan oluşan, bölüm kumandanının emri altında olan geçici
bir jandarma da oluşturulacaktı. Bu nizamname, jandarmanın yardımıyla
vergilerin toplanacağı geçici bir bütçe oluşturulmasını da içermekteydi. Ni-
zamnamede, amiraller yalnızca mahkemelerin düzenlenmesiyle ilgili ifade-
lere karşı çıktılar ve tüm cezai suçların Askeri Mahkemelere gönderilmesi
gerektiğinde ısrar ettiler. Sonunda, konsoloslar tarafından hazırlanan tezke-
re Girit Meclisine sunuldu.⁶¹

Babiâli halkın yalnızca isyancı bölümünü temsil ettiğini düşündü-
ğü Girit Meclisinin tanınmasına şiddetle karşı çıktı⁶² ve bu doğrultuda, Gi-
rit'teki geçici hükümet nizamnamesini protesto eden bir ultimatomu Avru-
pa devletlerine gönderdi.⁶³ Ancak, düzenlemenin tamamen geçici olduğu

59 Turkey No. 6 (1898), No. 46.

60 Turkey No. 6 (1898), No. 3; Chester, *Life of Venizelos*, s. 62; BOA Y.EE., 114/96, 20 Haziran 1898
ve 29 Haziran 1898.

61 Turkey No. 6 (1898), No. 35, No. 35 (Ek 2,3).

62 Turkey No. 6 (1898), No. 4.

63 Turkey No. 6 (1898), No. 27.

ve adada düzenin yeniden tesisi için gerekli olduğunda Avrupa devletleri ısrar etti.⁶⁴

Adanın geçici yönetiminin oluşturulurken, Müslümanların çıkarları ve hakları göz ardı edildiğinden, Kandiye'nin ileri gelen Müslümanları, şehrin Müslüman halkı namına canları, malları ve çıkarlarının teminat altına alınmasını talep ederek Salisbury'e başvurdular.⁶⁵

Kumandan Cevad Paşa 12 Temmuz 1898'de, süresi dolmuş 5.000 Osmanlı askerinin yeni Osmanlı askerleriyle değiştirilmesi için izin istemek üzere Amiral Pottier'i ziyaret etti. Amiral Pottier, Osmanlı askerlerinin adadan ayrılabilceğini, ancak yeni birliklerin Girit'e çıkmasına izin verilmeyeceği yanıtını verdi.⁶⁶ Babiâli, temsilcilerine gönderdiği bir notayla yanıt verdi: "Devlet-i Âliyye adadaki Osmanlı birliklerinin gücünü artırmaya çalışmıyor... Diğer devletlere Girit'te bulundurdıkları askerleri değiştirmeleri hususunda tanınan özgürlüğün, adanın hâkimi olan Devlet-i Âliyyeye verilmemesi kabul edilemez."⁶⁷ Babiâli, süresi dolmuş Osmanlı askerlerini yenileriyle değiştirmek üzere izin almak amacıyla sefiri aracılığıyla Rus hükümeti ile de temasa geçti. Adada huzurun sağlanmasında Osmanlı askerlerinin varlığı temel engel olarak görüldüğünden, Rus Dışişleri Bakanı Kont Mouravieff Babiâli'nin teklifinin kabul edilemeyeceğini belirtti. Babiâli'nin mevcut tutumunun, dört Avrupa devletinin adayla ilgili çabalarını baltaladığını da belirtti. Rus dışişleri bakanı, Babiâli'nin Girit'teki mevcut siyasetine çakılıp kalması halinde, sonucun ya Girit'in Yunanistan'a ilhakı ya da tam bağımsızlığı olabileceğini de belirtti.⁶⁸

19 Temmuz 1898'de, Hristiyan temsilciler ve adanın çeşitli bölgelerinden gelen seçmenler Akrotiri-Plakures'te bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda, 20 bölgenin ve üç şehrin her biri için altı yeni temsilci seçtiler. Bu temsilciler, geçici hükümet nizamnamesinde bazı değişiklikler istedi. Osmanlı askerleri adadan çekilmeden hiçbir ilerlemenin kaydedilemeyeceğine inanan Girit Meclisi, Osmanlı askerlerinin adadaki varlığını, asayişin yeniden sağlanmasında temel engel olarak görüyordu. Meclis, Osmanlı as-

64 Turkey No. 6 (1898), No. 42.

65 Turkey No. 6 (1898), Nos. 23 ve 24; BOA Y.EE., 114/96, 15 Temmuz 1898.

66 Turkey No. 6 (1898), No. 60 (Ek).

67 Turkey No. 6 (1898), No. 62.

68 Turkey No. 6 (1898), No. 54 (Ek 1).

kerleri adadan çekilmezse, Müslümanların köylerine geri dönmelerine izin vermelerinin mümkün olmadığını da ifade etti. Konsoloslar, bu istekleri amiraller heyetine iletti ve 25 Temmuz 1898'de, gemide yapılan bir oturumun ardından geçici hükümetin esaslarına ilişkin son kararlarını ilan ettiler. Amirallerin son kararı, konsoloslar tarafından hazırlanan nizamnameden neredeyse kelime kelime alınmıştı.⁶⁹

Osmanlı hükümeti padişahın egemenlik haklarının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Osmanlı uyruğundan bir Ortodoks'un Girit valisi olarak atanmasıyla ve Osmanlı askerlerinin adadaki varlığının devam etmesiyle güvence altına alınacağı düşüncesindeydi. Dahası, Avrupa devletlerince söz verilen muhtariyet idaresi bu esaslara karşı olamazdı. Bu nedenle, aynı eylemi muhafaza etmek ve meseleyi parlamento toplantısında görüşerek daha sonra kararı sultana sunmak gerekli görüldü.⁷⁰

Girit Meclisi, Temmuz 1898'in sonunda Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi şartıyla, geçici hükümetin nihai nizamnamesini oybirliği ile kabul etti.⁷¹ Bu arada, amiraller geçici hükümet için mali kaynaklar bulma sorunuyla ilgilenmeye başladı. Bu amaçla, Girit aşarının idaresi ve tahsilatı yetkisini üstlenmeyi hükümetlerinden istediler.⁷²

KANDİYE: EYLÜL 1898

Amiraller heyeti geçici hükümetin ihtiyaçları için kullanmak üzere aşarın idaresi ve tahsilâtını üstlenmeye karar verdi. Yeni düzenlemelere göre büyük liman kentlerinin her birine Hristiyan bir idareci, bir muhasebeci ve bir sekreter atanacaktı. Hasılat her gün komutana verilecek ve düzenli olarak Hanya'daki merkez şubeye yatırılacaktı. Askeri kordonun dışındaki küçük limanlarda, aylık olarak yatırılacak aşarın tahsilinden icra komitesi sorumlu olacaktı.⁷³ İngiliz konsolosuna göre, Kandiye haricinde aşarın idaresi ve tahsilatı sorunsuz olarak gerçekleşti. Bu bağlamda, İngiliz Konsolosu Biliotti'nin ifadeleri belirtilmelidir: "Müslümanların sayısal üs-

69 BOA Y.PRK.BŞK., 57/50, 1316 Ra 10.

70 Turkey No. 6 (1898), No. 50.

71 Turkey No. 6 (1898), No. 48.

72 Turkey No. 6 (1898), No. 60 (Ek 1).

73 Turkey No. 6 (1898), No. 5.

tünlüğünün çok fazla olması, çektikleri acıların ve çilelerin daha ağır olması ve özellikle de akrabalarının katledilmesi sonucunda Kandiye'deki Estiye Müslümanlarının düşmanlık ve garezi dolayısıyla Hanya'da kolay olan bir görev Kandiye'de tehlikeli bir görev haline gelmektedir.⁷⁴

Edhem Paşa, 3 Eylül 1898'de Albay Reid ve Konsolos Biliotti tarafından resmen çağırıldı. Reid ve Biliotti, aşar dairesinin kendilerine devredilmesini ve kâtiplerin geri çekilmesini istedi. Edhem Paşa buna uymayı reddetti, fakat İsmail Hakkı İngiliz teklifinde mutabık kaldı. Amiraller bu görevi uzlaştırmacı yollarla ya da zorla yürüttüklerini beyan ettiler.⁷⁵

İngiliz anlatısına göre, 7 Eylül 1898 tarihinde Kandiye'deki Müslümanlar büyük bir endişe içindeydi. Gazi'de bir pazar kurulmasına engel oldular. Heyecanları artınca, bir İngiliz nöbetçi şehre gönderildi. Aynı gün, Albay Reid, aşar dairesini ele geçirmek için limanın yakınında bulunan aşar dairesine gitti. Daireye vardığında, kapıları kilitli buldu. Anahtar, dairedeki nöbetçilerin birinden alındı. Bir dakika içinde, nöbetçilerden biri arkasından bıçaklandı ve yere düşünce tüfeği ateş aldı ve bir Müslümanı öldürdü. Bu arada, çevredeki evlerden, pencerelerden ve şehrin surlarından yoğun bir ateş başladı. Kandiye bir cehenneme döndü. İngiliz gambotu da şehri topa tutmaya başladı. Sonuç olarak, 150 Müslüman ve 200 Hristiyan öldürüldü. İngiliz viskonsülü Calocherino da yanarak öldü.⁷⁶ Fransız anlatısına göre, karışıklıklar esnasında 13 İngiliz askeri ve bir İngiliz memuru öldürüldü ve 40 İngiliz askeri ve iki İngiliz memuru yaralandı. Bir bölük Fransız ve İtalyan askeri Kandiye'deki İngiliz askerlerine yardım etmek üzere gönderildi.⁷⁷

Olayların sebebi, adadaki Osmanlı memurlarınca şöyle rapor edildi: İngiliz askerleri aşar dairesine vardığında, limanda toplanan Müslüman kalabalık İngiliz müfrezesi tarafından dağıtıldı. Sonradan, Müslüman kalabalık limana geri döndüğü için şehrin ileri gelenleri limana gönderildi. Bu arada, şehrin merkezinde bulunan Vezir Caddesi'nde Hristiyanlar

74 Turkey No. 6 (1898), No. 1, 5; Ayrıca bkz. Dutkowski: *L'occupation de la Crète (1897-1909)*, özellikle s. 66-67.

75 Turkey No. 7 (1898), Nos. 11, 20, 27 ve 64; *Sarı Kitap'a* göre, karışıklıklar sırasında 600 Hristiyan öldürüldü. BOA Y.EE., 114/96, 10 Eylül 1898. Osmanlı belgelerine göre, Kandiye'de 153 Hristiyan öldürüldü.

76 BOA Y.EE., 114/96, 7 Eylül 1898, 8 Eylül 1898.

77 BOA Y.PRK.ASK., 143/103, 1316 R 23; BOA İ.MTZ.GR., 32/1307, 1316 R 20.

Müslümanlara ateş açtı. Hemen ardından, liman kapısında İngiliz piyade askerleri Müslüman kalabalığa ateş etti ve iki Müslüman yaralandı. Tüfek ateşiyle daha fazla Müslüman yaralandı. O sırada Müslümanlar silahlandı ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir çatışma meydana geldi. Vezir Caddesi'ndeki tüm dükkânlar yandı ve yangın limana kadar yayıldı. Bir bölük Osmanlı askeri karışıklıkları bastırmak için olay yerine gönderildi.⁷⁸

Kandiye'deki karışıklıklardan sonra, İngiliz hükümeti Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesini talep etti. Bu olayın asıl müsebbibinin Osmanlı memurları olduğu ve onların adamlarının isyanı önlemek için hiçbir şey yapmadığı iddia edildi. Bu nedenle, Osmanlı askerleri ve yetkililerinin çekilmesi amiraller tarafından talep edildi.⁷⁹ Babıâli, adadaki düzenin ve Müslümanların haklarının Osmanlı askerleri tarafından korunduğunu iddia ederek bu isteğe karşı çıktı. Osmanlı Devleti'nin, adanın tek sahibi olarak, Osmanlı askerlerinin çekilmesine asla razı olmayacağını Avrupa hükümetlerine bildirilmesi kararlaştırıldı.⁸⁰

AMİRAL NOEL'İN TALEPLERİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN YANITI

Amiraller Eylül 1898'de bir bildiri yayınladı.⁸¹ Babıâli yanıt olarak Avrupa'daki sefirlerine uzun bir genelge göndererek Avrupa dışişleri bakanları ile temasa geçmelerini istedi:

Kandiye Valisi, heyecanı yatıştırmak için en üstün gayretler sarf etti, ve... Asker-i Hümayun yabancı memurları ve askerleri korumak ve asayişini yeniden sağlamak için elinden gelenin en iyisini yaptı... Devlet-i Âliyye, amirallerin tutumlarının [Avrupa] güçleri tarafından egemenlik hakları hususunda verilen teminatlara aykırı olduğu ve Girit'i daha büyük talihsizliklere maruz bırakmak üzere planlandığı fikrindedir.⁸²

78 BOA Y.PRK.EŞA., 31/21, 1316 R 6; BOA Y.EE., 114/96, 10 Eylül 1898; Turkey No. 7 (1898), Nos. 34 ve 49.

79 BOA İ.MTZ.GR., 32/1302, 1316 R 23.

80 Turkey No. 7 (1898), No. 66.

81 Turkey No. 7 (1898), No. 61.

82 Turkey No. 7 (1898), No. 74; BOA Y.PRK.ASK., 144/13, 1316 R 27.

Amiral Noel, Edhem Paşa'dan şunları talep etti: Öncelikle, Kandiye'deki son karışıklığın elebaşlarının teslim edilmesi ve bütün Müslüman ahalinin 48 saat içinde silahsızlandırılması. İkinci olarak, uluslararası birliklerin bulunduğu barakaların karşısındaki binaların yirmi dört saat içinde yıkılması. Üçüncü olarak, İngiliz askerlerine tekrar ateş açılmaması. Dördüncü olarak, gerektiğinde İngiliz askerlerine yardım etmesi için Osmanlı askerlerinin belirli noktalarda tutulması. Amiral Noel belirtilen zaman zarfında tedbirler alınmazsa, zorlayıcı tedbirlerin alınacağına da işaret etti. Bu talepler hakkında bilgilendirildikten sonra Osmanlı hariciye nazırı, padişahın sözlü mesajını iletmek için İngiliz Sefaretini ziyaret etti. Henüz Edhem Paşa'nın elinde olmayan elebaşlarının bulunması için bir karma komisyon atanması önerildi. II. Abdülhamid'e göre, Amiral Noel'in istediği gibi, yalnızca Müslüman ahalinin değil, tüm Kandiye halkının silahsızlandırılması gerekiyordu. Müslümanların silah taşımaya izin verilmezken, Hristiyanların silah taşımaya izin verilirse, bu Müslümanlar arasında öfkeye neden olurdu.⁸³ Bu doğrultuda, Amiral Noel'in taleplerine karşı, Babıâli tarafından hazırlanan "karşı-önerileri" içeren bir genelge Osmanlı temsilcilerine gönderildi.⁸⁴

Bu "karşı-öneriler," dört Avrupa devleti tarafından ciddiye alınmadı. Karışıklıkların elebaşları Edhem Paşa tarafından yakalandı ve Amiral Noel'e teslim edildi. Üstelik evleri yıkıldı.⁸⁵ 15 Eylül 1898'e gelindiğinde, 39 ev yıkılmıştı ve 26 Eylül'de, 98 tutuklu Amiral Noel'e teslim edildi.⁸⁶ II. Abdülhamid, Amiral Noel'e teslim edilen elebaşlarının cezalandırılması hususunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarp, Taif ve Yemen gibi uzak bölgelerine gönderilmeleri ve bir daha adaya geri dönmelerine mani olunması düşüncesindeydi.⁸⁷

Amiral Noel 16 Eylül 1898'de Edhem Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektupta 20 Eylül 1898'de gün batımına kadar, Kandiye'deki tüm silahların toplanması ve İngiliz gemilerine nakledilmek üzere limana gönderil-

83 Turkey No. 7 (1898), No. 83.

84 Turkey No. 7 (1898), No. 82, ve 100; BOA Y.PRK.ASK., 144/8, 1316 R 27.

85 Turkey No. 7 (1898), No. 82; Chester: *Life of Venizelos*, s. 68.

86 Turkey No. 7 (1898), Nos. 90 ve 100; BOA I.MTZ.GR., 32/1297, 1316 Ra 28; Adıyke: *Osmanlı İmparatorluğu ve Giriş Bunalımı*, s. 204.

87 Turkey No. 7 (1898), No. 148 (Ek 2).

mesi gerektiğini ve silahsız Müslümanların güvenliğinin İngiliz kuvvetleri tarafından sağlanacağını bildirdi.⁸⁸ Kandiye'deki Müslümanların silahlarının Osmanlı memurlarınca toplanacağı ve İstanbul'a gönderileceğini belirten bir İrade-i Hümayun yayınlandı.⁸⁹ Amiral Noel, Osmanlı hükümetine ait olan silahların İstanbul'a gönderilmesine izin verdi.⁹⁰ Edhem Paşa'nın talimatları, ilan ve tellallarca Kandiye şehrinde duyuruldu. 19 Eylül akşamı, Müslümanlar silahlarını teslim etmeye başladı. Dahası, adanın tüm Müslüman halkının silahlarını toplamak üzere özel bir komisyon kırsal bölgelere gönderildi.⁹¹

İtalyan hükümeti, Osmanlı askerlerinin ve memurlarının adadan çekilmesi düşüncesiyle, Babiâli'ye dört Avrupa devletinin temsilcilerinden oluşan ortak bir temsil [heyeti] oluşturulmasını önerdi. Öte yandan, Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, tüm Avrupa devletlerinin buna katılması halinde bu ortak ultimatoma daha etkili ve başarılı olacağını düşünüyordu.⁹² Ancak, Almanya ve Avusturya-Macaristan katılmayı reddetti. Böylece, 22 Eylül 1898 tarihinde diğer Avrupa devletleri, 5 Ekim 1898'e kadar Osmanlı askerleri ve yetkililerinin adadan çekilmesini talep ettikleri bir ultimatoma Babiâli'ye sundular.⁹³ Bu bağlamda, Osmanlı askerlerinin geri çekilmesiyle ilgili dönüm noktasının Kandiye'deki kargaşalarla başladığına parmak basmak gerekir. Bu olayın etkisiyle Avrupa devletlerinin düşünceleri sertleşti ve "Avrupa amiralleri kesinlikle Hristiyanların lehine döndü."⁹⁴

AVRUPA DEVLETLERİ'NİN ORTAK ÜLTİMATOMU

Eylül 1898'in sonlarına doğru, Babiâli'ye gönderilecek ortak ultimatoma taslağı dört yabancı devlet tarafından onaylandı. Rus hükümeti, ultimatoma Babiâli'ye gönderilmeden önce, Babiâli'nin muvafakat göstermeyi reddetmesi durumunda alınacak zorlayıcı tedbirler hususunda Avrupa devletlerinin bir mutabakata varmalarını önerdi. Fakat Lord Salisbury ortak ül-

88 BOA Y.PRK.MYD., 21/71, 1316 Ca 17; BOA Y.PRK.ASK., 144/47, 1316 Ca 2.

89 BOA Y.PRK.MYD., 21/71, 1316 Ca 17.

90 A.g.b. Kandiye'nin Müslüman halkından 25 Eylül 1898 tarihine kadar 4.702 silahın toplandığı bildirildi.

91 Turkey No. 7 (1898), No. 81, ve 98; BOA Y.EE., 114/96, 17 Eylül 1898.

92 Turkey No. 7 (1898), No. 136.

93 Chester: *Life of Venizelos*, s. 66.

94 Turkey No. 7 (1898), No. 147.

timatomun sunulmasındaki her türlü gecikmenin zaten ciddi manada var olan zorlukları artıracağı gerekçesiyle bu öneriye karşı çıktı.⁹⁵

Osmanlı hükümeti, mevcut durumun hayli kötü olduğunun tamamen farkındaydı. Avrupa'nın ultimatominin etkilerini hafifletmek için, Meclis-i Vükelânın 27 Eylül 1898 tarihli oturumunda nazırlar, Avrupa kabinelerine Girit meselesinin uluslararası antlaşmalara dayanarak çözülmesi gerektiğini önermeye karar verdiler. Bu doğrultuda, Avrupa'daki Osmanlı temsilcileri, Avrupa hükümetlerini bu yönde teşvik etmek için ümitsiz girişimlerde bulundu.⁹⁶

St. Petersburg'daki Osmanlı sefiri, Rus dışişleri bakanını ziyaret etti ve Avrupalı temsilcilerin Osmanlı askerlerinin Girit'ten tahliyesi hususunda verdikleri ultimatomdan doğacak tehlikeleri birer birer söyledi. Rus dışişleri bakanı, Osmanlı tebligatının Rus çarına iletileceği yanıtını verdi. İstanbul'daki Rus sefirine padişahın haklarını korumak için çaba harcaması fakat Rus devletini üç hükümetin ittifakından çıkarmaması talimatı verildi. St. Petersburg'daki Osmanlı temsilcisine göre, diğer üç devlet Osmanlı kuvvetlerinin adadan çekilmesinde ısrar ediyordu ve Rus devleti için kendisini bu ittifaktan çıkarmak çok zordu.⁹⁷

Osmanlı askerlerinin Girit'ten çekilmesine ilişkin ortak ultimatom 4 Ekim 1898'de, Babıâli'ye sunuldu:

Türk askerlerinin mevcudiyeti kalıcı bir gerginlik kaynağıdır ve düzensizliğin ana nedenini oluşturmaktadır ve son zamanlarda Kandiye'de meydana gelen kanlı olaylar onlar tarafından işgal edilen yerlerde sükûneti garanti altına almada tamamen çaresiz kaldıklarını göstermektedir. Onların kalması Hıristiyan ahalinin silahsızlandırılmasının ve gidişatın ve işlerin tekrardan bir düzene oturtulmasının önünde bir engeldir.

Ayrıca, dört Avrupa devleti İstanbul'daki temsilcilerine Babâli'yi "bir aylık bir sürede Girit garnizonundaki bütün askerleri geri çağırma-

95 BOA Y.A.Res., 95/18, 1316 5 II.

96 BOA Y.PRK.EŞA., 31/76, 1316 Ca 20.

97 Turkey No. 7 (1898), No. 165 (Ek).

mevcut ulti-matomun gönderilmesini takip eden on beş gün içinde tahliyeyi başlatma talimatı verdiler... [dört Avrupa gücü] ayrıca Müslüman ahalinin güvenliğini garanti altına almak için bütün gerekli adımları atacaktır.”⁹⁸ “Dört Avrupa devletinin bir ret yanıtı ile karşılaşması durumunda, Türk birliklerinin Girit’ten tahliyesini gerçekleştirmek için derhal etkin önlemlere başvurmak zorunda kalacakları” da ileri sürüldü.⁹⁹ Bu ulti-matom, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenlik hakları için bir dönüm noktası olarak görülebilir. Osmanlı Devleti’ne göre, bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak ve egemenlik haklarının “maddi kanıtı” yok edilecekti.

Aşağıdaki tablolar Girit’te konuşlandırılan Osmanlı askerlerinin sayıları ve tahliyesi hakkında bilgi vermektedir.¹⁰⁰

Tablo 4. Girit’teki Osmanlı birliklerinin mevcudu

Osmanlı Askerlerinin konuşlandığı yerler	Askerlerin sayısı	Rütbe
Kandiye	651	piyade
Hanya	539	piyade
Kandiye	622	piyade
Hanya	698	piyade
Hanya	561	piyade
Hanya	756	piyade
Hanya	671	piyade
Hanya	49	piyade
Kandiye	810	piyade
Kandiye	608	piyade
Kandiye	764	piyade
Kandiye	754	piyade
Kandiye	38	piyade
Resmo	700	piyade
Resmo	669	piyade
Resmo	672	piyade
Kandiye	466	piyade
Toplam	10.248	

⁹⁸ Turkey No. 7 (1898), No. 165 (Ek).

⁹⁹ BOA Y.PRK.ASK., 145/9, 1316 Ca 27.

¹⁰⁰ BOA I.MTZ.GR., 32/1309, 1316 Ca 30.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı askerlerinin sevk edileceği İzmir, Selanik ve Beyrut gibi önemli merkezler ve bu askerlerin geldiği vilayetler listelenmiştir.¹⁰¹

Tablo 5. Osmanlı askerlerinin sevk edileceği başlıca merkezler

İzmir		Selanik		Beyrut	
Ankara	462	Selanik	544	Suriye	552
İzmit	49	Kosova	288	Beyrut	192
Bursa	369	Manastır	104	Kudüs	123
Biga	90	Yanya	180	Halep	346
Dersaadet	181	İşkodra	97		
Kayseri	8	Edirne	473		
Kastamonu	832				
Sivas	158				
Trabzon	930				
Erzurum	72				
Diyarbakır	11				
Mamüretül Aziz	336				
Van	1				
Aydın	855				
Konya	769				
Toplam	5.123	Toplam	1.686	Toplam	1.213

Bu arada Hanya Belediyesi, Prens Yeorgios'a karşılama töreni hazırlanması için Müslüman ve Hristiyanlardan mürekkep bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonun Hristiyan üyeleri çiçekler, taze yapraklar, Avrupa devletleri ve Yunanistan'ın bayraklarıyla süslenmiş bir zafer takının yapılmasını önerdi. Buna karşılık, Müslümanlar Osmanlı sancağının da diğer bayraklarla birlikte bulundurulması hususunda ısrar ettiler. Bu nokta, komisyonun Hristiyan ve Müslüman üyeleri arasında ihtilafa yol açtı. Sonunda, Osmanlı sancağının da Yunan bayrağının da zafer takı üzerine çekilmemesine karar verildi. Karşılama töreni için hazırlıklara ilaveten, tuğra-ı

¹⁰¹ BOA Y.PRK.AZ], 37/90, 1316 Ca 23.

hümayun gümrük ve adliye dairesinden kaldırıldı. Adliye dairesi, prensin ikametine tahsis edilip, boyattırılıp döşendi. Ruslar, Resmo'da hazırlıklar yaparken, Kandiye Belediyesi, prensi karşılama töreni için hiçbir hazırlık yapmadı. Kandiye Müslümanlar, Prens Yeorgios'dan yana olmadıkları ve kendilerini İngiliz koruması altında gördüklerine dair İngiliz hükümetine ve kraliçeye telgraf gönderdiler. Hanya ve Resmo belediyeleri vali olarak atanması dolayısıyla Prens Yeorgios'a tebrik telgrafları gönderdiler.¹⁰²

İsmail Hakkı Bey'den alınan şifreli telgrafa göre, Girit'teki Fransız amirali, Adliyede bulunan evrakların Hanya'daki Avrupa Komutanlığına teslim edilmesi talimatını verdi; bu doğrultuda, evraklar sayılarak Fransız komutanına teslim edildi. İsmail Hakkı Bey Osmanlı askerlerinin tahliyesi başladığında, Avrupa devletlerinin şehri terk edeceği ve yerel jandarmanın yeni hükümetin yetkisi altına alınacağını amirallerin ifadelerinden açıkça anlaşıldığını belirtti. İsmail Hakkı Bey, yeni hükümetin zayıflığından dolayı, Hanya'da karışıklıkların çıkmasının muhtemel olduğunu telgrafına ekledi. Yani evrakların tesliminin nedeni zarar görmelerine engel olma idi.¹⁰³

OSMANLI BİRLİKLERİNİN GİRİT'TEN ÇEKİLMESİ

Osmanlı Devleti sonunda Osmanlı birliklerinin Girit'te kalmasının daha fazla mümkün olmadığını fark etti. Bu nedenle, dikkatini adanın kalelerinde küçük bir birliğin bırakılmasına yöneltti. Bu doğrultuda, Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, küçük bir birliğin bırakılmasına izin vermeleri için İstanbul'daki Avrupalı temsilcileri ikna etmek üzere çaresiz bir girişimde bulundu. Osmanlı birliklerinin çekilmesinden sonra, Müslüman nüfusun haklarının ve çıkarlarının korunmasını da talep etti.¹⁰⁴

Babıâli, Avrupa devletlerinin ultimatoma 10 Ekim 1898'de şu yanıtı verdi:

1897 yılının 2. ve 4. gününde Büyük Güçler'e yönelik aynı ultimatoma içerisinin ve Büyük Güçler'in elçilikleri tarafından bu ultima-

102 BOA Y.PRK.UM., 43/117, 1316 Ca 30.

103 BOA Y.PRK.HR., 26/42, 1316 Ca 30.

104 Turkey No. 7 (1898), No. 193 (Ek).

toma hitap eden ön-muhtıranın kabulünün bir kanıtı, Girit'te kurulacak olan muhtariyet idaresinin temellerine ilişkin olarak ve özellikle de onlarla birlikte hareket etme isteğinin bir kanıtı olarak, egemenlik hakkını korumak için kalelerde (müstahkem kasabalarda) yeteri kadar yedek kuvvet bırakılarak şimdi bölgede olan asakir-i şahanenin [kolektif] notada belirtilen süre içinde çekilmesi için gerekli talimatı yeni verdiği hususunda Güçler'i bilgilendirmek isteğini duyar.¹⁰⁵

Dört Avrupa devleti, Babiâli'nin yanıtını koşullu ve kabul edilemez buldu. Amirallere göre Babiâli'nin isteği çok tehlikeliydi. Zira birliklerine saldırılması durumunda Babiâli'nin adanın işlerine müdahale etmesi için gelecekte bir bahane olabilirdi. Bu nedenle, Osmanlı hükümeti ile Osmanlı birliklerinin tamamen tahliyesi hususunda anlaşma sağlanması gerekiyor-
du.¹⁰⁶ İngiliz konsolos, Cevad Paşa'yı ziyaret ederek, Avrupa devletlerinin Girit meselesinin "çözümünde," adadaki Osmanlı kuvvetlerini en büyük engel olarak görmesine karşın, Osmanlı sancağını korumak için küçük bir Osmanlı birliğinin kalmasını kabul ettiklerini Cevad Paşa'ya söyledi. Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki egemenlik haklarının ve Müslümanların canları ve mallarının da Avrupa devletleri tarafından muhafaza edileceğini de dile getirdi. Buna rağmen, Osmanlı Devleti kuvvetlerini çekmeyi kabul etmezse, bu taahhüt feshedilecekti. Ayrıca konsolos uzun süredir Girit halkının çoğunluğu tarafından istenilen idarenin tesis edilmesine mani olunamayacağı konusunda Cevad Paşa'yı uyardı. Birtakım zorlayıcı tedbirlerin uygulanacağı ve Osmanlı kuvvetlerine silah ve mühimmat sevk edilmesine mani olunacağını ilave etti. Hatta iki İngiliz topçu taburu ve iki tabur Kandiye'ye gönderilecekti.¹⁰⁷ Konsolos Biliotti, Girit Vali Vekili İsmail Hakkı Bey'i ziyaret etti ve eğer Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi önerilen tahliye tarihine kadar başlamazsa, zorla tahliye edileceklerine yabancı devletlerin karar verdiği hususunda İsmail Hakkı Bey'i uyardı. Konsolos Biliotti bu duruma Osmanlı askerleri karşı koyarsa, o zaman Osmanlı ve yabancı birlikler arasında bir

105 Turkey No. 7 (1898), Nos. 186 ve 188.

106 BOA Y.PRK.ASK., 144/103, 1316 Ca 17.

107 BOA Y.PRK.UM., 43/117, 1316 Ca 30.

çatışmanın çıkacağını ifade etti. Herhangi bir çatışmadan Babiâli sorumlu olacak ve Avrupa güçleri zararlarının tazminini isteyebilecekti.¹⁰⁸

Avrupa devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri, 10 Ekim 1898 tarihli Osmanlı ultimatoma yanıt olarak başka bir ultimatoma göndermeye karar verdiler. Bu doğrultuda, Babiâli'ye 14 Ekim 1898 tarihli bir ultimatoma gönderildi. Bu ultimatoma dört Avrupa devletinin Babiâli'den çekincesiz bir yanıt istemiş oldukları fakat Babiâli'nin yanıtının çekinceli olduğu hususuna vurgu yapıldı. Bu, Avrupa devletlerince kesinlikle kabul edilebilir değildi. Dört Avrupa devletinin temsilcileri, 4 Ekim 1898'deki taleplerinin Babiâli tarafından tam olarak kabul edilmesini istedi. Avrupalı temsilciler son paragrafta "[Dört] hükümetin padişah hazretleri namına onlara iletilecek meşru taleplerin karşılanması için en iyi imkânları dikkate almaktan kaçınmayacağını" belirttiler.¹⁰⁹

Bu arada, Girit'teki Avrupalı yetkililer Osmanlı makamlarını, şayet Osmanlı askerleri tarafından tahkim edilen yerlerin tamamen boşaltılmasına sultan rıza göstermezse, Hanya'daki uluslararası güçlerin 18 ila 19 Ekim 1898 arasında herhangi bir tarihte kasabadan çekilmeye mecbur kalacakları yönünde uyardı. Halkın büyük bir korku içinde olduğu ve Müslüman ileri gelenlerin birçoğunun, Osmanlı padişahının bu durumu onaylamasının Müslümanların mallarını koruyacak tek yol olduğuna dair İngiliz konsolosuna baskı yaptığı ileri sürüldü.¹¹⁰

Babiâli 19 Ekim 1898'de isteklerinin kabul edildiğini bildiren yanıtını dört Avrupa devletinin temsilcisine ilettiler. Bu yanıtta, dört Avrupa devletinin 14 Ekim 1898'deki ultimatoma son paragrafına atıfta bulunuldu ve "Devlet-i Âliyye, dört Büyük Gücün Zat-ı Şahanelerinin adadaki kutsal haklarının muhafazası ve Müslümanların hakları ve çıkarlarının korunması yönündeki meşru isteğini yerine getireceğinden emindir" denildi.¹¹¹

Babiâli 1898 yılı Ekim ayının son gününde, İstanbul'daki dört devletin sefaretlerine sözlü bir nota göndererek Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki toprak bütünlüğünün korunması hususunda baskı yaptı. Osman-

108 Turkey No. 7 (1898), No. 194 (Ek).

109 Turkey No. 7 (1898), No. 180; BOA Y.PRK.BŞK., 57/110, 1316 Ca 30.

110 Turkey No. 7 (1898), No. 216 (Ek).

111 Turkey No. 7 (1898), No. 238 (Ek).

lı sancağının, hem adada hem de oradaki tüccar gemilerinde kullanılması gerekiyordu. Yargı yetkisi ise sultan adına kullanılmalıydı ve yeteri kadar Osmanlı birliği askeri istihkâmlarda sultanın egemenlik haklarının sembolü olarak muhafaza edilmeliydi. Girit idaresi tarafından sabit bir meblağın Hazine-i Hassa'ya ödenmesi ve Müslümanların sivil hakları, canları ve mallarının güvence altına alınması gerekiyordu. Adanın idaresinin başına getirilecek olan kişi, dört Avrupa gücüyle mutabık olarak tayin edilmeli ve meşru bir muhtariyet idaresi kuruluncaya kadar adadaki mevcut memurlar görevlerini yapmaya devam etmelidir.¹¹²

Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Babiâli'nin sözlü notasında yer alan noktaları önemle belirtmek üzere İstanbul'daki Avrupa devletlerinin temsilcilerini ziyaret etti. Tevfik Paşa padişahın egemenlik haklarının bir sembolü olarak belirli sayıda Osmanlı birliğinin kalelerde kalmasının en önemli nokta olduğunu onlara söyledi. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtariyet idaresinin bulunduğu diğer vilayetlerde de bir miktar Osmanlı askerinin bulunduğuna işaret etti. Tevfik Paşa Osmanlı memurlarının çekilmesine ilişkin amiraller tarafından hazırlanan taslağın pek çok zorluğa yol açacağını iddia etti. Fransız sefiri yanıt olarak, Babiâli'nin ultimatومunun Fransız hükûmetine zaten iletildiğini söyledi ve bu ultimatومun tamamıyla uygulanmasının zor olduğu kanaatindeydi. Fransız temsilcisine göre, Osmanlı birlikleri adada kaldığı müddetçe, Avrupa amiralleri düzeni yeniden sağlayamayacaklardı. Adanın güvenliği ilgili hükûmetlerce amirallere tevdi edildiğinden, amiraller ne isterlerse yapabilirlerdi. İstanbul'daki İngiliz sefiri benzer mütalaalarda bulundu. Rus temsilcisi Osmanlı birliklerinin muhafazasının onaylanması konusunda ümidi olmadığını teyit etti. Rus hükûmetinin diğer hükûmetlerle aynı fikirde olduğu ve tüm taahhütlerin Osmanlı Devleti'nce yerine getirilmesinin izlenecek en iyi yol olduğunu sözlerine ilave etti. Başka bir deyişle, Rus temsilcisine göre "Girit sorunu" olarak adlandırdığı sorunun bertaraf edilmesi için tek yol buydu.¹¹³ Tüm Osmanlı askerlerinin Girit'ten çekilmesi konusunda Avrupa sefirlerini ısrarlarından vazgeçirmek için Tevfik

112 BOA Y.EE., 114/66, 1316 C 15.

113 BOA Y.PRK.HR., 26/49, 1316 C 22.

Paşa çaba sarf etmeye devam etti. Babiâli'ye göre bu, padişahın adadaki haklarının korunması hususunda Avrupa devletleri tarafından verilen teminatlara aykırıydı. Sefirler bu konuda Babiâli ile aynı fikirde olmalarının kendileri için mümkün olmadığını Tevfik Paşa'ya söylediler.¹¹⁴

Babiâli 10 Kasım 1898'de temsilcilerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede Prens Yeorgios'un Yunan kuvvetleriyle birlikte adaya gelmesinin durumu daha da kötüleştirileceği ve isyanın uzamasına neden olacağından Babiâli'nin Prens Yeorgios'un Girit valisi olmasına asla izin vermeyeceği kesin bir şekilde beyan edildi. Dahası, Yunan hükümeti, Avrupa devletlerinin önerilerini dikkate almayarak tekrar tekrar Osmanlı-Yunan sınırına tecavüz etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Yunanistan'a savaş ilan etmeye zorlamıştı. Osmanlı ve Avrupa heyetleri arasında yapılan barış müzakereleri esnasında Osmanlı temsilcileri Girit meselesinin "çözülmesini" istemiş, ancak Yunan temsilcileri bunu kabul etmeyerek, Girit sorununun tartışılması için koşulların elverişli olmadığını ve bu sorunun daha sonra çözülmesinin daha iyi olacağını ileri sürmüşlerdi. Babiâli barış görüşmelerine ilişkin şartları, adada muhtariyet idaresinin kurulmasını ve Osmanlı birliklerinin Girit'ten çekilmesini Avrupa kabineleri tarafından verilen teminatlar doğrultusunda kabul etmişti. Bu nedenle, Babiâli Prens Yeorgios'un bölgeye atanma kararına güvenemezdi. Osmanlı İmparatorluğu muhtariyet idaresinin tesisine ilişkin Avrupa devletlerinin önerisini bu idarenin, Samos ve Lübnan'da uygulanan örneklerin model olarak alınması şartıyla kabul etmişti. Bu, başka milliyetten bir kişinin adaya vali olarak atanması gerektiği anlamına geliyordu.¹¹⁵

Babiâli Prens Yeorgios'un tayininin kabul edilmesinin Osmanlı hükümeti için mümkün olmadığını söyleyerek Rus hükümetini bir kez daha ikna etmeye çalıştı. Üst düzey Ortodoks bir memurun adaylığının Babiâli tarafından zaten önerilmiş olduğu, ancak bu adayın elendiği belirtildi. Von der Goltz gibi yabancı uyruklu ve ülkenin meselelerini çok iyi bilen bir kişinin Girit'e vali olarak atanmasının daha uygun olacağı da ilave edildi. Ancak, Rus hükümeti Yunan uyruğundan olmayan bir başka kişinin atanma-

114 BOA Y.PRK.HR., 26/53, 1316 C 25.

115 A.g.b.

sını tercih ederse, bu kişinin onaylanacağı ve daha sonra Girit valisi olarak diğer devletlere önerileceğini ifade edildi.¹¹⁶

28 Ekim 1898'e gelindiğinde, yaklaşık 8.000 Osmanlı askeri adayı terk etmişti ve 15 Kasım'a gelindiğinde tüm Osmanlı kuvvetleri ayrılmış oldu.¹¹⁷ Osmanlı birliklerinin gidişi nedeniyle Kandiye eyaletindeki tüm kiliselerde *Te Deums* ilahisinin okunduğu ve oradaki karışıklıklar esnasında ölen Hristiyanların anısına özel bir tören yapıldığı bildirildi. Hanya'daki hükümet konağı hariç her yerden Osmanlı sancağı indirildi.¹¹⁸ Girit'teki Avrupa amiralleri bir beyanname yayınlayarak Hristiyanlardan Avrupa kuvvetlerinin koruması altında bulunan Müslümanların can ve mallarına saygı göstermelerini istediler. Amiraller, Müslümanların kendi köylerine geri dönmelerini istedi ve tüm Giritlilere silahlarını bırakma talimatı verdiler.¹¹⁹

Rus Çarı Nikolay özel mektubunda Prens Yeorgios'un yüksek komiser olarak Girit'e tayin edildiğini II. Abdülhamid'e bildirdi. Avrupa devletleri, amirallerin hak ve yetkilerinin Prens Yeorgios'a devredilmesi ve belirli bir idari sisteminin getirilmesi için acele edilmesi hususunda kararlıydılar. Avrupa devletlerinin amacı padişahın egemenlik haklarını ihlal etmek değildi; Prens Yeorgios'un Girit'e tayin edilmesini, Giritlilerin isteği olan adada huzurun yeniden tesis edilmesi için tek çare olarak görüyorlardı. Çar Rus hükümetinin bu atamaya karşı gelemeyeceğini ifade etti ve bu atamayla ilgili olarak herhangi bir yorum yapmamasını padişahı rica etti. Girit sorununun kesin olarak çözümünün Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki iyi ilişkileri sağlamlaştıracağına dair temennisini ifade ederek sözlerini tamamladı.¹²⁰

Prens Yeorgios'un yüksek komiser olarak adaya tayin edilmesini önlemek için, Babiâli temsilcilerine bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Prens Yeorgios'un adaya yüksek komiser olarak atanacağı hususunda bilgilendirildiğini belirtti. Bu, padişahın egemenlik haklarının korunması için Osmanlı Devleti'nin meşru isteğine ilişkin olarak devletler tarafından verilen güvencelere aykırı olacaktı. Bu güvencelerden dolayı, bir Yunan uyru-

116 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 135.

117 PRO: FO, 78/4969, No. 1, Biliotti'den Salisbury'e, 16 Kasım 1898, s. 212.

118 BOA Y.PRK.BŞK., 58/5, 1316 B 10.

119 BOA Y.EE., 114/58, 1316 B 10.

120 BOA Y.PRK.HR., 26/66, 1316 B 17.

ğunun Girit'e atanamayacağı zannedildi. Bu yüzden Osmanlı sefirlerinin ilgili ülkelerdeki dışışleri bakanlarına Prens Yeorgios'un tayininin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hiç kimse tarafından kabul edilmeyeceğini bildirmeleri gerekiyordu. Ayrıca umutları kırılacaktı. Buna ek olarak, Yunan uyuğu haricinde, Avrupa güçleri tarafından önerilen herhangi bir yüksek komiser ya da valinin Babıâli tarafından kabul edileceğı belirtildi.¹²¹

Avrupa devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm diplomatik girişimlerine rağmen, Prens Yeorgios'u yüksek komiser olarak tayin ettiler. İngiliz hükümeti Prens Yeorgios'un bir yıllık bir süre için atanması gerektiğini düşünüyordu. Adanın kontrolü daha kısa bir sürede sağlanacağından, Rus ve İtalyan hükümetleri atamanın belirsiz bir süre için olmasını ifade ettiler.¹²² Dört Avrupa devletinin Atina'daki temsilcileri, 26 Kasım 1898 tarihinde Girit'in yüksek komiserlik makamını Prens Yeorgios'a öneren bir tezkireyi Yunan Kralı I. Yeorgios'a sundular.¹²³ Tezkirede şunlar belirtildi: Adanın kontrolü ve düzenli bir idarenin kurulması için yüksek komisere Avrupa devletleri tarafından üç yıl zaman verilecekti. Yüksek komiserin padişahın egemenliğini tanıması gerekiyordu. Osmanlı sancağının, adanın kalelerinden birine çekilmesi gerekiyordu. Yüksek komiserin Müslüman ve Hıristiyan halkın güvenliğini eşit derecede sağlaması gerekiyordu.

Kral I. Yeorgios, Prens Yeorgios'un Girit'e yüksek komiser olarak atanmasını memnuniyetle kabul etti. Ardından tezkire Prens Yeorgios'a sunuldu ve Prens Yeorgios teşekkürlerini Avrupa devletlerine bildirdi.¹²⁴ İstanbul'daki Avrupalı temsilciler, 30 Kasım 1898'de Prens Yeorgios'un Avrupa devletlerinin yüksek komiseri olarak Osmanlı Girit'ine tayin edilmiş olduğunu resmen Babıâli'ye bildirdiler.¹²⁵

9 Aralık 1898'de Prens Yeorgios Suda Körfezi'ne vardı. Hükümet konağında Fransız amirali adanın kontrolünü resmen Prens Yeorgios'a verdi. Girit bayrağı çekildi ve Osmanlı hükümdarlığının Girit'teki son sembolü

121 USNA, T159/12, No. 14, Rockhill'den Hay'e, 2 Kasım 1898.

122 Chester: *Life of Venizelos*, s. 70; Tatsios: *The Megali Idea*, s. 136.

123 Pallis (ed.): *The Cretan Drama*, s. 17-18; Chester: *Life of Venizelos*, s. 70; Tatsios: *The Megali Idea*, s. 136, BOA Y.A.Hus., 391/45, 1316 7 13; USNA, T159/12, No. 20, Rockhill'den Hay'e, 26 Kasım 1898.

124 Tatsios: *The Megali Idea*, s. 136.

125 Ayrıntılar için bkz. Detorakis, *History of Crete*.

olarak Osmanlı sancağı yalnızca Suda'da bulunan kalede bırakıldı. Bir süre sonra, Prens Yeorgios Girit için yeni bir anayasa hazırlamak üzere Ioannis Sphakianakis başkanlığında bir komite (12 Hristiyan ve 4 Müslüman) atadı. 24 Ocak 1899'da, 138 Hristiyan ve 50 Müslümandan oluşan yeni bir Girit Meclisi seçildi. 8 Şubat 1899'da Girit Meclisinin ilk oturumu sırasında yeni anayasa onaylandı. 27 Nisan'da Prens Yeorgios ilk hükümeti atadı ve Elefterios Venizelos Adalet Bakanı, Konstantinos Fumis Maliye Bakanı, Manusos Kunduros Dışişleri Bakanı, Nikolaos Yamalakakis Eğitim ve Din Bakanı ve Hüseyin Yenitsarakis Kamu Düzeni Bakanı oldu. Yüksek komiser ve Venizelos'un karşıt görüşleri nedeniyle, Venizelos görevinden alındı ve Prens Yeorgios'a karşı çok sert bir muhalefet gücü oluşturdu. 26 Şubat 1905'te, muhalefet üyeleri Girit Anayasasında değişiklik istedi. Birkaç gün sonra, Venizelos, Fumis ve Manos'un liderliğinde Terisos isyanı patlak verdi. Bu isyandan sonra, 12 Eylül 1906'da Prens Yeorgios istifasını verdi ve Alexander Zaimis Kral I. Yeorgios tarafından Girit'in yeni yüksek komiseri olarak atandı. Eylül 1908'de adada, derhal Yunanistan'a ilhakı ilan eden gösteriler düzenlendi. 25 Eylül 1908'de, Girit hükümetinin üyeleri ilhak kararını onayladı. Ancak, ada ancak 1913'te Yunanistan'la birleşti.¹²⁶

SONUÇ

Bu bölüm, Yunan uyruğundan bir kişinin, Prens Yeorgios'un, Girit valisi olarak atanması için Avrupa devletleri tarafından sarf edilen çabaları anlatmaya çalıştı. Bu bölgede, Osmanlı yetkililerinin ve kuvvetlerinin varlığı, artık Avrupa devletlerinin emperyal çıkarlarını tatmin etmediğinden, bu devletlerin amacı, adadaki Osmanlı idaresini zayıflatmaktır. Yunan uyruğundan bir kişiyi valilik makamına getirmeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun askerlerini adadan tahliye zorlamaları, Avrupa devletlerinin adadaki olaylarda başlıca aktörler haline geldiklerini açıkça gösteriyor. Bu durum, adanın Yunanistan'a ilhakıyla sonuçlandı. Avrupa devletleri "valilik sorununu," "Girit sorunu" olarak bilinen sorunu oluşturan bir dizi problemden biri olarak gördüler ve bu temelde bir "çözüm" önerdiler.

SONUÇ

Bu kitap isyan ve diplomasi siyasetinin Osmanlı Girit'inin iç dinamiklerini nasıl değiştirdiğini ve Giritlilerin hayatlarını nasıl etkilediğini incelemiştir. 1896 ve 1897 Girit isyanlarının var olan yerel yapıyı değiştirdiğini ve adada muhtariyet idaresinin kurulmasına ve daha sonra da Girit'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına zemin hazırladıklarını göstermiştir. Osmanlı yönetiminden muhtariyet rejimine geçiş uzun bir süreç olsa da 1896 Girit İsyanı, özellikle de 1897 Girit İsyanı Osmanlı Girit'inde yerel dinamiklerin değişiminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu isyanlar yalnızca Osmanlı idaresinin varlığını sürdürmesini tehdit etmekle kalmamış aynı zamanda Giritlilerin hayatlarını da tehdit etmiştir. Binlerce kişi evlerini terk etmeye zorlanmış, cemaatler arası ilişkiler ve karşılıklı tolerans yok olmuştur. Bu faktörler, Osmanlı gücünün tecrit edilmesinde önemli bir etkisi olan adanın büyük şehirlerinin Avrupa devletleri tarafından işgal edilmesiyle örtüşmüştür. Ayrıca 1898'de Kandiye'de İngiliz askerleriyle Osmanlı askerleri arasındaki çatışma Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

1896 ve 1897 Girit isyanlarının tarihi 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçi isyanlar hakkında bazı soruların incelenmesine imkân tanımıştır. Bu dönemde milliyetçilik yalnızca Osmanlı Balkanlar'ında etkili olmamış aynı zamanda Osmanlı tarihinin gidişatını belirlemiştir. Böylece Osmanlı Girit'i milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerin çalışılması için önemli bir vaka oluşturmuştur. Siyasi tarih perspektifinden Girit nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Giritli Hristiyanların "ulusal bağımsızlık mücadeleleri"nin incelenmesi olanağı da vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetleri de cemaatler arası ilişkilerdeki değişim açısından aynı deneyimi paylaşırsalar da Girit'i eşsiz kılan durum düzenli aralarla meydana gelen isyanlardır. Başka bir deyişle, Osmanlı Girit'ini Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerinden ayıran dikkate değer özelliği sıklıkla patlak veren isyanlarıdır.

Bu kitap Giritli Hristiyanların siyasallaşma ve milliyetçileşme süreçlerini sorunsallaştırmıştır. Bu süreçte Giritli Hristiyanlar hayatlarını

“ulusal bağımsızlık mücadelesi” olarak adlandırılan mücadelede feda etmeye karar vermişlerdir. Giritli Hristiyanların Girit toplumunun sosyoekonomik ve siyasi yapısını değiştirmeyi amaçladıkları ve Osmanlı idaresini ve Osmanlı askerlerini adadan göndererek güç kazandıkları iddia edilmiştir. Başka bir deyişle, genel kanının aksine, isyanın temel amacı Yunan Krallığı'yla birleşmek değildir. Bu kitap, Giritli Hristiyan isyancıların bazılarının Yunanistan'la birleşmekten yana olduklarını, diğerlerinin ise bundan yana olmadıklarını kanıtlamıştır. Giritli Hristiyanlar, Osmanlı askerlerinin adadaki varlığını, var olan yönetime son verilmesi ve yeni bir yönetimin kurulmasında temel engel olarak görmüşlerdir. Giritli Hristiyanlar Osmanlı askerleri tahliye edilmeden Girit'te bir ilerleme kaydedilemeyeceğine inanmışlardır. Osmanlı askerleri sık sık cinayet ve şiddetle özdeşleştirilmiştir. Adadaki bu kuvvetlerin varlığının, var olan yapının değiştirilmesi ve iktidarın ele geçirilmesine karşı temel tehdit olarak görüldüğü anlaşıyor.

Girit isyanlarını detaylı olarak inceleyemeyen standart tarih yazımının aksine, bu kitap 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Girit'inde meydana gelen tüm isyanları tek bir anlatı olarak birleştirmemiştir. Başka bir deyişle, 1896 ve 1897 Girit isyanlarını detaylı bir şekilde inceleyerek Girit isyanlarını tek bir anlatı olarak birleştirmekten kaçınmıştır. Ayrıca Osmanlı idaresinin yıkılması ve muhtariyet idaresinin kurulmasının sadece Osmanlı yönetiminden bir muhtariyet yönetimine geçiş olmadığını iddia ettiğinden, Girit'in 1898'de muhtar bir idare olmasından ve 1908'de muhtariyet idaresinin sona ermesine kadarki olayları incelemekten kaçınmıştır. Muhtariyetle birlikte geniş çaplı kurumsal, sosyal ve siyasi değişiklikler meydana gelmiş ve adada farklı bir siyasi sistem kurulmuştur. 1895 ve 1898 arasındaki yılların detaylı bir şekilde incelenmesiyle, şu noktalarda literatüre katkıda bulunulmuştur: İlk olarak, şimdiye kadar tarihçiler tarafından ihmal edilmiş olan 19. yüzyıl Osmanlı Girit'i tarihindeki en çalkantılı ve hassas dönemlerden biri anlatılmıştır. İkinci olarak, yerli Giritli Hristiyanların “ulusal bağımsızlık mücadeleleri”ne farklı ve detaylı bir yorum getirilmiştir. Yerli Giritli Hristiyanların “milli projeye” katılmalarının Osmanlı Girit'inin iç dinamiklerinin değişiminde belirgin bir rol oynadığı öne sürülmüştür. Üçüncü olarak, Girit deneyimini anlamak amacıyla farklı arşiv kaynakları kullanı-

larak birleştirici bir yaklaşım getirilmeye çalışılmıştır. Bu 1896 ve 1897 isyanlarının hem içsel hem de dışsal boyutları olduğu anlamına gelmektedir.

Yerli Giritli Hristiyanların isyancı faaliyetleri bu sürecin temelini oluşturduğundan, siyasi ve millî ideolojinin “popülerleşmesinde” önemli bir rol oynamıştır. Yerli halk, Hristiyan bir valinin atanması, Halepa Sözleşmesinin iadesi, Girit Meclisinin toplanması, genel affın ilan edilmesi ve Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi gibi taleplerini dile getirmiştir. Bu kitap, Girit isyanlarının Giritli Hristiyanları birleştirdiğini ve Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasında “farklılıklar” (*diafores*) algısı oluşturarak Osmanlı Girit’inin Hristiyan sakinlerinin çoğunun birleştirilmesinde önemli araçlar işlevi gördüklerini açıklamıştır. İsyancılar, isyancı faaliyetlerini “kâfir Türk zalimlere karşı ulusal direnç” olarak meşrulaştırmışlardır.

Bu kitap isyanlardan önce, isyanlar sırasında ve isyanlardan sonra adayı kana bulayan cinayet ve şiddetle de ilgilenmiştir. Osmanlı ve İngiliz kaynaklarına göre, incelenen dönemde cinayetler “gündelik olay” haline gelmiş ve tüm adaya yayılmıştır. Cinayetlerle ilgili olarak, dikkate alınması gereken en önemli nokta öç alma isteğidir. Birçok cinayetin önceki cinayetlere misillime amacıyla işlendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Sözgelimi, eğer bir Hristiyan bir Müslümanı öldürdüyse, öldürülen kişinin akrabaları hemen başka bir Hristiyanı intikam almışlar ve eğer bir Müslüman bir Hristiyanı öldürdüyse, katledilen Hristiyanın akrabaları bir Müslümanı intikam almışlardır. Mevcut belgeler birçok masum insanın pusulardan yapılan çapraz ateşlerle öldürüldüğünü belirtmektedir.

Ancak standart görüş cinayet ve şiddetin iki farklı cemaat, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında “ezelden beri var olan dinsel nefretin” sonucu olduğu düşüncesindeyken, bu kitap çatışma ve şiddetin yalnızca bu “ezelden beri var olan nefretin” bir sonucu olmadığını göstermiştir. Bu kitap, farklı bir şey anlatmaya ve kendini toplumu Müslümanlar ve Hristiyanlar olarak ayırtıran ulus-devlet yaklaşımı klişesinden kurtarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Girit deneyiminin Girit tarihindeki “farklılıkların” üzerinde önemle durularak ve olayları kesinkes ayırım ve Müslümanlar ve gayr-i müslimler arasında karşılıklı çatışma bakış açısından anlatarak veya farklı cemaatler arasındaki hoşgörü ve bir arada yaşamayı abartarak anlaşılmayacağı iddia edilmiştir.

Aslında, kendine has yerel dinamikleri olsa da, Osmanlı Girit'indeki gelişme ve çatışmaların daha geniş yapıların parçası olduğu görülmektedir.

1896 ve 1897 Girit isyanlarının oluşumuyla ilgili olarak, zaman ve mekân faktörü de dikkate alınmalıdır. Mevcut belgeler Giritli Hristiyanların daha çok zeytin hasadıyla ilgilendikleri dönemlerde isyan ettiklerini göstermektedir. Zeytinleri ekim ve kasım aylarında topladıkları ve sonra isyancı faaliyetlerle ilgilendiklerini belirtmek önemlidir. 1896 Girit İsyanından farklı olarak, 1897 İsyanı belirli bölgelerle sınırlı kalmamış, adanın bir ucundan diğer ucuna hızla yayılmıştır. Kısa bir süre içinde isyan batı bölgelerinden doğu bölgelerine yayılmıştır. Başka bir deyişle, isyan adanın doğu bölgesinde bulunan Estiye ve adanın batı ucunda bulunan Kandalos'ta eş zamanlı olarak meydana gelmiştir. Benzer olayların adanın farklı bölgelerinde meydana gelmesi aynı zamanda adanın tamamında iyi bir iletişim ağının bulunduğu anlamına gelmektedir. Girit'in tamamı isyancıların ve yandaşlarının iletişim ağıyla örülmüştür. Her bilgi parçası ulaklar tarafından adanın bir ucundan diğer ucuna götürülmüştür.

Metinde isyancı komitelerin faaliyetlerine değinilmiştir. Bu isyancı komitelerin üyeleri, hem Yunanistan'da hem de Girit'te Girit isyanlarının milli ve mali alt yapısını hazırlamışlardır. Bu isyancı komiteler farklı şubelerden yardım toplamış, propaganda ve halkla ilişkilerle ilgilenmiş, silah satın almış ve ateşli gönüllüleri, isyancıları ve mühimmatı Girit'e göndermişlerdir. Bu komiteler ve temsilcileri adıyla Yunanistan arasındaki silah trafiğini kontrol ederek ve Giritli Hristiyan isyancılar için her türlü hazırlığı koordine ettiler. Ayrıca Yunan hükümet memurlarıyla yakın iletişim sürdürdüler ve Girit'teki Yunan konsoloslarıyla işbirliği yaptılar. İsyancı komitelere ilaveten, arşiv belgeleri mason örgütlerinin de Girit isyanlarına pek çok katkıda bulunduklarını göstermektedir. Yunanistan'da bulunan Giritli Hristiyan sığınmacılarla Girit'teki yerli Hristiyanlar arasındaki sıkı ilişkinin Girit isyanları üzerinde büyük bir etkisi olduğu da belirtilmesi gereken dikkate değer bir noktadır. Bu sığınmacılar sık sık Yunanistan ve Avrupa'da mitingler düzenlemişler ve "*vatan uğruna müttehiden fedâ'-yı cân etmeğe ahd ve mîsâk etmişler*" ve daha sonra adaya mühimmat ve silahlarla gitmek için hazırlıklar yapmışlardır.¹

1 BOA Y.A.Hus., 237/41, 1307 Z. 9.

1896 Girit İsyanı öncesinde *Epitropi*'nin varlığının adadaki yerel dinamikleri sarsan en önemli tehditlerden biri olduğu görülmektedir. Komite isyancı faaliyetlerine Apokoron'da başlayarak, kendilerine daha önce verilen ayrıcalıkların, özellikle de Halepa Sözleşmesiyle verilenlerin artırılmasını talep etmiştir. Bu komite, "milli meseleyle" ilgilendikleri bahanesiyle kendi amaçlarını gizleyerek bazı işsiz ve yoksul insanları kendi tarafına çekmiştir. Etniki Eterya'nın faaliyetleri, 1897 Girit İsyanı süresince Osmanlı Girit'inde Yunan irredantist programının uygulanmasının ardındaki temel güç olmuştur. Etniki Eterya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'la savaşa girmesi için Teselya'daki Osmanlı-Yunan sınırına gönüllüler ve mühimmat da göndermiştir. Ayrıca komitenin farklı şubeleri Girit ve Balkanlar'da isyancı hareketlerin desteklenmesi için hazırlıklar yapmıştır. Bu komitenin Balkanlar ve Ege Adaları'nın farklı yerlerinde dış şubeleri vardı. Girit Müdafaa Komisyonu ve Merkez Komitesi de "anavatan"ı "barbar Türklerin" elinden kurtarmak amacıyla Giritli Hristiyan isyancılara önemli destek sağlamışlardır.

Bu kitap 1896 ve 1897 Girit isyanlarının Girit toplumunun tamamı üzerindeki yıkıcı etkilerini de göstermeye çalışmıştır. 1896 ila 1898 arasında birçok Giritli hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Hem insani hem de maddi anlamda ağır kayıplara uğradılar. Ancak bir kaos resmi çizmek ya da isyanlardan sonra bazı şeylerin normale döndüğünü yadsımak istemiyorum. Bulguların gösterdiği gibi, kesin olan şudur ki isyanlar esnasında halk neredeyse sefalete düşmüş ve adanın bazı bölgelerinde birçok insan evsiz kalmıştır.

Bu arada adanın iç bölgeleri Hristiyan isyancılarca işgal edildiğinden bu bölgedeki Giritli Müslümanlar evlerini ve mülklerini terk etmeye zorlanmış ve büyük sahil kentlerine kaçmışlardır. 1897 Girit İsyanı sırasında, bu Müslümanların çoğu Kandiye'ye göç etmiş, burada Giritli Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki çatışmaları "önlemek" için İngiliz kuvvetleri tarafından 25 mil karelik askeri kordon oluşturulmuştur. Ancak askeri kordonun oluşturulması ve şehrin cemaat hattı ekseninde yeniden düzenlenmesi adayı bölgelere ayırmıştır. Başka bir deyişle, askeri kordon Hristiyanları ve Müslümanları ayırmış ve halkı etnik-dini kategorilere bölmüştür. 50.000'den fazla Giritli Müslümanın Kandiye'de toplandığı tahmin edil-

miştir. Yerli Müslümanların toplam nüfusu göz önüne alındığında bunun hayli yüksek bir sayı olduğunu söylemeye gerek yoktur. Müslüman muhacirlerin çoğu köylüydü ve satın alma güçleri ya da işleri yoktu. Barınacak yerleri olmaksızın bu toplama kampına bırakılmışlar ve Müslüman yardım derneklerinden biraz yiyecek almışlardır. Bu yetmezmiş gibi, birçok hastalık, özellikle suçiçeği ve difteri, kordon bölgesinde ortaya çıkmıştı. Müslüman yardım dernekleri Giritli Müslümanların yaralarını sarmaya çalışmış fakat Müslümanların ihtiyaçları için yeterli miktarda yiyecek ve giyecek sağlayamamıştı. Üstelik çeşitli Avrupalı yardım dernekleri, özellikle İngiliz ve Rus yardım dernekleri, Giritli muhacirlere, bilhassa yetimlere ve fakirlere, yiyecek ve giyecek dağıtmıştı.

İsyanlar adanın maddi kaynakları üzerinde de yıkıcı bir etkide bulunmuştur. Bunun en belirgin örneği, adada her biri bir pound değerindeki iki milyon zeytin ağacının yok edilmesidir.² Durum adanın iç kesimlerinde oldukça farklıdır. Dış dünyadan gelen etkilere açık olan büyük sahil şehirlerinden farklı olarak, adanın iç kesimlerinde Giritli Hristiyanlar nüfus olarak Müslümanlardan oldukça fazladır. Giritli Hristiyan isyancılar adanın iç kesimini bölgelere ayırmışlar ve her bir bölge isyancı liderlerin biri tarafından kontrol edilmiştir. Arşiv belgeleri Giritli Hristiyanlardan bazılarının iç kesimlerde son derece zor yaşam koşullarıyla karşı karşıya kaldıklarını göstermiştir.

Bu dönemde Osmanlı yönetiminin Girit'te karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin mali sorunlar olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Sürekli isyan ve kargaşa halinin adanın mali kaynakları üzerine ciddi bir yük getirdiği belirtilmelidir. Devlet memurlarının maaşlarının ödenmemesi ciddi bir sorun haline gelmiştir. Yerel yönetim jandarmanın maaşlarını bile ödemekten acizdi. Sürekli isyanların böyle bir ekonomik durumu zorladığı ve mali sorunların Osmanlı Devleti tarafından çözülemeyecek kadar karmaşık hale geldiği kesindir. Valiler bütçe açığını gidermek için para kaynakları bulmak üzere defalarca Babiâli'ye müracaat etmişlerdir.

Bu bağlamda, Yunan devletinin çıkarları ve irredantist politikaları, nihai hedef olarak adayı Yunanistan'la birleştirmeyi, adanın Ortodoks Hristiyan halkını Helenleştirmeyi ve Müslümanları ötekileştirmeyi gerekti-

2 Miller: *Travels and Politics*, s. 332.

riyordu. Adanın Ortodoks Hristiyan halkı, ortak din ve dili paylaşmaları nedeniyle Yunan desteğini kazanmayı hak ettiklerini hissetmişlerdir. Ortak din ve dil Yunanlarla Giritli Hristiyanlar arasındaki organik ilişkide önemli olmuştur. Bu kitap Yunan bağımsızlık savaşının adadaki gelişmeler için bir emsal ve itici güç olduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyişle, modern Yunan kimliğinin oluşumu ve 19. yüzyıl boyunca adaya nüfuz etmesi Girit'in isyan tarihini değiştirmiş ve adanın Ortodoks Hristiyan cemaatinin siyasallaşması ve milliyetçileşmesinde gerekli bir önkoşul olmuştur.

Bu anlatıda Yunan devletinin gözle görülür ve vazgeçilmez bir rol oynadığını söylemeye gerek yoktur. 1897 Girit İsyanı süresince Yunanistan Girit sularına savaş gemileri göndererek ve Giritli Hristiyanların hayatlarını koruma bahanesiyle adayı işgal ederek isyanlara açıkça müdahale etmiştir. Yunan devletinin kuvvetleri Giritli Hristiyan isyancılara eşlik etmiş ve Müslüman köylerine saldırarak binlerce Giritli Müslümanı öldürmüşlerdir.

Buna ilaveten, Yunan hükümeti Teselya'daki Osmanlı-Yunan sınırına askerlerini göndermiş ve sınıra tecavüz etmeleri için çeteler oluşturmuştur. Yunan hükümeti bu saldırıların başıbozuklar tarafından yapıldığı hususunda ısrar etmiştir. Bu koşullar altında, Osmanlı İmparatorluğu Yunan hükümeti Osmanlı-Yunan sınırına askerlerini göndermeye devam ettiği takdirde, kendi haklarını korumak için Osmanlıların da sınıra askerlerini göndermeye mecbur olacağını Avrupa devletlerinin anlamasını sağlamak amacıyla diplomatik kanalları kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimlerine rağmen savaş patlak vermiş ve Yunanların yenilgisiyle kısa sürede sona ermiştir.

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, bu kitap öncelikle Osmanlı devlet adamlarının adadaki iç çatışmaları nasıl değerlendirdiği ve ne tür önlemler ve politikalar önerdikleri üzerinde odaklanmıştır. Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Osmanlı Girit'inde reformların uygulanmasını engellediği hususundaki ithamlarının tamamen yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Osmanlı sultanı ve devlet adamlarının kendilerine ait görüşleri bulunmaktaydı ve adada başarılı olacağını düşündükleri idari, ekonomik, sosyal, siyasi ve yargı reformları planlamışlardı.

Osmanlı yetkilileri Giritli Hristiyanların şikâyetleri ve isyanlarına yanıt olarak çeşitli reformlar yapmışlar ve Giritlilere bazı ayrıcalıklar vermişlerdir. Osmanlı belgeleri, Osmanlı devlet adamlarının temel amacının yalnızca *Girit'in îade-i huzûr ve âsâyişi için şûriş ve iğtîşâsâtın indifâ'* olmadığı, aynı zamanda Giritlileri memnun etmek olduğu olgusuna tekrar tekrar atıfta bulunmuştur. Osmanlı devlet adamları, Osmanlı İmparatorluğu'nun *tamâmiyet-i mülkiye* ve sultanın *hukûk-ı hükûmrânisini* sürdürmesini ve imparatorluğun yerel halkın gözünde meşruiyetini artırmasını da amaçlamışlardır. Başka bir deyişle, Devlet-i Âliyye Giritli Hristiyanlara ayrıcalıklar vererek ve adada gerekli reformlar yaparak egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atan tehditleri bertaraf etmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıl boyunca barış ve asayiş yeniden tesis etmek amacıyla adayı yeniden şekillendirmeye ve geliştirmeye çalışmıştır. Zorlukların üstesinden gelmek için adanın içsel yapısında birçok reformlar yapılmışken, sonunda hepsinin yetersiz olduğu kanıtlanmıştır.

Bu kitap, Osmanlı Girit'indeki devlet-toplum ilişkilerine farklı bir yorum getirmiştir. Önceki sayfalarda belirtildiği gibi Osmanlı Devleti her zaman “yozlaşmış, zayıf ve yoksul Şarklı bir Hükümet” olarak kavramsallaştırılmış ve genel olarak Osmanlı Devleti ve Girit toplumu arasında kesin bir ayrında ısrar edilerek, devlet-toplum ilişkileri tecrit ve ihtilaf perspektifinden görülmüştür. Giritlilere verilen ayrıcalıklar ve yapılan reformlar Osmanlı Devleti'nin adanın iç dinamikleri hakkındaki ilgisini göstermektedir. Bu kitap, devlet-toplum ilişkilerini oryantalist yaklaşımın ötesinde değerlendiren 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda dinamik bir devlet-toplum ilişkisi olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı Devleti, incelenen dönemde adaya “güçlü” valiler tayin etmek için üstün gayret göstermiştir. 1896 Girit İsyanının hemen öncesinde Karatodori Paşa azledilmiş ve yerine Turhan Paşa tayin edilmiştir. 1896 Girit İsyanı sırasında Abdullah Paşa olayları incelemek ve isyanı bastırmak için genel vali ve askeri kumandan olarak tayin edilmiştir. Babiâli'nin idari ve askeri güçleri elinde toplamış olan güçlü bir valinin olağanüstü koşullarla baş edebileceğine ve isyanı bastırabileceğine inandığı anlaşılıyor. 1896 yılının Temmuz ayında Corci Beroviç Paşa'nın genel vali olarak tayin edil-

mesinden sonra Abdullah Paşa kumandanlık görevine devam etti ve kendisine müşir unvanı verildi. Ancak Avrupa devletleri, Osmanlı hükümetinin askeri otoriteye sivil otoriteden daha fazla öncelik tanıdığını iddia ederek, Abdullah Paşa'yı görevinden azletmesi için Devlet-i Âliyyeye baskı yaptılar. Rum Ortodoks Osmanlı uyruğundan olan ve Avrupa devletlerinin desteğiyle vali olarak tayin edilen Corci Beroviç Paşa, 13 Şubat 1897'de bazı Karadağlılarla birlikte bir Rus zırhlısına sığınmış ve adadan kaçmıştır.

Osmanlı arşiv kaynakları, Osmanlı valilerinin adanın sosyoekonomik ve siyasi koşulları gibi yerel durumla ve adanın geleceğini garanti altına almak için alınacak önlemlerle ilgili olarak Babıâli'ye uzun layihalar gönderdiklerini göstermiştir. Bu layihalar imparatorluğun o yıllardaki Osmanlı devlet adamlarının zihniyetleri hakkında ilginç fikirler vermekte ve Giritliler hakkında sahip oldukları stereotipleri göstermektedir. Farklı görüşler olmasına rağmen, ortak kanı her zaman aynıdır. Osmanlı devlet adamları, adayı barış ve düzenin yeniden sağlanmasını tehdit eden tehlike ve huzursuzluk bölgesi olarak görmüşlerdir. Ada çok uzun süreden beri isyanlarıyla tanınmıştır; halkı doğal olarak isyankârdır ve isyana eğilimlidir. Bu nedenle, Girit halkına dikkatli davranılmalı ve ada dikkatle yönetilmelidir.³

Ayrıca bu kitap Avrupa devletlerinin Girit meselesine müdahalesinin Girit tarihi açısından önemli sonuçları olduğunu anlatmıştır. Avrupa devletleri, yaptıklarının yalnızca Hristiyan halkı korumak olduğunu söyleyerek adanın içişlerinde giderek artan bir şekilde rol oynamışlardır. "Girit Sorunu" olarak bilinen mesele "Doğu Sorunu"nun merkezi haline gelmiş, bu bağlamda Avrupa devletleri kendilerini dindaşlarının koruyucusu ve dinler arasındaki gerilimi durduran, düzeni ve barışı yeniden tesis eden taraf olarak göstererek müdahalelerini meşrulaştırmaya çalışmışlardır. "Girit Sorunu"nun "çözümü"nin Avrupa hükümetlerine bağlı olduğu bir ortam yaratmışlardır. Bu noktada, İtalyan Amiral Canevaro'nun sözleri zikredilmeye değer:

Estiye ve Sarakina katliamlarının, ahalinin her iki kesimi tarafından da zaten her türlü aşırılıkla dolu bir tarih olan Girit tarihine kara bir sayfa eklediği, bu katliamların ülkede hükümetin esamesinin okun-

madığı, adanın her tarafında neredeyse tamamen anarşinin hâkim olduğu ve Girit'te işlenen iğrenç olaylara ve görülen barbar manzarlara bir son vermek üzere Avrupalı güçlerin henüz gelmediği bir zamanda yapıldığı biliniyor. Yabancı filo denizcilerinin kendilerini tehlikeye atarak, Müslüman ailelerin ve Osmanlı askerlerinin bin bir zorluk yaşadıkları Selino dağlarına ve Estiye platolarına onları kurtarmaya gittikleri ve bunu yapmasalar kurtulamayacakları da unutulmamalıdır.⁴

Şu işe bakın ki, 1896 Girit İsyanının başında Avrupa devletlerinin temsilcileri devam eden çatışmanın tam bir isyan olmadığını, fakat iki unsur, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir çatışma olduğunu iddia etmişlerdi. Bu nedenle, Avrupa devletleri Giritlilere bazı ayrıcalıklar vermeleri için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmışlar ve adaya asker göndermesini engelleyerek askeri önlemlerini sınırlandırmışlardı. Daha sonra ise Giritli Müslüman ve Hristiyanların artık bir arada yaşayamayacakları hususunda ısrar etmişlerdir. Müslümanlar tam olarak bu nedenle adadan göç etmeye zorlanmışlardır. Girit Adası'ndaki Avrupa devletlerinin temsilcileri isyanları etnik-dini terimlerle anlamış ve açıklamış, bu terimlere uygun planlar yapmış ve dikte etmişlerdir. Başka bir deyişle, Avrupa devletlerine göre, Girit isyanları “vahşi” ve “savaşçı” Giritlilerin “eski dini çatışmalarının” bir ifadesidir. Böylece bu tür tipolojiler Girit Adası'nı bir şiddet bölgesi olarak “ötekileştirmiştir.”

Üstelik Avrupa temsilcileri, Osmanlı askerlerinin halkı korumakta ve adayı kontrol etmekte çok yetersiz olduğuna dair bir atmosfer oluşturmak için birçok girişimde bulunmuşlardır. Avrupa savaş gemileri bunun sonucunda “güvenliği sağlamak” amacıyla Girit'e gönderilmiştir. Avrupa devletleri isyanların bastırılmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gücünü başarılı bir şekilde sınırlandırdığından Devlet-i Âliyye bu iktidar boşluğunu doldurmak için müthiş bir diplomatik çaba harcamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı askeri gücü bazı vilayetlerdeki iç çatışmalarda marjinal bir konuma itildiğinden, Osmanlı devlet idaresinde diplomasinin rolü

4 Turkey No. 3 (1898), No. 201 (Ek).

aşırı derecede artmıştır. Sözgelimi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının patlak vermesinden önce, Osmanlı Devleti savaşı önlemek için yoğun diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

Bu bağlamda, Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve farklılıklar da Osmanlı devlet adamları tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, sözgelimi Girit'e yeni vali tayin edilmesindeki kriz esnasında, Rus hükümetiyle işbirliği yapmayı diğer Avrupa devletlerinden, özellikle İngiltere'den, gelen baskıları azaltmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü ve Osmanlı sultanının egemenlik haklarını korumak için çok önemli bir unsur olarak görmüştür. Sultan II. Abdülhamid, Rus hükümetine diplomatik önerilerde bulunarak Avrupa devletlerinin baskılarını dengelemeyi ve Girit valiliği makamına bir Yunan vatandaşının atanması hususundaki ısrarlarından Avrupa devletlerini vazgeçirmeyi amaçlamıştır. Sayısız telgraf ve üstün diplomatik çabalara rağmen, Osmanlı Devleti Osmanlı uyruğundan bir kişinin Girit'e vali olarak tayin edilmesinde başarılı olamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Girit meselesiyle ilgili olarak Avrupa devletlerinin kendi aralarında bir konferans düzenlemelerini engellemek için de büyük çabalar sarf etmiştir. Osmanlı devlet adamlarına göre, bu konferanslar özellikle *cezîrenin istikbâline sû-i te'sîr edecek* ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü tehlikeye atacaktır. Osmanlı devlet adamları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin Girit meselesine müdahalesini diplomatik yollarla önlemeye çalışması gerektiğine inanmışlardır. Adanın büyük şehirlerinin Avrupa kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden sonra bu devletlerin amiralleri muhtariyeti ilan etmişlerdir. Avrupa devletleri muhtariyet rejiminin kendi çıkarlarına çok az zarar vereceğini düşünmüşler, bu nedenle, muhtariyet rejimin kurulmasını istemişlerdir. Başka bir deyişle, adanın Osmanlıların ya da Yunanların tam olarak denetiminde olmasından çok, durumun kendi denetimleri altında, tercihan "otonom" bir Osmanlı vilayeti olarak kalmasını istemişlerdir. Avrupalı amiraller Hristiyan reislerle muhtariyetin tesisi için Avrupalıların planını kabul etmelerini tavsiye etmişlerdir.

Osmanlı-Yunan Savaşında Yunanların yenilmesinden sonra, Hristiyan isyancıların tutumlarında dikkate değer bir değişim gözlemlenmiştir. Genel Meclisin Hristiyan üyeleri Avrupa devletlerince ada için önerilen

muhtariyet idaresini kabul etmişlerdir. Girit Meclisi Avrupalı amirallere iki memorandum göndermiştir. İlk memorandumda, Giritli Hristiyan üyeler Girit valisinin Osmanlı uyruğundan bir kişi olmamasını vurgulamışlardır. İkinci memorandumda üyelerin temel kaygısı ise Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesidir. Osmanlı askerlerinin tahliyesinin muhtariyet hükümetinin tesis edilmesi için önkoşul olduğu öne sürülmüştür. Avrupalı amirallerin isteği üzerine Avrupalı konsoloslarca geçici hükümet için bir nizamname hazırlanmıştır. Girit Meclisi, 1898 yılının Temmuz ayı sonunda Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi şartıyla, geçici hükümetin nihai nizamnamesini oybirliği ile kabul etmiştir. Böylece Girit'e muhtariyet statüsü verilmiş ve Osmanlı askerleri 1898 yılının kasım ayında adayı terk etmiştir.

Bu kitap Giritli Hristiyan isyancıların Girit toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmeyi ve Osmanlı idaresine son verip Osmanlı askerlerini adadan tahliye ederek iktidarı ele geçirmeyi amaçladıklarını iddia etmiştir. İsyan döneminin sonunda Osmanlı askerleri, Avrupa devletlerinin yardımıyla Giritli Hristiyanlar tarafından adayı terk etmeye zorlanmıştır. Ancak Avrupa devletleri yönetimi, Yunan vatandaşı olan yüksek komiser Prens Yeorgios'a bırakmışlardır.

Ayrıca burada, yönetimi isyancı faaliyetler yoluyla ele geçirmek için mücadele eden Giritli Hristiyanların adanın yönetimini ele geçiremediklerini belirtmek gerekir. Bu noktada, bir Giritli Hristiyan isyancı reisi olan Hacı Mihalis'in söylediklerini belirtmek anlamlı olur. Hacı Mihalis'e göre, Osmanlı ile Yunan yönetimi arasında çok büyük bir fark yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında her şey Osmanlı sultanının kişisel çıkarları için feda edilmiştir, saray insanlar için değil kendisi için karar vermiştir. Fakat Hacı Mihalis için Girit önemlidir. "Girit ilk olarak kendisini düşünmelidir, her şeyden önce biz Giritli olmalıyız" demiştir.⁵ Prens Yeorgios'un Girit'e yüksek komiser tayin edilmesi hususunda Giritli Hristiyanların tamamen memnun olup olmadıkları kesin değildir. Kesin olan şey, Giritli Hristiyanların 1905'te bu defa Prens Yeorgios'un yönetimine karşı Venizelos'un önderliğinde bir kez daha isyan ettikleri ve 1906'da adayı tümüyle terk etmesi için Prens Yeorgios'u zorladıklarıdır.

5 Berard: *Les Affaires de Crète*, s. 161.

Muhtariyet idaresinin kurulması, yalnızca Osmanlı idaresinden muhtariyet idaresine bir geçiş anlamına gelmez. Giritli Müslümanlar arasında önemli bir rahatsızlığa yol açmış ve Giritli Hristiyanlar karşısında üstünlüklerini kaybettiklerini düşünen yerli Müslüman cemaat üzerinde moral bozucu bir etkisi de olmuştur. Giritli Müslümanlar manevi ve maddi çıkarlarının tehlikede olduğuna inanmışlardır. Başka bir deyişle, Avrupa devletleriyle işbirliği halinde Giritli Hristiyanların isteklerine dayanarak muhtariyet idaresinin kurulması Giritli Müslümanları yabancılaştırmış ve Girit'teki varlıkları hususundaki endişelerini derinleştirmiştir.

Müslümanların Babiâli'ye gönderdikleri dilekçelerin üslupları, adanın geleceğiyle ilgili umutlarını kaybettiklerini göstermiştir. Osmanlı Bankası Arşivi muhtariyet idaresi altında Giritli Müslümanların ötekileştirilmesi hakkında önemli maddi deliller sunmakta ve yerel yapıların ve Giritli Hristiyanlar ve Giritli Müslümanlar arasındaki ilişkinin değiştiğini göstermektedir. 1898'de muhtariyet rejiminin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin gücü ve inisiyatifi kaybolmuş ve bunun sonucunda Giritli Müslümanlar Giritli Hristiyanlara tabi olmuş ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine, özellikle, Çanakkale, İzmir, Adana ve İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. Evler, çiftlikler, zeytin ağaçları, arsalar ve dükkânlar gibi mülklerinin satışıyla ilgili kontratlar Giritli Müslümanların ötekileştirilmesi ve mal varlığındaki değişimi canlı bir şekilde anlatır. Başka bir deyişle, geniş kapsamlı Müslüman göçü yalnızca adanın demografik yapısını değiştirmemiş aynı zamanda sosyoekonomik yapısını da değiştirmiştir. O dönemde Müslümanların mallarının müzayede yoluyla en yüksek fiyatı veren Hristiyanlara satıldığını belirtmek önemlidir. Buna ek olarak, reşit olmayan Müslüman yetimlerin anne ve babalarından kalmış taşınmaz mülkleri de adanın Hristiyan sakinlerine satılmıştır.

Burada zikredilmesi gereken bir başka husus, Osmanlı Bankası Arşivlerindeki vakıf belgelerinin dilidir. Yeni rejim belgelerin dilleriyle yakından ilgilenmiştir. Muhtariyet rejiminde Yunanca tek resmi dil olmuştur. Eğer belgeler Osmanlı Türkçesiyle yazılmışsa, bunların bazıları resmi tercümanlar tarafından Yunancaya tercüme edilmiştir. Michael Herzfeld Yunanca tercümelerin nedenlerini şöyle açıklamıştır:

Muhtariyet döneminde mevcut belgelerin çoğu Türkçeydi. Ancak Yunan hukuku mülk sahipliği tarihinin daha da derinden incelenmesini gerektirdi, öyle ki aktarılan mülklere dair bütün belgelerin tercüme edilmesi gerekli hale geldi. Yetkili tercümanın bunların orijinallliğini onaylaması gerekiyordu; bu, tercümede kullanılan dilin Yunan hukuki jargonuna tam anlamıyla tekabül edişini şaşırtıcı kılar. Ve bu da birbirinden radikal olarak farklı iki bürokratik sistem olduğunu varsaymanın cazibesine kolayca kapılmamak için akılda tutulması gereken bir noktadır.⁶

Herzfeld'in makalesinde belirttiği gibi, muhtariyet idaresi kurulmadan önce birçok mahallenin adlarının Osmanlıca olduğu Osmanlı Bankası Arşivi belgelerinde de açıkça görülmektedir. Üstelik cadde isimleri yoktu. Ancak muhtariyetin gelmesiyle birlikte bu Osmanlıca adlar yok olmaya başlamış ve yeni cadde adları ortaya çıkmıştır. Bu caddelere verilen adlar artık Osmanlıca değildir. Örneğin artık adlar Konstantinos Caddesi, Canevaro Caddesi, Çar Caddesi vb. olmuşlardır.

Muhtariyet hükümeti sırasında Giritli Hristiyanlar Girit toplumunu homojenleştirme girişimlerini sürdürmüşlerdir. 27 Temmuz 1899 tarihli bir belge Giritli Hristiyanların adayı homojenleştirme amaçları ve projelerine dair ilginç fikirler verir. Bu belge, Giritli Hristiyanların Kafkaslar'dan gelen Hristiyan Rumları Giritli Müslümanların özellikle köylerdeki evlerine yerleştirmeye çalıştıklarını gösterir. Yaklaşık 5.000 Hristiyan Rumun Müslümanların evlerine yerleştirilmek üzere getirilmiş olması çarpıcıdır. Bu durumda, Hristiyanlar Müslümanları adadan göç etmeye zorlarken, Girit'e yerleşmeleri için Kafkaslar'ın Rum ahalisine olanaklar tanımışlardır. Müslüman bir komisyon ise, Müslümanları köylerine dönmeye teşvik etmek amacıyla Kandiye'ye sığınan her Müslüman aileye bir miktar kereste ve 25 Fransız altını verme girişiminde bulunmuştur.⁷

6 Herzfeld: 'Of Language and Land Tenure,' s. 229. Muhtariyet gerçekleştiğinde vakıf belgeleri artık Osmanlı pullarıyla damgalanmıyor, "Girit" pullarıyla damgalanıyordu. 1908 yılında Girit Meclisi tarafından Yunanistan'a ilhak ilan edildikten sonra, bu pullar Yunan Krallığı ibaresini taşıyordu.

7 OBA, ACCEVF00490, 15 Temmuz 1315.

Giriş bölümünde belirtildiği gibi, Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra Yunan devleti modern Yunan kimliğini Osmanlı Girit'inde geliştirmek ve Giritli Hristiyanların zihinlerinde “muhayyel” bir Yunan kimliği oluşturmak için büyük enerji harcamıştır. 19. yüzyıl boyunca, Giritli Hristiyanlar yavaş yavaş bu “muhayyel cemaate” ait olma düşüncesiyle aşılandılar. 20. yüzyılın başında Giritli Hristiyanların Makedonya'daki olaylara katılmaları, Giritli Hristiyanların “Helenleştirilmesi” açısından Yunan devletinin başarısının açık bir göstergesidir ve Giritli Hristiyanların Yunan dünyasına dönüşümü hakkında çok şey gösterir. Bu çerçevede, Giritli Hristiyanların Yunan milliyetçiliğinin önderleri ve aktif unsurları oldukları söylenebilir. Bu bağlamda, Giritli Hristiyanlar Makedonya'da “ulusal bağımsızlık mücadelesi” olarak adlandırılan mücadelede hayatlarını feda etmeye veya “ölmeye razı olmaya” karar vermişlerdir.

Makedonya'daki olaylara katılmalarıyla ilgili olarak, Detorakis “Birçok Giritli lider ve isyancı savaşçılar, yeni kurulan özgürlük ve ulusal idealerin verdiği coşkuyla kendi gönüllü gruplarını oluşturdular ve Makedonya Helenizminin kurtuluş mücadelesindeki Yunan kuvvetlerinin ön saflarına katıldılar” demiştir. Ayrıca “[Giritli Hristiyanların] kendi anavatanlarından Türklere karşı büyük bir öfke getirdiklerini” ifade etmiştir.⁸ Karakasidou da “Giritliler yüzyılın başlarında alevlenen Makedonya mücadelesinde ve daha sonra Makedonya'nın Yunanistan'a dahil oluşu sürecinde önemli rol oynadılar” demiştir.⁹ Giritli Hristiyanların uzun “Helenleşme” süreci sonucunda, Yunan devletinin amaçlarını ve irredantist isteklerini başarıyla gerçekleştirdiği belirgin hale gelmiştir.

8 Dakin: *The Greek Struggle*, s. 179.

9 Karakasidou: *Fields of Wheat*, s. 176.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)
Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.Res)
Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.Hus)
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)
Yıldız Perâkende Evrakı (Y.PRK.)
Yıldız Perâkende Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)
Yıldız Perâkende Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ)
Yıldız Perâkende Adliye ve Mezahib Nezareti (Y.PRK.AZN)
Yıldız Perâkende Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A)
Yıldız Perâkende Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK.BŞK)
Yıldız Perâkende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH)
Yıldız Perâkende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı (Y.PRK.EŞA)
Yıldız Perâkende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)
Yıldız Perâkende Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM)
Yıldız Perâkende Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML.)
Yıldız Perâkende Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ)
Yıldız Perâkende Yâveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD)
Yıldız Perâkende Şûrâ-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD)
Yıldız Perâkende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)
Yıldız Perâkende Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM)
Yıldız Perâkende Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB)
İrade Eyalet-i Mümtaze Girid (İ.MTZ.GR)
Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri (DH.SAİD)
Sadaret Mektûbî Kalemî Mühimme Kalemî (Odası) Belgeleri (A.MKT.MHM)
Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî (A.MKT)
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)
Şûrâ-yı Devlet Girid (ŞD-Girid)
Hariciye Siyasi (HR.SYS)
Hariciye Tercüme Odası (HR.TO)
Girid Gelen-Giden Defteri (384-385)
Haritalar

B. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul (OBAAM)

**C. Büyük Britanya Kamu Kayıtları Ofisi, Dışişleri Bakanlığı
(Great Britain Public Records Office; Londra, PRO: FO)**

PRO: FO 78/4890.

PRO: FO 78/4969.

PRO: FO 78/4970.

PRO: FO 195/1939.

PRO: FO 195/1983.

D. Amerika Birleşik Devletleri (National Archives, Washington, DC)

USNA. T159/12.

USNA. M46/62.

USNA. M46/63.

YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

Britanya Parlamento Belgeleri

Accounts and Papers. Turkey No. 2 (1889), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1889).
Accounts and Papers. Turkey No. 3 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1898).

Accounts and Papers. Turkey No. 4 (1897), *Notes Addressed by the Representatives of the Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy and Russia* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 5 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1898).

Accounts and Papers. Turkey No. 6 (1897), *Reply of the Turkish Government to the Note Presented on March 5, 1897 by the Representatives of the Great Britain, Austria-Hungary, France, Germany, Italy and Russia* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 6 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1898).

Accounts and Papers. Turkey No. 7 (1896), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1896).

Accounts and Papers. Turkey No. 7 (1898), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1898).

Accounts and Papers. Turkey No. 8 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 9 (1897), *Reports on the Situation in Crete* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 10 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 11 (1897), *Correspondence Respecting the Affairs of Crete and the War between Turkey and Greece* (Londra: 1897).

Accounts and Papers. Turkey No. 12 (1897), *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete* (Londra: 1897).

Gazeteler

Akropolis

Hakikât

İkdam

Ma'lûmât

Sabah

Servet-i Fünûn

Tercümân-ı Hakikât

The New York Times

Genel Kaynaklar

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali, *Formation of the Modern State: the Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (New York: Syracuse University Press, 2005).

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu* (çev. İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

Adıyeke, Ayşe Nühket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

—, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm," XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002 (yayınlanmamış tebliğ).

—, "1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları," Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit* içinde (İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2006), s. 163-170.

Adıyeke, Ayşe Nühket ve Adıyeke, Nuri, "Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri: Kapıda İşaret, Hamamda Çingirak," *Toplumsal Tarih*, No. 136, Nisan 2005, s. 92-97.

Adıyeke, Nuri, "Rum Cemaat Örgütlenmesi Olarak 'Dimoyerandiya'lar: Girit Örneği," Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit* içinde (İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2006), s. 199-214.

Akarlı, Engin Deniz, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in the Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876- 1909): Origins and Solutions" (ABD: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 1976).

—, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920* (Londra, New York: Centre for Lebanese Studies ve I.B.Tauris and Co. Ltd., 1993).

Allbaugh, Leland G., *Crete: A Case Study of an Underdeveloped Area* (Princeton: Princeton University Press, 1953).

Alter, Peter, *Nationalism* (Londra: Edward Arnold, 1989).

Anagnostopoulou, Athanasia, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kuramsal Çerçevesi," Pinelopi Stathis. 19. *Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler* içinde (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 1-35.

Anagnostopoulou, Sia, "'Tyranny' and 'Despotism' As National and Historical Terms in Greek Historiography," Sia Anagnostopoulou, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States* içinde (İstanbul: Isis Press, 2004), s. 11-19.

—, "The Terms Millet, Génos, Ethnos, Oikoumenikótita, Alytrotismos in Greek Historiography," Sia Anagnostopoulou, *The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States* içinde (İstanbul: Isis Press, 2004), s. 37-55.

- , *Μικρά Ασία 19ος αιώνας 1919 Οι Ελληνορθόδοξε- κοινότητες: από το μίλλετ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνο*— (Atina: Ellinika Grammata, 1998). [Küçük Asya, 19. yüzyıl-1919, Millet-i Rum'dan Büyük Ulusa Rum Ortodoks Cemaatleri].
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (New York: Verso, 1991).
- Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774-1923* (Londra: St Martin's Press, 1966).
- , *The Ascendancy of Europe 1815-1914* (Londra and New York: Longman, 1985).
- Andreopoulos, George, "State and Irredentism," *The Historical Journal*, C. XXIV, No. 4, 1981, s. 949-959.
- Απομνημονεύματα της Κρητικής Επανάστασεως κατά τα έτη Χρονοέκδοση* (Atina: Ek tou Typografeiou tou Kallous, 1884).
- Armstrong, John, *Nations before Nationalism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982).
- Arnakis, G. G., "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism," Charles ve Barbara Jelavich (ed.), *The Balkans in Transition* içinde (Berkeley: University of California Press, 1963), s. 115-144.
- , "Byzantium and Greece," *Balkan Studies*, No. IV, 1963, s. 379-400.
- , "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire," *The Journal of Modern History*, C. XXIV, No. 3, 1992, s. 235-250.
- Augustinos, Gerasimos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914* (New York: Columbia University Press, 1977).
- , *The Greeks of Asia Minor: Confession, Community and Ethnicity in the Nineteenth Century* (Kent: Kent State University Press, 1992).
- Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992).
- Baer, Marc David, *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Empire* (New York: Oxford University Press, 2008).
- Baram, Uzi ve Carroll, Lynda (ed.), *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2000).
- Barth, Fredrick (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (Oslo ve Londra: Allen and Unwin, 1969).
- Bastéa, Eleni, "Atina: Sokağa İmgeler Oymak, Planlama ve Ulusal Emeller" Zeynep Çelik, Diane Favro ve Richard Ingersoll (ed.), *Şehirler ve Sokaklar* içinde (çev. Bilgi Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), s. 35-53.
- Bayraktar, Elif, "The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in the Kadı Court" (Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005).
- Bérard, Victor, *Les Affaires de Crète* (Paris: Colmann Levy, 1898).
- Bierman, Irene A., "The Ottomanization of Crete," Irene A. Bierman, Rifa'at Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* içinde (New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, 1991, s. 53-75).
- Bodger, Alan, "Russia and the End of the Ottoman Empire," Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* içinde (Londra: Frank Cass, 1996).
- Braude, Benjamin, "Foundation Myths of the Millet System" Benjamin Braude and Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, C. I (New York: Holmes and Meier Publishers, Inc, 1982), s. 69-89.

- Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt (New York: Harper and Row, 1973).
- Breuilly, John, *Nationalism and the State* (Chicago: The University of Chicago Press, 1994).
- Brewer, David, *The Flame of Freedom: The Greek War of Independence (1821-1833)*, (Londra: John Murray, 2001).
- Bryer, A., "The Great Idea," *History Today*, Mart 1965, s. 13-23.
- Carras, Costa, "Greek Identity: A Long View," Maria Todorova (ed.), *Balkan Identities: Nation and Memory içinde* (Londra: Hurst & Company, 2004), s. 294-326.
- Chaconas, S. G., *Adamantios Korais: A Study in Greek Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1942).
- Chatterjee, Partha, *Nationalist Thought and the Colonial World* (Londra: Zed Books, 1986).
- Chazan, Naomi (ed.), *Irredentism and International Politics* (Londra: Adamantine Press Limited, 1991).
- Chester, Samuel Beach, *Life of Venizelos* (New York: G. H. Doran, 1921).
- Clogg, Richard, "The Greek Mercantile Bourgeoisie: 'Progressive' or 'Reactionary'?" Richard Clogg, *Balkan Society in the Age of Greek Independence içinde* (Totowa: Barnes & Noble Books, 1981), s. 85-110.
- , *A Concise History of Greece* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- , *Anatolica: Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries* (Büyük Britanya: Variorum, 1996).
- Clutton, Elizabeth ve Kenny, André, *Crete* (New Abbot, North Pomfret: David & Charles Inc, 1975).
- Combes, Paul, *L'île de Crète: Étude Géographique, Historique, Politique et Economique* (Paris: J. André, 1897).
- Crawley, C. W., "John Capodistrias and the Greeks before 1821," *Cambridge Historical Journal*, C. XIII, No. 1, 1957, s. 162-182.
- , *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1831* (Cambridge: Cambridge University Press, 1930).
- Cunningham, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution: Collected Essays*, C. 1 (Portland: Frank Cass, 1993).
- Dakin, Douglas, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1964).
- , *The Unification of Greece. 1770-1923* (Londra: Benn, 1972).
- Damer, Sean, "Legless in Sphakia: Drinking and Social Practice in Western Crete," *Journal of Modern Greek Studies*, C. VI, No. 2, Ekim 1988, s. 291-310.
- Davison, Roderic H., "Ottoman Diplomacy and the Question of the Rebellion in Crete, 1866-1869," *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 IX 1986, s. 1193-1203.
- Demos, Raphael, "The Neo-Hellenic Enlightenment (1750-1821)," *Journal of the History of Ideas*, No. 19, 1958, s. 523-541.
- Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909* (Londra: I.B.Tauris, 1998).
- , "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909)," Selim Deringil, *The Ottomans, the Turks, and World Power Politics içinde* (İstanbul: Isis Press, 2000), s. 83-99.
- , "The Ottoman Empire and Russian Muslims: Brothers or Rivals?," Selim Deringil, *The Ottomans, the Turks, and World Power Politics içinde*, (İstanbul: Isis Press, 2000), s. 73-81.

- , "They Live in a State of Nomadism and Savagery: The Late Ottoman Empire and the Post-Colonial Debate," *Comparative Studies in Society and History*, C. XLV, No. 2, 2003, s. 311-342.
- Detorakis, Theodoris E., *History of Crete* (çev. John C. Davis, Kandiye: 1994).
- Dimararas, Alexis, "The Other British Philhellenes" Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence* içinde, (Büyük Britanya: The Macmillan Press Ltd, 1973), s. 200-223.
- Dounakis, Anagnostis, *Αναγνώστης Δονάκης Οι αγώνες της Κρήτης* (Atina: Ek tou Typografeiou tou Melontos, 1878).
- Duguid, Stephen, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia," *Middle Eastern Studies*, C. IX, 1973, s. 130-155.
- Dutkowski, Jean Stanislaw, *L'occupation de la Crète (1897-1909): Une Expérience d'administration Internationale d'un Territoire* (Paris, A. Pedone, 1952).
- Düstür, I, *Tertib*, C. I (Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1330).
- , *Tertib*, C. IV (Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1330).
- Edwards, Charles, *Letters from Crete* (Londra: R. Bentley and Son, 1887).
- Emir, Ali Haydar, *Girit İhtilali, Gamsız Hasan Bey* (İstanbul: Deniz Matbaası, 1931).
- Encyclopaedia of Islam*, C. III. (Leiden: E. J. Brill, 1960).
- Fahmy, Khaled, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- Fleming, K. E., *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999).
- Fontana, Benedetto, *Hegemony and Power: on the Relation between Gramsci and Machiavelli* (Minneapolis, Londra: University of Minnesota Press, 1993).
- Fortna, Benjamin C., *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Foucault, Michele, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (çev. Alan Sheridan, New York: Vintage Books, 1979).
- Frangos, George D., "The Philiki Etairia: A Premature National Coalition," Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence* içinde (Büyük Britanya: Macmillan Press Ltd, 1973), s. 87-103.
- Galanaki, Rhea, *The Life of Ismail Ferik Pasha* (çev. Kay Cicellis, Londra: Peter Owen Publishers, 1996).
- Gallant, Thomas W., *Modern Greece* (New York: Oxford University Press, 2001).
- Geanakoplos, Deno J., "The Diaspora Greeks: The Genesis of Modern Greek National Consciousness," Nikiforos Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropoulos, Peter Topping (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change* (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976), s. 59-77.
- Gellner, Ernest, *Nationalism* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1997).
- Gelvin, James L., *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire* (Berkeley: University of California Press, 1998).
- Gourgouris, Stathis, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece* (California: Stanford University Press, 1996).

- Göçek, Fatma Müge, "The Decline of the Ottoman Empire and the Emergence of Greek, Armenian, Turkish and Arab Nationalism," Fatma Müge Göçek (ed.), *Social Construction of Nationalism in the Middle East* içinde (New York: State University of New York Press, 2002), s. 15-83.
- Greene, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2000).
- Greenfeld, Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University Press, 1993).
- Gülsoy, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatat Yayınları, 2004).
- Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans* (New York: Ortagon Books, 1973).
- Hatzidimitriou, C., "From Paparrigopoulos to Vacalopoulos: Modern Greek Historiography on the Ottoman Period," A. Lilly Macrakis ve P. Nikiforos Diamandouros. *New Trends in Modern Greek Historiography* içinde (Amerika Birleşik Devletleri: Modern Greek Studies Association, 1982), s. 13-23.
- Herzfeld, Michael, *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece* (Austin: University of Texas Press, 1982).
- , *The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village* (Princeton: Princeton University Press, 1985).
- , *Anthropology through the Looking-glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe* (New York: Cambridge University Press, 1987).
- , *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991).
- , "Hellenism and Occidentalism: The Permutations of Performance in Greek Bourgeois Identity," James G. Carrier (ed.), *Occidentalism: Images of the West* içinde (Oxford: Clarendon Press, 1995), s. 218-233.
- , "Of Language and Land Tenure. The Transmission of Property and Information in Autonomous Crete," *Social Anthropology*, C. VII, No. 3, 1999, s. 223-237.
- , "Towards an Ethnographic Phenomenology of the Greek Spirit," Jacques Revel and Giovanni Levi (ed.), *Political Uses of the Past: The Recent Mediterranean Experience* içinde (Londra: Frank Cass, 2002), s. 13-26.
- , "Localism and the Logic of Nationalistic Folklore: Cretan Reflection," *Comparative Studies in Society and History*, C. 45, No. 2, 2003, s. 281-310.
- Hobsbawm, Eric J., *The Age of Revolution: Europe 1789-1848* (Londra: Sphere Books Ltd., 1977).
- , *The Age of Empire 1875-1914* (Büyük Britanya: Abacus, 1987).
- , *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Hobsbawm, Eric J. ve Ranger, Terence (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
- Holden, David, *Greece without Columns: The Making of Modern Greeks* (Londra: Faber & Faber, 1972).
- Holden, G. P., *The Revival of Greek Thought 1620-1830* (Albany: State University of New York Press, 1970).
- Holland, Robert, "Nationalism, Ethnicity and the Concert of Europe: The Case of the High Commission of Prince George of Greece in Crete, 1898-1906," *Journal of Modern Greek Studies*, C. XVII, No. 2, Ekim 1999, s. 253-276.

- Hopkins, Adam, *Crete: Its Past, Present and People* (Londra: Faber, 1977).
- Howarth, David, *The Greek Adventure: Lord Byron and Other Eccentrics in the War of Independence* (New York: Atheneum, 1976).
- Hroch, Miroslav, "From National Movement to the Fully-Formed Nation," *New Left Review*, No. 198, 1993, s. 3-20.
- , *Social Preconditions of National Revival in Europe* (New York: Columbia University Press, 2000).
- Huxley, George, "Aspects of Modern Greek Historiography of Byzantium," David Ricks and Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s. 15-23.
- Işın, Mithat, *Tarihte Girit ve Türkler*, (Ankara: Askeri Deniz Matbaası, 1945).
- Jelavich, Barbara, "The Philorthodox Conspiracy of 1839," *Balkan Studies*, C. VII, No. 1, 1966, s. 89-95.
- , *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth Centuries*, 2 cilt (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Kakridis, John, "The Ancient Greeks and the Greek War of Independence," *Balkan Studies*, C. IV, 1963, s. 251-264.
- Karakasidou, Anastasia N., *Fields of Wheat. Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Chicago: The University of Chicago Press, 1997).
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995).
- Karpas, Kemal, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millet to Nations* (Amerika Birleşik Devletleri: Center of International Studies Princeton University, 1973).
- , "Millet and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era," Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C. I içinde (New York: Holmes and Meier Publishers, Inc, 1982), s. 141-169.
- , *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985).
- , "The Social and Political Foundations of Nationalism in South East Europe after 1878: A Reinterpretation," Kemal Karpas, *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* içinde (Leiden: Brill, 2002), s. 352-384.
- Kayalı, Hasan, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918* (Berkeley, Los Angeles, Londra: University of California Press, 1997).
- Kazantzakis, Nikos, *Freedom and Death* (Londra: Faber and Faber, 1983).
- Kedourie, Elie, *Nationalism in Asia and Africa* (New York: Meridian Books, 1970).
- , *Nationalism* (Oxford: Blackwell, 1994).
- Keyder, Çağlar, "The Ottoman Empire," Karen Barkey ve Mark von Hagen (ed.), *After Empire: Multi-ethnic Societies and Nation-Building* içinde (Boulder, CO: Westview Press, 1997), s. 30-44.
- Kitromilides, Paschalis M., *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1992).
- , *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy* (Büyük Britanya: Variorum, 1994).
- , "On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea," David Ricks ve Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s.25-33.

- Kofos, Evangelos, "Greek Insurrectionary Preparations, 1876-1878" Bela K. Kiraly and Gale Stokes (ed.). *Insurrections, Wars and the Eastern Crisis in the 1870s* içinde (Amerika Birleşik Devletleri: Atlantic Research and Publications, Inc., 1985), s. 181-195.
- , "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State," *Journal of Modern Greek Studies*. C. IV, No. 2, 1986, s. 107-120.
- Koliopoulos, John S., *Brigands without a Cause: Brigandage and Irredentism in Modern Greece 1821-1912* (Oxford: Clarendon Press, 1987).
- , "Brigandage and Insurgency in the Greek Domains of the Ottoman Empire, 1853-1908," Dimitri Gondicas ve Charles Issawi (ed.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century* içinde (Princeton, New Jersey: Darwin Press, Inc., 1999), s. 143-160.
- Koliopoulos, John S., Veremis, Thanos M., *Greece: The Modern Sequel from 1831 to the Present* (Londra: Hurst & Company, 1988).
- Kostopoulou, Elektra, "The Muslim Millet of Autonomous Crete: An Exploration into its Origins and Implications" (İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009).
- Koumariannou, Catherine, "The Contribution of the Intelligentsia towards the Greek Independence Movement, 1798-1821," Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence* içinde (Büyük Britanya: Macmillan Press Ltd, 1973), s. 67-86.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber* (İstanbul: Isis Press, 1999).
- Kushner, David, *Expressions of Turkish National Sentiment during the Time of Abdülhamid II, 1876-1908* (Londra: 1977).
- Langer, William L., *The Diplomacy of Imperialism (1890-1902)* (New York: Alfred A. Knopf, 1956).
- Liakos, Antonis, "The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination," *Mediterranean Historical Review*, C. XVI, No. 1 Haziran 2001, s. 27-42.
- Livanos, Dimitris, "The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece," *The Historical Review*, C. III, 2006, s. 33-70.
- Lord, Albert B., "The Heroic Tradition of Greek Epic and Ballad: Continuity and Change," Nikiforos Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropoulos, Peter Topping (ed.), *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821- 1830): Continuity and Change* içinde (Selanik: Institute for Balkan Studies, 1976), s. 79-94.
- Mackridge, Peter, "Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century," David Ricks ve Paul Magdalino (ed.), *Byzantium and the Modern Greek Identity* içinde (Londra: Ashgate, 1998), s. 49-61.
- , "The Greek Intelligentsia 1780-1830: A Balkan Perspective," Richard Clogg (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence* içinde (Totowa: Barnes & Noble Books, 1981), s. 63-84.
- Macrakis, Aglaia Lily, "Cretan Rebel: Eleftherios Venizelos in Ottoman Crete, 1864-1898" (ABD: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, 1983).
- Makdisi, Ussama, "Corrupting the Sublime Sultanate: The Revolt of Tanyus Shahin in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon," *Comparative Studies in Society and History*, No. 42, 2000, s. 180-208.

- , *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-century Ottoman Lebanon* (Berkeley, California: University of California Press, 2000).
- Makrides, Vasilios N., "Secularization and the Greek Orthodox Church in the Reign of King George I," Philip Carabott (ed.), *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions* içinde (Büyük Britanya: Variorum, 1997), s. 179-196.
- Mango, Cyril, *Byzantium and its Image* (Londra: Variorum Reprints, 1984).
- Marcolglou, Emmanuel E., *The American Interest in the Cretan Revolution, 1866-1869* (Atina: National Centre of Social Research, 1971).
- Marcopoulos, George J., "King George and the Expansion of Greece, 1875-1881," *Balkan Studies*, No. 9, 1968, s. 21-40.
- Marcopoulos, George J., "The Selection of Prince George as High Commissioner in Crete," *Balkan Studies*, C. X, No. 2, 1969, s. 335-350.
- May, Arthur J., "Crete and the United States, 1866-1869," *The Journal of Modern History*, C. XVI, Aralık 1944, s. 286-293.
- Mazower, Mark, *The Balkans: A Short History* (New York: Modern Library, 2000).
- , "The Messiah and the Bourgeoisie: Venizelos and Politics in Greece, 1909-1912," *The Historical Journal*, C. XXXV, No. 4, 1992, s. 885-904.
- Mc Kee, Sally, *Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity* (Philadelphia: University of Philadelphia, 2000).
- Mehmed Salâhi, *Girit Meselesi 1866-1889* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967).
- Merticopoulou, Kallia Kalliataki, "Literacy and Unredeemed Peasants: Late Nineteenth-Century Rural Crete Faces Education," Philip Carabott (ed.), *Greek Society in the Making, 1863-1913: Realities, Symbols and Visions* içinde (Büyük Britanya: Variorum, 1997), s. 115-130.
- Milas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).
- , "Osmanlı'da İlk Anayasayı Hazırlayan Aydın ve Eylem Adamı: Velestinli Rigas," *Toplumsal Tarih*, No. 151, Temmuz 2006, s. 16-27.
- Miller, William, *Travels and Politics in the Near East* (New York: Frederick A. Stokes Company Publishers, 1899).
- , *A History of the Greek People (1821-1921)* (New York: E. P. Dutton and Company Publishers, 1922).
- , *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927* (Londra: Cambridge University Press, 1927).
- Mitchell, Timothy, *Colonizing Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
- Mouzelis, Nicos P., *Modern Greece: Facets of Underdevelopment* (Londra: Macmillan, 1978).
- Nicolopoulos, John, "From Agathangelos to Megali Idea: Russia and the Emergence of Greek Nationalism," *Balkan Studies*, C. XXVI, No. 1, 1985, s. 41-56.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999).
- , *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).
- Öreñç, Ali Fuat, "Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)," İstanbul University, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995).
- Özbek, Nadir, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th Century Ottoman Empire (1876-1908)," *International Journal of Middle Eastern Studies*, No. 40, 2008, s. 47-67.
- Özkırmlı, Umut, *Theories of Nationalism, A Critical Introduction* (New York: Palgrave, 2000).

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993).
- Pallis, A. A. (ed.), *The Cretan Drama: The Life and Memoirs of Prince George of Greece, High Commissioner in Crete (1898-1906)* (New York: R. Speller, 1959).
- Papers of the Greek Committee, *Crete and Greece* (New Series, 1897), No. 1.
- Parvanova, Zorka, "Changes in the Political Status of the Island of Crete, 1894- 1899," *Études Balkaniques*, No. 4, 1989, s. 64-84.
- Parry, V. J. ve Yapp, M. E. (ed.), *War, Technology and Society in the Middle East* (Londra: Oxford University Press, 1975), s. 308-329.
- Pashley, Robert, *Travels in Crete*, C. I (Cambridge: Pitt Press, 1958).
- Peckham, Robert Shannan, *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece* (Londra: LB Tauris, 2001).
- , "Internal Colonialism: Nation and Religion in Nineteenth-Century Greece," Maria Todorova (ed.), *Balkan Identities: Nation and Memory* içinde (Londra: Hurst & Company, 2004), s. 41-59.
- Perrot, G, *L'île de Crète: Souvenirs de Voyage* (Paris: L. Hachette et cie., 1867).
- Petropoulos, John Anthony, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843* (Princeton: Princeton University Press, 1968).
- Petrovich, Michael B., *The Emergence of Russian Pan Slavism 1856-1870* (New York: Columbia University Press, 1956).
- Prevelakis, Pandelis, *The Cretan* (çev. Abbott Rick, Peter Mackridge, Minneapolis: Nostos, 1991).
- Psihas, Nikolaos, *Επαναστατική Εικόνα των Αντιικών της Κρήτης Διαμερισμάτων η Ανασπενή Χωριων Τινων της Περιγραφούσης τον Εθνικόν Αγώνα της Κρήτης Διαμερισμάτων η Ανασπενή Χωριων Τινων της Περιγραφούσης τον Εθνικόν Αγώνα της Κρήτης κατά των Τούρκων Πραγματείας* (Atina: Ek tu Typografείου Nikita Pasari, 1870).
- Quataert, Donald, "Overview of the Nineteenth Century," Halil Inalcik, Donald Quataert (ed.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1600-1914)*, C. II içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 761-994.
- Renan, Ernest, "What is a nation?," Homi K. Bhabha (ed.), *Nation and Narration* içinde (Londra, New York: Routledge, 1990), s. 8-22.
- Robson, Maureen M., "Lord Clarendon and the Cretan Question, 1868-9," *The Historical Journal*, C. III, sayı 1, 1960, s. 78-88.
- Roshwald, Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East (1914-1923)* (Londra ve New York: Routledge, 2001).
- Roudometof, Victor, *Nationalism, Globalization, and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans* (Westport, CT: Greenwood Press, 2001), [elektronik kaynak].
- Roudometof, Victor, "Nationalism and Identity Politics in the Balkans: Greece and the Macedonian Question" *Journal of Modern Greek Studies*, C. XIV, No. 2, 1996, s. 253-301.
- , "From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821," *Journal of Modern Greek Studies*, C. XVI, No. 2, 1998, s. 11-48.

- , "Invented Traditions, Symbolic Boundaries, and National Identity in Southeastern Europe: Greece and Serbia in Comparative Historical Perspective (1830-1880)," *East European Quarterly*, C. XXXII, No. 4, 1998, s. 429-468.
- Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity, A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968).
- Salnâme-yi Vilâyet-i Girid, 1293 (1876).
- Seton-Watson, Hugh, *Nations and States* (Colorado: West View Press, 1977).
- Seton-Watson, R. W., *The Rise of Nationality in the Balkans* (Londra: Constable, 1966).
- Sfikas, G. M., "Folklore and History in Modern Greece," Jelisaveta Stanojevich Allen, Christos P. Ioannides John S. Langdon, Stephen W. Reinert (ed.), *TO EΛΛΗΝΙΚΟΝ: Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, C. II içinde (New Rochelle: Aristide D. Caratzas, 1993), s. 393-406.
- Sfikas, Thanasis D. ve Williams, Christopher, *Ethnicity and Nationalism in East Central Europe and the Balkans* (Aldershot: Ashgate, 1995).
- Shaw, Stanford, "Sultan Abdülhamid II: Last Men of the Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* (Ankara: Milli Kütüphane, 1989), s. 179-197.
- Sherrard, Philip, "Church, State and Greek War of Independence," Richard Clogg (ed.), *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence* içinde (Büyük Britanya: Macmillan Press Ltd, 1973), s. 182-199.
- Sieber, F. W., *Travels in the Island of Crete* (Londra: Sir Richard Philips & Co, 1823).
- Skendi, Stavro, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans," *Slavic Review*, C. XXVI, No. 2, Haziran 1967, s. 227-246.
- Skopetea, Elii, To *-ρόντο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του προβλήματος στην Ελλάδα* (Atina: Politipo, 1988). [The 'Ideal Kingdom' and the Great Idea, Views of the National Question in Greece].
- Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations* (New York: Basil Blackwell, 1988).
- , *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism* (Londra and New York: Routledge, 1998).
- , *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Hanover: University Press of New England, 2000).
- Smith, Michael Llewellyn, *The Great Island: A Study of Crete* (Londra: Longmans, 1965).
- Spratt, Thomas Abel Brimage, *Travels and Research in Crete*, 2 cilt (Londra: J. van Voorst, 1865).
- St Clair, William, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence* (Londra: Oxford University Press, 1972).
- Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453* (Illinois: Dryden Press, 1958).
- , "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century," *Journal of Modern History*, C. XXIX, No. 4, Aralık 1957, s. 335-348.
- Stavrinou, Miranda, "Palmerston and the Cretan Question," *Journal of Modern Greek Studies*, C. X, No. 2, 1992, s. 249-269.
- Stillman, William James, *The Cretan Insurrection of 1866-1868* (New York: H. Holt and Company, 1874).
- Stoianovich, Traian, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant," *Journal of Economic History*, No. 20, 1960, s. 243-313.

- Strauss, Johann, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhtaktan Sonraki Faaliyetleri," *XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıntılar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), s. 2105-2114.
- Sugar, Peter F., "The Enlightenment in the Balkans: Some Basic Considerations," *East European Quarterly*, C. IX, No. 4, 1975, s. 499-507.
- Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdi, *Devlet-i Âliyye-i Osmâni ve Yunan Muhârebesi 1314* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1315).
- Tahmiscizade Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları* (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977).
- Tancoigne, J. M., *İzmir'e, Ege Adalarına ve Girit'e Seyahat: Bir Fransız Diplomann Türkiye Gözlemleri (1811-1814)* (çev. Ercan Eyüboğlu, İstanbul: Buke Yayınları, 2003).
- Tatsios, T. G., *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897* (New York: East European Monographs, 1984).
- , *The Cretan Problem and the Eastern Question: A Study of Greek Irredentism, 1866-1898* (Ann Arbor: University Microfilms, 1967).
- Tilly, Charles, Tilly, Louise and Tilly, Richard, *The Rebellions Century (1830-1930)* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975).
- Todorov, Varban N., *Greek Federalism during the Nineteenth Century (Ideas and Projects)* (New York: Columbia University Press, 1995).
- Todorova, Maria, *Imagining the Balkans* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1997).
- , "The Ottoman Legacy in the Balkans," Carl L. Brown (ed.), *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* içinde (New York: Columbia University Press, 1996), s. 45-77.
- Tomadakis, Vasilios Fr., *Ιωάννου Δ. Κονδύλακη άγνωστα απομνημονεύματα (1905): από την συμμετοχή τον απη Κρητική Επασταση τον 1897: παράρτημα: οι επώνυμες ανταποκρίσεις τση Ιωάννου Δ. Κονδύλακη από τη Μήλο και την Κρήτη κατά την επανάσταση τον 1897* Atina: Kardamitsas, 2002).
- Tournefort, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi* (çev. Ali Berkay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).
- Toynbee, Arnold J., *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations* (Boston ve New York: Houghton Mifflin Company, 1922).
- Tsoukalas, Constantine, "European Modernity and Greek National Identity," *Journal of Southern Europe and the Balkans*, C. I, No.1, 1999, s. 7-14.
- Tukin, Cemal, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit," *Belleten*, C. IX, No. 24, 1945, s. 136-206.
- Vacalopoulos, A., "Byzantinism and Hellenism: Remarks on the Racial Origin and the Intellectual Continuity of the Greek Nation," *Balkan Studies*, No. 9, 1968, s. 101-126.
- Vaillant, M., *Les Origines de l'Autonomie Crèteoise* (Paris: L. Larose, 1902).
- Veremis, Thanos, "From the National State to the Stateless Nation 1321-1910," Martin Blinkhorn ve Thanos Veremis (ed.), *Modern Greece: Nationalism and Nationality* içinde (Atina: Sage-Eliaemep, 1990), s. 9-22.
- Villalba, María López, "Balkanizing the French Revolution: Rhigas's New Political Constitution," Dimitris Tziouvas, *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment* içinde (İngiltere: Ashgate, 2003), s. 141-154.
- Vucinich, Wayne, *The Ottoman Empire* (Princeton: Van Nostrand, 1965).

- Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen* (Stanford: Stanford University Press, 1976).
- Woodford, Stewart L., *Crete: An Address* (Albany: Weed, Parsons and Company, 1868).
- Woodhouse, C. M., *The Philhellenes* (Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press, 1969).
- Xydis, Stephen G., "Modern Greek Nationalism," Peter F. Sugar ve Ivo J. Lederer (ed.), *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle: University of Washington Press, 1971), s. 207-258.
- Xydis, Stephen G., "Modern Greek Nationalism," *Balkan Studies*, No. IX, 1968, s. 1-20.
- Yannopoulos, Yannis, "Greek Society on the Eve of Independence," Richard Clogg (ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence* içinde (Totowa: Barnes & Noble Books, 1981), s. 18-33.
- Yasamee, F. A. K., *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888* (İstanbul: Isis Press, 1996).
- Yılmaz, Mehmet Oytun, "The 1897 Greko-Ottoman War" (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003).
- Zakythinos, D. A., *The Making of Modern Greece from Byzantium to Independence* (Totowa, New Jersey: Rowman and Littlefield, 1976).
- Zürcher, Eric J., *Turkey: A Modern History* (Londra: I.B.Tauris, 2004).

- Ab** Abdullah Paşa 142-143, 145-146, 148, 150-152, 156-157, 272-273
 Abdullah Zühri 22, 170
 Abdulvahab Paşa 107-108
 Abdülhamid II 8, 24-25, 107-108, 125-129, 144, 156, 160, 205, 207, 214, 233-234, 237, 239, 241-242, 252, 262, 275
 Abidin Paşa 191
 Adanır, Fikret 226
 Adıyeke, Ayşe Nûkhet 26, 83-84, 191
 Adıyeke, Nuri 26
 Ağustos Düzenlemeleri (27 Ağustos 1896) 157, 160-162, 164, 166, 168, 171, 208
 Ahmed Cevdet Paşa III, 121
 Akdeniz 21, 27, 33, 37-38, 77-78, 80, 96-97, 145, 152, 156, 177, 226-227, 240-241
 Akrotiri 173, 176; yarımadası 170, 239
 Almanya 37, 52, 64, 126, 192, 230, 240, 253; sefiri 177
 Amari 89, 106, 137, 144, 154, 239
 Amerika, Amerika Birleşik Devletleri: arşiv kaynakları 28; konsolosu, sefiri 22, 182, 226; konsolosluk raporları 29
 Anadolu 80-81, 206, 238-239
 Anagnostopoulou, Sia 50, 75
 Anderson, Benedict 12-14, 41
 Anderson, M. S., 47
 Apokoron 89, 99, 105, 130, 133, 137, 139, 150, 161, 167, 169, 198, 218, 222, 239, 269
 Arap(lar) 79, 138, 169
 Arkadi Manastırı 100-101, 212
armatölesler 35
armatoliks 35
armatoloi 35, 52
 Armstrong, John 14
 Arnavut(lar) 100, 115, 166, 232; istilaları 51
 Arnavutluk 81, 191
 Atina 9, 34, 36, 41, 53, 62, 100, 119, 130, 138, 146-149, 161, 168, 170-171, 173-176, 182, 192, 203,

- 210-212, 214, 223, 263; körfezi 202
 Atina komitesi 218
 Atina Üniversitesi 53, 56, 60-62, 114
 Atinalı(lar) 102
 Avrupa 9, 12, 23, 29, 32, 34, 36, 38, 41, 44-46, 49, 51, 54-55, 60-61, 68, 73-75, 77, 86, 101, 179, 206, 210, 212, 222, 233, 268; deniz kuvvetleri, kuvvetleri, savaş gemileri 137, 142, 186, 188-189, 195, 197-199, 209, 213, 215-216, 219-220, 224, 242, 246, 251, 262; devletleri 18, 22, 24-25, 28, 30, 33, 43, 47, 78, 99, 116, 121, 123-129, 141, 143, 145, 148, 150-151, 159, 161-163, 165, 175, 177-178, 180-183, 187, 190-194, 196, 202-205, 217-218, 223, 225-228, 230-231, 235, 237-241, 243-245, 247-249, 252-259, 261, 263-265, 271, 273-277; güçleri 139-140, 166, 211; hükümetleri 164, 173; işgali, işgalleri 21, 31, 167, 214; konsolosları, sefaretleri, temsilcileri 130, 136, 144, 147, 149, 158, 160, 168, 170-171, 174, 200-201, 207, 221, 236, 260; muhalefeti 151-157
 Avrupalı(lar) 21, 33, 36, 42-45, 48, 62-63, 151, 160, 211, 213-214-215, 218, 222, 224, 270
 Avusturya 140, 153, 168, 176, 181, 192-193, 230-232, 235, 238-239; askerleri, kuvvetleri 195, 223; dışişleri bakan(lar)ı, bakanlıkları 152, 154-155, 174, 240; sefiri 159, 177
 Avusturya-Macaristan 139, 253; askerleri 242; imparatorluğu, imparatoru 18, 179; toprakları 33
 Ayastefanos Antlaşması 103
 Ayvaslı 89
 Babilî 64, 84, 98-99, 104-113, 119, 126, 129, 131, 133, 135-136, 140, 142, 145-153, 155-162, 164-165, 168, 170-171, 173-178, 180-181, 188, 190, 196, 199, 200-205, 211, 213, 216-218, 220, 223-224, 226, 228, 231-233, 235, 237-240, 242-243, 245, 247-248, 251-254, 257-263, 270, 272-273, 277; Tercüme Odası 132. Ayrıca bkz. Osmanlı.

Balkan(lar) 33, 35-38, 61, 75, 77, 127, 190, 232, 265, 269; devletleri, hükümetleri 192, 204-205, 231; halkları 11, 18, 42, 128; ittifakı 68; krizleri 139; milliyetçiliği, milliyetçilikleri 9-10, 23, 27, 55

Barth, Fredrick 129

Başbakanlık Osmanlı Arşivi 28

Bérard, Victor 184

Berlin Kongresi (1878) 71, 103, 123, 125-127, 131

Beroviç Paşa/Corci Beroviç Paşa 150, 179, 272-273

Bidayet Mahkemesi 112

Biliotti, Sir Alfred 129, 132, 134, 136-137, 143-145, 186, 188, 210, 214, 218, 236, 249-250, 258

Bingazi 94; Arapları 169; Müslümanları 196

Bizans, Bizanslılar 29, 35-36, 43, 49, 51, 55, 58-59, 66-67, 73-74, 79; imparatorluğu 38-39, 52-54, 71

Boğazlar 237, 240

Boniface (Montferratlı) 79

Bor (İngiliz binbaşı) 165-166

Bosna-Hersek isyanı (1875) 102

Braudel, Fernand 82

Breuilly, John 17

Bryer, Anthony 67

Bulgar Eksarhanesi 50

Bulgar(lar) 51, 71, 232; kilisesi 69; piskoposu 231

Bulgaristan 69, 200, 231-232

Calocherino (Viskonstül)

Cambon, M. Paul 144

Canevaro (Amiral) 213, 219, 273

Canevaro Caddesi 278

Carras, Costa 49

Cebel-i Lübnan 202, 239

Cevad Paşa 110, 112-113, 118-119, 121, 216-217, 219-220, 233-234, 245-246, 248, 258

Cezayir-i Bahr-i Sefid 191

Chatterjee, Partha 45

Chermside (Albay) 169-170, 200-201, 209-210, 213, 215, 219, 221-222

Clogg, Richard 36, 60

Currie, Philip 166, 169, 196

Dakin, Douglas 83, 99

Daskologiannis (Ioannis Vlahos): isyanı (1770) 16, 96-97

Deliyiannis, Theodoros 71-72, 172, 182, 204, 208
demotiki 46-47, 74

Deringil, Selim 25-26, 239

Dersaadet, bkz. İstanbul

Detorakis, Theocharis E. 23-24, 84, 98, 100, 279

Devlet-i Âliyye-i Osmâni ve Yunan Muhârebesi 1314. Bkz. Osmanlı.

Dimoyerandiya 89-90

Doğu Hristiyanlığı 36

Doğu Sorunu 22-24, 126, 128, 273

Dorlar 77, 79

Dürzi(ler) 20, 27

Düvel-i Muazzama 139, 173-174, 177, 192-193, 205, 221, 224, 231

Düyûn-u Umûmiyye İdâresi 126, 129

Edhem Paşa 250, 252-253

Eflak 42, 65

Ege 66; adaları 190, 269

Elencilik (Ellinismos-Ελληνισμός-Hellenism) 38, 42-43, 47

Encümen-i Mahsûs-u Vükelâ/Encümen-i Vükelâ 147-148, 152, 158-159, 175, 179, 196, 203, 224, 240, 243 ayrıca bkz. Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ/Meclis-i Vükelâ

Epir 34, 70-71, 101; isyanı 68

Epirli(ler) 69

Epitropi 110, 129-131, 133-135, 137, 144, 157, 161, 168, 269

Ermeni(ler) 32, 81, 84, 140; meselesi 205; krizi 139

Erotokritos 85

Estiye 154, 176, 184, 195, 197-198, 219, 239, 250, 268, 273-274; dağları 80; isyanı 184-186

Etniki Amyna 69-70

Etniki Eteryi 72-73, 171-172, 176, 190-191, 207-208, 212, 216, 218, 226, 269

Evkâf ve Eytâm İdâresi 28, 30, 76, 89-95, 122

Fallmerayer, Jakob Philipp 29, 51, 53, 55-56, 74
 Fener/Fenerli(ler) 39, 71
 Filhellenler 37, 44, 54
 Filortodoks [Ortodoks yanlısı] komplo 68
 Fleming, K. E. 36
 Fotiadi Paşa 63, 83, 103, 107, 110
 Foucault, Michel 25
 Fransa 37, 52, 60, 115, 127, 183, 193, 241
 Fransız 43, 218, 235, 247; Anayasası (1793) 42;
 asker(ler)i, deniz subayları, savaş gemileri
 181, 186, 195, 197, 214, 217, 223, 239, 244-
 245, 250, 257, 263; devrimi 33-34, 40, 42;
 konsolosları, sefareti, sefir(ler)i 152, 171, 177,
 234, 260; yanlısı 71
 Fransız(lar) 11, 34, 60, 82, 144, 147, 183, 192, 194,
 238, 253
 Fumis, Konstantinos 264

Ga Galanaki, Rhea 62
 Galata (Hanya'da) 143, 169
 Gellner, Ernest 12, 14
 Gelvin, James L. 11
 Genel Meclis 99, 102-105, 107, 109-110, 112, 115,
 122, 125, 128-130, 132, 134-136, 147-148, 150-
 151, 153-154, 211, 218, 275
 Gennadius, M. 160, 212
 Girit İradeleri 28
 Girit Mehâkim-i Nizâmiyesi Hakkında Nizâmna-
 me 107
 Girit/Girit: cemiyeti 223; ihtilal komitesi 100; ki-
 lisesi 78; komitesi 130, 171, 212; meclisi 30,
 98, 113, 144, 148, 210, 212, 224-226, 245,
 247-249, 264, 267, 276, 278; meclisi icra ko-
 mitesi 246; meselesi 22-23, 29, 107-108, 140,
 145, 156, 159, 178-179, 196, 204-205, 217,
 228, 233, 235, 238, 240, 243, 254, 258, 261,
 273, 275; metropoliti 78, 89-90; müdafaa ko-
 misyonu ve merkez komitesi 269; reform ve
 isyan komitesi 168; vilayet nizamnamesi 90,
 102-103
 Giritliler 7-8, 21, 23-26, 28, 63-64, 69, 76-77, 82,

85-87, 89-90, 96, 98-99, 101-103, 106, 112-
 113, 116-117, 130, 141, 146, 149, 151, 162, 201,
 208, 211-213, 218, 221-224, 227, 229, 233-234,
 262, 265, 272-275
 Gladstone (Başbakan) 63-64
 Goltz, von der 261
 Goluchowski (Kont) 151-152, 178, 231
 Gbç 28, 31, 95, 102, 106, 114-115, 137, 145, 154, 164,
 186-188, 198-200, 225, 228-229, 269, 274,
 277-278
 Gramsci, Antonio 17
 Greene, Molly 16, 38, 77-81, 83, 85, 97
 Greenfield, Liah 17

Ha Hacıdaki, M. 210
 Hacıdakıs 218
 Halepa 90-91, 133, 138, 169-170; tepeleri 175, 179
 Halepa Sözleşmesi (1878) 30, 103, 106, 122, 128,
 130, 133, 144-145, 147-150, 152, 157-158, 161,
 164, 267, 269
 Hanotaux (Bakan) 153, 192, 194, 198
 Hanya 21, 62, 79, 89, 91-92, 95, 102, 106, 118,
 130-131, 134-139, 142-143, 145-146, 148, 150,
 166-171, 173, 175, 181, 185, 187-189, 196-197,
 215, 223-224, 230, 236, 239, 244, 249-250,
 255-257, 259, 262; despotu 233; gramer okulu
 61; -daki konsolos(lar), temsilci(ler) 29, 132,
 141, 149, 158, 160-161, 164, 176, 179, 195, 236
 Hanya Dimoyrandiyası 89
 Hanya Emval-i Eytâm-ı Müslimin Müdüriyeti 94
 Hanya Evkâf ve Eytâm Sandığı 90-92, 94, 96
 Hanya Evkâf ve Eytâm Sandığı/Hanya Evkâf İda-
 resî Sandığı/Hanya Eytâm Sandığı 90-92,
 94, 96
 Hanya İslam Maarifi Sandığı 93
 Hanya Şefkat Sandığı 92
 Harris (Amiral) 198, 213, 218
 Helen 16, 40-41, 43, 48, 51-54, 56-58, 68, 79, 173;
 ideolojisi 43; kültürü 59; medeniyeti 36; mil-
 leti 50; modeli 46, 73-74
 Helen Konstandinos 58

Helenizm/Helenleşme/Helenleştirme 35, 45-46, 49-50, 53-54, 57, 59-60, 66-67, 74, 270, 279; **pan-Helenizm** 156, 233

Helen-Osmanlıcılık 70-71

Herzfeld, Michael 43-45, 47-48, 57-58, 85-86, 277-278

heterokton 66

Heybetmümâ (Gambot) 143

Hiristiyan(lar) 7-8, 10, 16-20, 23, 25-27, 30-33, 35, 37, 58, 62-64, 73, 78, 81-82, 85-92, 95, 98-109, 111, 113-115, 117, 121-124, 127-141, 143-150, 152-173, 175-176, 178-182, 184-191, 196-199, 201, 207-211, 213-229, 231, 234, 236-242, 246, 248-254, 256, 262-279; **gemileri** 97; **Hiristiyan nüfus** 24, 60-61, 83, 123, 145, 151, 187, 200, 244;; **Katolik(ler)** 77, 84; **Ortodoks(lar)** 16-19, 30, 32-35, 38, 43, 59, 70, 72, 77, 81, 105, 121, 239, 249, 261, 270, 271; **Ortodoks ekümenlik** 50; **Ortodoks kilisesi** 48, 60; **Ortodoks nüfus** 74-76, 84; **Ortodoks patrikhane** 50, 52; **Ortodoks piskoposluklar** 78; **Ortodoks Rusya** 36, 97; **Rum Ortodoks(lar)** 38, 69, 84, 103, 107, 110, 121-123, 180, 273

Hiristiyanlık 27, 49, 57

Hobsbawm, Eric 14-15, 19, 53, 60-61

Hroch, Miroslav 18-19

Hydra (Zırhlı) 173, 175

Hypsilanti, Alexander 42

İkadiş Efendi 157-158

ilkçilik (primordialism) 9, 12

İngiliz(ler) 21, 43-44, 136-137, 140, 147, 155, 166, 174, 192-194, 230, 232, 235, 238, 240, 242, 245, 257, 263; **askerleri, deniz subayları, savaş gemileri** 181, 186, 195, 197-198, 213-215, 219-220, 223, 231, 239, 250-253, 265, 269; **konsolosluk, parlamento kayıtları ve raporları** 28-29, 84, 132, 160, 164, 228-229, 244, 267;

konsolosu, sefiri, temsilcisi 131, 133, 141, 143-146, 167, 171, 173, 184, 187-189, 200-201, 210, 212, 218, 221, 236, 246, 249, 258-260; **sefaretleri** 170

İngiltere 31, 103, 115, 126-127, 139, 141, 144-145, 147, 178, 182, 193, 218, 231, 233, 241, 275

İoannes (Adli öğrenciler) 41

İrredantizm 29, 64-65

İsfakiye 87, 89, 96-99, 101-102, 118, 136, 139, 146, 149, 169, 239

İsfakiyeli(ler) 85, 87, 97, 167, 218

İslam 27, 78, 81-82, 86, 127, 210, 240; **ahâlî-i İslâmîye, ahalisi** 139, 170, 220-221; **-i kimlik** 128

İsmail Hakkı Bey 214, 250, 257-258

İsmail Paşa 98-100, 115, 187, 236

İsperlanka 33, 195, 198

İstanbul 28, 36, 39, 42, 52, 58, 62, 66, 70, 79, 94, 97, 99-100, 110, 113, 131-132, 143-144, 147, 151-152, 155-157, 159-161, 166, 169-170, 177, 179, 182, 188, 191, 196-197, 203, 207, 226, 228, 231, 233, 236, 238, 246, 253-254, 256-257, 259-260, 263, 277; **patrikhanesi** 48, 50, 78, 121. Ayrıca bkz. Konstantinopolis.

İstanbul Konferansı 69

İstanbul Rum Edebiyat Derneği 72

İstinaf Mahkemesi 109, 112

İtalya 34, 174, 183, 193, 218, 241

İtalyan(lar) 100, 192-193, 235, 239, 253, 263, 273; **asker(ler)i, savaş gemileri, subayları** 181, 186, 213-214, 223, 226, 250; **konsolos(lar)ı, sefir(ler)i** 174, 178, 188-189, 200

İyonya 65; **adaları** 66, 68

İzmir 39, 142, 188, 200, 256, 277

İzzeddin Kalesi 167

Kanaris 140

Kandanos 187-188, 190, 268

Kandiye 79, 81, 89, 97, 102, 106, 108, 118, 142, 150, 154, 158, 169, 176, 179, 184, 186, 195, 197-201, 209, 213-216, 219, 221-222, 231, 234, 236-237, 239, 244, 248-255, 258, 262, 265, 269, 278;

belediyesi 257; gramer okulu 61; komutanı 246; körfezi 80; metropoliti 136
 Kandiye Dimoyerandiyası 89
 Kandiye 210, 257
 Karadağlı(lar) 100, 179, 205, 232, 273; askerler 165, 244-245
 Karadeniz 33, 39, 96
 Karakasidou, Anastasia 24, 75, 279
 Karal, Enver Ziya 24
 Karatodori Paşa/Aleksander (Aleksandros) 103, 110, 129, 131-132, 226, 238, 242, 272
 Karlofça Anlaşması 33
 Karpat, Kemal 83
katharevusa 40, 46-47, 74
 Kazancakis, Nikos 48, 227
 Kedourie, Elie 9, 37, 55
 Keyder, Çağlar 26-27
 Kıbrıs 81-82, 165
 Kıbrıslı(lar) 176
 Kırım Savaşı 68
 Kidonya 91, 95, 137, 215
 Kisamo 89, 95, 106, 195, 239; -Kastelli 185
 Kitromilides, Paschalis M. 35, 53-54, 60, 66-67
Kleft 35-36, 52
 Klema platosu 130-131
 Kolettis, Ioannis 53, 65-66
 Konstandinos, Paparrigopoulos 52
 Konstantinopolis 16, 57, 65, 67. Ayrıca bkz. İstanbul.
 Korais, Adamantios 39-41
 Kostaki Andopulo Paşa 103, 111-112, 116-117
 Kostaki Fotiadi Paşa 103
 Kunderos, Manos 131, 147, 157, 168, 264
 Kurmulidis Ailesi 82
 Küçük Kaynarca Anlaşması 33

La Laşid 93, 101-102, 118, 136, 154, 200, 215, 234, 236, 239, 244; dağ(lar)ı 80
 Laşid Evkâf Sandığı 93-94
 Laşid Maarif Sandığı 93
 Laşid Şefkat Sandığı 92

Latin(ler) 67
Laurium (Savaş gemisi) 175
 Lelekos, Michael 56
 Liakos, Antonis 46
 Lloyd (Vapur) 168
 Londra 36, 99, 141, 147, 212, 236, 238-239
 Londra Anlaşması 83
 Lübnan 20, 27, 202, 261
 Mahmud II 25
 Mahmud Celaeddin Paşa 64, 104-106, 108-109, 113-114, 164, 225
 Makdisi, Ussama 20, 27
 Makedonya 34, 50, 70-72, 154, 168, 172, 177 205, 279
 Maloviz Sancağı 201
 Malta 79
 Maruni(ler) 20, 27
 mason örgütleri 268
 Mazower, Mark 65, 85
 Meclis-i Mahsûs-u Vükelâ/Meclis-i Vükelâ 135, 146, 216, 225, 254
 Megali İdea 29, 38, 53, 57, 60-61, 64-69, 71, 73, 171
 Mehmed Saâdeddin Paşa 160-161
 Mehmed Sadık Bey 145-146, 160
 Mehmed Salahi 108
 Mehmed Şakir Bey 144-146, 160, 171, 198, 246
 Mehmet Ali Paşa 26
 Messara Ovası 80, 82
 Mısır 36, 79, 81, 83
 Mihael VIII. Palaeologos 67
 Mihelidakis, Andonis 61, 104
 Mikenler 79
 Miller, William 21, 85, 98, 234
 Millet sistemi 32, 75
 Milliyetçilik 9, 11-17, 20, 23, 43, 46, 265
 Milopotamu 89, 106, 137, 144, 223, 239
 Mirabela 239
 Mitsotakis, Konstantin 104
 Moisiodax, Iosipos 34-36
 Mora 51, 53, 80; isyanı (1770) 97; temsilcisi 52

Ma

Moskova 36
Moskovalı(lar) 97
Mouravieff (Kont) 193, 245, 248
Muhafazakâr parti (ekalliyet fırkası) 103
Muharrem Karamamesi (Aralık 1881) 126
muhtariyet 200, 202, 209, 212, 229; **idaresi** 7, 29, 31, 152, 166, 188, 194-195, 201, 205, 211, 217-218, 224, 227, 238-239, 249, 260-261, 265-266, 276-278; **ilanı** 196, 275
Mustafa Naili Paşa 100
Müslüman(lar) 8, 10-11, 20-21, 24, 26-28, 30-32, 48, 61-63, 70, 76, 78, 80-82, 85-86, 88-94, 98, 101-103, 106-107, 111, 114, 117, 119, 121-123, 126-130, 132-134, 136-139, 141-145, 147-148, 150-151, 153-154, 156, 158, 160, 163-172, 176-178, 180-190, 196-201, 205, 207, 209-211, 213-223, 225, 227-229, 234-237, 239-242, 244-245, 248-253, 255-260, 262-264, 267, 269-271, 274, 277-278; **nüfus** 83-84
Müslümanlık 80-82

100, 129, 134, 137, 142-143, 151, 167, 177, 179, 181-182, 185-188, 194, 213, 217-218, 225-227, 231, 235, 238, 243-249, 251, 253, 255-260, 262, 266, 274, 276; **hariciye nezareti** 149, 155, 159, 189, 228; **imparatorluğu** 7-8, 10, 18, 23-26, 28, 31-34, 36-39, 42, 44, 48, 50-51, 59-60, 62, 64-66, 68-72, 74-77, 80-81, 103, 111, 116, 119, 123, 125-127, 131, 139-141, 148, 150, 152, 157, 162, 170-172, 174, 191-192, 199-200, 204, 229-230, 237, 240-242, 252, 264-265, 269, 272, 275, 277; **-Rus Savaşı (1877-78)** 125, 128; **sefir(ler)i, sefaret(ler)i** 132, 146-147, 149, 153, 156, 161, 175-176, 178, 183, 190, 197, 216, 224, 232-233, 239, 254, 263; **-Yunan Savaşı (1897)** 21-22, 207-210, 217, 230, 232, 243, 275; **-Yunan sınırı** 73, 146, 179, 190, 194, 202-203, 205-206, 208, 243, 261, 269, 271.
Ayrıca bkz. Babiâli.

otokton 65-66
Otto (Kral) 43, 68
Ömer Paşa 101

Panhellenik Kardeşliği 72
Paparrigopoulos, Konstandinos 52-55, 74
Paris 36, 39, 131, 153, 183, 238-239
Pashley, Robert 21, 81-82, 85
Perikles 51, 62
Pire 150, 157, 175, 192, 223, 230
Politis, Nikolaos 56-58, 74
Pottier (Amiral) 248
Prevelakis, Pandelis 88, 131, 138, 148

Rallis 139
Reid (Albay) 250
Renieris (Giritli) 99
Resmo 79, 89, 92, 100, 102, 106, 115, 118, 130-131, 134, 136-137, 141, 144-145, 150, 154, 156, 179, 186, 195, 197, 215-216, 236, 239, 244, 255, 257; **despotu** 89; **piskoposu** 214
Resmo Dimoyrandiyası 89
Rigas/Rigas Velestinlis 39, 42, 69

Na **Nacertanije** 65
Napoli 34, 183
Navarino Savaşı (1827) 98
Nikolaki Paşa/Nikolaki Sartinski Paşa 103-106, 108-110, 112, 116-117
Nikolay (Çar) 230, 262
Noel (Amiral) 251-253

Od **Odessa** 34, 52
Olga (Rus Grandüşesi) 68, 207, 230
Oniki Ada 237
Ortodoksluk 48-49, 68
Oryantalizm 20-21, 55, 222, 272
Osmanlı Bankası Arşivleri 28, 277-278
Osmanlı(lar) 9, 11, 15-16, 19-20, 27, 29, 35, 41, 43, 52, 55, 61, 63, 67, 73, 82-83, 85, 87, 96, 101, 107, 113-114, 121-122, 124, 130, 158, 160, 164-166, 173, 180, 196, 201, 211-212, 220-223, 250, 267, 270, 273, 278-279; **asker(ler)i, birlikleri, donanması** 17, 30, 78-79, 88, 99-

Risorgimento 47
Roma 22, 131-132, 183
Romanos 168
Romantik Helenizm 53
Romyos [Rum] 41, 43, 46
Rum(lar) 33, 50, 70-72, 86, 278; milleti 32, 59-60, 70, 202
Rumeli 71, 205, 207; **Şarki Rumeli** 202
Rumluk (Romiosini-Ρωμιότητα) 38, 42, 47
Runciman, Steven 34, 67
Rus(lar) 96-97, 99, 156, 197, 239, 257
Rus, Rusya 16-17, 33-34, 36-37, 51, 68, 103, 153, 173, 192-193, 216, 226, 232-234, 240-241, 262; hükümeti 193-194, 203, 216, 226, 230, 235, 237-238, 240-241, 244, 247-248, 253, 260-262, 275; imparatorlukları 18, 239; konsoloslari, konsolosu, sefiri 99-100, 138, 156, 171, 173, 177, 186, 188-189, 233, 236, 254; -Osmanlı Savaşı (1768-74) 97; -Osmanlı Savaşı (1777-78) 102; yanlısı 71; yardım dernekleri 270

Sa **Said Paşa** 110, 124
Salisbury (Lord) 153, 171, 194, 198, 215, 242, 245, 247-248, 253
Samos/Sisam 99, 131, 150, 202, 239, 261
San Stefano Antlaşması 69
Sarakina 186, 219, 273
Sava Paşa 103-104, 114-115
Selanik 142-143, 256; piskoposu 57
Selene 89, 150, 185-189, 195
Selino 167, 186, 239, 274
Seton-Watson, Hugh 46
Seton-Watson, R. W. 10
Sfalkanakis Peridi (doktor) 212, 214, 218, 224
Sherrard, Philip 49
Surp(lar) 51, 65, 71, 205, 232
Sieber, F. W. 21, 86-87
Sinod Meclisi 98
Skendi, Stavro 82
Skopetea, Elli 70-71

Skuses [Yunan Dışişleri Bakanı] 150
Slav(lar) 51, 53
Slavizm 71; **pan-** 71
Smith, Anthony D. 14, 36-37
St. Petersburg 232, 237, 240, 254
Stefan Duşan 65
Stillman, William James 22, 101
Stilos 144
Strauss, Johann 61
Subaşı istihkâmı 197
Suda 91, 171; **körfezi** 80, 134, 166-167, 169, 195, 197, 239, 263-264
Suli olayları 101
Süleyman Tefik 22, 170
Sümbül Ağa (Dartüssaade Ağası) 79
Tanzimat 25, 32, 50, 72
Tatsios, Theodore 23, 83
Terisos isyanı (1905) 264
Teselya 34, 42, 65, 68, 71, 73, 99, 173, 177, 190, 193, 200, 207, 209-210, 233, 235, 269, 271
Teselyalı(lar) 69
Tevfik Paşa (Hariciye Nazırı) 159, 177, 191, 193, 207, 216, 257, 260-261
Theodoros Laskaris II 58, 67
Tilly, Charles 20
Todorova, Maria 11, 44
Tournefort, Joseph de 82, 86
Toynbee, Arnold J. 46-47
Trablus/Trablusgarp 239, 252
Trafalgar (Gemi) 201
Trakya 70-71
Transilvanya 65
Trifilli (Konsolos yardımcısı) 137
Trikopus 141
Turhan Paşa/Turhan Hüsnü Paşa 129, 132-137, 142, 225, 272
Turkokratia (Türk hâkimiyeti) 10, 43, 47, 66

Vaillant, M. 83
Vakalopoulos (A. Vacalopoulos) 58, 67

Ta

Va

Vamos 137, 141-144
Vassos (Albay) 180-181, 183-184, 194, 233
Velestinlis, Rigas 42
Veliyuddin Bey 93
Venedik 34-35, 38, 77-78, 82, 96; cumhuriyeti 79
Venedikli(ler) 87, 96
Venizelos, Elefterios 61, 218, 264, 276
Veremis, Thanos M. 48-49, 65-66, 72-73
Veremis, Koliopoulos 59
Viyana 34, 42, 140, 151, 231
Vukolis 95, 106, 143, 167

41, 43-44, 47, 49, 51-53, 59-66, 68-75, 80, 84, 87, 98-99, 101-105, 109-110, 114-116, 119, 121, 123, 130, 138-141, 145-146, 149-150, 154, 157-158, 160, 164, 168, 170-174, 175-179, 181-182, 188, 190-195, 197-198, 200-201, 204-207, 210, 212, 217, 223, 227, 230-232, 234-235, 244, 248, 256, 261, 264, 266, 268-270, 278-279

Zaimis, Alexander 70, 231-232, 264
Zakythinos 67
Zambelios, Spyridon 52
Zante Adası 191
Zilni Paşa (Bursa Valisi) 157-159
Zimoyrondiya Nizamnamesi 89, 90
Ziraat Bankası 105-106

Za

William I (Alman İmparatoru) 68

Xanthos, Emmanuel 34

Yahudi(ler) 32, 81, 84, 207, 220

Yannaris, Hacı Mihalıs 103, 211, 276

Yanya 34, 132, 205, 256

Yemen 252

Yeorgios I (Yunan prensi ve kralı) 22, 31, 68, 175-176, 180, 190, 226, 230-235, 241-244, 256-257, 261-264, 276

Yerapetre 92-94, 195, 197-198, 239

Yoakim III (Patrik) 50

Yunan: aydınlanması 37, 39-40; bağımsızlık savaşı (1821-29) 16; devleti 9, 29, 43-45, 48-50, 57, 59-60, 62, 65-66, 69, 71-74, 162, 172, 206, 217, 270-271, 279; devrimi (1821) 34, 66, 82, 101; dışişleri bakanlığı 149; irridentası 64; kilisesi 48-49; komitesi 9, 156; konsolosları, sefir(ler)i 62-64, 70, 72, 74, 133, 144, 152, 160-162, 170, 176, 181, 191, 268; kraliyet donanması 230; krallığı 9, 18, 29, 42-43, 46, 59-60, 62, 64-69, 73, 98, 162, 172, 266, 278-279; metropoliti 86; milli kilisesi 48-49; milliyetçiliği; 23, 29, 32, 34, 38-39, 42-44, 52-60, 64, 69, 73-74, 78, 97, 101, 279; ulusal kimlik 11, 18, 48, 73, 75

Yunanistan (Hellas) 42

Yunanistan 7, 9, 11, 16-17, 26, 28-29, 33-34, 36,

Girit Adası, Venedik egemenliğinden çok önce Doğu Akdeniz'de farklı medeniyetlerin temel özelliklerine sahip, Osmanlı yönetimi boyunca da süren kendine has bir yaşam tarzı yaratmıştı. Bu kitap Osmanlı Girit'inin "bağımsız Girit"e dönüşümünü inceliyor. 1896 ve 1897 Girit isyanlarının adadaki iç dinamikleri değiştirdiğini, yerel yapının dönüşümüne, Osmanlı Girit'inde muhtariyet idaresinin kurulmasına ve daha sonra adanın Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına zemin hazırladığını iddia ediyor. Bu kitap, Osmanlı Girit'indeki gelişmelerin benzersiz olduğunu iddia eden mevcut literatürden farklı olarak, adadaki bir arada yaşama geleneği ile bu durumun değişmesine yol açan şiddeti 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu bağlamında anlamak gerektiğini öne sürüyor. Başka bir deyişle, 1896 ve 1897 Girit isyanları ve Osmanlı Girit'indeki cemaatler arası ilişkiler hem yerel, hem de emperyal dinamiklerin dikkate alındığı birleştirici bir yaklaşımla inceleniyor. Diğer çok-etnili imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da Müslümanlar ve gayrimüslimler ekonomik, sosyal ve siyasi çıkarlar ve amaçlar nedeniyle yan yana yaşamışlardı. Osmanlı Girit'indeki cemaatler arası ilişkilerin hem benzersiz, hem de daha geniş bir dünyanın parçası olduğunu hatırlamak önemlidir. Bu yaklaşım, Girit toplumunun dinamiklerini anlamamıza, Giritli Hristiyanların nasıl siyasallaştıkları ve milliyetçileştiklerini sorgulamamıza ve aynı zamanda Girit

isyanlarının temelinde yatan daha kapsamlı nedenleri iyi değerlendirmemize olanak tanımaktadır. 19. yüzyılın sonunda Doğu Akdeniz önemli siyasi ve sosyo-ekonomik dönüşümlere tanık olmuştu. Bu bağlamda, yalnızca Müslüman ve Hristiyan cemaatler arasındaki dinamik ilişkiler için değil, aynı zamanda uygarlık tarihi boyunca Hristiyanlık, İslam, imparatorluklar ve ulus-devletlerin etkinleştiği ve keşiştiği bir yer olarak Doğu Akdeniz bölgesindeki önemli temaları da anlamak için Osmanlı Girit'indeki uzlaşma ve çatışmalara ışık tutmakta yarar var. Pınar Şemşik Doğu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Birimi öğretim üyesi.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayinevi

KAPAK RESMİ:
HANYA MEVLEVİHANESİ

ISBN 978-605-105-133-8

₺ 25,-